

KARS KENT COĞRAFYASI

Mucip DEMİR

**Doktora Tezi
Coğrafya Anabilim Dalı
Doç. Dr. Mete ALİM
2013
Her Hakkı Saklıdır**

**ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
COĞRAFYA ANABİLİM DALI**

Mucip DEMİR

KARS KENT COĞRAFYASI

DOKTORA TEZİ

**TEZ YÖNETİCİSİ
Doç. Dr. Mete ALİM**

ERZURUM-2013

25/02/2013

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “ KARS KENT COĞRAFYASI “ adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde, aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

- Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim/Raporum sadece Atatürk Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin/Raporumun .1... yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

Mucip DEMİR

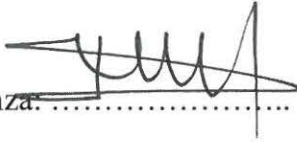
T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

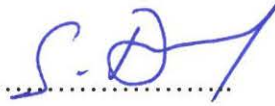
TEZ KABUL TUTANAĞI
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Doç. Dr. Mete ALIM danışmanlığında, Mucip DEMİR tarafından hazırlanan bu çalışma 25.02.2013 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından. Coğrafya Anabilim Dalı'nda Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof.Dr.Hayati Doğanay

İmza:

Jüri Üyesi : Prof.Dr. Serkan Doğanay

İmza:

Jüri Üyesi : Doç.Dr.Zeki Koday

İmza:

Jüri Üyesi : Doç.Dr.Serhat Zaman

İmza:

Jüri Üyesi : Doç.Dr.Mete Alım

İmza:

Yukarıdaki imzalar, adı geçen öğretim üyelerine aittir.

.... /...../2013

Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM

Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	V
ABSTRACT	VI
ÖNSÖZ.....	VII
TABLolar DİZİNİ.....	IX
ŞEKİLLER DİZİNİ	XII
HARİTALAR DİZİNİ	XVI
FOTOĞRAFLAR DİZİNİ	XVIII

GİRİŞ

I. Araştırma Sahasının Konumu ve Sınırları	1
II. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi.....	5

BİRİNCİ BÖLÜM

DOĞAL ÇEVRE ÖZELLİKLERİ

1.1. JEOLojİK VE JEOMORFOLOJİK ÖZELLİKLER.....	7
1.2. KLİMATOLOJİK ÖZELLİKLER.....	26
1.2.1. Güneşlenme Süresi, Güneş Işınlarnın Geliş Açısı ve Alınan Enerji Miktarı.....	26
1.2.2. Sıcaklık	30
1.2.3. Atmosfer Basıncı ve Rüzgârlar	42
1.2.4. Bulutluluk.....	50
1.2.5. Yağış	52
1.2.6. Yağış Etkinliği ve İklim Tipi	59
1.3. HİDROGRAFIK ÖZELLİKLER	64
1.3.1. Akarsular	64
1.3.2. Yeraltı Suları.....	70
1.4. TOPRAK ÖZELLİKLERİ	72
1.5. BİTKİ ÖRTÜSÜ ÖZELLİKLERİ	74

İKİNCİ BÖLÜM
BEŞERİ COĞRAFYA ÖZELLİKLERİ

2.1. KURULUŞU VE TARİHİ	77
2.2. NÜFUS	90
2.2.1. Nüfusun Tarihi Gelişimi	90
2.2.2. Nüfus Hareketleri	99
2.2.2.1. Doğumlar ve Ölümler	99
2.2.2.2. Göçler	102
2.2.3. Nüfusun Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı	109
2.2.3.1. Yaş ve Cins Yapısı	109
2.2.3.2. Aile Büyüklükleri	118
2.2.3.3. Nüfusun Eğitim Durumu	120
2.2.3.4. Nüfusun Dağılışı ve Yoğunluğu	124
2.2.3.5. Nüfus Projeksiyonları	127
2.3. YERLEŞME ÖZELLİKLERİ	129
2.3.1. Yerleşimi Şekillendirici Faktörler	129
2.3.2. Yerleşmenin Yatay ve Dikey Gelişimi	130
2.3.3. Konut Özellikleri	142
2.3.3.1. Osmanlı Konutları	142
2.3.3.2. Baltık Mimarisi Konutları	145
2.3.3.3. Günümüz Konutları	147
2.3.4. Kent İçi Arazi Kullanılışı ve Fonksiyon Alanları	152
2.3.4.1. Konut Alanları	156
2.3.4.2. İş ve Ticaret Alanları	161
2.3.4.3. Yönetim Alanları	166
2.3.4.4. Kültür, Eğitim ve Sağlık Alanları	169
2.3.4.5. Ulaşım Alanları	174
2.3.4.6. Sanayi Alanları	178
2.3.4.7. Park ve Yeşil Alanlar	182
2.3.4.8. Diğer Kullanım Alanları	184
2.3.4.9. Askeri Alanlar	187

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KARS'IN KENTSEL FONKSİYONLARI

3.1. HİZMETLER FONKSİYONLARI	191
3.1.1. İdare Fonksiyonu.....	191
3.1.2. Kültürel Fonksiyonlar.....	200
3.1.3. Sağlık Fonksiyonu	212
3.1.4. Ulaşım-İletişim Fonksiyonu.....	216
3.1.5. Ticaret Fonksiyonu.....	226
3.1.6. Askeri Fonksiyon.....	235
3.1.7. Turizm Fonksiyonu	236
3.1.7.1. Kent Turizm Kaynakları	239
3.1.7.1.1. 1878 Öncesi Oluşturulan Yapılar	239
3.1.7.1.2. 1878-1918 Rus İşgal Dönemi Baltık Mimarisi Örnekleri.....	245
3.1.7.2. Kent Sınırları Dışındaki Turizm Kaynakları	248
3.1.8. İnşaat Sektörü.....	254
3.2. SANAYİ FONKSİYONU	257
3.2.1. Modern Sanayii Faaliyetleri	260
3.2.2. Atölye Tipi Sanayi Faaliyetleri.....	263
3.3.TARIM FONKSİYONU	264

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KENT İMAR PLANLARI VE ALTYAPI AÇISINDAN KARS

4.1. İMAR PLANLARI	267
4.2. KENTSEL VE ÇEVRESEL KORUMA	274
4.3. ALTYAPI AÇISINDAN KARS KENTİ	279
4.3.1. Su.....	279
4.3.2. Kanalizasyon Altyapısı ve Dere Islahı	283
4.3.3. Elektrik.....	285
4.3.4. Kentsel Atık.....	287
4.3.5. Hava kirliliği	288
4.3.6. Doğalgaz	289
4.3.7. Yol ve Trafik Alt Yapısı.....	290

SONUÇ ve ÖNERİLER.....	291
KAYNAKLAR	302
ÖZGEÇMİŞ.....	314

ÖZET**DOKTORA TEZİ****KARS KENT COĞRAFYASI****Mucip DEMİR****Danışman: Doç. Dr. Mete ALİM****2013, 314 Sayfa****Jüri: Doç. Dr. Mete ALİM (Danışman)****Prof. Dr. Hayati DOĞANAY****Prof. Dr. Serkan DOĞANAY****Doç. Dr. Zeki KODAY****Doç. Dr. Serhat ZAMAN**

Kars kenti, kuzeydoğu-güneybatı yönünde uzanan Kars-Erzurum plato sahasında, Kars Çayı kuzey ve güney sahilleri, Karadağ yamaçları ve hafif dalgalı volkanik zeminler üzerinde, yaklaşık 4000 hektarı meskûn olmak üzere 7.152 hektarlık alana yayılmış olup 23 mahalleden oluşmaktadır.

Jeolojik olarak genç oluşumlu çöküntü sahasında yer almasına rağmen önemli deprem riski bulunmayan kentte, hasar yapıcı depremler günümüze kadar kenti fazla etkilememiştir. Kentin, zemin özelliklerinden kaynaklanan, yerleşimi etkileyecek sorunu bulunmamaktadır.

Sert karasal iklimin etkisinde kalan, kışları uzun ve soğuk, yazları kısa, serin ve yağışlı geçen, yıllık ortalama 4,8 °C sıcaklık ve 487 mm yağış ortalamalarına sahip olan kentte yaşam, iklim koşullarının tayin edici etkileri ile şekillenmektedir. Kent çevresi, çernozyum ve alüvyal toprak örtüleri ile örtülmüş olmasına rağmen, iklim koşullarının doğurduğu olumsuzluklar nedeniyle bitki tarımı kısıtlı olup, daha çok büyükbaş hayvancılık faaliyetleri gelişmiştir.

İlk kez Urartular döneminde kale olarak kurulan, sonrasında kent yerleşimine dönüşen Kars'ın, 2.800 yılı aşkın geçmişi olduğu düşünülmektedir. 19. yy.'a kadar yamaçlar üzerinde konuşlu bulunan kent, 1878-1918 yılları arasındaki Rus işgali döneminde Kars Çayı'nın güneyinde, düzlük alanlarda, yeniden imar edilmiştir. Günümüze kadar birçok defa tahribe uğrayıp onarım gören kent, tarihinde iki kez çevre alanların yönetim merkezi olmuştur.

Kuruluşundan Cumhuriyet'in ilanına kadar geçen sürede olağan dışı gelişmeler haricinde, ortalama on bin civarında nüfusu barındıran kent, Cumhuriyet'in kuruluşu ile meydana gelen istikrar ve gelişim sonucu günümüzde seksen bin civarında nüfusa ulaşmıştır. Kentte, doğurganlık oranı yüksek olmasına rağmen yaşam koşullarının olumsuzluğu nedeniyle yoğun göçler meydana gelmektedir.

Kentte, 20.000 civarında yapı bulunmakta olup bu yapıların bir kısmı Selçuklu, Osmanlı ve daha sonrasındaki Rus işgal döneminde imar edilip, günümüze kalmıştır. Kendi dönemlerinin özgün mimari tarzını yansıtan bu yapılar; kente, önemli bir kültürel kimlik kazandırmaktadır. Kentteki yapıların önemli bir kısmı, daha çok kenti çevreleyen mahallelerdeki düşük nitelikli, gecekondulardan oluşmakta olup bu yapılar, çok çeşitli alt yapı eksiklikleriyle; kent peyzajında, olumsuz görüntü oluşturmaktadır.

Kafkasya'dan Anadolu'ya, İran'dan Karadeniz'e ulaşanyolların kavşak noktasında, önemli bir konumda bulunan kentin, son dönemde geliştirilen ulaşım projeleri ile önemi daha da artmaktadır.

Kentte yaşayan nüfusun % 55 'i genel hizmetler sektöründe istihdam edilmekte olup, bu nedenle kent hizmetler fonksiyonunun öne çıktığı yerleşim yeri özelliği taşımaktadır. Buna rağmen kent ekonomisini büyük ölçüde çevredeki hayvancılık faaliyetleri yönlendirmektedir.

Sınır kenti özelliği taşıyan ve 9.986 km²'lik yüzölçümü ile sekiz ilçe ve 383 köy yerleşiminin bağlı bulunduğu, aynı isimli ilin idare merkezi konumundaki Kars; çeşitli kamu kuruluşlarının, kentte bulunan bölge müdürlükleri ile Ardahan, Iğdır, Ağrı gibi illeri etki alanına almaktadır. Bu özelliği ile toplam 30.161 km² lik yüzölçümüne ulaşan yönetim alanına ve önemli merkezîyet özelliğine sahip olan Kars kenti; kamu yönetimi bakımından çevre merkezlerden, Erzurum ve ülke merkezi yönetiminin bulunduğu Ankara'nın, yönetim etki sahasında kalmaktadır.

Coğrafi koşulların etkisiyle, pek çok altyapı sorunu bulunan Kars kentinde; çöküntü alanındaki kuruluş yeri özelliği nedeniyle sel gibi doğal afetlerin oluşum riski bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kars, Kars Kenti,

ABSTRACT**PH. D. DISSERTATION
URBAN GEOGRAPHY OF KARS****Mucip DEMİR****Advisor: Assoc. Prof. Mete ALIM****2013, Page: 314****Jury: Assoc. Prof. Dr. Mete ALIM (Advisor)
Prof. Dr. Hayati DOĞANAY
Prof. Dr. Serkan DOĞANAY
Assoc. Prof. Dr. Zeki KODAY
Assoc. Prof. Dr. Serhat ZAMAN**

The city of Kars is located on the Kars-Erzurum plateau and oriented in a northeast–southwest direction. It covers the north and south banks of the Kars Rivulet. The city spreads throughout Karadağ slopes over a slightly undulating volcanic ground. Kars has 23 neighborhoods and covers an area of 7152 hectares, of which nearly 4000 hectares are inhabited.

Although, geologically, it is located in a depression area with a young formation, it does not have any significant risk of earthquake. Thus, the city has not suffered devastating earthquake damage to date. The city has no problems associated with ground characteristics that would prevent settlement in the area.

The city has an evere continental climate, with long, cold winters and short, cool and rainy summers. Annual average temperature is 4.8 °C and average rain fall is 487 mm. Life in the city is shaped by climate conditions. Although the area surrounding the city is covered by black and alluvial earth, plant agriculture is limited by climatic conditions, leading to the development of cattle breeding in the area.

It is thought that Kars was first established as a castle during the period of Urartians, around 2.800 years ago, and was later transformed into a city settlement. The city was located on cliffs until the 19th century. However it was reconstructed on flat areas on the southern part of Kars Rivulet during the Russian occupation between 1878 and 1918. The city has been damaged and restored many times, and was the administrative center for the surrounding area twice during its history.

From its establishment to the declaration of the Turkish Republic, the city hosted an average of 10.000 people except for the extraordinary developments that took place. The population recently reached 80,000 due to the stability and development achieved after the foundation of the Republic. Fertility rate in the city is high, but migration is high due to adverse living conditions.

There are nearly 20.000 buildings in the city. Some of these survive from the Seljuki an, Ottoman and later Russian occupation periods. These buildings reflect the authentic architectural styles of their own periods, which give the city an important cultural identity. A considerable number of buildings in the districts surrounding the city are low-quality shanty houses. These buildings negatively affect the landscape due to a wide range of infrastructure deficiencies.

The city forms an important junction on roads leading from the Caucasus to Anatolia, and from Iran to the Black Sea. Its importance has increased due to recent transportation projects.

Fifty-five percent of city inhabitants are employed in the field of general services; therefore, urban service functions are prominent within the city. Nevertheless, the city's economy depends mainly on stockbreeding activities conducted in the surrounding area.

Being the administrative center of the province which bears the same name, is a border province, covers a surface area of 9986 km² and has 8 cities and 383 villages, the city of Kars incorporates such cities as Ardahan, Iğdır, and Ağrı in its sphere of influence and management, via the regional directorates of various public organizations located in the city. As a result, the overall administrative area reaches 30.161 km² and the city of Kars stands out as an important center in the region. It is under the influence of the province of Erzurum, which is one of the neighboring centers of public administration, and is overseen by the centralized national administration, located in Ankara.

There are many infrastructural problems in Kars, due to geographical conditions and other human factors. Due to its location in a topographic depression, the area is subject to risk of natural disasters such as flooding.

Keywords: Kars, The City Of Kars

ÖNSÖZ

İnsan ve doğa arasındaki bağların karmaşık ilişkilere sahip olduğu yerleşim alanları olan kentler, günümüz dünyasının esas ekosferini oluşturmaktadırlar. Sağladıkları imkânlar ve cazibe unsurları ile insan nüfusunu, bünyelerinde toplayıp sayıca artan ve boyut olarak büyüyen önem kazanan kentler, bu şekilde fiziki ve beşeri coğrafyalarından kaynaklı sorunlarla karşılaşmaktadırlar. Bu nedenden dolayı sağlıklı yerleşim ve hayat koşullarının sürdürülmesi için kentlerin Coğrafi bakış açısıyla incelenmesi ve ortaya çıkan sonuçların ilgili uygulamalarda dikkate alınması önem arz etmektedir.

Eski bir kent yerleşimi olan ve konuşlu bulunduğu alanın coğrafi özelliklerini yansıtan Kars kentinin, ele alındığı bu çalışma, doktora tezi olup, uygulamalı coğrafi yaklaşımla dört yılı bulan emeğin sonunda, mevcut haline getirilmiştir. Kent araştırması niteliği taşıyan çalışmada, kent coğrafyası karakteristiklerine uygun olarak kent ve kenti etkileyen coğrafi unsurların birbirleriyle ilişkileri, kent bilim esaslarına göre değerlendirilmiştir. Eserin ilk bölümünde, kentin doğal çevre özellikleri ortaya konurken aynı zamanda kente olan etkileri de değerlendirilmiştir. İkinci bölümde beşeri unsurların kentteki durumu ve gelişimi ele alınmış, üçüncü bölümde kentin dokusu, analiz edilip şehirselleşmelerin coğrafi bakış açısıyla analizleri yapılmış ve son olarak da dördüncü bölümde kenti etkileyen imar planları ve altyapı unsurları incelenerek, kentin konuşlu bulunduğu alandan kaynaklanan mevcut sorunları üzerine görüşler ve çözüm önerileri sunulmuştur.

Bu araştırmanın yapılmasında teşvik ve yardımlarını esirgemeyen, araştırmada karşılaştığım sorunları çözmemde yardımcı olan, danışman hocam Doç. Dr. Mete Alım'a teşekkür ederim.

Doktora öğrenimim ve araştırmam esnasında katkı ve yardımlarını gördüğüm, fikir ve davranışlarıyla şahsıma örnek teşkil eden, hocam Prof. Dr. Hayati Doğanay'a; değerli bilimsel katkılarından dolayı başta Doç. Dr. Zeki Koday, Doç. Dr. Serhat Zaman ve Prof. Dr. Serkan Doğanay olmak üzere Atatürk Üniversitesi, Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi, Coğrafya Eğitimi Anabilim Dalı ve Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü'nün değerli öğretim üyelerine teşekkürü, ayrıca bir borç bilirim.

VIII

Meslek yaşamımda, her daim desteklerini esirgemeyen ve bu araştırmaya da değerli bilimsel katkılarıyla destek veren, Kafkas Üniversitesi, Eğitim Fakültesi öğretim üyesi Prof. Dr. Cevdet Bozkuş'a şükranlarımı arz ederim.

Bu çalışmada, kişisel fotoğraf arşivlerinin kullanımına müsaade eden ve değerli katkılarını esirgemeyen Kafkas Üniversitesi, İktisat Fakültesi Öğretim Görevlisi Selahattin Gültekin ve fotoğraf sanatçısı Yıldırım Öztürkkan' a ayrıca minnetlerimi sunarım.

Yaşamımın kaynağı ve yegâne hayat varlığım, annem, Lalizer Demir'e verdiği emekler ve destekler için teşekkür ederim.

Kars şehir coğrafyası konulu bu çalışmada, Kent coğrafyası prensiplerine göre, belge ve bilgilere dayalı olarak ortaya konan sonuçların, kent üzerine yapılacak her türlü çalışmaya katkı sağlayacağı umuduyla...

Kars - 2013

Mucip DEMİR

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 1.1. Son Yüzyılda, Kars ve Çevresinde Meydana Gelen Önemli Depremler.	14
Tablo 1.2. Kars'ta, Aylara Göre Kaydedilen En Yüksek ve En Düşük Sıcaklıklar	36
Tablo 1.3. Kars'ta, Rüzgârların Yönlerine Göre Esme Sayılarının, Mevsimlere Göre Dağılımı.....	46
Tablo 1.4. De Martonne Formülüne Göre, Kars'ın Aylık Kuraklık İndisleri	60
Tablo 1.5. Erinç Formülüne Göre, Kars'ın Aylık Kuraklık İndisleri.....	61
Tablo 1.6. Thornthwaite'a Göre, Kars'ın Su Bilânçosu.....	62
Tablo 1.7. Kars ve Çevresinin, Çeşitli Sınıflandırma Metotlarına Göre Yağış Etkinliği ve İklim Tipleri.....	63
Tablo 2.1. 1848 Yılı, Kars Kent Nüfusunun Mahallelere Göre Hane ve Nüfus Dağılımı.....	91
Tablo 2.2. 19.Y.Y.' da, Kars'ı Ziyaret Eden Bazı Seyyahların Kentteki Hane ve Nüfus Sayısı Tahminleri.....	92
Tablo 2.3. 1927-2011 Yılları Arasında, Kars Kent ve İl Nüfuslarının Gelişimi	94
Tablo 2.4. Kars İl ve Kent Nüfusunun, 1927-2011 Yılları Arası Artış Miktarı ve Oranı.....	98
Tablo 2.5. Kars Kentinin Mahallelere Göre Kaba Doğum sayısı ve Genel Doğurganlık Oranı	100
Tablo 2.6. Kars İli Doğumlu Nüfusun, Daimi Olarak İkamet Ettiği İller	106
Tablo 2.7. Kars Merkez İlçesindeki, Kars Doğumlu Olmayan Nüfusun, İllere Göre Dağılımı.....	107
Tablo 2.8. Kars Kent Nüfusunun, Yaş Gruplarına Göre Dağılımı (1935).	112
Tablo 2.9. Kars Kent Nüfusunun, Yaş Gruplarına Göre Dağılımı (2011).	115
Tablo 2.10. Kars Kentinde, Mahallere Göre; Ortalama Aile Büyüklüğü	118
Tablo 2.11. Kars Kent Nüfusunun Eğitim Durumu	122
Tablo 2.12. Kars Kent Nüfusu, Eğitim Durumunun Mahallelere Göre Dağılımı.	123
Tablo 2.13. Kars Kentinde, Aritmetik Nüfus Yoğunluğunun, Mahallelere Göre Dağılımı.....	125
Tablo 2.14. Kars Kentinin, Çeşitli Projeksiyon Metotlarına Göre, Gelecekteki Tahmini Nüfusu.....	128
Tablo 2.15. Kars Kentinde, Mahallelere Göre Konut ve Bina Yoğunluğu.	156

Tablo 3.1. Kars Kentinde Çalışan Nüfusun, Ekonomik Faaliyet Kollarına Göre Dağılımı.....	190
Tablo 3.2. Bazı Yıllarda, Kars İlindeki İlçeler ve Sahip Oldukları Nüfus.	193
Tablo 3.3. Kars'a Bağlı İlçelerin Yüzölçümleri ve İlçe Merkezlerinin Nüfusları.....	195
Tablo 3.4. Kars Kentine Bağlı Köyler ve Kente Olan Mesafeleri	195
Tablo 3.5. Kars Mahallerinin: Nüfus, Yüz Ölçüm ve Nüfus Yoğunluğu	198
Tablo 3.6. Kars'taki İdari Fonksiyonu Oluşturan Kamu Kuruluşları ve İstihdam Durumu	199
Tablo 3.7. Kars Kentindeki, Okul, Öğrenci, Öğretmen, Öğretim Elemanı ve Personel Sayısı	202
Tablo 3.8. Kafkas Üniversitesi'nin Kars'taki Öğrenci, Öğretim Elemanı ve Personel Sayısı.	203
Tablo 3.9. Kars'taki Ortaöğretim Kurumları Öğrenci, Öğretmen ve Derslik Sayıları	205
Tablo 3.10. Kars'taki İlköğretim Okularının: Öğrenci, Öğretmen ve Derslik Sayıları.	207
Tablo 3.11. Kars'ta Bulunan, Öğrenci Yurt ve Pansiyonlarının Öğrenci Kapasitesi...209	
Tablo 3.12. Kars'taki Sağlık Kurumlarının Personel Durumu.....	215
Tablo 3.13. Kars, Merkez İlçesindeki Köylerin Yol Durumu.....	218
Tablo 3.14. Kars'ın, Çeşitli Kentlere Olan Karayolu Uzaklığı.	219
Tablo 3.15. Kars'ın, İlçe Merkezleriyle Olan Karayolu Uzaklığı.	220
Tablo 3.16. Kars Kenti, Dolmuş Ulaşımı Güzergâhları.	221
Tablo 3.17. Karsta Bulunan Motorlu Araçların, Cinslerine Göre Dağılımı	222
Tablo 3.18. 1928 Yılı Ticaret Salnamesi'nde Kars'taki İşyerleri.	227
Tablo 3.19. Kars Ticaret Odasına Kayıtlı Şirketlerin Sektörel Dağılımı ve Sayıları ...	229
Tablo 3.20. Kars Kentinde, Hizmete Yönelik İşyerlerinin Sektörel Dağılımı	229
Tablo 3.21. Kars'ta, Ticari İşyerlerinin, Faaliyet Kollarına Göre Dağılımı.....	230
Tablo 3.22. Kars'ta Bulunan, Turizm Belgeli Oteller ve Yatak Sayıları.	238
Tablo 3.23. Kars'ta Bulunan, Belediye Belgeli Oteller ve Yatak Sayıları.....	238
Tablo 3.24. Kars Kentinde Bulunan, Turistik Değer Taşıyan, Mimari Eserler.	247
Tablo 3.25. Ani Kenti'nde; Turistik Cazibe Oluşturan, Çeşitli Tarihi Eserler.	250
Tablo 3.26. Rus İşgal Döneminde, Kars'ta Üretim Yapan İşyerleri ve İşçi Sayıları ...	258

Tablo 3.27. Kars Organize Sanayii Sitesinde Bulunan Sanayii Kuruluşları	262
Tablo 3.28. Kars Küçük Sanayii Sitesinde Bulunan İşyerlerinin Faaliyet Türlerine Göre Dağılımı.....	263

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1.1. Kars ve Yakın Çevresinin Jeolojik ve Jeomorfolojik En Kesiti	21
Şekil 1.2. Kent Yerleşim Alanı Güneybatı (SW)-Kuzeydoğu (NE) Profili 1	25
Şekil 1.3. Kent Yerleşim Alanı Güneybatı (SW)-Kuzeydoğu (NE) Profili 2.....	25
Şekil 1.4. Kent Yerleşim Alanı Kuzey (NW)-Güney (SE) Profili 1	25
Şekil 1.5. Kent Yerleşim Alanı Kuzey (NW)-Güney (SE) Profili 2.....	25
Şekil 1.6. Kars Kentinde, Günlük Ortalama Güneşlenme Süresi ve Güneşlenme Şiddeti.....	26
Şekil 1.7. Belirli Tarihlerde, Güneş Işınlarmın Kars'a Geliş Açılırl.....	27
Şekil 1.8. Kars, Erzurum ve Iğdır Kentlerinde, Yıllık Ortalama Sıcaklıkların Aylara Göre Dağılımı (°C).	30
Şekil 1.9. Kars, Erzurum ve Iğdır Kentlerinde, Mevsimlere Göre Sıcaklık Ortalamlarının Dağılışı (°C).....	30
Şekil 1.10. Kars Kentinde Ortalama Sıcaklık, Ortalama Yüksek ve Düşük Sıcaklıkların Aylık Gidişi(°C).	35
Şekil 1.11. Kars'ta, Maksimum ve Minimum Sıcaklıklar	36
Şekil 1.12. Kars'ta, Don Olayı Görülen Günlerin, Aylara Göre Dağılımı.	37
Şekil 1.13. Kars'da, Yaz ve Tropik Günlerin, Aylara Göre Dağılımı	39
Şekil.1.14. Kars ve Çevresinin; 1941-2007 Yılları Arasındaki, Yıllık Sıcaklık Ortalamlarının Seyri.	40
Şekil 1.15. Kars'ta, Belirli Derinliklerde; Ortalama Toprak ve Hava Sıcaklıklarını (°C)	41
Şekil 1.16. Kars'ta, Yıllık Ortalama; En Yüksek ve En Düşük Yerel Basıncın, Aylara Göre Dağılımı.....	43
Şekil 1.17. Kars'ta, Yıllık Ortalama; Basıncın ve Ortalama Sıcaklıkların, Aylara Göre Dağılımı.....	43
Şekil 1.18. Kars'ın, Yıllık Ortalama Rüzgâr Hızı ve Rüzgâr Frekansı Diyagramını	44
Şekil 1.19. Kars'ın, Mevsimlik Ortalama Rüzgâr Hızı ve Rüzgâr Frekansı Gülleri.	46
Şekil 1.20. Kars'ın Merkezindeki, Cadde ve Sokakların Uzanışı; Hâkim Rüzgâr Yönleri İle Uyumludur.	47
Şekil 1.21. Kars'ta, Ortalama Fırtınalı (17,2 m/sn ve Daha Hızlı) Gün Sayıları ve Ortalama Kuvvetli Rüzgârlı (10,8-17,1 m/sn Arası) Gün Sayıları	48

Şekil 1.22. Kars'ta, Ortalama Bulutluluğun ve Ortalama Açık, Bulutlu, Kapalı Gün Sayılarının Aylara Göre Dağılışı.....	50
Şekil 1.23. Kars'ta, Ortalama Bağıl Nem En Düşük Bağıl Nem ve Ortalama Sıcaklığın Aylara Göre Dağılımı.	51
Şekil 1.24. Kars, Erzurum ve Iğdır Kentlerinde, Yıllık Ortalama Yağış Miktarının Aylara Göre Dağılışı (mm)	52
Şekil 1.25. Kars, Erzurum ve Iğdır Kentlerinde, Yıllık Toplam Yağışın Mevsimlere Göre Dağılımı (mm).....	52
Şekil 1.26. Kars'ta, Yıllık Ortalama Yağış, Yıllık Ortalama Basınç ve Yıllık Ortalama Sıcaklıkların Aylara Göre Dağılışı (1970-2012).....	54
Şekil 1.27. Kars'ta, Yıllık Yağış Tutarının Mevsimlere Göre Oransal Dağılımı	55
Şekil 1.28. Kars'ta, Aylara Göre Ortalama Kar Yağışlı ve Karla Örtülü Gün Sayıları..	56
Şekil 1.29. Kars'ta, En Yüksek Kar Örtüsü Kalınlığının Aylara Göre Dağılımı	56
Şekil 1.30. Kars'ta, Aylara Göre Dolu Yağışlı Gün Sayıları.....	57
Şekil 1.31. Kars ve Yakın Çevresinde, Yıllık Yağış Ortalamaları	58
Şekil 1.32. Kars'ın, Ortalama Sıcaklık ve Yağış Değerleri.	59
Şekil 1.33. Kars Kentinin, Sıcaklık ve Yağış Verilerine Göre De Martonne Kuraklık İndisinin Yıllık Seyri.....	60
Şekil 1.34. Kars Kentinin Sıcaklık ve Yağış Verilerine Göre Oluşan Erinç İndisinin Yıllık Seyri	61
Şekil 1.35. Thornthwaite Metoduna Göre, Kars'ın Su Bilânçosu.	63
Şekil 1.36. Kars Platosu, Aylık Ortalama Yağış ve Kars Çayı Aylık Ortalama Akım Değerleri.....	66
Şekil 1.37. Kars Çayı, Yıllık Ortalama Akım Grafiği	67
Şekil 1.38. Kars Çayını ve Üzerinde Tarım Yapılan Alüvyal Adacıkları Gösteren Gravür.....	69
Şekil 2.1. Osmanlı İdaresinde İnşâ Edilen: Kars Kalesi, Taş Köprü ve Hamamlar.	82
Şekil 2.2. XIX. Yüzyılda, Kars'ı Gösteren Bir Gravür.....	84
Şekil 2.3. Rus Orduları Tarafından, 1828 Yılında Kuşatılan Kars	85
Şekil 2.4. Rus'lar Tarafından, 1855 Yılında Kuşatılan, Kars Kenti	86
Şekil 2.5. Ruslar Tarafından, 1877 Yılında Kuşatılan Kars Kenti.....	87

Şekil 2.6. Rus İşgali Döneminde (1878-1918), Kars Kenti Nüfusunda Meydana Gelen Değişimler.....	93
Şekil 2.7. Cumhuriyet Döneminde, Kars Kenti Nüfus Gelişimi ve Nüfus Artış Oranı..	96
Şekil 2.8. Kars Kentinin, Sayım Dönemlerine Göre; Cinsiyet Durumu ve Cins Oranı	110
Şekil 2.9. Kars Kent Nüfusunun, Dar Aralıklı Nüfus Diyagramı	111
Şekil 2.10. Kars Kent Nüfusunun, Geniş Aralıklı Nüfus Diyagramı	113
Şekil 2.11. Kars Kent Nüfusunun, Geniş Aralıklı Yaş Gruplarına Göre Dağılımı.....	113
Şekil 2.12. Kars Kent Nüfusunun, Dar Aralıklı Nüfus Diyagramı	114
Şekil 2.13. Kars Kent Nüfusunun, Geniş Aralıklı Nüfus Diyagramı	116
Şekil 2.14. Kars Kent Nüfusunun, Geniş Aralıklı Yaş Gruplarına Göre Dağılımı.....	117
Şekil 2.15. Kars Kent Nüfusunun, Aile Büyüklüklerine Göre Dağılımı	119
Şekil 2.16. Kars Kentinde, Okuma Yazma Bilen Nüfusun Yaş ve Cinsiyet Guruplarına Göre Dağılımı	120
Şekil 2.17. Kars Kentinde, Cinsiyete Göre Eğitim Durumu.....	121
Şekil 2.18. Kars Kent Nüfusu, Genel Eğitim Durumu	122
Şekil 2.19. Kale Kenti Olan Kars'ta, 19. yy.'a Kadar Yerleşimlerin Büyük Kısmı, Kale Surları İçinde Bulunmaktadır.....	130
Şekil 2.20. XVII. yy Sonlarında, Kars'ı Gösteren Bir Gravür.....	131
Şekil 2.21. Kars Kentinin, 1877 Yılında, Kentsel Yayılım Alanı.....	132
Şekil 2.22. Kars Kentindeki, Binaların Kat Sayıları Dağılımı	141
Şekil 2.23. Gazi Ahmet Muhtar Paşa Köşkü, Kat Planı.	144
Şekil 2.24. Baltık Mimari Tarzında Yapılan, Konsolosluk Binası, Kat Planı.	146
Şekil 2.25. Kars Kenti Konutlarının, Yapı Malzemelerine Göre Dağılımı.	148
Şekil 2.26. Kars Kenti Konutlarının Oda Sayılarına Göre Dağılımı	149
Şekil 2.27. Kars Kentinde Bulunan Konutların Ortalama Alan Kullanımı.	149
Şekil 2.28. Kars Kenti Konutlarında, Isıtma Sistemleri Dağılımı	150
Şekil 2.29. Kars Kentinin, Fonksiyonel Arazi Kullanımı	153
Şekil 3.1. Kars Kentinde Çalışan Nüfusun, Fonksiyon Guruplarına Göre Oransal Dağılımı.....	190
Şekil 3.2. Ardahan- Kars- Erzurum (D965); Kars-Iğdır (D070) Karayolları, Günlük Araç Sayısı.....	217
Şekil 3.3. Kars Havaalanının, Yıllara Göre; Uçak, Yolcu ve Kargo Miktarı	223

Şekil 3.4. Yapımı Süren, Kars Havaalanı Hizmet Binaları.	224
Şekil 3.5. Yıllara Göre, Kars Garı'na Gelen- Giden Yolcu ve Yük Miktarı.	225
Şekil 3.6. Kent ve Çevresinde, Turistik Çekim Oluşturacak Birçok Cazibe Unsuru Bulunmaktadır.	236
Şekil 3.7. Yıllara Göre, Kars Kentine Gelen Turist Sayısı.	237
Şekil 3.8. Kars Belediyesi Tarafından Verilen, İnşaat Ruhsatlarının Yıllara Göre Dağılımı.	254
Şekil 4.1. Nusretname'de, Kars'ın 1578 Yılında İmar Edilmesini Gösteren Bir Minyatür.	268
Şekil 4.2. Kars Kaleiçi Osmanlı Mirası Canlandırma Projesi Planı.	276
Şekil 4.3. Kars Kentinde, Yıllara Göre; Kükürdioksit (SO ₂) ve Partikül Madde (PO) Miktarı.	288
Şekil 4.4. Kars Kenti Aylık Ortalama; Kükürdioksit (SO ₂) ve Partikül Madde (PO) Miktarı.	289

HARİTALAR DİZİNİ

Harita 1. Kars'ın Lokasyonu.....	2
Harita 2. Kars ve Çevresinin Topoğrafyası	3
Harita 1.1. Kars Kenti ve Yakın Çevresinin, Jeoloji Haritası.....	12
Harita 1.2. Kars Kenti ve Yakın Çevresinin Topoğrafya Haritası.....	18
Harita 1.3. Kars Kenti ve Yakın Çevresinin Topoğrafya Haritası.....	19
Harita 1.4. Kars Kenti ve Yakın Çevresinin Jeomorfoloji Haritası.....	20
Harita 1.5. Kent ve Çevre Alanları Geçmişte Kaplayan Göllenme Alanı ve Besleyen Akarsu Kaynakları.....	22
Harita 1.6. Kars Kenti ve Yakın Çevresinin Eğim Haritası.....	24
Harita 1.7. Kars Kenti ve Yakın Çevresi, Güneş Radyasyonu Haritası	28
Harita 1.8. Kars Kenti ve Yakın Çevresinin, Güneş Bakışı Dağılımı Haritası	29
Harita 1.9. Kars Kenti ve Çevresinin Yıllık Sıcaklık Dağılımı	34
Harita 1.10. Kars'ın, Yıllık Ortalama Rüzgâr Hızı ve Frekansı Diyagramı ile Topografya İlişkisi.....	45
Harita 1.11. Kars ve Yakın Çevresi Hidroğrafya Haritası.....	65
Harita 1.12. Kars ve Yakın Çevresi, Yeraltı Suyu Seviyesi.....	71
Harita 1.13. Kars Kenti ve Çevresinin Toprak Haritası.....	73
Harita 2.1. Kars Kentinde, Genel Doğurganlık Hızının Mahallelere Göre Dağılımı	99
Harita 2.2. Kars İlinden Göç Eden Nüfusun, İllere Göre Dağılımı	106
Harita 2.3. Kars merkez ilçesinde yaşayan, Kars doğumlu olmayan Nüfusun İllere Göre Dağılımı	107
Harita 2.4. Kars Kentinde Yaşayan, Kars Doğumlu Olmayan Nüfusun, İlçelere Göre Dağılımı.....	108
Harita 2.5. Kars Kentinde, Mahallelere Göre; Ortalama Aile Nüfusu Dağılımı	119
Harita 2.6. Kars Kent Nüfusunun, Mahallere Göre Dağılımı	124
Harita 2.7. Kars Kentinde, Nüfus Yoğunluğunun Mahallere Göre Dağılışı.....	126
Harita 2.8. Kars Kentinin Yatay Gelişimi	136
Harita 2.9. Kars Kentinin, Tarihi Süreçte Yatay Gelişimi.....	137
Harita 2.10. Kars Kenti Fonksiyon Kullanım Alanları.....	154
Harita 2.11. Kars Kenti, Fonksiyon Kullanım Alanları.....	155
Harita 2.12. Kars Kentinin Mahallelere Göre, Konut Sayısı Dağılımı Haritası	157

Harita 2.13. Kars Kentinin, Mahallelere Göre Konut Yoğunluğu Haritası	158
Harita 2.14. Kars Kentinin, İş ve Ticari Alanlarının Mahallelere Göre Dağılımı	161
Harita 2.15. Kars Kentindeki, Yönetim Birimlerinin Mahallelere Göre Dağılımı	166
Harita 2.16. Kars Kenti Ulaşım Haritası.....	177
Harita 3.1. Kars Kentinin Etki Sahası.....	194
Harita 3.2. Kars'ın, Merkez İlçeye Bağlı Köyleri.....	196
Harita 3.3. Kars Kentinin Sınırları.....	197
Harita 3.4. Kars Mahalleleri Haritası.....	198
Harita 3.5. Kafkas Üniversitesi Öğrencilerinin, Geldikleri İllere Göre Dağılımı	204
Harita 3.6. Ani Ören Yeri Haritası.....	249
Harita 3.7. Kars Kentinin, Mahallere Göre İnşaat Ruhsat Sayısı Dağılımı	255
Harita 3.8. Kars Kenti, Mahallelere Göre Hayvan Varlığı	265
Harita 4.1. 1579 Yılında, Rekor Sürede İnşaa Edilen, Kars Kentinin Planı.....	269
Harita 4.2. 1881 Yılından Sonra; İnşaa Edilen, Kars Kenti Planı.	271
Harita 4.3. Kars, Osmanlı Mirası Koruma ve Canlandırma Planı	274
Harita 4.4. Kars Kentinde; Rus İşgal Dönemi, Baltık Mimarisi'nde İnşaa Edilen Eserleri Koruma Planı.....	278

FOTOĞRAFLAR DİZİNİ

Fotoğraf 1. Kars Kenti ve Yakın Çevresinin Uydu Görüntüsü.....	4
Fotoğraf 1.1. Kars Çayı Vadisi'nde; Düzgün, Sütunsal, Eklemlili Yapısıyla Kent İmar Faaliyetlerinde de Kullanılan, Akyaka Bazaltlı Görülebilmektedir.	8
Fotoğraf 1.2. Kent Yerleşim Alanınının Büyük Kısmı; Aglomera, Tüf ve Andezitik Volkanitlerden Oluşmuş, Kura Volkanitleri Olarak İsimlendirilen Formasyon Üzerinde Yer Almaktadır.	9
Fotoğraf 1.3. Kentin Güney ve Güneybatısında, Karasal Ortamlarda (Göl ve Akarsu); Çökemiş Kumtaşı, Çamur Taşı, Kıltaşı ve Marn Araldanmasından Oluşan, Kalkankale Formasyonu Yer Alır.	10
Fotoğraf 1.4. Kent'in Güneybatısında, Kars Ovasında; Kentteki İnşaat Faaliyetlerinde, Malzeme Olarak Kullanılmak Amacıyla, Kum Ocakları Tarafından, Kontrolsüzce Kullanılıp Yer Yer Çukurlara Dönüştürülen, Alüvyal Zemin Bulunmaktadır.	11
Fotoğraf 1.5. Volkanik Özelliklere Sahip Akbaba Tepesi, Kentin Güneybatısında Bulunmaktadır.	15
Fotoğraf 1.6. Kent Merkezinin Kuzeyinde Bulunan Kars Çayı Vadisi; Faylanma İle Yükselen Kuzey Bloğunun, Kars Çayı Tarafından Yarılması İle Oluşmuş, Antecedant Bir Vadidir.	16
Fotoğraf 1.7. Kentin Güneybatısında Paşaçayırı Mahallesi'nin de Kısmen Üzerinde Bulunduğu Kars Ovası, Kars Çayı Boyunca Uzanır. Genel Olarak Kars Çayı; Kanal Dolgu ve Taşkın Çökelleri İle Oluşmuş, Sulak Alan Özelliği Göstermektedir.	17
Fotoğraf 1.8. Kent'in Kuzeydoğu Kısmı, Cumhuriyetin İlk Yıllarına Kadar Çevreden Gelen Suların Toplandığı Sığ Bir Gölleme Alanıdır.	23
Fotoğraf 1.9. Kars'ta Uzun ve Soğuk Geçen Kış Mevsimlerinden Genel Bir Görünüm.....	31
Fotoğraf 1.10. Kars ve Çevresinde, İlkbahar Karakteristikleri Geç Oluşmaktadır.	32
Fotoğraf 1.11. Kars'ta, Kısa ve Serin Geçen Yaz Aylarından Genel Bir Görünüm.....	33
Fotoğraf 1.12. Kentte, Kısa Sürmekte Olan Sonbahar Mevsiminden Genel Bir Görünüm.....	34

Fotoğraf 1.13. Çok Soğuk Geçen Kış Aylarında, Sık Şekilde Meydana Gelen İnversiyondan; Kentteki Beşeri Hayatın Yanında, Çevre de Olumsuz Etkilenmektedir.	37
Fotoğraf 1.14. Kentte, Soğuk Geçen Kış Aylarında; Yapılarda, Fosil ve Kokar Yakıtlarla Yapılan Isıtma Hava Kirliliğini Arttırmaktadır.	38
Fotoğraf 1.15. Kent Çevresinde, Meteorolojik Afet Oluşturabilen Hortumlara, Rastlanabilmektedir.	49
Fotoğraf 1.16. Kent ve Çevresinde Etkili Olan Yaz Yağışları, Oluşturduğu Sürekli Yeşil Kalan Uzun Boylu Alpin Çayırı ile Büyükbaş Mera Hayvancılığına Uygun Bir Ortam Oluşturmaktadır.	53
Fotoğraf 1.17. Yaz Aylarında Kent ve Çevresinde Sağnak Yağışlar, Sıklıkla Görülebilmektedir.	54
Fotoğraf 1.18. Kars'ta, Kışlar; Kar Örtüsü Altında Geçmektedir.	57
Fotoğraf 1.19. Kars Çayının Akımı, İlkbahar Aylarında Artış Göstermektedir.	68
Fotoğraf 1.20. Geçmişte, Kars Çayı'nda Bulunan Adacıklar; Kıyıya Dâhil Edilerek, Günümüzde, Park ve Konut Alanı Olarak Kullanılmaktadır.	69
Fotoğraf 1.21. Kent Güneyinde A Horizonunda Yoğun Organik Madde, B Horizonunda Kireç Birikimi Görülebilen Koyu Renkli Çernozyum ve Kahverengi Topraklar Yer Alır.	73
Fotoğraf 1.22. Kentten, Çevre Alanlardaki Meralara, Gün İçinde Otlatma Faaliyetleri İçin Götürülüp Getirilen Hayvanlar; Temizlik, Trafik ve Kent İmajı Üzerinde, Olumsuzluklar Oluşturmaktadır.	75
Fotoğraf 1.23. Kent Çevresinde Oluşturulmaya Çalışılan Ormanlık Alanlar, Yeteri Kadar Gelişim Göstermemektedir.	76
Fotoğraf 2.1. 1855 Yılında, Rus Kuşatmasına Karşı Büyük Kahramanlık Gösteren Kent Halkına ve Kente, "Gazilik" Unvanı Verilmiştir.	86
Fotoğraf 2.2. Kâzım Karabekir Paşa Kumandasındaki Kolordu Tarafından, 25 Nisan 1918'de, Issız ve Yangın Alevleri İçerisinde Kurtarılan Kars Kenti.	88
Fotoğraf 2.3. Kars'ın, Türk Topraklarına Katılmasından Sonra Kutlanan Ulusal Bayram.	89
Fotoğraf 2.4. Kent, 1960' lı Yıllara Kadar Izgara Planlı Yapısını Korumuştur.	129
Fotoğraf 2.5. Kars Kenti, 20. YY. Başlarında, Hilâl Şekilli Görünüme Sahiptir.	133

Fotoğraf 2.6. Kentin Kuzeyindeki Yamaçlarda, 1960' lı Yıllara Kadar Yerleşim Kısıtlı Düzeydedir.	134
Fotoğraf 2.7. Kentin Güneyindeki Araziler; 1990' lı Yıllara Kadar, Tarla ve Mera Olarak Kullanılmaktaydı	135
Fotoğraf 2.8. Kentin Yatay Gelişimi İle Güneydeki Araziler, 1990' lı Yıllardan İtibaren Resmi ve Sivil Yapılarca İşgâl Edilmektedir	135
Fotoğraf 2.9. Kentin Kuzeydoğusundaki, Bayrampaşa Mahallesi'nde, Tek Katlı Konutlar Dikkat Çekmektedir.	138
Fotoğraf 2.10. Kentin, Gecekondu Mahallelerinde, Dikey Yapılaşma Kısıtlıdır	138
Fotoğraf 2.11. Kentin Merkezini Oluşturan Mahallelerde, Dikey Yapılaşma Artmaktadır.....	139
Fotoğraf 2.12. Kars Çayı Vadisi'nin Alüvyal Zeminleri Üzerinde, Deprem ve Sel Riskine Rağmen Birçok Yapı Mevcuttur	140
Fotoğraf 2.13. Kentin Güneyindeki Yenişehir Mahallesi; Dikey Yapılaşma ile Gelişim Göstermektedir.....	140
Fotoğraf 2.14. Osmanlı Konutlardan Kalan Az Sayıda Örnek, Kaleiçi Mahallesinde Bulunmaktadır.	143
Fotoğraf 2.15. Kentteki Osmanlı Konutları Terkedilmiş ve Bakımsız Halde Bulunmaktadır.	143
Fotoğraf 2.16. Rus İşgal Döneminde, Baltık Tarızında Yapılan, Cumhuriyetin İlk Yıllarında SSCB Konsolosluk Binası Olarak Hizmet Veren, Volkanik Taşlardan Yapılan Bina.	145
Fotoğraf 2.17. Kentin, Kuzey ve Kuzeydoğusundaki Yamaçlar Üzerinde Bulunan Gecekondu Özellikli Mahallelerde, Kerpiçten Yapılmış Konutlar, Dikkat Çekmektedir.....	148
Fotoğraf 2.18. Kentin Merkezini Oluşturan Mahallelerde, Betonarme Malzemenle Yapılan Konutlar, Yoğunluk Göstermektedir.	151
Fotoğraf 2.19. Bayrampaşa ve Karadağ Mahalleri Kentsel Dönüşüm Kapsamında Bulunmaktadır.	159
Fotoğraf 2.20. Kentin Güneyindeki, Otuz Ekim Mahallesi Toplu Konutları; Kaleiçi Mahallesi Kentsel Dönüşümü Nedeniyle İnşaa Edilmiştir.....	159

Fotoğraf 2.21. Kentte, Üst Gelir Guruplarına Hitap Eden Prestij Konutları, Diğer Özellikteki Konutlarla Karmaşık Bir Dağılıma Sahiptir	160
Fotoğraf 2.22. Kentteki Perakende Ticari Faaliyetler, Kâzımpaşa Caddesi'nde Yoğunlaşmaktadır.....	162
Fotoğraf 2.23. Kırsal Yerleşimlere Yönelik Ticari Faaliyetler, Kazımpaşa Caddesi Doğusundaki: Bahri Dağdaş, İsmail Aytemiz, Halitpaşa, Küçük Kazimbey Gibi Caddelerde Yoğunluk Göstermektedir.	163
Fotoğraf 2.24. Hayvan Pazarı; Kentin 2 km Güneyinde, Vali Hüseyin Atak Bulvarı'nda Bulunmaktadır.	164
Fotoğraf 2.25. Ardahan Yolunda, Bulunan Toptan Sebze ve Meyve Hali.	165
Fotoğraf 2.26. Kentteki Yönetim Faaliyetlerinin Merkezi, Hükümet Konağıdır.	167
Fotoğraf 2.27. Günümüzde, Defterdarlık Olarak Kullanılan Bina, Uzun Süre Hükümet Konağı Olarak Hizmet Vermiştir.	167
Fotoğraf 2.28. Gölyeri Mevkiinde Bulunan Belediye Binası.	168
Fotoğraf 2.29. Kentteki Eğitim Kuruluşları, Ordu Caddesi'nde Yoğunluk Göstermektedir.	169
Fotoğraf 2.30. Kafkas Üniversitesi Merkez Kampüsü, Kentin Güneybatısında Bulunmaktadır.	170
Fotoğraf 2.31. YURTKUR'a Ait Yükseköğretim Öğrenci Yurtları, Paşacayı Mahallesi'nde Üniversite Kampüslerine Ulaşımı Güç, Elverişsiz Bir Konumda Bulunmaktadır.	171
Fotoğraf 2.32. Fethiye Camii Merkezi Konumda Bulunmaktadır.	172
Fotoğraf 2.33. Kent ve Çevre Yerleşim Birimlerine Hizmet Veren Devlet Hastanesi, Gaffar Okkan Bulvarı'nda Bulunmaktadır.	173
Fotoğraf 2.34. Kentin Güneyinde Yer Alan Havaalanı Kolay Ulaşılabilir Konumda Bulunmaktadır.	174
Fotoğraf 2.35. Tren Garı, İstasyon Mahallesinde Merkezi Konumda Yer Almaktadır.	175
Fotoğraf 2.36. Şehirlerarası Otogar; Kentin Gelişim Yönünün Aksine, Ardahan Yolunda Bulunmaktadır.	176
Fotoğraf 2.37. Kent İçi Trafik Akışkanlığı, Dolmuşlar Nedeniyle düşüktür.....	177

Fotoğraf 2.38. Paşaçayırı Mahallesi'nde Bulunan, Organize ve Küçük Sanayii Sitesi.	178
Fotoğraf 2.39. Kars Çimento Fabrikası; Kentin Güneybatısında, Kireç Yataklarının Bulunduğu Bozkale Köyü Yakınların da Konuşlandırılmıştır.	179
Fotoğraf 2.40. Kars Şeker Fabrikası; Kentin Güneyinde, Geniş Bir Alan İşgal Etmektedir.	180
Fotoğraf 2.41. Kent ve Çevresindeki, Sanayi Tesislerinin Birçoğu; Kapalı Durumdadır.....	181
Fotoğraf 2.42. Paşaçayırı Mahallesi'nde Bulunan Küçük Sanayii Sitesi, Birçok İşyerine Ev Sahipliği Yapmaktadır.	181
Fotoğraf 2.43. Kentin, Önemli Rekreatif Alanlarından Mesut Yılmaz Parkı, Yaz Aylarında Rağbet Görmektedir	182
Fotoğraf 2.44. Rus İşgal Döneminde, Kars Çayı'ndaki Alüvyal Ada Üzerinde Kurulan Atatürk Çay Bahçesi (Millet Bahçesi), Günümüzde Bakımsız Halde Olup Fazla Rağbet Görmemektedir.	183
Fotoğraf 2.45. Kars Şehir Stadyumu, Merkezi Konumda Bulunmaktadır.....	184
Fotoğraf 2.46. Modern Yapısı İle Dikkat Çeken İsmail Aytemiz Spor ve Sergi Salonu, Yoğun Bir Kullanıma Sahip Değildir.....	185
Fotoğraf 2.47. Kentin Kuzeyinde, Yamaçlar Üzerinde Bulunan Karadağ Mezarlığı, Dolmuş Durumdadır.....	186
Fotoğraf 2.48. Kentte Yeni Definler, Çevre Yolunda Yapılan Asri Mezarlık Alanına Yapılacaktır.	186
Fotoğraf 3.1. Rus işgal döneminde açılan Kars Gimnazyumu	200
Fotoğraf 3.2. Cumhuriyet Döneminde Açılan, İlk Eğitim Kuruluşlarından Alpaslan Lisesi.	201
Fotoğraf 3.3. Kafkas Üniversitesi Kampüsünün Gelişimi, Dikkat Çekmektedir.....	203
Fotoğraf 3.4. Kentte İlköğretim Okulları, Merkez Mahallelerde Yoğunlaşmaktadır. .	206
Fotoğraf 3.5. Kent Müzesinin Ziyaretçi Sayısı, Artış Göstermektedir.	210
Fotoğraf 3.6. Kafkas Üniversitesi Araştırma Hastanesi; Kent ve Çevre Yerleşim Alanlarından, Artan Bir İlgi Görmektedir.	212
Fotoğraf 3.7. Kars Doğum Evi; Fevzi Çakmak Mahallesinde, Ulaşımına Elverişsiz Bir Konumda Bulunmaktadır.	213

Fotoğraf 3.8. Kentin Değişik Mahallerindeki Aile Sağlık Merkezleri, Önemli Hizmetler Vermektedir.	214
Fotoğraf 3.9. Kentin Güneyindeki Çevre Yolu; Kentsel Gelişim Nedeniyle, Yerleşim Alanları İçinde Kalmaktadır.	217
Fotoğraf 3.10. Kent İçi Trafik, Faikbey Caddesi'nde Yoğunluk Göstermektedir.	218
Fotoğraf 3.11. Şehirlerarası Otobüs Terminalinin, Kapasite Kullanımı Düşük Düzeydedir.	219
Fotoğraf 3.12. Kent İçindeki Otogar, Artan Yolcu ve Araç Trafığı Nedeniyle Yetersiz Kalmaktadır.	220
Fotoğraf 3.13. Kazımpaşa Caddesi, Kentteki Perakende Ticari Faaliyetlerin Önemli Merkezlerindedir.	228
Fotoğraf 3.14. Kars Ticaretinde; Kaşar ve Gravyer Peynirleri Satan İşyerleri, Önemli Yer Tutmaktadır.	231
Fotoğraf 3.15. Kentte Kurulan Pazarlar, Trafik Yoğunluğuna ve Çevre Kirliliğine Neden Olmaktadır.	232
Fotoğraf 3.16. Hayvan Pazarındaki, Faaliyetler İkel Koşullarda Sürdürülmektedir.	233
Fotoğraf 3.17. Kentin Sembollerinden Olan, Havariler Kilisesi (Kümbet Camii); M.S. 932–937 Arasında, Bagratlılar Döneminde İnşaa Edilmiştir.	239
Fotoğraf 3.18. Kars Kalesi, Kentin En Önemli Sembollerinden Biridir.	240
Fotoğraf 3.19. Kars Kenti Çevresinde, Savunma Amacıyla Yapılan 46 Tabya Bulunmaktadır.	241
Fotoğraf 3.20. Hasani Harakani Türbesi ve Evliya Camii, Artan Bir İlgi Görmektedir.	242
Fotoğraf 3.21. Osmanlı Dönemi Eserlerinden Günümüze Kalan, Gazi Ahmet Muhtar Paşa Köşkü.	243
Fotoğraf 3.22. Osmanlı Mimarisi Özelliklerini Taşıyan, Taş Köprü ve Hamamlar; Tarihi Doku İçerisinde, Önemli Yere Sahiptir.	244
Fotoğraf 3.23. Rus İşgali Döneminde Yapılan, Alexander Nevsky Kilisesi; Günümüzde, Cami Olarak Kullanılmaktadır.	245
Fotoğraf 3.24. Baltık Mimari Tarzında Yapılan, Vali Konağı; Restore Edilerek Kullanıma Sunulmuştur.	246

Fotoğraf 3.25. Rus İşgal Döneminde İnşâ Edilen Resmi Yapılar; Kente, Kültürel Kimlik Kazandırırken, Günümüzde Değişik Amaçlarla Kullanılmaktadır.....	246
Fotoğraf 3.26. Birçok Medeniyete Ev Sahipliği Yapan, Ani Kenti; Önemli Kültürel Birikime Sahiptir.	250
Fotoğraf 3.27. Ani Kenti'nde Bulunan Yapılar, Büyük Oranda Tahrip Olmuştur.	250
Fotoğraf 3.28. Sarıkamış Kayak Merkezi, Kristal Kar Özelliği ve Sarıçam Ormanları İle Önemli Turistik Cazibe Oluşturmaktadır.....	251
Fotoğraf 3.29. Kars Turizmine, Önemli Kaynak Oluşturan Çıldır Gölü.	252
Fotoğraf 3.30. Çıldır Gölü'ndeki Akçakale Adası'nda, Yapılan Göl Festivalleri; Büyük İlgi Görmektedir.	252
Fotoğraf 3.31. Kuyucuk Göl'ü; Dünyanın, En Önemli Kuş Yaşam Alanları Arasındadır	253
Fotoğraf 3.32. Kent Çevresindeki; Hazır Beton Üretim Tesisleri, Çevre Kirliliğine Neden Olmaktadır.	256
Fotoğraf 3.33. Karsta Kurulan İlk Sanayii Tesislerinden Olan Kars Süt Fabrikası Atıl Durumda Bulunmakta Olup, Binaları Öğrenci Yurdu Olarak Değerlendirilmektedir.....	259
Fotoğraf 3.34. Kent ve Çevresindeki Önemli Sanayii Tesislerinden Olan Et Kombinasyonu Günümüzde Atıl Durumda Olup, Arazisi Konut Yapımında Değerlendirilmektedir,.....	260
Fotoğraf 3.35. Kars Çayı Vadisi'ndeki Sulak Alanlarda, Çeşitli Sebzelerin Tarımı Yapılabilmektedir.	264
Fotoğraf 3.36. Kentte Yetiştirilen Hayvanlar, Birçok Soruna Neden Olmaktadır.....	266
Fotoğraf 3.37. Kentin Sembollerinden Olan Kazlar, Birçok Mahallede Yetiştirilmektedir.....	266
Fotoğraf 4.1. Kars Kaleiçi Osmanlı Mirası Canlandırma Projesi Kapsamında, Yakın Zamanda Restore Edilen; Ahmet Tevfik Paşa Konağı, Halen Metruk Halde Bulunmaktadır.....	276
Fotoğraf 4.2. Kentteki Baltık Mimari Tarzındaki Yapılar, Koruma Altına Alınmıştır.....	277

Fotoğraf 4.3. Baltık Mimari Tarzında İnşaa Edilen; Sivil ve Resmi Yapılar, Önemli Özelliklere Sahiptir.....	278
Fotoğraf 4.4. Cumhuriyet'in İlk Yıllarına Kadar; Kentin Su İhtiyacı, Kısmen Kars Çayı'ndan Karşılanmıştır.....	280
Fotoğraf 4.5. Kentteki, Su İhtiyacı; Uzun Süre, Kars Ovası'ndaki Su Kuyularından Sağlanmıştır.	282
Fotoğraf 4.6. Kentin Kuzeyinde Yamaçlar Üzerinde Bulunan, Su Arıtma Tesisleri...	282
Fotoğraf 4.7. Kent İçinden Geçen, Dere ve Kanallar, Kentsel Atıklar Nedeniyle, Dolmuş Olup Görevlerini Yerine Getirememektedir.	284
Fotoğraf 4.8. Çöküntü alanında konuşlu bulunan kent merkezi; altyapı sistemlerinin de eksikliği nedeniyle, yağışlı günler de sellere maruz kalmaktadır.	284
Fotoğraf 4.9. Kente, Elektrik Getirmek Gayesiyle; 1939 Yılında, Elektrik Direkleri Dikilmiştir.....	285
Fotoğraf 4.10. Kentte Bulunan, Havai Enerji Hatları; Can ve Mal Güvenliği Riski Oluşturduğu Gibi Kent Peyzajında Olumsuz Görüntüye Neden Olmaktadır	286
Fotoğraf 4.11. Karadağ Burnu Mevkiindeki Kent Çöplüğü, Çevre Sorunlarına Neden Olmaktadır.	287
Fotoğraf 4.12. Kars'ta, Hava Kirliliği; Kış Aylarında Artış Göstermektedir.	289
Fotoğraf 4.13. Kentte, Trafik ve Ulaşım Altyapısı Eksikliği Dikkat Çekmektedir.	290

GİRİŞ

I. Araştırma Sahasının Konumu ve Sınırları

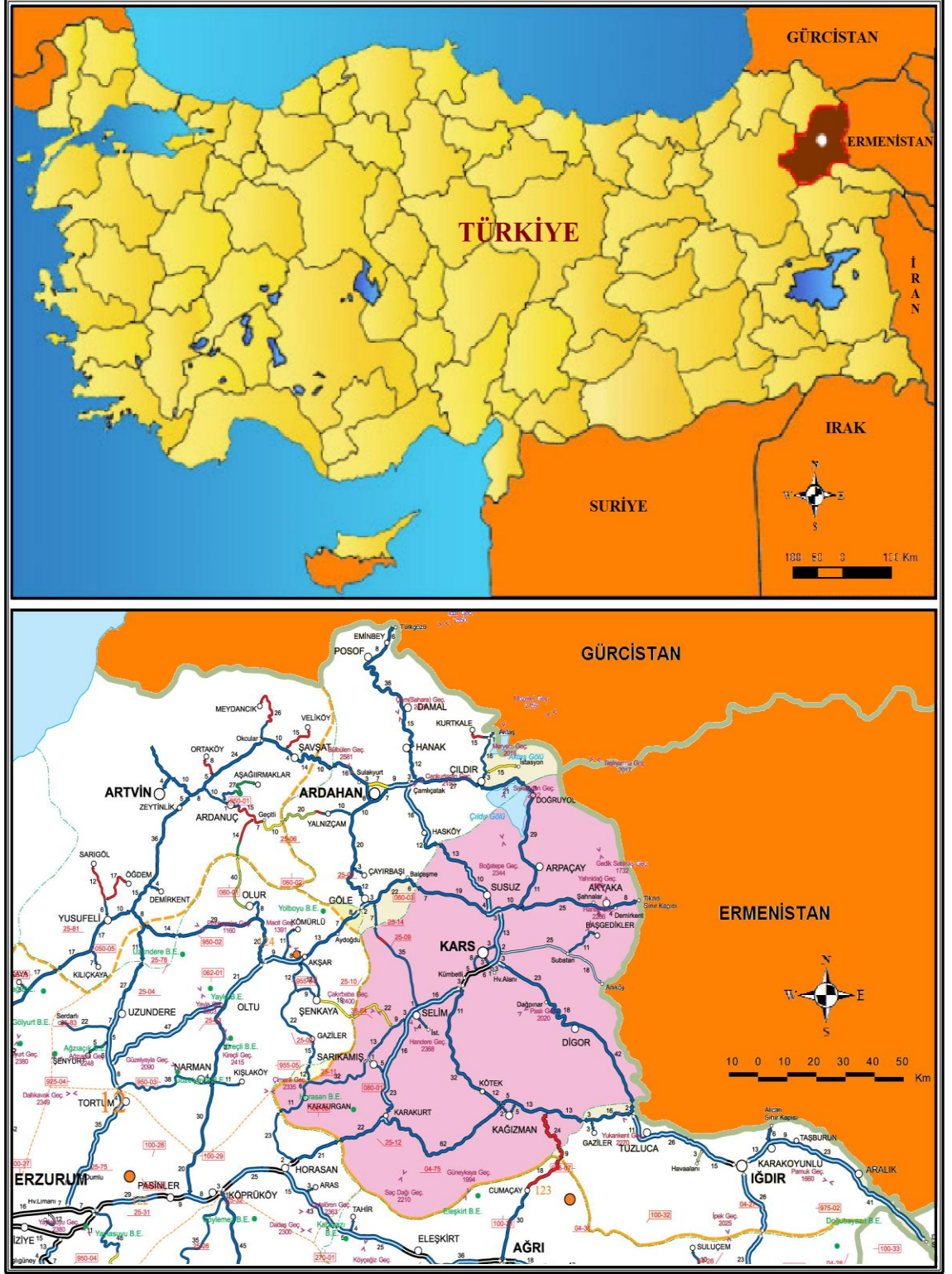
Araştırma sahasını, 40°.34'. 05"- 40°.36'. 45" Kuzey, 43°.00'. 51"- 43°.09'.02" Doğu koordinatları arasında bulunan Kars ili, merkez ilçesi, kentsel idari alanı oluşturmaktadır. Kars kenti, Doğu Anadolu bölgesinde, Erzurum-Kars Bölümü içerisinde, Kars yöresi merkezi konumunda bulunmaktadır. Kafkasya'dan Anadolu'ya, Karadeniz kıyılarından, Doğu Anadolu ve İran'a ulaşan yolların üzerinde, önemli bir konumda yer almaktadır (Harita 1).

Kentin de içerisinde bulunduğu il toprakları, kuzeyden Ardahan, güneyden Iğdır ve Ağrı, batıdan Erzurum illerine, doğudan ise Ermenistan'a (Şirak, Aragatsotn, Armavir idari bölgeleri) komşu olup 9,939 km² yüzölçüme sahiptir. Kars, komşu kentlerden Erzurum'a 200 km, Ağrı'ya 215 km, Ardahan'a 91 km, Iğdır'a ise 139 km mesafede bulunmaktadır (Harita 1). Kars, Erzurum ve ülkemizin batısına D965, Iğdır ve İran'a D070, Ardahan üzerinden Gürcistan'a ise D965 karayolları ile bağlanmaktadır

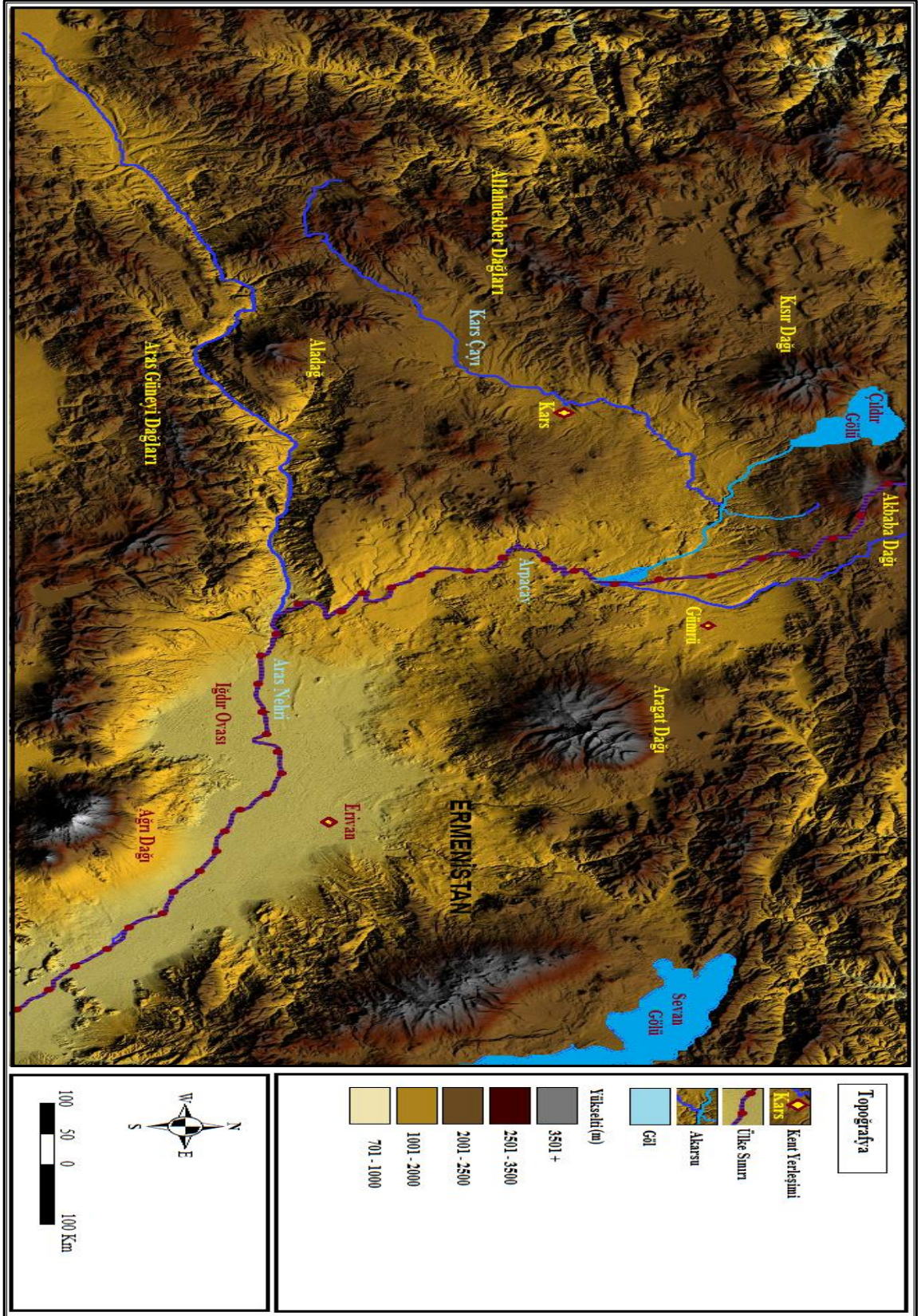
Kars kentinin de bulunduğu merkez ilçe, kuzeyden Arpaçay, Akyaka ve Susuz ile güneyden Kağızman, güneybatıdan Selim, güneydoğudan Digor ilçeleri ile komşu iken doğudan, 164 km sınır hattı ile de Ermenistan ile komşudur. Kars ile sınırı olmayan tek ilçe, güneybatıdaki Sarıkamış'tır. Merkez ilçe, 1,810 km² yüzölçüme sahip olup, il içindeki en büyük, ikinci idari alanı oluşturmaktadır. Merkez ilçeye bağlı, 72 köy bulunmaktadır. Kent merkezi ile ilçeleri arasında kara yolu ile en yakını Susuz (26 km), en uzağı ise Kağızman'dır (72 km). Kent, yönetim alanında bulunan ilçeleri ile ortalama 50 km uzaklıkta bulunmaktadır. Bu durum, Kars'ı çevresindeki ilçelerine göre merkezi bir konuma getirirken kent merkezine önemli çekim gücü kazandırmaktadır.

Kars, 1700-2100 m arasında yükseltiye sahip Kars-Erzurum plato sahasında konuşlu bulunmaktadır. İl idari alanının kuzeyinde, Akbaba ve Kısır Dağları ile Çıldır Gölü, güneyinde Iğdır Ovası, Ağrı Dağı, Aras Nehri ve sıra şeklinde uzanan, Aras güneyi dağları, kuzeybatıda Allahuekber Dağları ile il topraklarının merkezindeki Dumanlıdağ, Yağlıca ve Kotur Dağları, ana tanımlayıcı doğal coğrafi unsurları oluşturmaktadır. Bu tanımlı alanda, yaklaşık 1,750 m yükseklikteki hafif dalgalı plato düzlüklerinde konuşlu bulunan kentin etrafı da, dağlarla çevrili bulunmaktadır. Kentin güneyinde, Ciritmeydanı (2774 m) ve Üçler Tepe (2231 m) güneydoğusunda Akbaba

Dağı (2101m), kuzeydoğusunda küçük ve büyük Yahni (2262 m) Tepeleri, kuzeyinde ise Diktepe (1960m) bulunmaktadır (Harita 2)

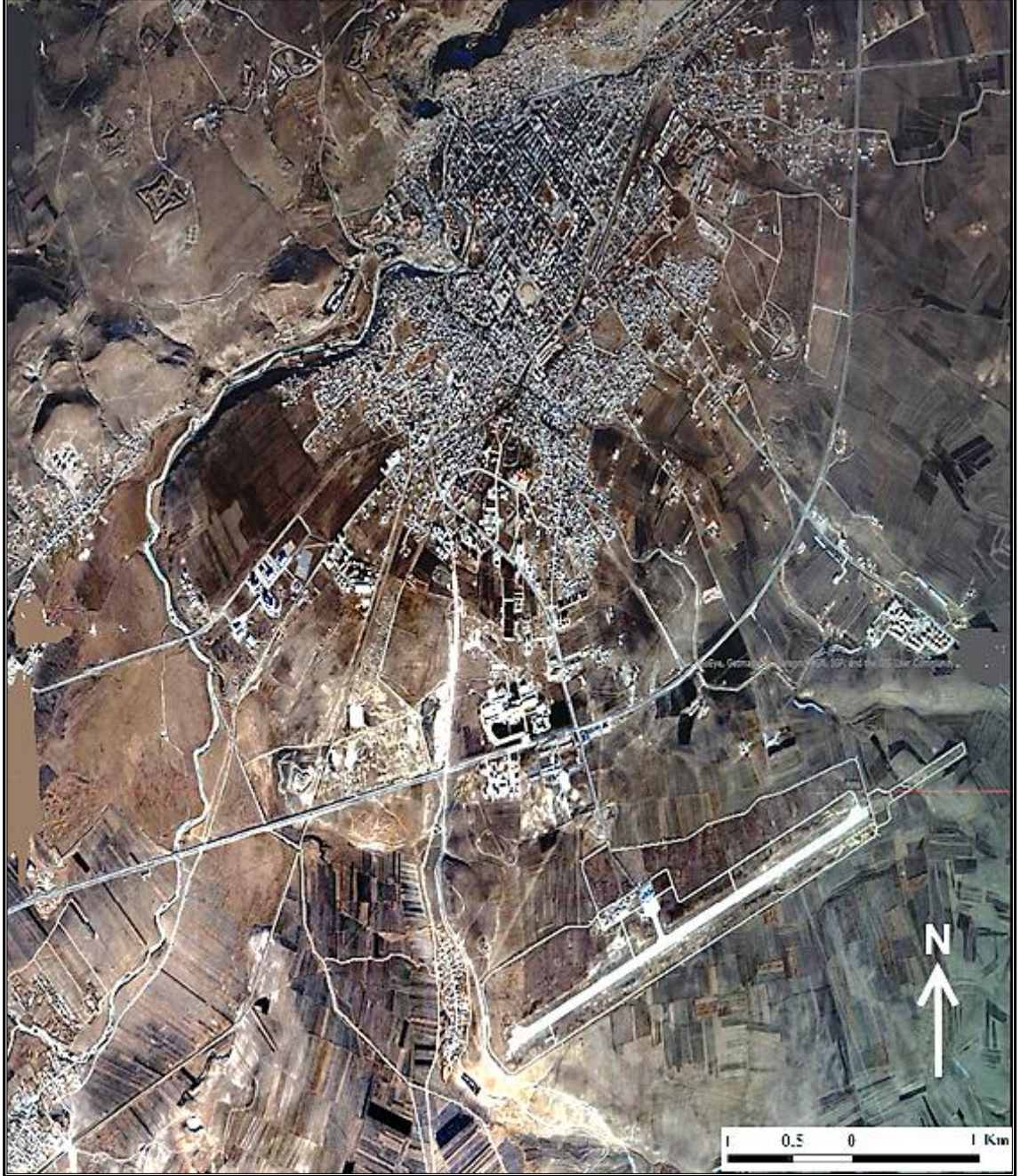

Harita 1. Kars'ın Lokasyonu (Kaynak: KGM, Türkiye Karayolları Haritasından Faydalanılarak Hazırlanmıştır.)

Harita 2. Kars ve Çevresinin Topoğrafyası (Kaynak: <http://www.atag.itu.edu.tr/v3/?p=135>, Topoğrafya Haritasından Faydalanılarak Hazırlanmıştır.)

Kent, kuzeydoğu-güneybatı yönünde uzanan, Kars-Erzurum plato sahası üzerinde, Kars Çayı Kuzey ve Güney sahilleri, Karadağ yamaçları ve hafif dalgalı volkanik zeminler üzerinde konuşlu bulunmaktadır. Kuzeyden, Güneye ve Doğudan, Batıya doğru yükseltisi azalan, hafif eğimli bir topoğrafyada bulunan kent, Kuzeydoğu-Güneybatı yönündeki ana uzanış doğrultusunda 12 km, Kuzey-Güney yönünde, en geniş yerinde, 6 km uzunlukta olup toplam 7152 hektar alana sahiptir (Fotoğraf 1).

Fotoğraf 1. Kars Kenti ve Yakın Çevresinin Uydu Görüntüsü (2012).
(Kaynak: www.esri.com/software/arcgis/arcgisonline).

II. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Araştırmada kent coğrafyası inceleme esaslarına göre, araştırma sahasının fiziki, coğrafi özelliklerinin kentle olan etkileşiminin incelenmesi, kentin kuruluş ve gelişimi ile yerleşim yeri arasındaki ilişkilerin tespiti, kentin nüfus özelliklerinin belirlenmesi, kent yaşamını etkileyen beşeri ve ekonomik faaliyetlerin alan ve işlev olarak analizi ile kentte ortaya çıkan veya çıkabilecek, coğrafya kaynaklı sorunlara dair çözüm önerileri üretilmesi, ana amaçları oluşturmaktadır.

Araştırma için yazılı ve görsel birçok belge kullanılmış olup inceleme alanı ile ilgili kaynaklar, il ve ülke genelindeki kütüphanelerden ve internet üzerindeki imkânlardan faydalanmak suretiyle araştırılarak, gerekli olacak kitap, tarihi fotoğraf, çizim, harita gibi birçok türden kaynaklar temin edilmiştir. Sınır alanlarında bulunması nedeniyle Rusya ve İran gibi devletlerin yönetimi altında da kalan kent ve çevre alanlarına ait veri ve görsellerin bir kısmı bu ülkelerdeki kütüphane, arşiv ve özel koleksiyonlar da yapılan çalışmalarla elde edilmiştir.

Araştırmanın başlangıç safhasını müteakiben kent, coğrafi bakış açısı ve elde edilen belgeler yardımıyla etüt edilmiş, gerekli konularda kent ve çevre sakinleri ile görüşmeler yapılarak ortaya çıkan sonuçlar, kayda alınmıştır. Araştırmada kullanılan haritalar: Harita Genel Komutanlığı, Maden Tetkik Arama, Meteoroloji Genel Müdürlüğü, Kars Belediyesi gibi kuruluşlardan; Googleearth ve Wikimapia gibi ilgili internet site ve programlarından temin edilmiştir.

Araştırmada gerekli olan istatistiki veriler, başta Türkiye İstatistik Kurumu, olmak üzere, kentteki ilgili kuruluşlardan temin edilmeye çalışılmıştır. Bu kuruluşlardan direkt temin edilemeyen veriler için ilgili kurum ve kuruluşlar bünyesinde arşiv araştırması yapılmıştır.

Araştırmada kullanılan dokümanter verilerin temin edilmesinin ve sahada yapılan etüt çalışmalarının büyük ölçüde tamamlanmasının ardından elde edilen istatistiki veriler araştırmanın gerekliliği nispetinde, tablo grafik ve şekil haline getirilmiştir. Araştırma alanındaki kuruluşlardan temin edilen, ancak çoğunlukla kısıtlı bilgi taşıyan küçük ölçekli haritalar nedeniyle araştırmaya gerekli olabilecek haritaların yeniden üretilmesi gerekliliği doğmuştur. Bu nedenle mevcut haritalardan ve daha önceden araştırma sahasında yapılan etütlerle elde edilen veriler Arcgis (9,2) öğretmenime CBS, Hydrognomon, Googleearth, gibi programların yardımıyla

sayısallaştırılarak alanın nitelik ve nicelikleri konusunda bilgi verebileceği düşünölen haritalara dönüştürölmüştür. Çalışmada kullanılan sahayla ilgili tarihi ve yeni çekilen fotoğraflar yeniden değerlendirilmiş, bu amaçla elde edilen pek çok fotoğraf üzerinde, alana ait tespitleri somutlaştırabilecek çizimler yapılmıştır. Çalışmanın dokümanter verilerinin temini yaklaşık dört yıllık süreyi kapsarken, aynı dönemde ve araştırmanın kaleme alınması sırasında kentteki etüt çalışmaları da sürdürölmüştür. Elde edilen ve üretilen tüm dokümanter verilerin; dağılışı, neden sonuç ve bağlantı gibi coğrafi düşünce ilkeleri doğrultusunda değerlendirilmeleri yapılmış ve çalışma eldeki son şekline getirilmiştir.

Araştırma alanını, Kars kenti ve ilgili yakın çevresi oluşturmaktadır. Araştırmada kullanılan dokümanter veriler, bilgiler, sayısal veri ve sonuçlar araştırmanın sonuçlandırıldığı yıl ile sınırlıdır. Araştırmada kullanılan verilerin bir kısmı, ilgili kuruluşların araştırmaya sunduğu bilgilere dayandırılmaktadır. Araştırma için yapılan görüşmelerin sonuçları, genel eğilimi yansıtmaktadır.

Çalışma, sahanın tümünü kapsayan ve uygulamalı coğrafi bakış ile yapılmış, ilk araştırma niteliğindedir. Ortaya çıkan sonuçların, kentin mevcut durumu hakkında bilgi vermesi, kentle ilgili kuruluşlara, çalışmalarında yön vermesi ve coğrafyanın mekânsal özelliklerini dikkate alacak, rasyonel planlama faaliyetlerinde fayda sağlayacağı düşünölmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

DOĞAL ÇEVRE ÖZELLİKLERİ

1.1. JEOLojİK ve JEOMORFOLOJİK ÖZELLİKLER

Kuzeydoğu Anadolu’da, Erzurum ile Kars arasında kalan bölge, denizden ortalama 2000 m. yüksekte yer alan bir plato morfolojisi sunar. Erzurum-Kars Platosu olarak isimlendirilen bu yüksek alan,¹ I. Zaman devoniyen ve karboniferde, Kemaliye-Erzincan-Erzurum hattından, doğuya doğru uzanan Neotetis Denizi suları altında bulunuyordu. Kuzeydoğu Anadolu ile birlikte Kars yöresi, II. Zaman üst kretase ile III. Zaman eosen arasında,² Anadolu ve Arap kıtaları arasında Neotetis Okyanusunun güney kolunun kapanmasını izleyen evrede, kıtasal çarpışma kabuksal kalınlaşma³ ve Alp kıvrım sisteminin ortaya çıkması sırasında, yükselmelere uğramış ve kısmen su üstüne çıkmıştır. Oligosende, bütünüyle su yüzüne çıkan il alanı, miyosen başlarına kadar sürekli aşınımına uğramış daha önce ortaya çıkan kıvrımlar yıpranarak peneplen şeklini almıştır.⁴ Bu dönemde gelişen yapısal şekillenme, peneplen şeklindeki yüzeyi değiştirmiş, kabaca D-B doğrultulu ve antiklinallere karşılık gelen sırtlar ile senklinallere karşılık gelen havzalar geliştirmiştir. D-B yönünde akan sular, menderesler; K-G yönündeki akarsular da yarma vadiler oluşturmuştur. Bu yalın yapı: bindirme, doğrultu atımlı fay, açılma çatlakları ve volkanizmayla⁵ Miyosen sonlarında başlayan kırılma ve yükselmelerle şekillenmiştir. Pliyosen ve sonrasında, aynı tektonik hareketler devam etmiş, bu durumun sonucunda da genellikle kıvrım hatlarına ters yönde kırılma çizgileri ortaya çıkmıştır. Oluşan kırılma çizgileri, daha sonra çok şiddetli volkanizma hareketlerine sahne olmuş, çıkan lavlar, ya yüksek dağları ortaya çıkarmış ya çevreye yayılarak geniş ve çok yüksek platolar oluşturmuş ya da çukurları doldurarak yüksek ovaları meydana getirmiştir.⁶

Kars ve yöresinde, Neotektonik dönemde oluşmuş oldukça genç yaştaki (Üst Miyosen–Kuaterner), volkanik kaya toplulukları bulunmaktadır. Bu kayalar, dört evrede

¹ Mehmet Keskin, “Erzurum - Kars Platosu’nun Çarpışma Kökenli Volkanizmasının Volkano Stratigrafisi ve Yeni Kar Yaş Bulguları Işığında Evrimi”, *MTA Dergisi*, 120, Ankara 1998, s. 135.

² Anonim, “Kars”, *Yurt Ansiklopedisi VI*, Anadolu Yayıncılık, İstanbul 1981, s. 4477.

³ Keskin, s.135.

⁴ Anonim, s. 4477.

⁵ Fuat Şaroğlu, Yılmaz Güner, “Doğu Anadolu'nun Jeomorfolojik Gelişimine Etki Eden Öğeler; Jeomorfoloji, Tektonik, Volkanizma İlişkileri”, *Türkiye Jeoloji Kurumu Bülteni*, Ankara 1981, Sayı: 24, s. 39 – 50.

⁶ Anonim, s. 4477.

incelenmiş olsa da yapısal evre olarak Üst Miyosen–Üst Pliyosen ve Alt Kuaterner–günümüz olarak iki yapısal evre görülmektedir. Volkanizmanın birinci evresinde Kura volkanizması, ikinci evresinde Akyaka bazaltı, üçüncü evresinde Dumanlıdağ piroklastikleri, dördüncü evresinde Taşköprü andeziti, Aküzüm ignimbiriti, Melikler bazaltı ve Borluk volkanitleri meydana gelmiştir. Birinci yapısal evrede Horasan formasyonu ve Kalkankale formasyonu çökelmiş, Pliyosen sonunda sıkışma yükselme fazlaşmış, çok sayıda sığ özellikli, sağ ve sol yanal doğrultu atımlı faylar meydana gelmiştir. Faylar ile birlikte Susuz, Arpaçay dolayındaki düzlükler; Kısırdağ, Akbabadağı, Dumanlıdağ gibi yükseltiler oluşmuştur. Ayrıca, hızlı aşınmalar ile çukurluklarda, çakıl birikimleri oluşmuştur. İkinci yapısal evrede doğrultu, atımlı faylar boyunca oluşan açılma çatlaklarından, dördüncü evre volkanizmaları ile lavlar akmıştır. Son tektonik hareketler ile yörenin topoğrafik yapısı, günümüzdeki şeklini almıştır.⁷

Günümüzde, volkanik maddelerle örtülü Kars platosu üzerinde bulunan, kentin kuzeydoğu bölümü, Akyaka bazaltı tarafından örtülmüştür. Formasyon, genellikle koyu siyah renkli, düzgün sütunsal eklemli bazaltlardan oluşur ve Kars çayı vadisi boyunca yüzlek verip, yaklaşık, 80 m kalınlık gösterir. Kalkankale formasyonu ile yanal geçişli olup birim üzerine Dumanlıdağ Piroklastikleri gelir⁸ (Fotoğraf 1.1; Harita 1.1).

Fotoğraf 1.1. Kars Çayı Vadisi'nde; Düzgün, Sütunsal, Eklemli Yapısıyla Kent İmar Faaliyetlerinde de Kullanılan, Akyaka Bazaltı Görülebilmektedir.

⁷ H.Tahsin Aktimur, M. Ender Tekirli, M. Emin Yurdakul, Tuncay Ercan, Mustafa Keçer, Süheyla Aktimur, Bekir M. Ürgün, Mustafa Gürbüz, Bülent Can, Talia Yaşar, *Kars-Arpaçay ve Çıldır Dolaylarının Jeolojisi (M.T.A Rap no : 9257)*, Ankara 1993, s.1.

⁸ Bozkuş, Cevdet, Yeşiltaş, Namık Kemal, "Qars ve Yaxın Etrafının Gemorfoloji Quruluşu". *Her Yönü ile Naxçıvan ve Qars Beynelxalq Simpoziumun Materialları*, Naxçıvan 2003, s.72.

Kent arazisinin büyük kısmı, Kura volkanitleri olarak isimlendirilen formasyon üzerinde yer almaktadır. Aglomera, tuf ve andezitik volkanitlerden oluşan, Aglomeralar ile başlayan, tuf ve aglomera ardalanması ile devam eden birimin üst düzeylerinde, andezitik lavlar yer alır. Birim Kalkankale formasyonu ile yanal geçişli olup Akyaka bazaltları ile örtülür. Yaklaşık 350-400 m kalınlığa sahip birimin üst yüzeylerinde yer alan andezitlerdeki radyometrik yaş, 3,6-3,7 milyon yıldır. Kura volkanitlerinin yaşı, Üst Miyosen-Alt Pliyosen'dir⁹ (Fotoğraf 1.2).

Fotoğraf 1.2. Kent Yerleşim Alanının Büyük Kısmı; Aglomera, Tuf ve Andezitik Volkanitlerden Oluşmuş, Kura Volkanitleri Olarak İsimlendirilen Formasyon Üzerinde Yer Almaktadır.

Kent alanına göre, Doğu ve Güney yönlerinde Dumanlıdağ proklastikleri bulunmaktadır. Dumanlıdağ proklastikleri tuf, andezit, pomza, perlit ve obsidiyen türü, çoğunlukla asidik volkanitlerden oluşur. Değişik renkli (gri, boz, siyah, kırmızı, sarı), yer yer belirgin tabakalı, farklı ayrışma yüzeyli volkanitlerde, piroksen andezit, lökoandezit, riyolitik tuf ve dasitik tüfler en hâkim kaya türleridir. Birimde tuf, pomza, perlit ve lavlar; düzenli bir ardalanma gösterdikleri gibi, yer yer de yanal geçişli andezitik, riyolitik domlar yer alır. Kalınlıkları 50-500 m, radyometrik yaş tayinine göre 2,7-1,9 milyon arası, orta-üst Pliyosen yaşındadırlar.¹⁰

⁹ Bozkuş, ve Yeşiltaş, s.72.

¹⁰ Bozkuş ve Yeşiltaş, s.72

Kentin Güney ve güneybatısında Kalkankale olarak adlandırılan formasyon yer alır. Karasal ortamlarda (göl ve akarsu) çökelmiş kumtaşı, çamur taşı, kiltası ve marn ardalanmasından oluşur. Formasyonda, genellikle boz renkli, orta tabakalı, iyi boylanmalı, derecelenmeli kumtaşı; kırmızı, yeşil-boz renkli, ince-orta tabakalı çamur taşı; kırmızı, kirli sarı renkli, ince tabakalı kiltası; kirli beyaz-sarı renkli, orta tabakalı gastropod fosilli marn ardışımı, çökel istif yapısı görülür. Genelde Kura volkanitleri ile yanal geçişli olan birimin kalınlığı, 10-540 m arasında değişir. Fosil, içeriğine göre formasyon, Pliyosen yaşlıdır¹¹ (Fotoğraf 1.3).

Fotoğraf 1.3. Kentin Güney ve Güneybatısında, Karasal Ortamlarda (Göl ve Akarsu); Çökelmiş Kumtaşı, Çamur Taşı, Kiltası ve Marn Ardalanmasından Oluşan, Kalkankale Formasyonu Yer Alır.

Kent alanına göre, doğu ve güney yönlerinde Dumanlıdağ proklastikleri ile birlikte, Melikler bazaltı bulunmaktadır. Melikler bazaltı, genelde siyah renkli, yer yer gri-siyahımsı renkli, yer yer yoğun soğuma boşluklu, bazen de cürufumsu, belirgin çatlak sistemli, yer yer akıntı katmanlı, bazik lavlardan oluşur. Mikroskobik incelemede, olivin bazalt oldukları belirlenmiştir. Kısırdağ, Akbaba Dağı, Dumanlı Dağ, Tarhan Dağı ve Melikler köyü dolaylarındaki geniş alanlarda, yüzeylerin kalınlığı, yer yer 50 m'yi bulmaktadır. Radyometrik yaş verilerine göre, 1,6-1,3 milyon yıl saptanmış ve Kuaterner (Alt Pleistosen) yaşı verilmiştir.¹² (Harita 1.1)

¹¹ Bozkuş ve Yeşiltaş, s.72

¹² Bozkuş ve Yeşiltaş, s. 73.

Kars'ın güneybatısında ise Kars Çayı boyunca, kanal ve taşkın alanlarında çökelmiş; çakıl, kum, silt ve killerden oluşan, alüvyon örtü bulunur. Bu çökel birimleri, ova düzlüklerini oluşturmuşlardır.¹³ Kalınlıkları, 3-4 m'yi bulur¹⁴ (Fotoğraf 1.4).

Fotoğraf 1.4. Kent'in Güneybatısında, Kars Ovasında; Kentteki İnşaat Faaliyetlerinde, Malzeme Olarak Kullanılmak Amacıyla, Kum Ocakları Tarafından, Kontrolsüzce Kullanılıp Yer Yer Çukurlara Dönüştürülen, Alüvyal Zemin Bulunmaktadır.

Kentin doğusunda, Bozkale köyü yakınlarında, 12 km² lik bir alanda, kretase (üst kretesa), neojen ve kuaterner yaştaki birim yer alır. Bazalt lavlarla örtülü formasyon, yaklaşık 50 metre kalınlıkta, bir konglomera üzerinde yer almakta ve yaklaşık 750 metre kalınlıkta olan üst kretase: Beyaz renkli, killi, kumlu çört bantlı ve bol fosilli depolarından oluşmaktadır. Kumtaşları ve marnlarla başlayan formasyon, kireçtaşları ile son bulur. Kireçtaşları içerisinde, 5-10 cm kalınlığında sileks bantları vardır. Birimden Çimento fabrikası hammadde kaynağı olarak istifade edilmektedir¹⁵⁻¹⁶⁻¹⁷ (Harita 1.1).

Oluşum ve zemin yapısı olarak bu özellikleri gösteren Kars kentinin; geçmiş yıllarda, münferit birkaç olay dışında, zemin özelliklerinden kaynaklı deprem hasarı, heyelan ve kaya düşmesi tarzı afet riskleri asgari düzeydedir. Sağlam bir zemin üzerine oturduğu sonucu çıkarılabilecek kent ve yakın civarı, buna rağmen yakınında bulunan fay hatları nedeniyle, deprem risk payı taşımaktadır.

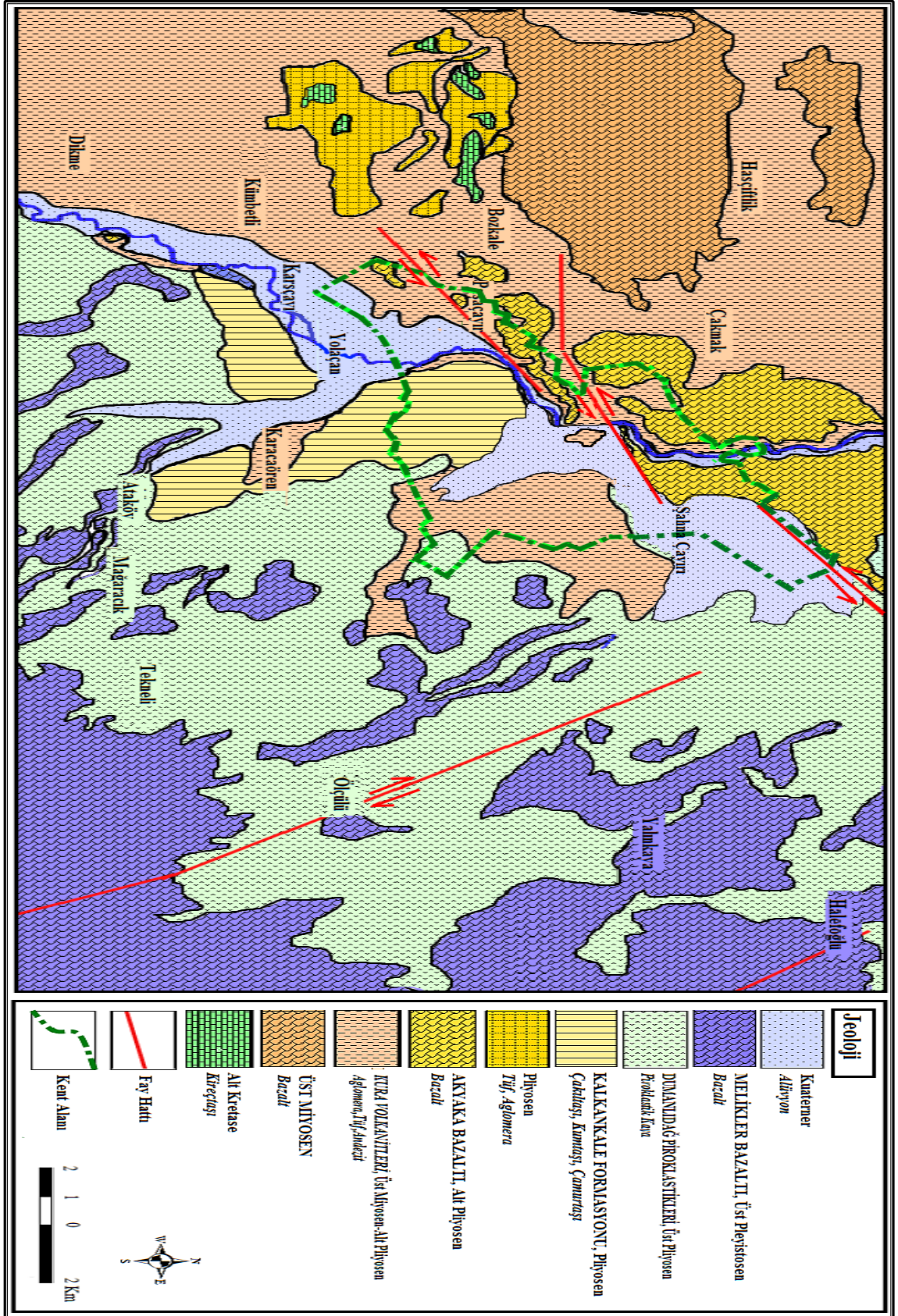
¹³ Bozkuş ve Yeşiltaş, s. 72.

¹⁴ Engin Olgun, *Kars İli Toplu Konut Alanına Ait Mevzii İmar Planına Esas Jeolojik Rapor*, İller Bankası Genel Müdürlüğü, İmar Planlama Dairesi Başkanlığı, Jeolojik Etüd Daire Başkanlığı, Ankara 1997, s. 6.

¹⁵ Cahit Erentöz, İhsan Ketin, 1974, "1/500.000 Ölçekli Türkiye Jeoloji Haritası Kars Paftası İzahnamesi", MTA Yayınları, Ankara 1974, s.10.

¹⁶ İhsan Bulut, *Kars Kümbetli Köyü, Yolboyu Köy Yerleşmelerine Bir Örnek*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sos. Bil. Ens., Erzurum 1988, s. 10.

¹⁷ DSİ 24. Bölge Müdürlüğü, YAS. Şubesi, *Kars Ovaları Hidrojeolojik Etüd Raporu*, Kars 2012, s. 3

Harita 1.1. Kars Kenti ve Yakın Çevresinin, Jeoloji Haritası

(Kaynak: MTA 1/100.000 Ölçekli Jeoloji Haritasından yararlanılarak ve saha çalışmalarına dayalı olarak hazırlanmıştır).

Kars kenti ve civarının bulunduğu Kuzeydoğu Anadolu, Üst Miyosen-günümüz arasında, sıkışma-genişleme tektonik rejimi altında kalmış ve bunun sonucu olarak da sahada KB-GD, KD-GB doğrultulu, doğrultu atımlı faylar gelişmiştir. Bu fayların az da olsa verev hareketleri, tektonik havzalara (Göle, Arpaçay, Kars, Selim gibi) neden olmuştur.¹⁸ Kuzeydoğu Anadolu'nun aktif tektoniğinde rol oynayan bu faylar, sağ ve sol yanal doğrultu atımlı faylardır. Geçmişte, önemli depremlere sebep olmuş fayların bazıları, Kars ili ve çevresinde deprem riski oluşturmaktadırlar. Bunlar: Ermenistan, Çobandede, Kağızman, Balıkgölü, Iğdır faylarıdır.¹⁹ Bu, ana faylara nispetle geçmişte önemli deprem oluşturmamış daha yerel nitelikli, Kars kenti güneyinde, KB-GD doğrultulu Ölçülü-Digor; kuzeydoğu da KB-GD doğrultulu, Binbaşak-Akyaka sağ yanal doğrultu atımlı fayları; kentin kuzeyin de ise KD-GB yönlü, birbirine paralel Susuz-Melik Köy, Erdağı-Taşbaşı ve İncirlişınar sol yanal doğrultu atımlı fayları bulunmaktadır.²⁰ Kars kentinin üzerinde yer aldığı çöküntü alanı, KD-GB doğrultulu bu sol yanal doğrultu atımlı fayların, verev hareketlerinin de en önemli kanıtıdır. Kent alanı içinde, Paşaçayırı köyü kuzey batısından, Kars Kalesi güney yamaçları ile kuzeydoğuda Yassı Tepeye kadar uzanan aralıkta birbiri ile basamak yapan üç ayrı KD-GB doğrultulu, sol yanal doğrultu atımlı fay, diri morfoloji ve fay izleri boyunca oluşmuş tortul tabaka eğimlenmeleri, bu fayların varlığını teyit edici en önemli arazi verileridir.²¹ (Harita 1.1). Kentin, Kuzeyindeki bu fayların yanı sıra, kentin yaklaşık 4 km güneyinde bulunan mevcut jeomorfolojideki izlerin, kuzeydeki faylara koşut gelişmiş ve geçmiş dönemlerde aktif olarak çalışan, KD-GB, yönlü lokal sol yanal doğrultu atımlı faylara ait olabileceği değerlendirilmektedir.²²

Kent çevresinde ve içerisinde bulunan bu faylara rağmen, mevcut sismik araştırma verileri; kent merkezi ve yakın alanlarında şiddetli deprem oluşturacak aktif fayların olmadığını göstermektedir. Ancak, Kars ve yakın çevresinde, 1900-2012 yılları arasında yıkıcı 8 deprem meydana gelmiştir (Tablo 1.1). Bu depremlerden, en çok can ve mal kaybına sebep olan, 1926 depremidir. Depremin merkez üssü, Çıldır-Sevan Gölleri (Ermenistan) arasında uzanan ve büyük bölümü Ermenistan içerisinde kalan, fay üzerindedir. 1926 depremindeki can kaybı ve hasarın nedeni, merkez üssüne yaklaşık 55

¹⁸ Bozkuş ve Yeşiltaş, s. 72.

¹⁹ Bozkuş ve Yeşiltaş, s. 73.

²⁰ Aktimur vd., s. 1.

²¹ Bozkuş ve Yeşiltaş, s. 73.

²² Cevdet Bozkuş, İbrahim Kopar ve DSİ 24. Bölge YAS şubesi jeologları değerlendirmesi

km yakınlıkta olma ve kalitesiz yapılaşmadır. Meydana gelen diğer depremlerin merkez üsleri de yukarıda adı geçen faylar üzerindedir. Bu depremlerin büyüklükleri, 4,5-6,9 (Ms) arasındadır. Kars ve yakın çevresinden geçen fayların üzerinde olan bu depremler, kentin merkez ve ilçelerini 2. ve 3. derecede etkilemiştir. Bu depremlerde, hasar ve can kaybının nedeni de kalitesiz ve bilinçsiz yapılaşmadır. Bundan sonra, bu fayların etkileriyle olabilecek depremlerde, Kars merkezinden ziyade, bazı ilçelerin etkileneceği düşünülmektedir²³ (Tablo 1.1).

Tablo 1.1. Son Yüzyılda, Kars ve Çevresinde Meydana Gelen Önemli Depremler.

Tarih	Büyük­lük (Ms)	Yer	Ölü	Yaralı	Ağır Hasarlı Konut	Enlem (K)	Boylam (D)	Derinlik (Km)	Şiddet (Msk)
22.10.1926	5.7	Kars	355	-	1100	40.94	43.88	10	VIII
23.03.1936	4.5	Kars-Kötek	-	-	100	39.00	42.00	30	-
04.09.1962	5.3	İğdir	1	22	-	39.96	44.13	40	-
22.03.1972	4.7	Sarıka­mış	-	4	100	40.40	42.20	2	-
25.03.1975	5.1	Kars-Susuz	2	26	762	40.95	42.96	25	VI
30.04.1976	5.0	Ardahan	4	-	300	41.20	42.60	-	-
30.10.1983	6.8	Erzurum.-Kars	1155	1142	3241	40.20	42.10	16	VIII
07.12.1988	6.9	Kars-Akyaka	4	11	546	40.96	44.16	5	-

(Kaynak: Bağcı, G. Yatman, A., Özdemir, S. ve Altın, N. (2000). *Türkiye’de Hasar Yapan Depremler*. Ankara: Deprem Araştırma Bülteni, 69, s. 113-126).

Kars kenti ve civarı, Bakanlar Kurulu’nun 18.06.1996 tarih ve 96/8109 sayılı kararı ile yürürlüğe giren, Türkiye Deprem haritasına göre, ikinci derece deprem bölgeleri içinde yer almaktadır. Yapılan araştırmalar sonucunda, önemli deprem beklentisi bulunmamasına ve araştırmanın değişik bölümlerinde ve değişik çalışmalarda açıklanan deprem hasarlarını azaltıcı, sağlam zemin özelliklerine²⁴⁻²⁵ rağmen kentteki, binaların kısmen kalitesiz malzemelerden ve plansız yapılması, kaçak yapılaşmaya bağlı olarak bina kat sayılarının aşılmış olması gibi nedenlerden dolayı, muhtemel depremlerde istenmeyen sonuçların oluşabileceği düşünülmektedir.

Kars ve yakın çevresi, Kuzeydoğu Anadolu’nun genel jeomorfolojisine uygun olarak bir plato şeklindedir. Bu plato üzerinde, değişik yaşta, volkanik tepe ve dağlar (Akbaba Dağı, Üçler Tepe vb.), tektonik kırılma ve daha sonra aşındırma ile şekillenen

²³ Bozkuş, 2002, s. 5.

²⁴ Olgun, s. 6. Kars il merkezi, genellikle Neojen, yaşlı kalın bir bazalt kütlesi üzerinde bulunur. Yamaçlarda, volkaniklerden türeyen yamaç molozlarına rastlanmaktadır. Bununla birlikte, topoğrafyanın alçalıp düzleştiği yerlerde; ince taneli, kırıntılı sedimanlar bulunmaktadır. Kars Çayı boyunca, dar bir birikinti şeridi halinde, 3-4 m kalınlığa ulaşan; killi, kumlu, gevşek bir alüvyon zemin gözlenmektedir.

²⁵ BHA planlama, *Kars İmar planı*, Ankara 2003, s.40. Gerçekte, kentin zemini son derece sağlamdır. Toprak örtüsünün 1 m kadar altında, çok iri kaya blokları çıkmaktadır.

yükseltiler mevcuttur. Alanda Pliyosen sonunda, faylanmanın devreye girmesiyle düşen blok üzerinde, yerel çöküntüler (Kars Çayı Havzası), alüvyal düzlükler (ovalar); yükselen blok üzerinde ise akarsu aşındırması ve yarması sonucu, değişik boyutlarda, derine yarılmış, boğaz vadiler gelişmiştir.²⁶ Bu unsurlardan:

Akbaba Dağı: Kars'ın güneybatısında Akbaba ve Dikme köyleri arasında yer alır. En yüksek zirvesi 2.101 m olan, andezitik ve riyolitik volkanitlerden oluşan, bir volkanik domdur. Üzerinde, farklı yükselti değerlerinde, çok sayıda tepe yer alır (Fotoğraf 1.5).

Fotoğraf 1.5. Volkanik Özelliklere Sahip Akbaba Tepesi, Kentin Güneybatısında Bulunmaktadır.

Üçler Tepe: Mağaracık-Karakale köyleri arasında yer alır. En yüksek noktası 2.236 m'dir. Çoğunlukla bazaltik volkanitlerden oluşan bir volkan konisidir Büyük Yahni Tepe: Yalınkaya köyü, güneydoğusunda yer alır ve 2.262 m yüksekliğindedir. Çoğunlukla, bazaltik volkanitlerden oluşan, volkanik bir konidir (Harita 1.3).

Diktepe: Paşaçayır köyü kuzeyinde yer alır ve 1.960 m yüksekliğindedir. Aşındırma ile oluşmuştur. Altta tortul, volkano tortul, üstte lav akıntısı ve tektonik olarak deforme olmuş birimlerin, konsekant akarsu aşındırması sonucu oluşan bir tepedir. (Harita 1.2).

Leylek Tepe: Paşaçayır köyü, kuzeybatısında yer alır. Farklı dirençteki kaya birimleri, tektonik deformasyon ve akarsu aşındırması sonucu oluşmuştur.²⁷

²⁶ Bozkuş ve Yeşiltaş, s. 74.

²⁷ Bozkuş ve Yeşiltaş, s. 74.

İnceleme alanından gerek kuzeyden, gerekse güneyden topoğrafik eğime bağlı aşındırma ile çok sayıda mevsimlik akarsu vadisi oluşmuştur. Oluşumlarının gençlik evresinde olan bu vadiler kerkent vadi özelliğine sahiptirler.

Bu alanda derin ve en belirgin vadi; kentin kuzeyinde yer alan, Kars Çayı Vadisi'dir.

Kars Çayı Vadisi: Kentin kuzeyindeki volkanitlerin, Kars Çayı tarafından yarılması ile oluşmuştur. Boğaz Köyü'ne kadar yaklaşık 10 km uzunluğa sahiptir. Kars il merkezinin hemen kuzeyinden geçen, faylanma ile yükselen, kuzey bloğunun Kars Çayı tarafından yarılması ile oluşmuş, antedant bir vadidir. Akyaka bazaltı ve Kura volkanitleri (andezit, aglomera, tüf) içinde gelişmiş vadi; il merkezinden kuzeye, andezitler boyunca kanyon bir en kesit gösterir. Tüf-aglomera-lav ardalanmalı kesimlerde, kornişli bir görünüm alır. Menderesli bir yatağa sahip olan vadi, Boğaz Köyü'ne doğru, alüvyal tabanlıdır ²⁸ (Fotoğraf 1.6; Harita 1.3; Harita 1.4).

Fotoğraf 1.6. Kent Merkezinin Kuzeyinde Bulunan Kars Çayı Vadisi; Faylanma İle Yükselen Kuzey Bloğunun, Kars Çayı Tarafından Yarılması İle Oluşmuş, Antedant Bir Vadidir.

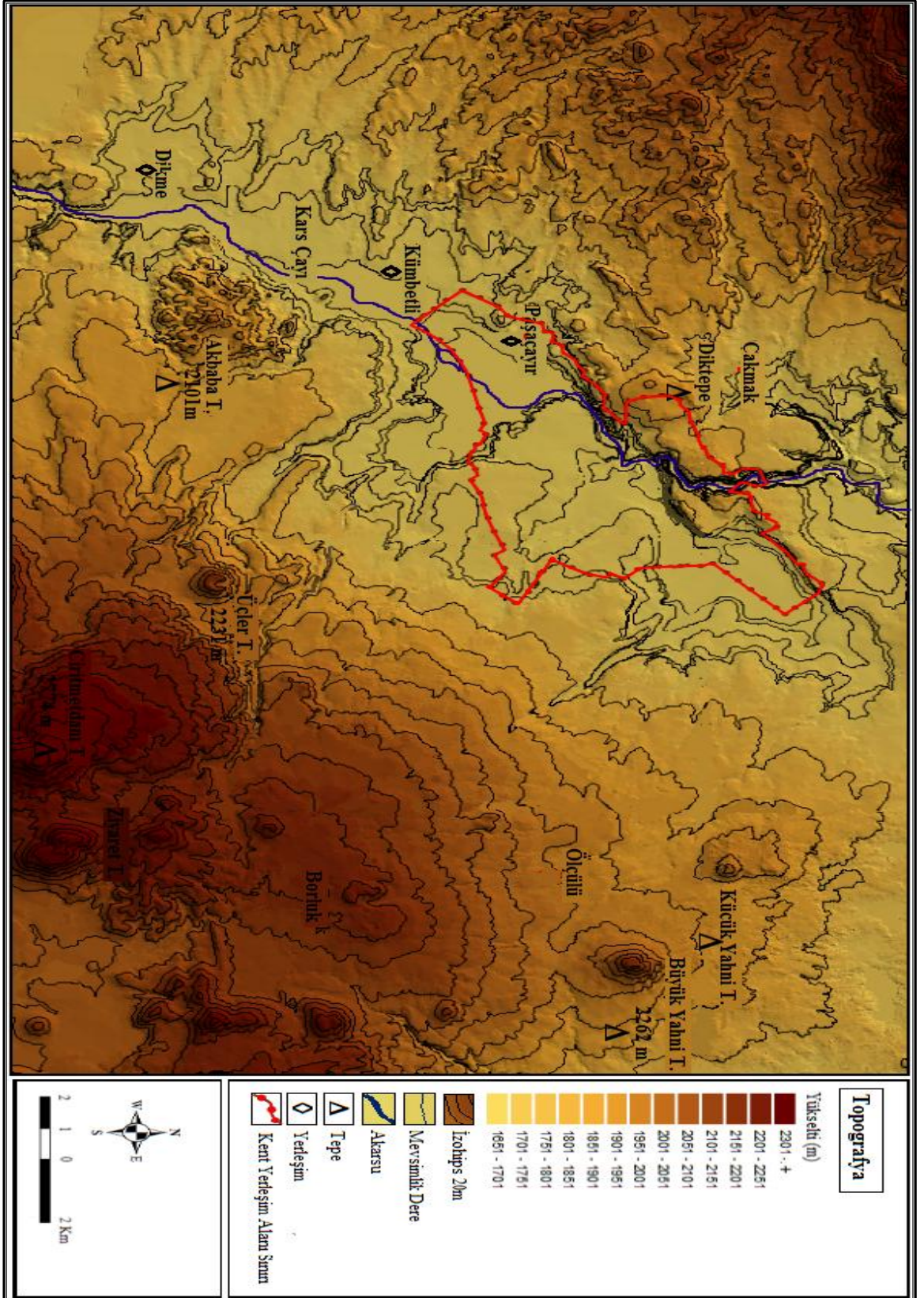
²⁸ Bozkuş ve Yeşiltaş, s. 75.

Kars Ovası: Paşaçayırı Mahallesi; kentin kuzeydoğusundan, güneybatıya doğru, Kars Çayı boyunca uzanır. Genelde Kars Çayı'nın; kanal dolgu ve taşkın çökelleri ile oluşan bu ovanın, yan kollarına doğru girmeleri mevcuttur. Çakıl, kum, silt, kil ve çamurlu akarsu çökellerinin oluşturduğu bu ovanın genişliği, en çok 2,5 km'dir. Üzerinde menderesli bir yatağa sahip Kars Çayı boyunca, güneybatıya devam eden ova, Selim Ovası ile bütünleşir²⁹ (Fotoğraf 1.7; Harita 1.3).

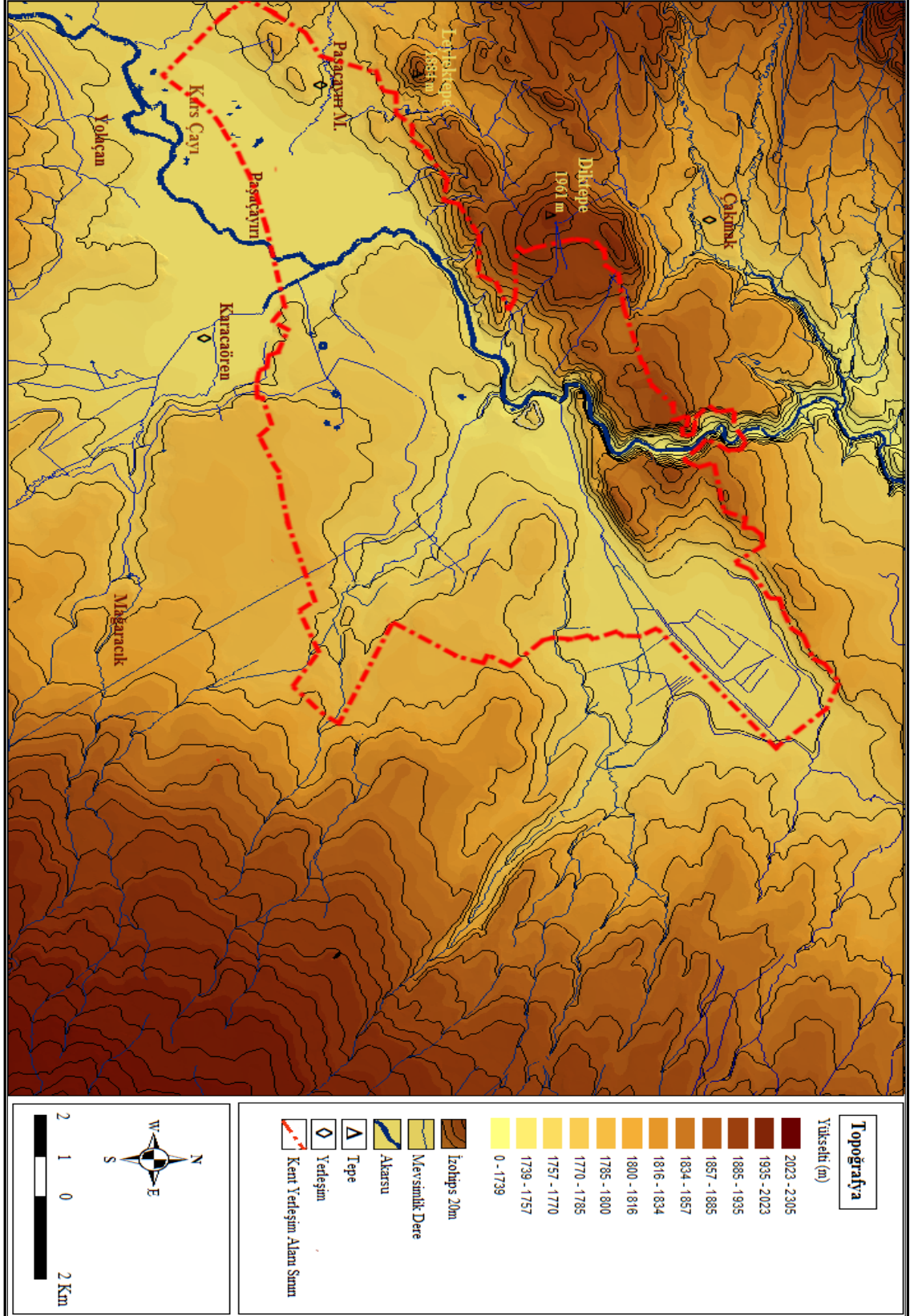
Fotoğraf 1.7. Kentin Güneybatısında Paşaçayırı Mahallesi'nin de Kısmen Üzerinde Bulunduğu Kars Ovası, Kars Çayı Boyunca Uzanır. Genel Olarak Kars Çayı; Kanal Dolgu ve Taşkın Çökelleri İle Oluşmuş, Sulak Alan Özelliği Göstermektedir.

²⁹ Bozkuş ve Yeşiltaş, s.75.

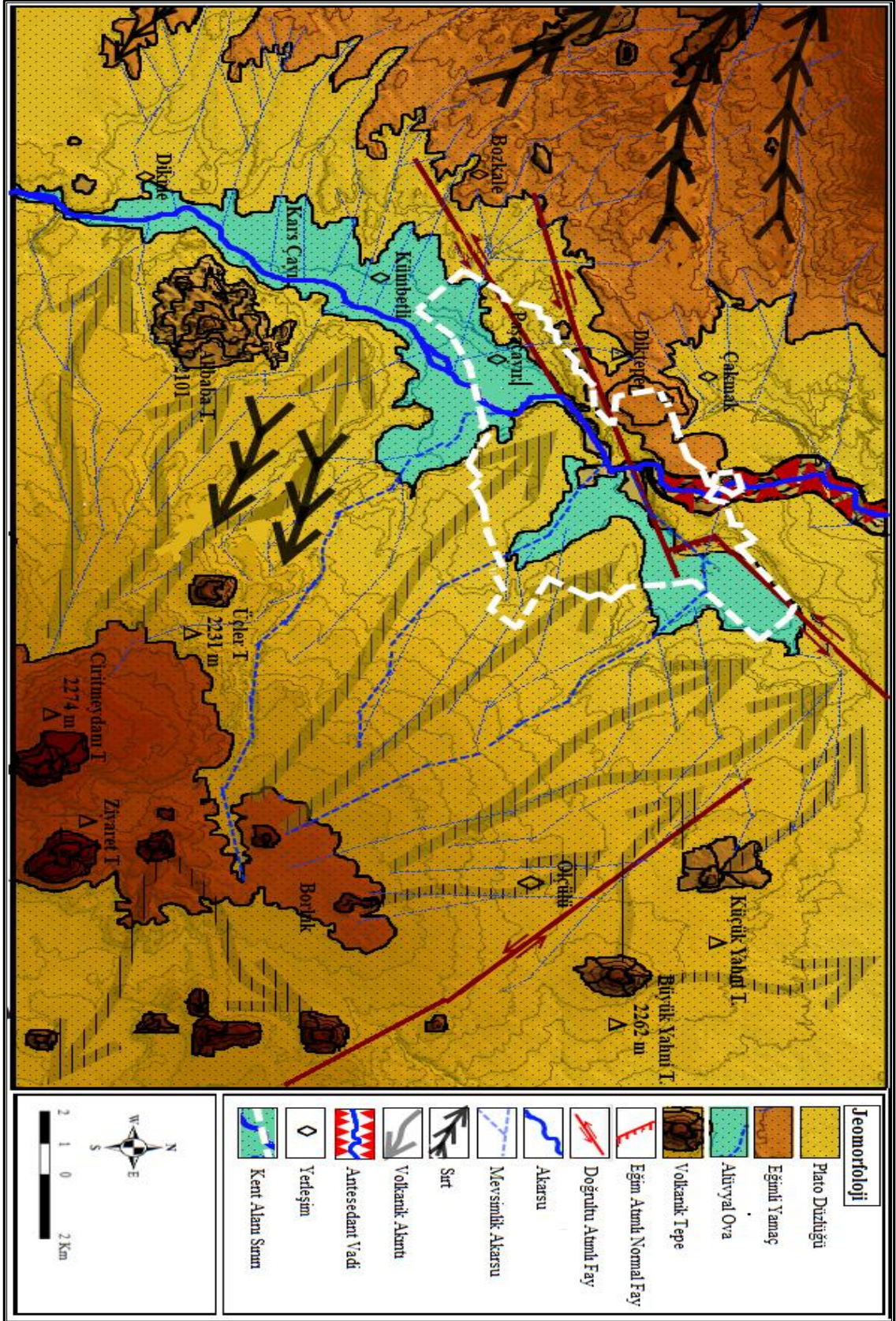
Harita 1.2. Kars Kenti ve Yakın Çevresinin Topografya Haritası.

(Kaynak: Googleearth, Wikimapia ve HGK 1/25.000 Ölçekli Topoğrafik haritalarından faydalanılarak Arcgis CBS Programında Hazırlanmıştır).

Harita 1.3. Kars Kenti ve Yakın Çevresinin Topoğrafya Haritası.

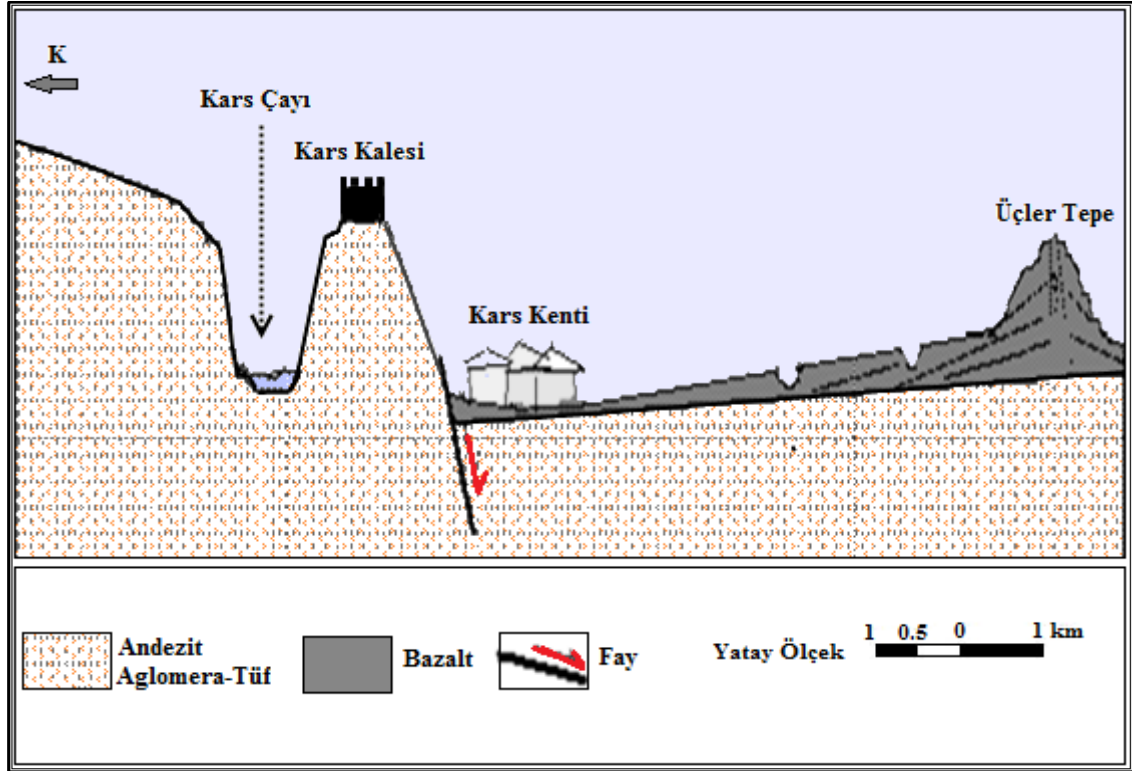
(Kaynak: Googleearth, Wikimapia ve HGK 1/25.000 Ölçekli Topoğrafik haritalarından faydalanılarak Arcgis CBS Programında Hazırlanmıştır).

Harita 1.4. Kars Kenti ve Yakın Çevresinin Jeomorfoloji Haritası.

(Kaynak: Bozkuş, C. ve Yeşiltaş, N. K., agb., Naxçıvan 2003, s.72. Faydalanılarak, Googleearth ve Wikimapia Topoğrafik Haritalarından, Sayısallaştırılarak Hazırlanmıştır).

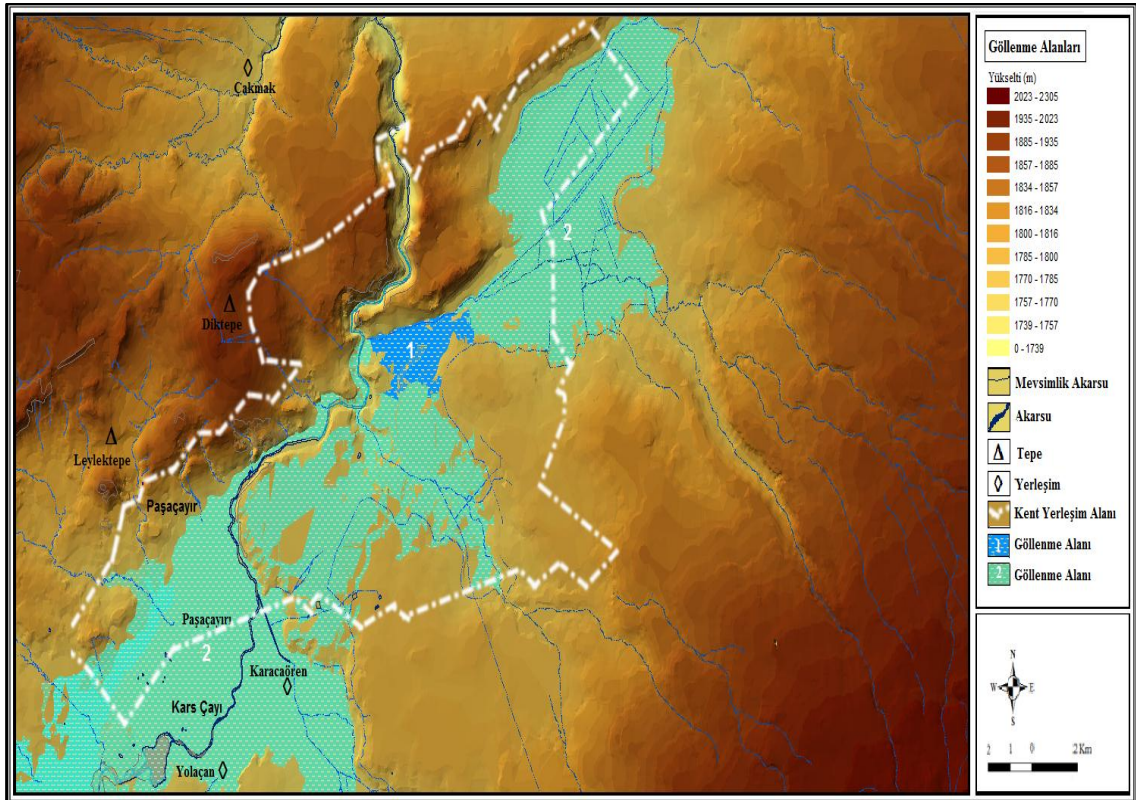
Kars platosu üzerinde, volkanik tepe ve dağlar ile çevrili, KD-GB gidişli, çöküntü alanında bulunan, kent yerleşim alanı; güneyinde ve kuzeyinde bulunan volkanik tepelerden akış gösteren, volkanik akıntılarla oluşmuş zeminler üzerinde, hafif dalgalı bir yüzeyde konuşlu bulunmaktadır (Şekil 1.1; Harita 1.3).

Şekil 1.1. Kars ve Yakın Çevresinin Jeolojik ve Jeomorfolojik En Kesiti (Değiştirilerek)
(Kaynak: Bozkuş, C. ve Yeşiltaş, N.K., agb., Naxçıvan 2003, s. 7' den faydalanılarak hazırlanmıştır).

Kentin, çevre alanlara göre nispeten alçakta kalan, yükseltisi 1.750-1.850 metreler arasında yer alan yerleşim alanı; daha çok güney yönündeki volkanik tepelerden akışla gelen, volkanik akıntılar üzerinde konuşludur. Bu volkanik akıntılarla oluşmuş zeminlere nispetle farklı morfoloji sunan kentin kuzeybatısında, Şahnaçayırı ve güneydoğusunda, Paşaçayırı Mevkiilerini kapsayan kısımlarıysa; 1900'lü yıllara kadar, çevredeki yüksek alanlardan gelen suların toplandığı iki parçalı, yaklaşık 300 hektar büyüklüğe ulaşan, 5-10 metre derinlikte, sığ göllenme ve bataklık alanlarıdır (Harita 1.5).Yerinde yapılan araştırma ve tespitlerle, zemin sondajları ve bina temel kazılarında çıkan tortullar, kentin bu kısımlarının, geçmişte göl olduğunu doğrular niteliktedir. Kentte, halen kuzeydoğu yönündeki belediye yönetim binasının da bulunduğu alan Gölyeri mevki, güneybatı yönündeki kısmı ise Paşaçayırı Mahallesi olarak adlandırılarak göllenme alanının varlığı teyit edilmektedir. Bu Göllenme

alanlarının kuzeydoğusunu kaplayan kısmı, 17. yy 'da Evliya Çelebi Seyahatnamesinde, Ortakapı ve Behrampaşa kapıları arasındaki suyu, tatlı bir göl olarak tanımlanırken,³⁰ tarihi harita, çizim ve resimlerde de göl alanı, açık bir şekilde gösterilmektedir (Fotoğraf 1.8). Yaklaşık olarak 34 hektar alanı kaplayan bu göl (Harita 1.5), 1579 Osmanlı kent planı kapsamında, şehri korumak gayesi ile Kars Kalesi dış surlarına paralel oluşturulan ve kurak mevsimlerde gölü de beslemesi düşünülen, Kars çayına bağlı hendekler ile beslenmeye çalışılmıştır.³¹ 1900'lü yıllarda, Ruslar'ın yeni kent alanı oluşturması sırasında; göl suları, tarihi su hendeğinin genişletilerek gideğen olarak kullanılmasıyla, Kars Çayı'na drene edilerek kurutulmaya çalışılmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında, kurutma çalışmaları devam eden gölün, nihai olarak kurutulması; 1964 yılında, Gölyeri Kurutulması Projesi kapsamında, 1.227 lira harcanarak DSİ tarafından gerçekleştirilmiştir³² (Harita 1.5).

Harita 1.5. Kent ve Çevre Alanları Geçmişte Kaplayan Göllenme Alanı ve Besleyen Akarsu Kaynakları. (Kaynak: Googleearth, Wikimapia ve HGK 1/25.000 Ölçekli Topoğrafik haritalarından faydalanılarak Arcgis CBS Programında Hazırlanmıştır).

³⁰ Zekeriya Kurşun, Seyitali Kahraman, Yücel Dağlı, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi II*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999, s. 168,169.

³¹ Fahrettin Kırzıoğlu, "Ekler, Osmanlı-Kars'ı Krokisi", *Kars Tarihi I*, Işıl Matbaası, İstanbul 1953, s. 617

³² DSİ Genel Müdürlüğü, "Haritalı İstatistik Bülteni", Ankara 2007, s.550.

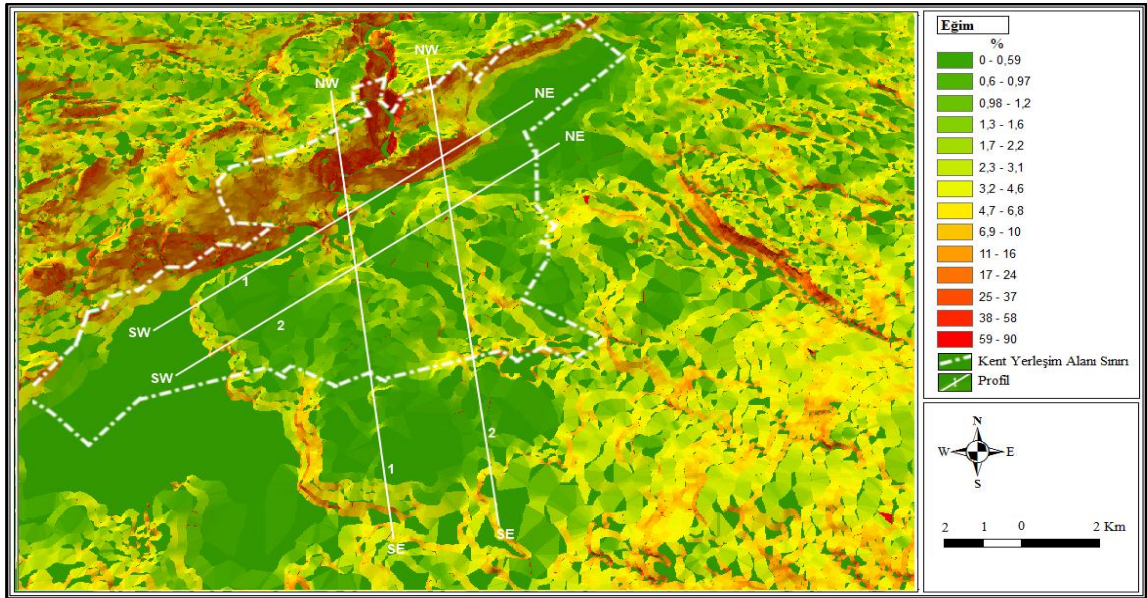
Kent alanının güneybatı yarısında kalan ve Paşacayı mevki olarak adlandırılan kısmı da tıpkı kuzeydoğu yarısı gibi adıyla uyumlu olarak tarihi göllenme alanının diğer yarısını oluşturmaktadır. Yaklaşık olarak 55 hektar alanı kaplayan bu göl, günümüzde kısmen sulak alan özelliğini muhafaza etmekte ve göçmen kuşların da yaşam alanları içerisinde bulunmaktadır. Ancak bu alan, etrafını çevreleyen Kafkas Üniversitesi kampüsünün yapılaşması ve çevredeki tarım faaliyetleri ile baskı altında bulunmaktadır.

Fotoğraf 1.8. Kent'in Kuzeydoğu Kısmı, Cumhuriyetin İlk Yıllarına Kadar Çevreden Gelen Suların Toplandığı Sığ Bir Göllenme Alanıdır. (Foto: Orjinal Kartpostal).

Yaklaşık, 7.152 hektarlık yüzölçümü ile plato alanında, kuzeybatı-güneydoğu yönünde uzanış gösteren, yükseltisi 1.750-1.850 m arasında değişen, hafif dalgalı bir topoğrafyada konuşlu bulunan Kars, eğim değerlerinin düşük olduğu bir kent yerleşimi görüntüsü taşımaktadır. Çoğunlukla, % 0-10 arası düşük eğime sahip zeminler üzerinde konuşlu bulunan kentte, % 0-30 arasında, değişik eğim kademelerinde, yerleşme ve yapılaşmalar bulunmakta, kent bu durumu ile eğim değişikliğinin çok fazla olmadığı yerleşim görüntüsü vermektedir (Harita 1.6). Genel olarak kuzeyde, Kars Kalesinin ve kentinin de tarihi nüvesinin üzerinde bulunduğu, kent yüzölçümünün yaklaşık % 20'sini oluşturan: Fevzi Çakmak, Sukapı, Kaleiçi, Bayrampaşa, Karadağ ve Atatürk

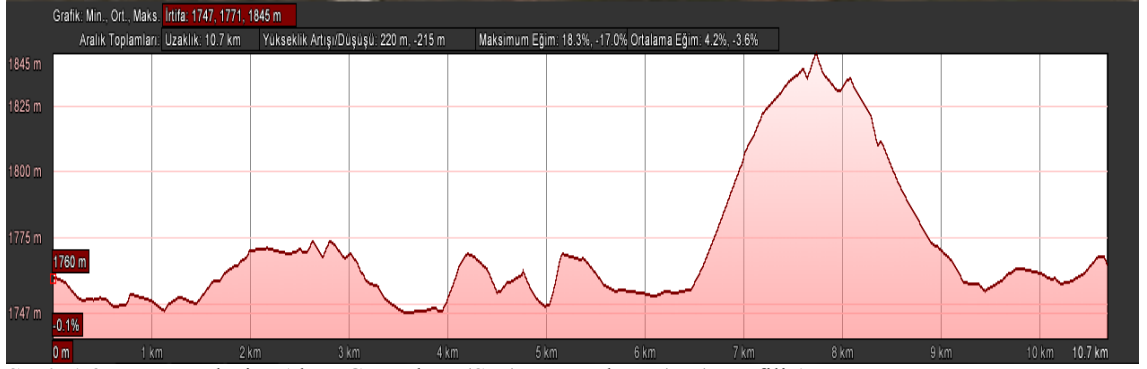
mahalleleri, tepelik alanlar üzerinde bulunmakta olup, bu alanlarda, genel olarak % 10-30 arası eğim değerleri söz konusu olabilmektedir. Eğimin, tedricen arttığı bu alanlar, yerel idare hizmetlerinin azalıp zorlaştığı niteliktedir. Bu mahallelerde, şebeke basınç değerlerinin düşüklüğü nedeniyle, kent içme suyu, konutlara yeterince ulaşmamakta, mahallerde, düzenli yol ağı bulunmamakta, yamaçların ve gecekondulaşmanın da etkisiyle, kentteki düzenli genel ızgara planının aksine, çarpık ve plansız görüntülü yapılaşma dikkat çekmektedir. Kent, bu tepelik alanlardan sonra genel olarak güneydeki, Kars çayı sağ sahilinden itibaren, eğimi düşük hafif dalgalı düzlük alanlara doğru inmektedir. 20. yy. başlarındaki Rus işgali döneminde yapılan planlamayla yeni kent alanları geliştirilen güney yönündeki bu düzlüklerde, eğim tedricen değişmekle birlikte % 1-10 arası değerler göstermektedir. Kent yüzölçümünün yaklaşık % 80 nini oluşturan bu alanlar, kent planlaması ilkelerine³³ göre, yerleşme açısından uygun olarak değerlendirilmekte ve bu alanlarda, eğim değerlerinden kaynaklı, yerel idare hizmetlerini aksatacak veya fizyonomide olumsuzluklar doğuracak sonuçlara pek rastlanmamaktadır. Kent, bu düz alanlardaki arsa arzının yüksekliği, çekicilik oluşturan kamu hizmet yatırımları ve ulaşım yollarının da etkisiyle, genişleme eğilimini arttırarak sürdürmektedir. (Şekil 1.2; Şekil 1.3; Şekil 1.4; Şekil 1.5)

Harita 1.6. Kars Kenti ve Yakın Çevresinin Eğim Haritası.

(Kaynak:Googlearth ve Wikimapia Topoğrafik Haritasından, Sayısallaştırılarak Arcgis CBS Programında hazırlanmıştır).

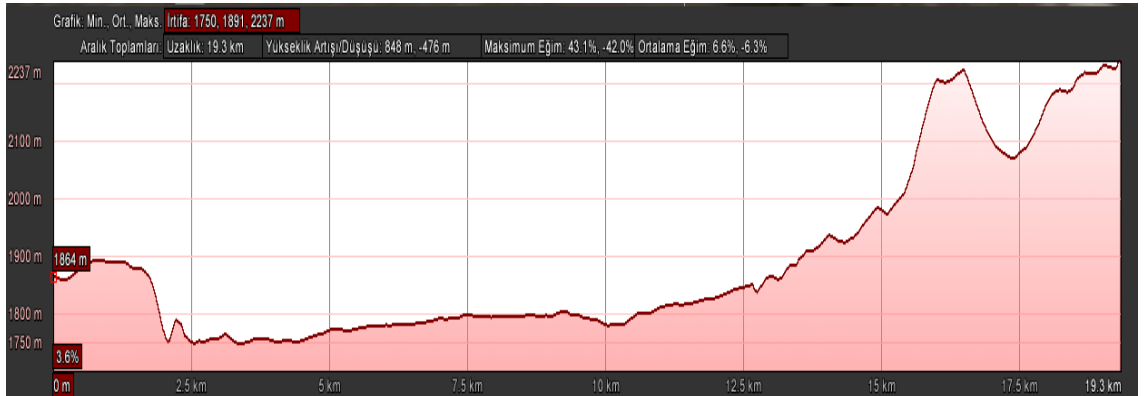
³³ Alpaslan Aliagaoglu, Abdullah Uğur, *Şehir Coğrafyası*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2010, s. 100.

Şekil 1.2. Kent Yerleşim Alanı Güneybatı (SW)-Kuzeydoğu (NE) Profili 1

Şekil 1.3. Kent Yerleşim Alanı Güneybatı (SW)-Kuzeydoğu (NE) Profili 2

Şekil 1.4. Kent Yerleşim Alanı Kuzey (NW)-Güney (SE) Profili 1

Şekil 1.5. Kent Yerleşim Alanı Kuzey (NW)-Güney (SE) Profili 2
 (Kaynak:www.googleearth.com).

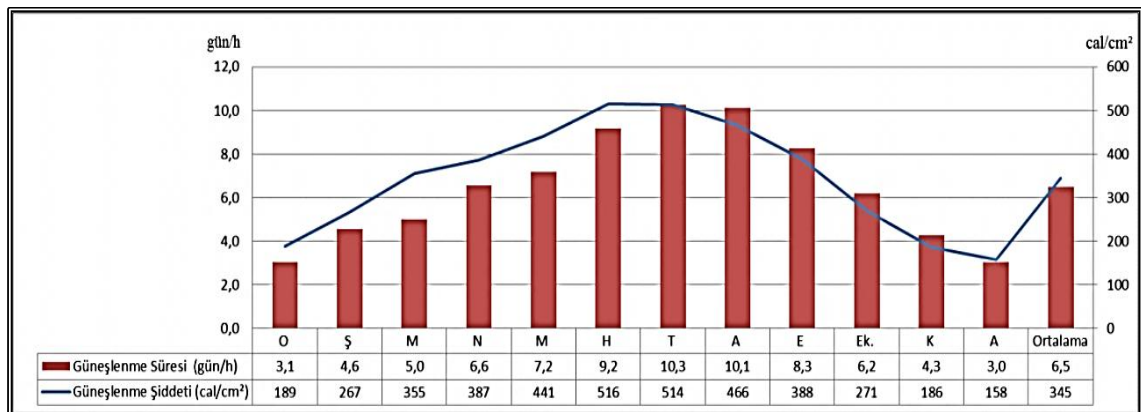
1.2. KLİMATOLOJİK ÖZELLİKLER

Kars kentinin klimatolojik analizleri için 1778 m yükseklikteki Kars Meteoroloji Müdürlüğüne ait rasat istasyonlarının verileri kullanılmıştır. Kentte, meteorolojik rasatlar 1929 yılından beri düzenli olarak kayıt altına alınmaktadır.

Kars ve çevresi, genel olarak kışları çok uzun soğuk; yazları ise kısa, serin ve kısmen yağışlı olan Doğu Anadolu'nun sert karasal ikliminin etkisindedir. İklimin sert karasal karakteri üzerinde; kent ve çevresinin denizel etkilere kapalılığı ve irtifasının yüksekliği gibi özel konumundan kaynaklanan faktörlerin baskın tayin edici etkisi yanında, Anadolu yarımadasını da etkisi altına alan, basınç, rüzgâr gibi küresel planeter faktörlerin yapılandırıcılığı etkili olmaktadır.

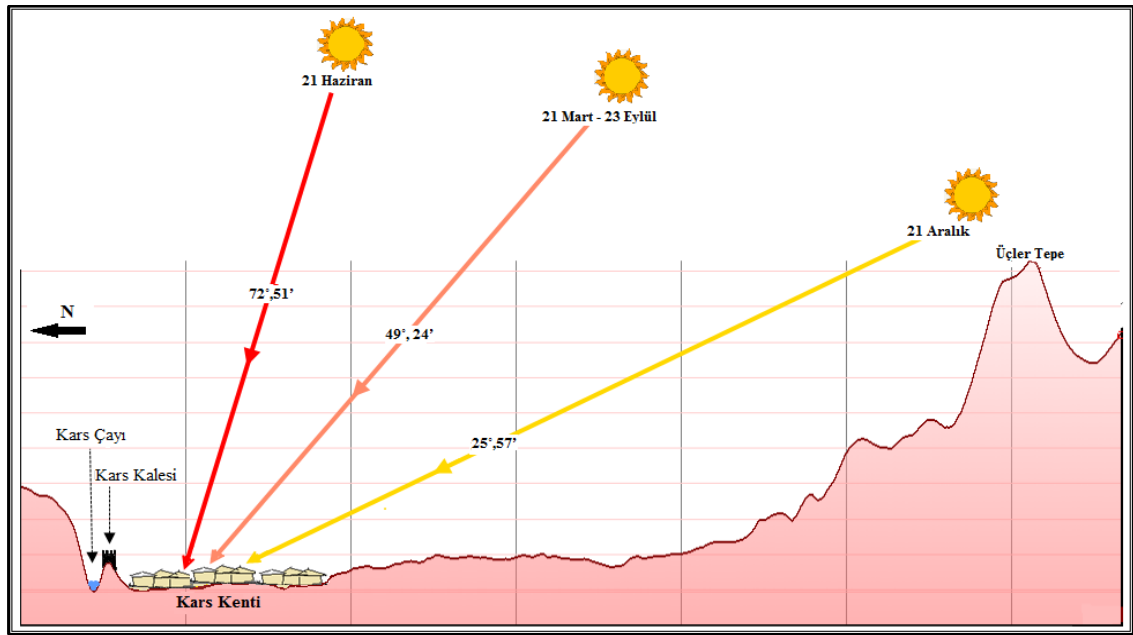
1.2.1. Güneşlenme, Güneş Işıklarının Geliş Açısı ve Alınan Enerji Miktarı

Kars'ta güneşlenme süresi yıllık ortalaması 6.5 gün/saat olarak meydana gelmekte olup güneşlenme, en yüksek değerlerine Yaz aylarında ulaşmaktadır. Son kırk iki yıllık meteorolojik verilere göre, en uzun güneşlenme süresi ortalaması, Temmuz ayında, 10,3 gün/saat olarak meydana gelirken bu durumun oluşmasında gündüz sürelerinin mevsimsel olarak uzun olması ile bulutluluk miktarının düşüklüğü etkilidir. En kısa güneşlenme süresi ortalaması ise Kış mevsiminde, Aralık ayında 3,04 gün/saat olarak meydana gelmektedir (Şekil 1.6). Bu durum üzerinde, gündüz sürelerinin kısalması ile birlikte, kent ve civarındaki bulutluluk miktarının artışı etkilidir. Genel olarak kentin güneşlenme süresi: Gün süresi uzunluğu ve bulutluluk miktarındaki değişimlerle alakalı olup yer şekillerinin güneşlenme süresi üzerinde etkisi yok denecek kadar azdır. Nitekim kent alanı içerisinde, yer şekilleri nedeniyle Dereiçi mevkiisi dışında, güneş duldusunda kalan ve güneşlenme süresi düşen bir alan bulunmamaktadır (Şekil 1.7; Harita 1.7).

Şekil 1.6. Kars Kentinde, Günlük Ortalama Güneşlenme Süresi ve Güneşlenme Şiddeti. (1970 - 2012)

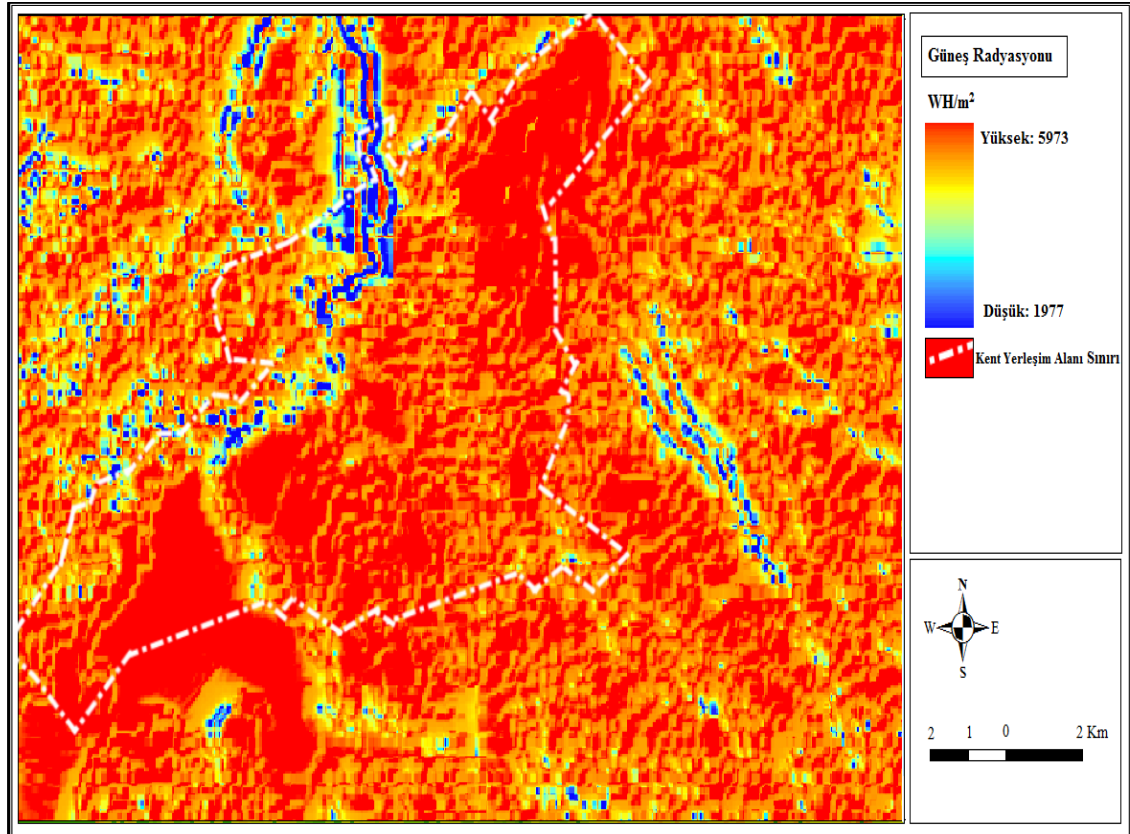
Yaklaşık olarak $40^{\circ}.36'$ kuzey enlemi üzerinde bulunan Kars, güneş ışınlarını en düşük değeriyle, kuzey yarımküre Kış solstisi olan 21 Aralık tarihinde, $25^{\circ}.57'$ açıyla almaktadır; Ancak güneş ışınları geliş açılarının doğrudan etkilediği, sıcaklık; güneş ışınlarının geliş açıları ile orantılı olarak en düşük değerlerini, Aralık ayı içerisinde değil onu takip eden Ocak ayı içerisinde göstermektedir. Bu durum, atmosferdeki bir miktar nemin ısı kaybını engellemesi ile ilgilidir. Güneş ışınlarının geliş açıları, bu tarihten sonra artmaya başlamaktadır. 21 Mart bahar ekinoks tarihinde kente, $49^{\circ}.24'$ açıyla gelen güneş ışınları, geliş açıları bu tarihten sonra daha da artarak 21 Haziranda $72^{\circ}.51'$ ile yıl içerisindeki en büyük değerine ulaşmaktadır; fakat en yüksek sıcaklık ortalamaları Haziran ayında değil onu takip eden, Temmuz ve Ağustos aylarında yaşanmaktadır. Bu durum, atmosferde birikmiş ısının etkisiyle ilintiliyken bu tarihten sonra geliş açıları azalan güneş ışınları, 23 Eylül ekinoksunda Kars'a, ikinci defa $49^{\circ}.24'$ açı ile gelmektedir (Şekil 1.7).

Şekil 1.7. Belirli Tarihlerde, Güneş Işınlarının Kars'a Geliş Açıları (Kaynak:www.googleearth.com).

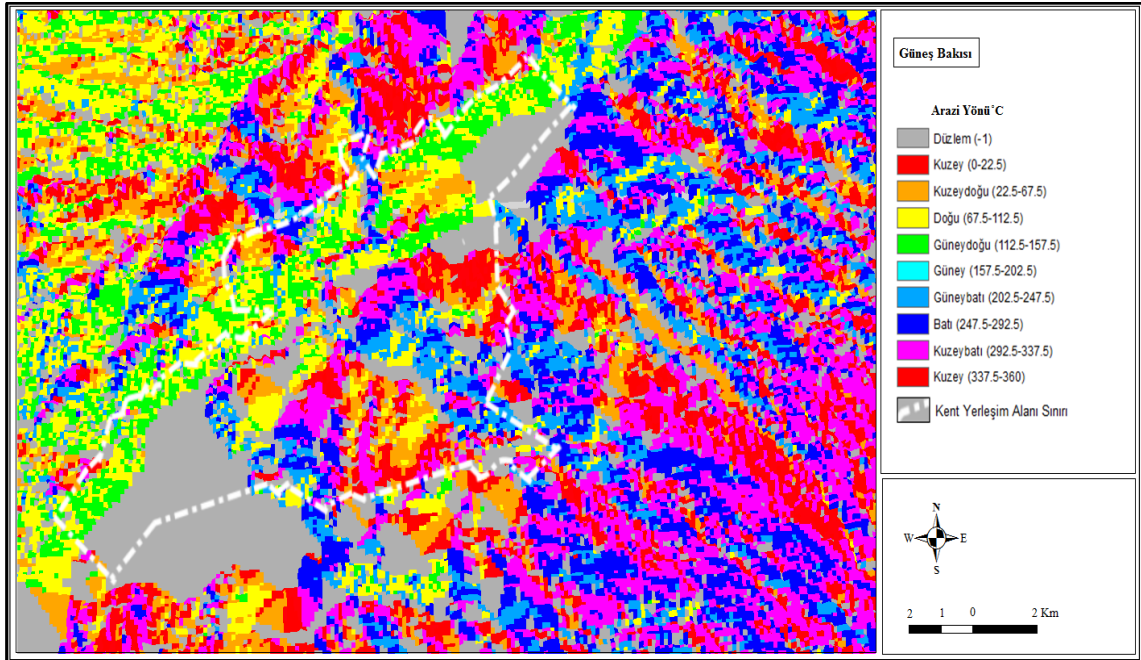
Güneşlenme süreleri ve güneş ışınları geliş açılarının bir sonucu olarak kentte güneşlenme şiddeti, aylara ve güneşlenen alanın eğimine göre değişmektedir. Genellikle, % 0-10 arası düşük eğimli yüzeyler üzerinde konuşlu bulunan kentte, güneşlenme şiddeti Aralık ayında en düşük ortalama düzeylerine inmekte, birim alan 158 cal/cm^2 güneş radyasyonuna maruz kalmaktadır. Yıl içerisinde en yüksek güneşlenme şiddeti değerleri, Haziran ayında meydana gelmekte, birim alan ortalama

516 cal/cm² güneş radyasyonuna maruz kalmaktadır; ancak kabaca kentin kuzey kısmında, % 10 ve daha fazla eğim değerlerine sahip meskûn yamaç alanlar, güneş radyasyonu açısından şüphesiz daha yüksek değerler göstermektedir. Bu alanlar, en düşük güneş radyasyonu ortalamalarına Aralık ayında, yıl içerisindeki en yüksek, güneş radyasyonu ortalamalarına, Haziran ayında maruz kalmaktadır. Kentte en düşük güneş radyasyonuna Kale ardındaki, Kars Çayı Vadisi maruz kalmakta olup, bu alan doğal olarak kent içerisinde sıcaklık ortalaması, en düşük olan alanı temsil etmektedir (Harita 1.7). Genel olarak çevresinde güneş bakışını engelleyici ve güneş radyasyonunu kısıtlayıcı yer şekli bulunmayan Kentte, buna rağmen dikey yapılaşmaya bağlı olarak binaların kat sayıları ve yoğunluğunun her geçen gün artmasıyla birlikte güneş duldasında kalan yapıların, mevcut güneş radyasyonundan faydalanmaları azalmaktadır. Böylece yapıların dolaylı olarak enerji giderleri artarken, güneş duldasında kalan kent içi yollarda ve altyapı sistemlerinde de kış aylarında yoğun buzlanmaya dayalı olarak birçok sorun meydana gelmektedir.

Harita 1.7. Kars Kenti ve Yakın Çevresi, Güneş Radyasyonu Haritası (solsist ve ekinoks günleri). (Kaynak: Googleearth ve Wikimapia Topoğrafik Haritalarından, Sayısallaştırılarak Arcgis CBS Programında Hazırlanmıştır).

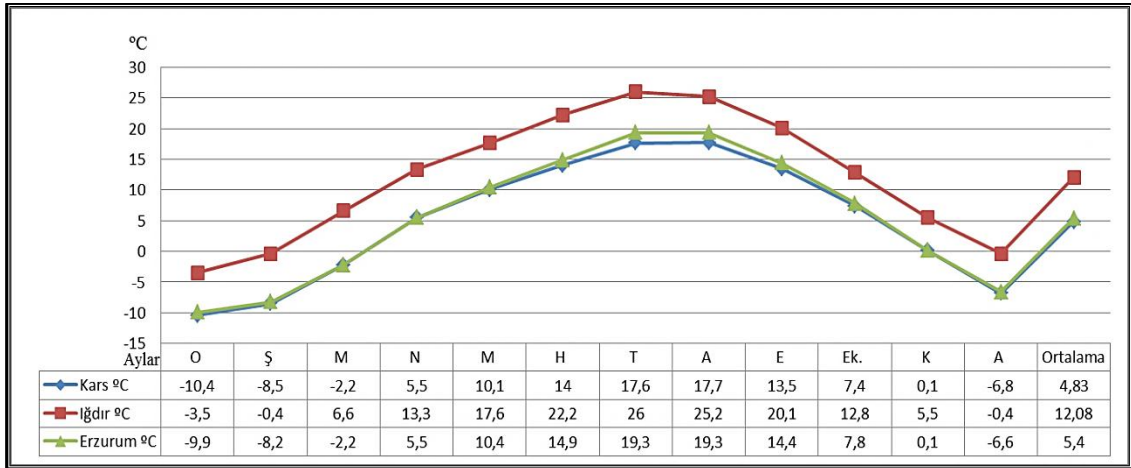
Bu sonuçlar itibariyle, Kars kentindeki düşük eğime sahip düz alanlar, orta kuşaktaki ve ülkemizdeki bütün düz alanlar gibi güneş ışınlarını hiçbir zaman dik açıyla alamayıp nispeten, düşük güneş radyasyonuna maruz kalmaktadır. Kentteki eğimli alanlara ise daha dik açılarla gelen güneş ışınları, geldiği yüzeyin eğimine bağlı olarak geliş açılarını ve güneşlenme şiddetlerini artırmakta ve bu şekilde güneş radyasyonu miktarı da artmaktadır. Nitekim kentteki güneşe bakan eğimli yamaçlarda, düzlük alanlarda konuşlu esas kent yerleşim merkezine göre, kar örtüsünün dikkat çekecek şekilde, daha az süreyle yerde kalması da alınan güneş radyasyonu farklılığını, pratik olarak teyit etmektedir (Harita 1.7; Harita 1.8). Bu durumdan hareketle, kentte eğimli alanlardaki konutların, ısınmaya etki eden izolasyon, yakıt türü gibi diğer unsurlar da uygunsa kolay ısınarak enerji verimliliği ve tasarrufu açısından daha avantajlı olması ve hava kirliliğine olan etkisinin de daha az olması söz konusudur. Bugünkü Kars kentinin nispeten düz zeminlerde yayılımı, yapıların aldığı güneş radyasyonunun düşmesine sebep olmakta, Kış aylarında ısıtmada kullanılan düşük nitelikli fosil kökenli yakıtların, daha çok tüketilmesine sebep olarak hem enerji israfına sebep olmakta hem de kentte hava kirliliği miktarını arttırmaktadır. Bu durumun da kısmi etkisiyle son birkaç yıla kadar Kars, birim alan başına ısınma gideri ve bunun sonucu olarak da Türkiye’de en yüksek hava kirliliği değerlerine sahip kentler arasında yer almaktadır.

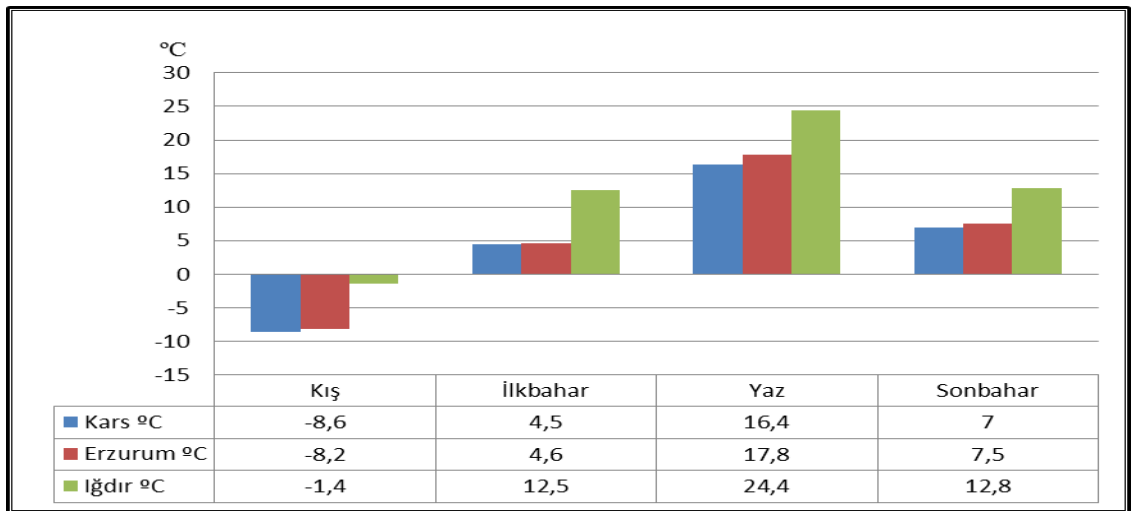
Harita 1.8. Kars Kenti ve Yakın Çevresinin, Güneş Bakışı Dağılımı Haritası (solsist ve ekinoks günleri). (Kaynak:Googleearth ve Wikimapia Topoğrafik Haritalarından, Sayısallaştırılarak Arcgis CBS Programında Hazırlanmıştır).

1.2.2. Sıcaklık

Kars kentinin, son 42 yıllık (1970-2012) meteorolojik ölçüm sonuçlarına göre, yıllık ortalama sıcaklık değeri 4,8 °C'dir. Bu durumda Kars; Türkiye (12,1 °C), Doğu Anadolu Bölgesi (9,2 °C), Iğdır (12,1 °C) ve Erzurum 'a (5,4 °C) göre daha düşük ortalama sıcaklığa sahiptir (Şekil 1.8; Şekil 1.8). Kars'ta, yıllık sıcaklık ortalamasının birçok yere göre, daha düşük çıkması; kentin bulunduğu alanın irtifasının sıcaklık üzerindeki olumsuz etkisinin, karasallık neticesinde nem miktarının düşüklüğünün ve Kış aylarında tesirini arttıran, Sibiryaya kökenli termik yüksek basıncının sonucudur. Ortalama sıcaklık değerlerinin düşüklüğü, Kars kenti ve çevresinde, başta bitki tarımı olmak üzere, diğer birçok beşeri ve ekonomik faaliyeti olumsuz etkilemektedir.

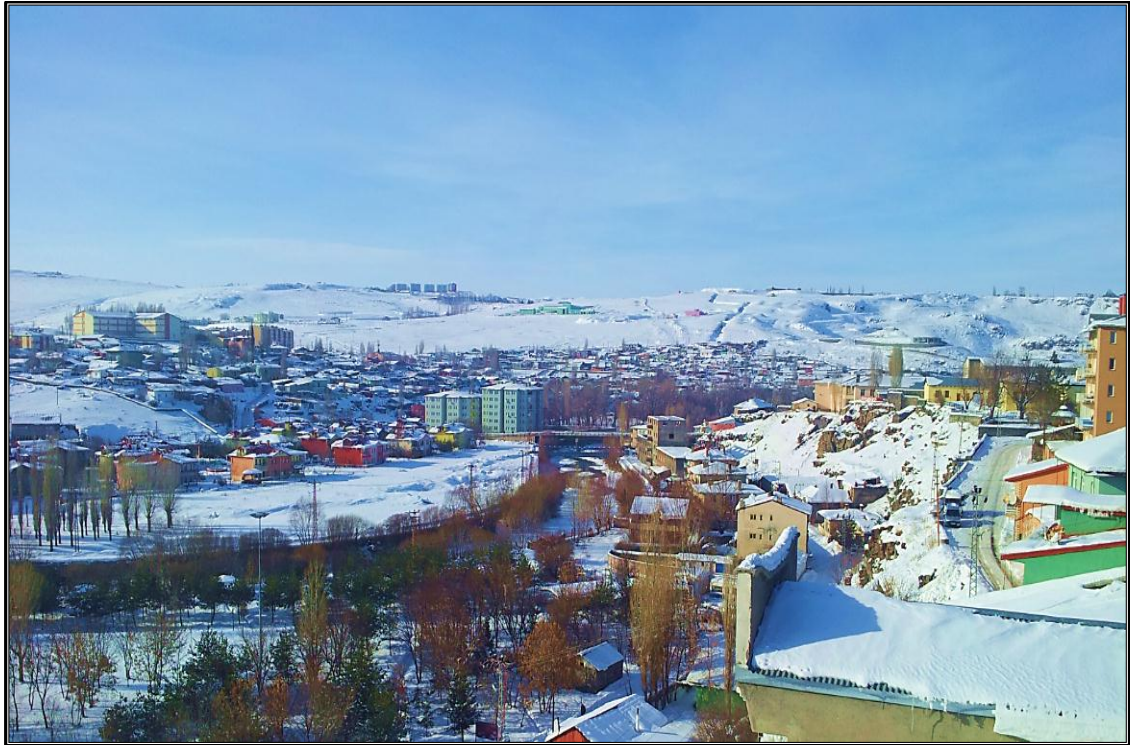

Şekil 1.8. Kars, Erzurum ve Iğdır Kentlerinde, Yıllık Ortalama Sıcaklıkların Aylara Göre Dağılımı (°C). (1970-2012) (Kaynak: DMİGM kayıtlarından hazırlanmıştır).

Şekil 1.9. Kars, Erzurum ve Iğdır Kentlerinde, Mevsimlere Göre Sıcaklık Ortalamalarının Dağılışı (°C). (1970-2012) (Kaynak: DMİGM kayıtlarından hazırlanmıştır).

Kars'ta sıcaklığın yıl içerisindeki seyri bakımından, aylık ortalama en düşük sıcaklıkların, Kış aylarında meydana geldiği görülür. Kış ayları ortalama sıcaklığı, $-8,6\text{ }^{\circ}\text{C}$ dir. Bu değer, komşu kentlerden Erzurum'da $-8,2\text{ }^{\circ}\text{C}$, Iğdır'da ise $-1,5\text{ }^{\circ}\text{C}$ 'dir (Şekil 1.9). Kentin, Erzurum'a göre irtifasının 100 m kadar düşük olmasına rağmen, Kış mevsiminde sıcaklığın daha düşük çıkması, kentteki yerel basınç koşulları ile ilgiliyken; Iğdır kentinin Kars'a göre daha düşük irtifada oluşu, Iğdır'ın sıcaklığının daha yüksek çıkmasında, etkili ana faktördür. Kış ayları bu durumda, Kars'ta oldukça soğuktur ve dünyadaki karasal alanlara göre dahi, ekstrem değer gösterir. Kars'ta kış sıcaklıkları, istisnai seneler dışında, birçok gün $0\text{ }^{\circ}\text{C}$ ortalaması üzerine çıkmaz. Kış aylarının en düşük sıcaklık ortalaması $-10,6\text{ }^{\circ}\text{C}$ ile Ocak ayında oluşurken, güneş ışınlarının geliş açılarında meydana gelen artışla birlikte, en yüksek ortalama sıcaklıklar, Şubat ayından sonra oluşur. Sıcaklıkların, Kış aylarında düşük değerler göstermesi, Kars kentinin: 1.750 m civarındaki irtifası, karasallık ve yerel basınç koşulları ile ilgilidir. Etrafına göre, çukur alanda kalan ve bu mevsimde refleksiyon ve diğer yapay faktörlerin katkısıyla daha da ısınan kent, çevresine göre birkaç derece daha sıcaktır. Kent sıcaklık adacığ^ı olarak nitelenen bu durum, sonucu Kars ile çevre yerleşim birimleri arasında, kış aylarında, bariz farklılıklar ortaya çıkmaktadır. (Harita 1.9)

Fotoğraf 1.9. Kars'ta Uzun ve Soğuk Geçen Kış Mevsimlerinden Genel Bir Görünüm (Aralık 2012).

Kentte, ilkbahar aylarında en düşük aylık ortalama sıcaklıklar, $-2,2\text{ }^{\circ}\text{C}$ ile Mart ayında gerçekleşirken; sıcaklık, yöreyi Kış aylarında etkisinde tutan, Sibirya termik yüksek basınç koşullarının, Anadolu üzerinden, kuzeye doğru çekilmesi³⁴ ve güneş ışınlarının geliş açılarındaki artışla, doğru orantılı olarak Nisan ayıyla beraber, $0\text{ }^{\circ}\text{C}$ üzerine çıkar; ancak Türkiye'nin ve Doğu Anadolu'nun birçok yerinde sıcaklık değerleri artış gösterip bahar belirtileri görülürken; irtifa fazlalığı nedeniyle Kars kenti ve civarında sıcaklık, $0\text{ }^{\circ}\text{C}$ civarında bir seyre sahiptir ve mevsimin ilk iki ayı olan, Mart ve Nisan aylarında dahi belirgin İlkbahar özellikleri görülmez. Kars'ta en yüksek sıcaklık ortalamaları, $10,1\text{ }^{\circ}\text{C}$ ile Mayıs ayında görülür ve İlkbahara ait karakteristikler; ancak Mayıs ayı ile beraber ortaya çıkar. Kentte, İlkbahar ayları sıcaklık ortalaması, $4,5\text{ }^{\circ}\text{C}$ dir. Bu dönemde, komşu kentlerden Erzurum'da, Kars'a benzer sıcaklık ve koşullar hâkimken; Iğdır, düşük irtifasının da etkisiyle, her iki kente göre çabuk ısınmış olup yaklaşık üç kat sıcaklık ortalaması ile belirgin bir bahar özelliği yaşar (Şekil 1.9).

Fotoğraf 1.10. Kars ve Çevresinde, İlkbahar Karakteristikleri Geç Olmaktadır.

³⁴ Asaf Koçman, *Türkiye İklimi*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, No:72, İzmir 1993, s. 4.

Kars'ta, Yaz aylarında ısınma yavaş bir seyir takip eder, bu dönemde, güneş ışınlarının geliş açılarının artmasına rağmen, sıcaklık değerlerinin orantılı olarak artmaması, bağıl nem miktarının, mevsimin ilk yarısındaki fazlalığı ve kentin irtifa etkisiyle, geç ısınmasının bir sonucudur. Bu etkenlerin sonucunda, kentte en düşük ortalama sıcaklıklar Haziran ayında 13,9 °C ile gerçekleşirken sıcaklık en yüksek değerlerine; ancak Temmuz ayı ortalarından sonra çıkar ve yılın en yüksek ortalama sıcaklıkları, 17,6 °C ile Ağustos ayında gerçekleşir (Şekil 1.8). Yaz ayları ortalama aylık sıcaklık değerleri, kent ve civarında yüksek olmayıp; hava, serin bir karakter arz eder ve en sıcak gün değerleri dahi, 35,4 °C'nin üzerine çıkmaz. Beşeri sebeplerden dolayı, soğuk aylarda kentte oluşan ısı adacığı, ısıtma faaliyetlerinin sonlanması nedeniyle, bu mevsimde ortadan kalkmakta ve çevre kırsal yerleşimlerle oluşan birkaç derecelik ısı farkı da bu aylarda dengelenmektedir. Kentte Yaz ayları ortalama sıcaklık değeri, 16,4 °C'dir. Yaz ayları sıcaklıkları ortalaması itibari ile Iğdır (24,4 °C), hem Kars'a hem de Erzurum'a göre belirgin olarak daha sıcaktır. Bu durum, Iğdır'ın her iki kente göre, irtifasının ve bağıl nem miktarının düşüklüğü ile ilgilidir (Şekil 1.9; Harita 1.9).

Fotoğraf 1.11. Kars'ta, Kısa ve Serin Geçen Yaz Aylarından Genel Bir Görünüm (Temmuz 2012).

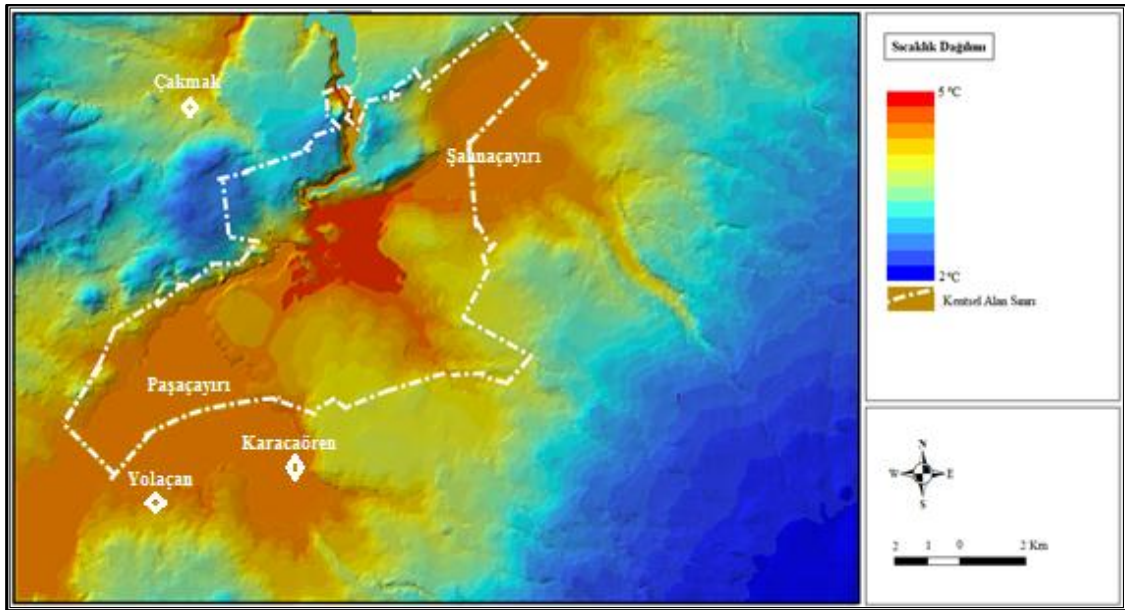
Sonbahar ayları ile birlikte, kent ve civarında sıcaklık değerleri, güneş ışınlarının geliş açılarında meydana gelen kayıpların ve güneye doğru etki alanını genişleten Sibiry Termik Yüksek Basıncının³⁵ etkisiyle düşüş gösterir. Buna rağmen Eylül ayı;

³⁵ Koçman, s. 4.

Yazdan kalan, birikmiş ısısında katkısıyla, aylık $13,5^{\circ}\text{C}$ ortalama ile bu ayların en yüksek değerine sahiptir ve sıcaklık olarak Yaz aylarıyla benzerlik gösterir (Şekil 1.8). Sıcaklık ortalamaları, Ekim ve Kasım ayları ile büyük düşüşler gösterir ve Sonbaharın, en düşük ortalama değerleri, $0,2^{\circ}\text{C}$ ile Kasım ayında meydana gelir. Kentin, Sonbahar sıcaklık ortalaması değeri, 7°C 'dir. Sonbahar mevsiminde, çevre kentlerden Iğdır'ın, sıcaklık ortalaması; konuşlu bulunduğu düşük irtifalı ve soğuk hava akımlarına kapalı çukurluk alanın etkisiyle $12,8^{\circ}\text{C}$ ' dir. Böylece plato sahasında kalan Kars'a ve Erzurum'a göre daha sıcaktır (Şekil 1.9; Harita 1.9).

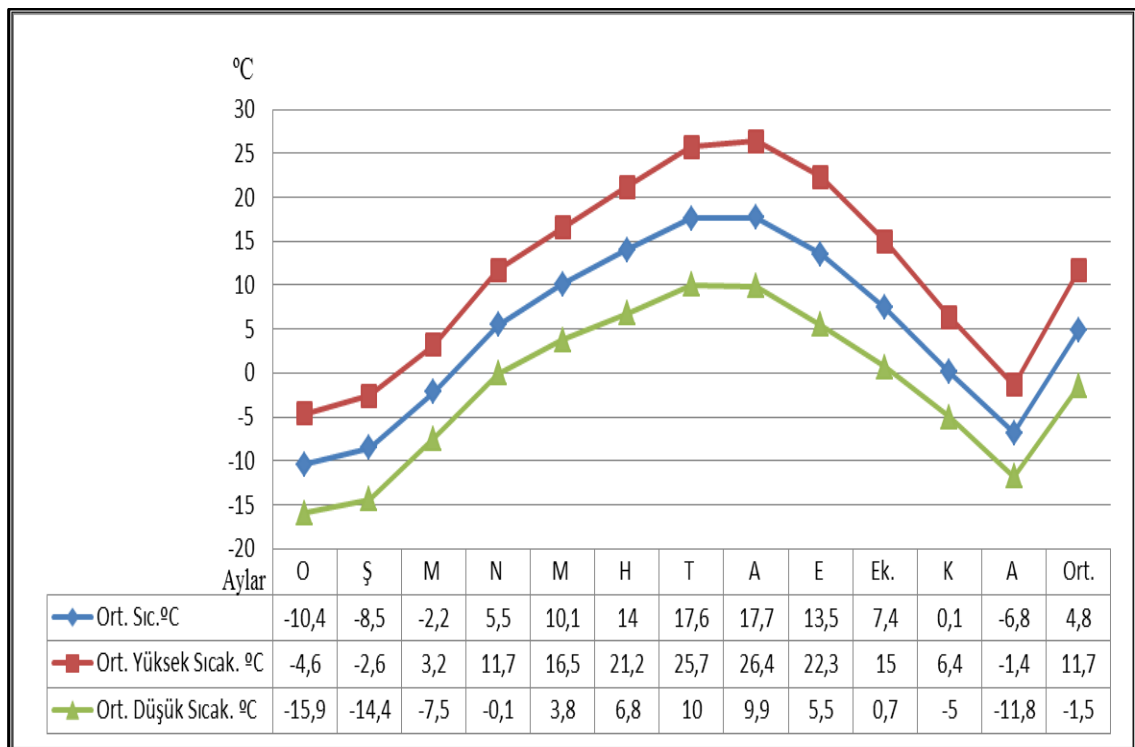
Fotoğraf 1.12. Kentte, Kısa Sürmekte Olan Sonbahar Mevsiminden Genel Bir Görünüm (Ekim 2012).

Harita 1.9. Kars Kenti ve Çevresinin Yıllık Sıcaklık Dağılımı

(Kaynak: Googleearth ve Wikimapia Topoğrafik Haritalarından, Sayısallaştırılarak Arcgis CBS Programında Hazırlanmıştır)

Kars kentinde, en sıcak ay ortalaması, Ağustos (17,6 °C) ve en soğuk ay ortalaması, Ocak (-10,4 °C) arasındaki fark, yani amplitüd 28 °C dir (Şekil 1.10). Sert karasal iklimin göstergesi olan bu değer, 28,1 °C amplitüde sahip bölge ortalamaları baz alındığında dahi ciddi bir farkı ifade etmektedir. Kentin, Kış aylarındaki sıcaklıklarının: İrtifa, karasallık ve Sibiryia termik yüksek basıncının etkisine bağlı olarak aşırı düşmesi, bu anormal değer farkının oluşumunda ana faktördür. Kars ve yakın çevresi, amplitüd değeri mevcut durumu ile Doğu Anadolu karasal termik rejimi³⁶ tipine dâhil edilmektedir.

Şekil 1.10. Kars Kentinde Ortalama Sıcaklık, Ortalama Yüksek ve Düşük Sıcaklıkların Aylık Gidişi(°C). (1970-2012). (Kaynak: DMİGM kayıtlarından hazırlanmıştır).

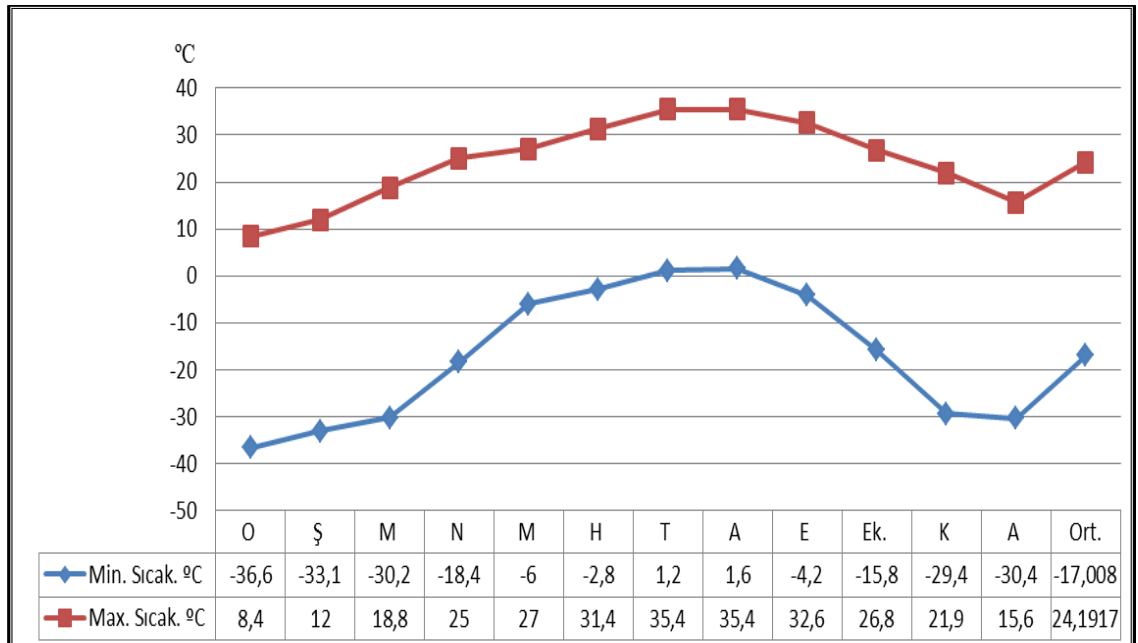
Kentte ekstrem sıcaklık değerleri, 1970-2012 arasındaki son 42 yılda, yıllara dağılımına göre homojenite göstermeyip muhtelif tarihlerde kaydedilmiştir. Bu süre içerisinde, en büyük ekstrem sıcaklık değeri, 30.07.2000 tarihinde, 35,4°C ile ölçülürken; en düşük ekstrem değer, 21.01.1972 tarihinde, -36,6 °C ile kaydedilmiştir. En yüksek ve en düşük ekstrem sıcaklık değerleri arasındaki sıcaklık farkı, 72 °C derece olup; bu değer, Kars'taki sıcaklıkların, ekstrem genliğini göstermesi yanı sıra; şiddetli karasallığa da işaret etmektedir (Tablo 1.2; Şekil 1.11).

³⁶Koçman, s. 26

Tablo 1.2. Kars'ta, Aylara Göre Kaydedilen En Yüksek ve En Düşük Sıcaklıklar (1970-2012).

Aylar	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	Ek.	K	A
En Yüksek Sıcaklık (°C)	8.4	12	18.8	25	27	31.4	35.4	35.4	32.6	26.8	21.9	15.6
Gün/Ay	01.01	19.02	28.03	27.04	30.05	23.06	30.07	30.08	01.09	01.10	05.11	03.12
Yıl	2000	2010	2001	2008	1999	1998	2000	1998	1998	1999	2009	2010
En Düşük Sıcaklık (°C)	-36.6	-33.1	-30.2	-18.4	-6	-2.8	1.2	1.6	-4.2	-15.8	-29.4	-30.4
Gün/Ay	21.01	14.02	02.03	01.04.	08.05.	03.06.	01.07.	14.08.	29.09.	20.10.	30.11.	28.12.
Yıl	1972	1976	1976	2003	2008	1997	2008	1982	2009	1977	1994	2002

(Kaynak: DMİGM kayıtlarından hazırlanmıştır).

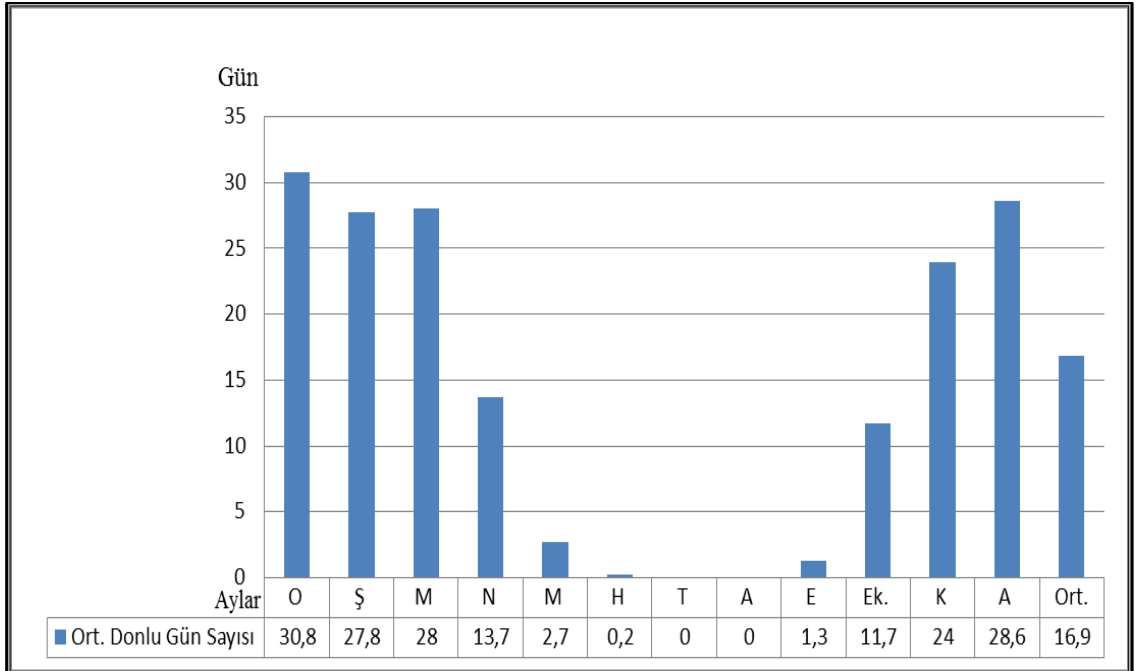
Şekil 1.11. Kars'ta, Maksimum ve Minimum Sıcaklıklar (1970-2012).

(Kaynak: DMİGM kayıtlarından hazırlanmıştır).

Kars civarıyla özdeşleşmiş beşeri, iktisadi faaliyetleri etkileyen, en önemli iklimik faktörlerden birisi de don olayıdır. Kent ve civarında, yıllık ortalama 168,8 gün don olayı görülmektedir. Don olayları, en erken Ekim ayı sonlarında başlamakta ve Haziran ayı başlarına kadar görülebilmektedir. Bu durumda, arada kalan takribi on aylık dönemde, don riski bulunmaktadır. Don olayları, en çok Kış mevsiminde meydana gelirken; Kış aylarında, donlu geçen gün sayısı ortalaması, 87,2 gündür. Ocak ayı, 30,8 günlük ortalama değeriyle, tamamen donlu günlerle geçmektedir (Şekil 1.12).

Fotoğraf 1.13. Çok Soğuk Geçen Kış Aylarında, Sık Şekilde Meydana Gelen İnversiyondan; Kentteki Beşeri Hayatın Yanında, Çevre de Olumsuz Etkilenmektedir.

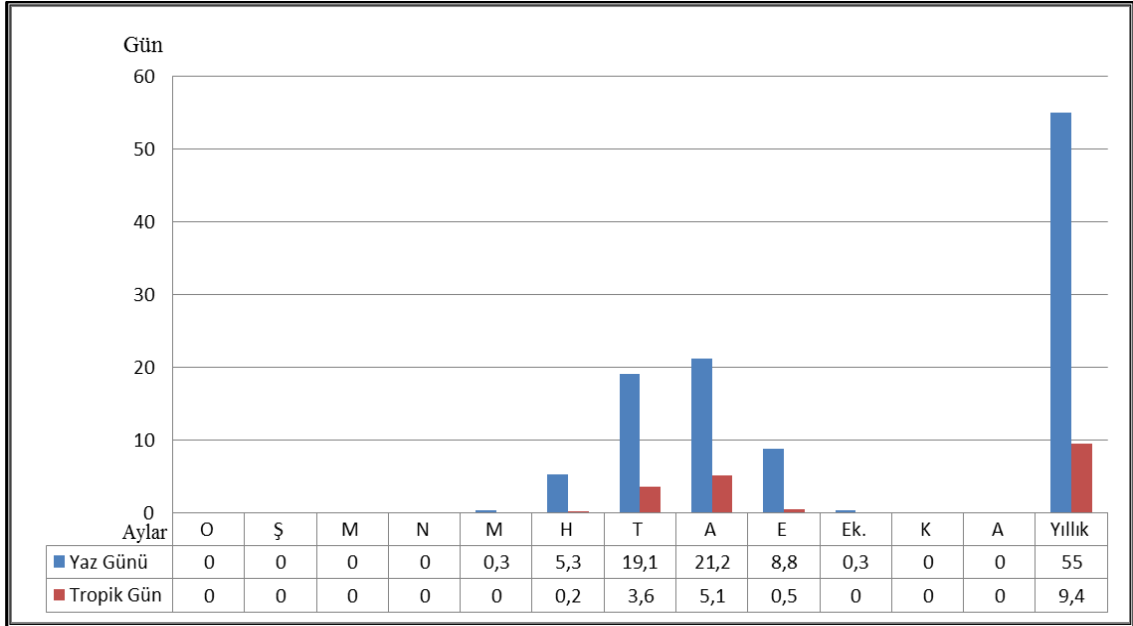
Şekil 1.12. Kars'ta, Don Olayı Görülen Günlerin, Aylara Göre Dağılımı (1970-2012).
(Kaynak: DMİGM kayıtlarından hazırlanmıştır).

Donlu gün sayısının fazlalığı neticesinde, yer altında bulunan içme suyu ve kanalizasyon şebekesi gibi şehir alt yapı sistemleri, tahribata uğramakta; şehir içi yollar, çoğunlukla buzlarla örtülü kalıp buzul aşınımına uğrayarak yerel idarenin bakım, onarım giderlerini arttırmaktadır. Don olaylarının fazlalığı, kentte yapı ısıtma giderlerini yükseltmekte; fosil ve kokar yakıt kökenli ısıtmanın varlığı sonucunda ortaya çıkan hava kirliliği, insan sağlığını ve kentin görüntüsünü olumsuz yönde etkilemektedir. Don olaylarının yılın büyük bölümünde görülebileme riski nedeniyle, kentteki yapıların duvar kalınlığı, pencere boyutları, kat yüksekliği gibi pek çok mimari özelliği değişiklik gösterirken; inşaa faaliyetleri kısa sayılabilecek, beş aylık bir dönemde tamamlanmaya çalışılmaktadır. Diğer faktörlerin de etkisiyle, kentte inşaa edilen yapılar, çoğunlukla sıcak dönem içerisinde tamamlanamayıp çağdaş bir kente yakışmayan, sıvanmamış kiremit beton görüntüleriyle kalmakta ve bu durumunda bir sonucu olarak yapıların mukavemetleri, Kış aylarındaki, şiddetli don olaylarının etkisiyle azalmaktadır.

Fotoğraf 1.14. Kentte, Soğuk Geçen Kış Aylarında; Yapılarda, Fosil ve Kokar Yakıtlarla Yapılan Isıtma Hava Kirliliğini Arttırmaktadır.

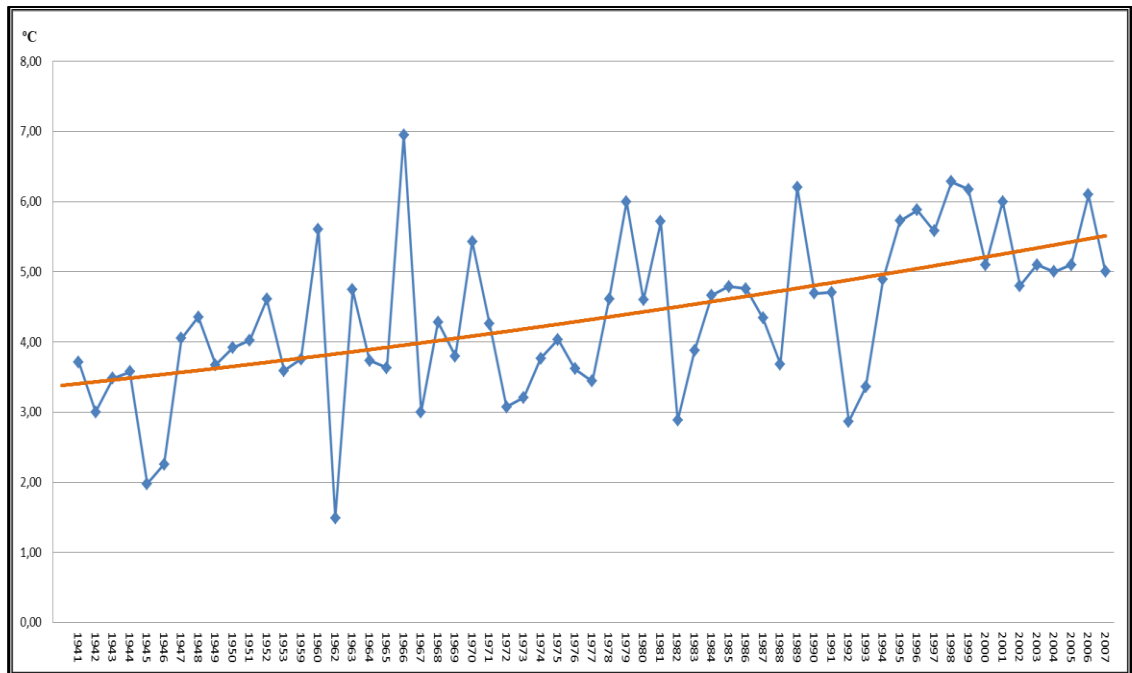
Kentin, yaz ve tropik günlerinin sayıları, donlu günlere göre son derece az olup; kent hayatında fazla tayin edici değildir. Kentte toplam 55 gün sıcaklık, 25 °C'nin üzerine çıkmaktayken; sıcaklığın 30 °C'nin üzerine çıktığı ve tropik olarak nitelendirilebilir gün sayısı ise sadece 9,4 olup yıl içinde son derece kısıtlıdır (Şekil 1.13). Sıcaklık değerlerinin düşük ortalamalı seyri, yaz ve tropik gün sayısının kısıtlı olması nedeniyle kent ekonomik yaşamını yakından ilgilendiren tarımsal faaliyetler aksarken bu nedenle, bazı yıllarda tarım ürünlerinde olgunlaşmanın gecikmesi ve hasatın düşmesine bağlı olarak ciddi maddi kayıpları oluşmaktadır. Bu durumun ürettiği olumsuzluğun yanı sıra yaz günleri sayısının azlığı, uzun ve soğuk geçen kış döneminin insan üzerinde meydana getirdiği bezginlik, diğer faktörlerinde etkisiyle kentten, mevsimlik göçlere neden olmaktadır. Kentte bu nedenlerle yaz aylarında meydana gelen nüfus azalışı dikkat çekmektedir.

Şekil 1.13. Kars'ta, Yaz ve Tropik Günlerin, Aylara Göre Dağılımı (1970-2012).
(Kaynak: DMİGM kayıtlarından hazırlanmıştır).

Kentte, ortalama sıcaklıkların son 66 yıllık (1941-2007) gidişatı; sıcaklıkların yıllar itibariyle, marjı yüksek olmayan dalgalanmasını göstermektedir (Şekil 1.14). Geçen süre içerisinde, yıllık sıcaklık ortalamasının en düşük değeri, 1962 yılında, 1,5 °C ile gerçekleşirken; en yüksek yıllık sıcaklık ortalaması değeri, 1966 yılında, 7 °C ile gerçekleşmiştir. Bu süre içerisinde, ortalama yıllık sıcaklık değeri 4.4 °C'dir. Buna rağmen değerlendirmenin başlangıç yılından, günümüze kadar geçen sürede, ortalama sıcaklıklarda oluşan yaklaşık 0.5 °C'lik fark, yıllık sıcaklıkta bir artışı doğrulamasına

rağmen, Türkiye sıcaklık ortalamalarında, 1941- 2007 yılları arasında meydana gelen, 0,64 °C'lik pozitif değişim³⁷; Kars'ta, sıcaklık artışının Türkiye ortalamaları altında olduğunu göstermektedir. Bu durumun, Kars'ın irtifasından kaynaklı özel konumunun sonucu olduğu düşünülmektedir. Çevre ve Orman Bakanlığı ve Meteoroloji Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanan iklim projeksiyonları, gelecek yıllar içerisinde ortalama sıcaklıkların, Türkiye'nin güney ile güneydoğusunda ve büyük oranda şehirleşmenin yaşandığı bölgelerde (Marmara, Ege), anlamlı ısınma eğiliminde olacağını gösterirken;³⁸ orta büyüklükte bir kent alanı olan Kars'ta, anlamlı farklılık doğuracak, ısınma eğilimi beklenmemektedir. Gelecek yıllarda, Türkiye genelinde yıllık maksimum ve minimum sıcaklık dizilerindeki değişim beklentileri, genelde artış yönünde olmasına rağmen³⁹, mevsimsel sıcaklıklar arasında, ekstrem farklılıkların fazla olduğu Kars ve civarında, Türkiye genelinin aksine, büyük bir artış ve azalış eğilimi de beklenmemektedir. Kars ve çevresinde, çok ekstrem ve şok küresel iklimik değişimler dışında, yıllık ve mevsimlik sıcaklıkların normal seyrinde, düşük oranlı, dalgalı seyrini sürdüreceği düşünülmektedir.

Şekil 1.14. Kars ve Çevresinin; 1941-2007 Yılları Arasındaki, Yıllık Sıcaklık Ortalamalarının Seyri. (Kaynak: DMİGM kayıtlarından hazırlanmıştır).

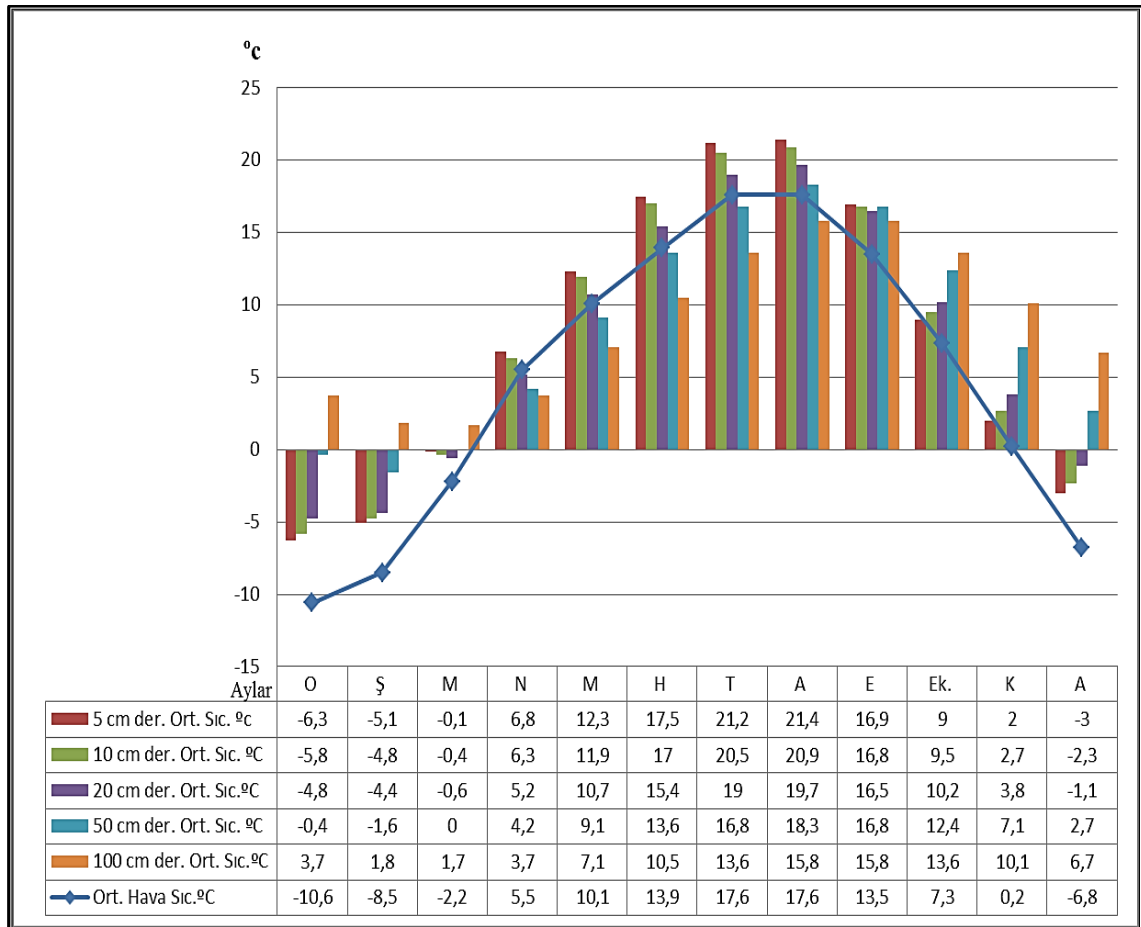
³⁷ Çevre Orman Bakanlığı, *Türkiyede İklim Değişikliği ve Yapılan Çalışmalar*, Ankara 2008, s.15.

³⁸ Çevre ve Orman Bakanlığı, *Türkiyede İklim Değişikliği ve Yapılan Çalışmalar*, s. 16.

³⁹ Çevre ve Orman Bakanlığı, *Türkiyede İklim Değişikliği ve Yapılan Çalışmalar*, s. 17.

Kent ve yakın çevresindeki yaşam üzerinde etkili olan diğer bir faktör, toprak sıcaklıklarıdır. Toprak sıcaklıkları ortalama değerleri, çeşitli derinliklerde değişmekle birlikte; çoğunlukla hava sıcaklığı ile paralel bir seyir göstermektedir (Şekil 1.15). Yıl içerisinde, Aralık-Mart aylarını kapsayan, dört aylık dönemde, 50 cm derinliğe kadar ortalama olarak 0 °C'nin altında değerler gösteren toprak sıcaklıkları, 100 cm derinlikte, yılın hiçbir zamanında, 0 °C'nin altına düşmediği gibi; ortalama 3,5 °C gibi nispeten, yüksek değer göstermektedir. Yılın geriye kalan aylarında toprak sıcaklıkları, diğer tüm derinliklerde, 0°C üzerinde bir değer göstermektedir.

Toprak sıcaklıklarının yıl içerisindeki seyri, kent çevresindeki tarım faaliyetlerini etkileyerek; kent ekonomisi üzerinde, tayin edici bir rol üstlendiği gibi kentteki, yapı-inşaa faaliyetlerini de etkilemektedir. Faaliyetler, hava sıcaklığı ve yağış gibi diğer iklimatik unsurlarında etkisiyle ilintili olarak çoğunlukla, Nisan-Kasım ayları arasında yapılmaktadır.

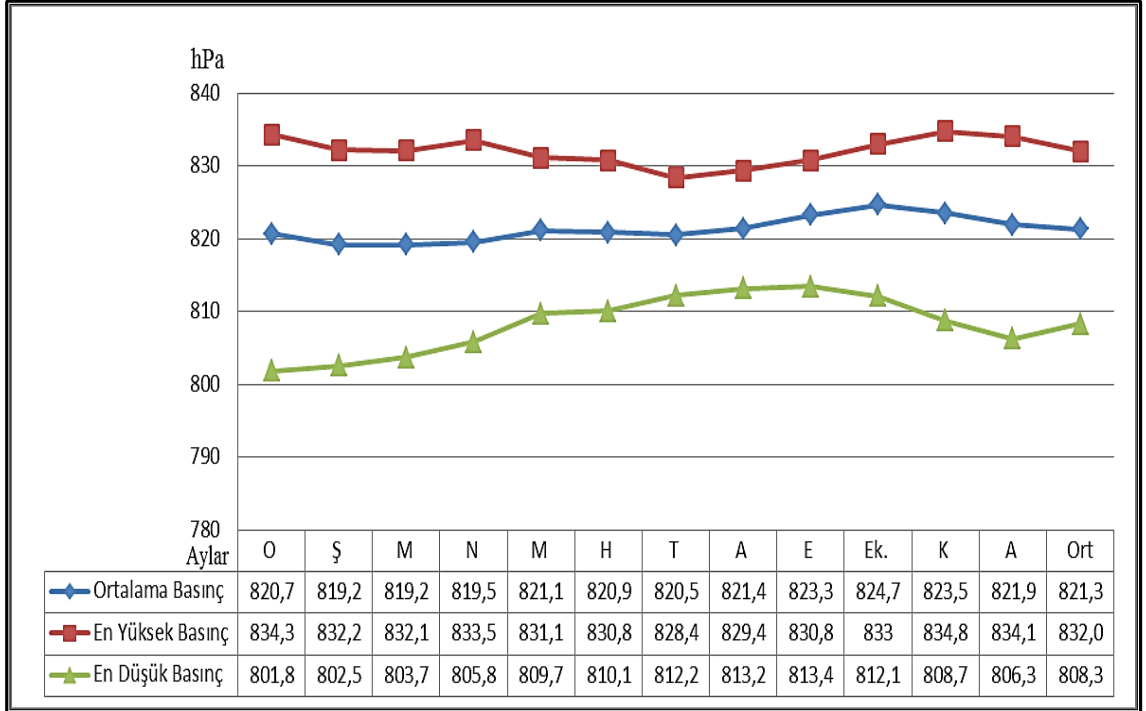

Şekil 1.15. Kars'ta, Belirli Derinliklerde; Ortalama Toprak ve Hava Sıcaklıkları (°C) (1970-2012). (Kaynak: DMİGM kayıtlarından hazırlanmıştır).

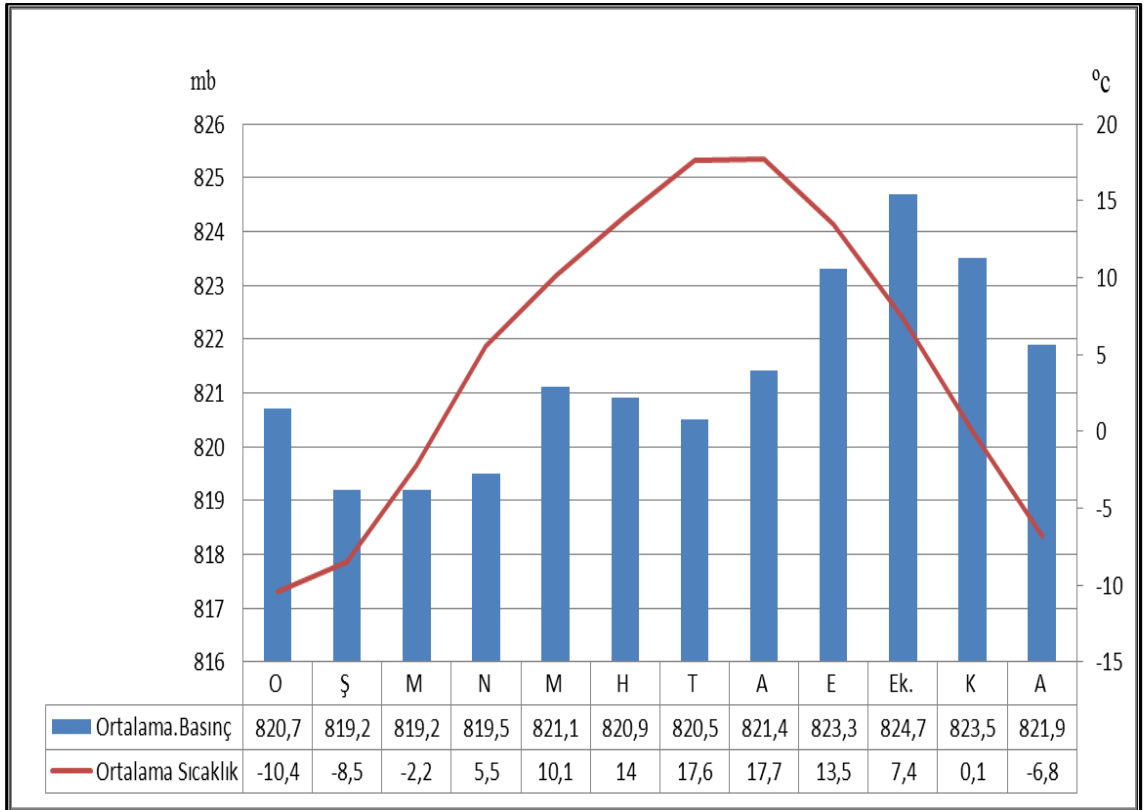
1.2.3. Atmosfer Basıncı ve Rüzgârlar

Kars Meteoroloji Bölge Müdürlüğü Gözlem İstasyonu verilerine göre, Kars kentinde ortalama yıllık basınç, 821,3 hPa olup; değer, normal atmosfer basıncı olarak kabul edilen, 1.013 hPa değerinden düşük bir ortalamayı göstermektedir. Kars kentinde, yıl içerisinde basınç; en yüksek değerlerine, Sonbahar ve Kış aylarında ulaşmakta ve bütün yıl içinde, en yüksek ortalama basınç değeri, 824.7 hPa ile Ekim ayında gerçekleşmektedir (Şekil 1.16). Bu durum, basınç ile sıcaklık arasındaki ters orantıya uygun biçimde, mevsime bağlı ani sıcaklık düşüşlerinin ve Sibiryaya kökenli termik basınç merkezlerinin etkilerini arttırmasının bir sonucudur. Basınç değerinin arttığı ve alçalıcı karakterli hava hareketlerinin etkili olduğu Sonbahar ve Kış aylarında, çöküntü alanda meskûn kent yerleşiminde, fosil ve kokar yakıt kökenli, düşük kalorili yakıtlarla ısıtmanın tercih edilmesiyle ortaya çıkan baca gazlarının atmosfere yükselememesi, özellikle akşam saatleri ile beraber ciddi hava kirliliği oluşturarak canlı yaşamını tehdit etmektedir. Bu durumda bir sonucu olarak kentte yükselen hava sıcaklığı, basıncın da etkisiyle sıcaklık terselmesine (inversiyon) yol açarak, aşırı soğuk gecelerin yaşanmasına sebep olmaktadır. İversiyon sonucunda kentteki bitkisel varlık, ciddi zarar görürken toprak altında kalan, kanalizasyon ve şehir su şebekesi sistemleri dahi tahrip olmaktadır. Bu nedenden dolayı, inversiyon dönemlerine bağlı olarak kent sakinleri arasında, düşük su hijyenine bağlı, mikrobik salgın hastalıklar görülmektedir.

Yıl içerisinde basınç değerleri, yine sıcaklığa ters orantılı olarak hareket etmekte ve sıcaklığın arttığı dönemlerde düşüş eğilimi göstermektedir (Şekil 1.17). Bu durumun bir sonucu olarak en düşük basınç değerleri, sıcaklık değerlerinin artmaya başladığı İlkbahar dönemlerinde görülmekte ve yıl içerisinde, en düşük aylık basınç ortalaması değeri, duruma paralel olarak 819.2 hPa ile Mart ayında gerçekleşmektedir (Şekil 1.17). Yıl içerisinde basıncın, aylık ortalama en yüksek olduğu Ekim ve en düşük olduğu Mart ayları arasında geçen altı aylık dönemde, en büyük genlik 5,5 hPa değerini bulmaktadır (Şekil 1.16). Değer farkı çok yüksek olmamakla birlikte, hava basıncında meydana gelen aylık değişimler, kent ve yakın çevre arasındaki hava akımlarının yönünün ve şiddetinin değişimine neden olarak zaman zaman karışık atmosfer olaylarına da sebebiyet vermektedir.

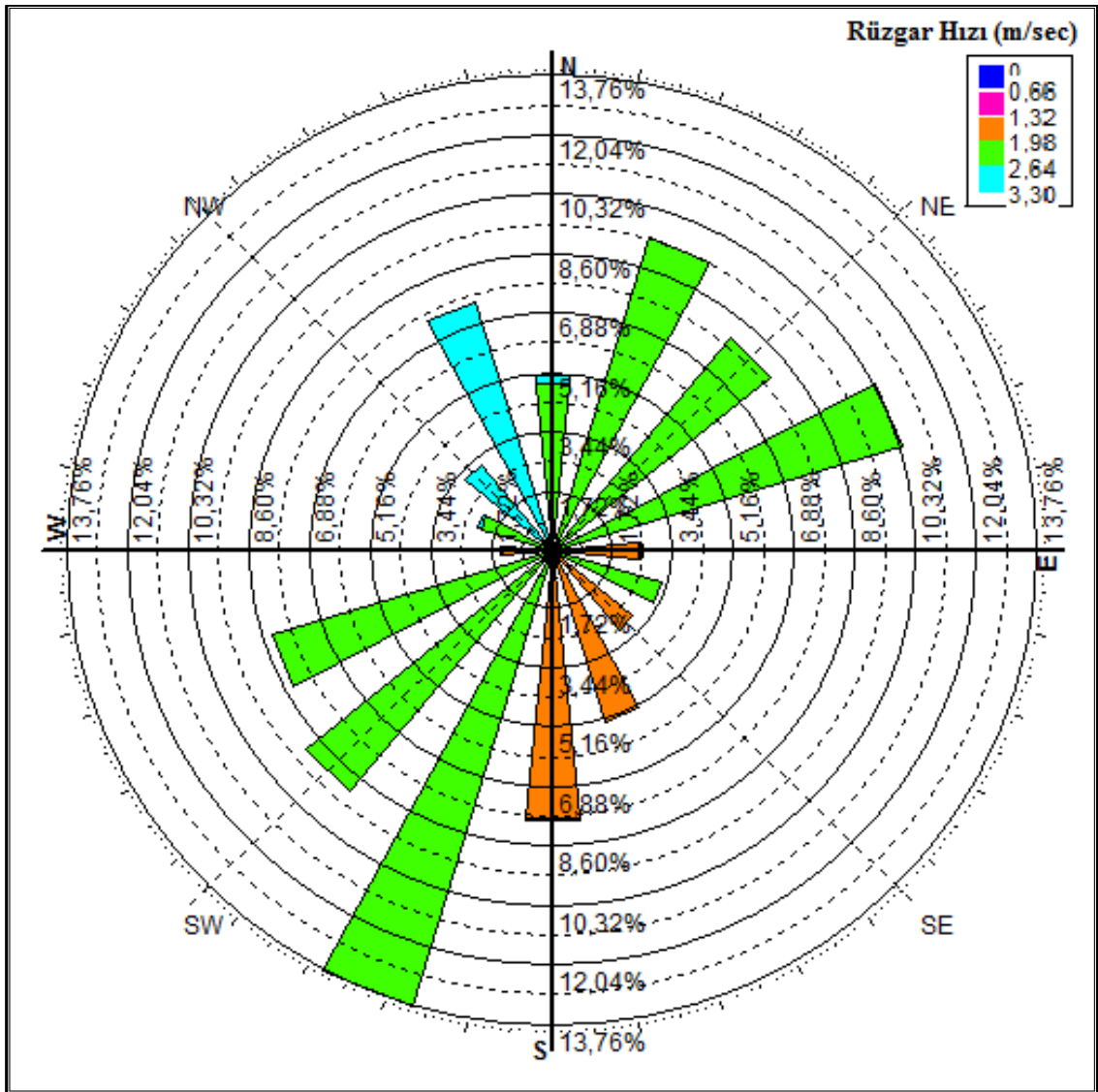

Şekil 1.16. Kars'ta, Yıllık Ortalama; En Yüksek ve En Düşük Yerel Basıncın, Aylara Göre Dağılımı (1970-2012). (Kaynak: DMİGM kayıtlarından hazırlanmıştır).

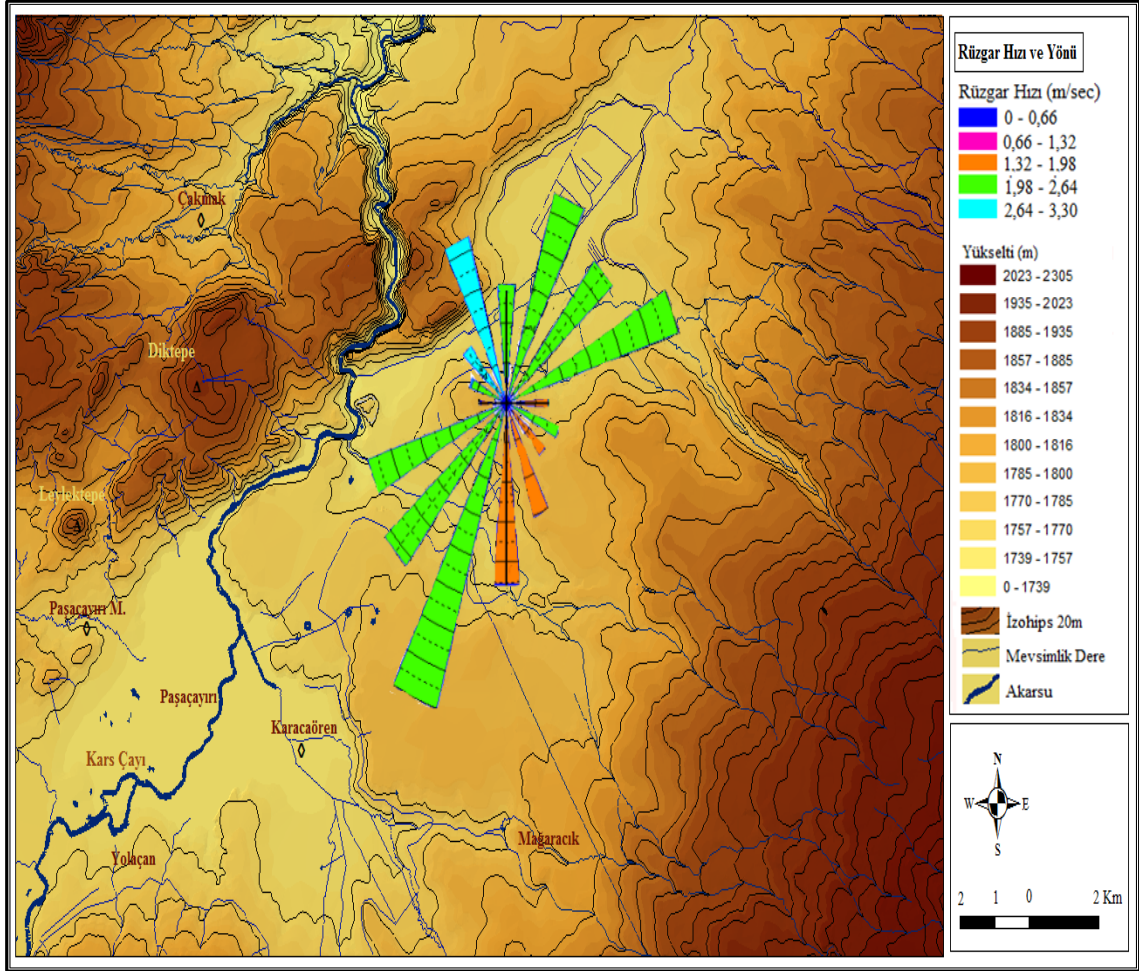

Şekil 1.17. Kars'ta, Yıllık Ortalama; Basıncın ve Ortalama Sıcaklıkların, Aylara Göre Dağılımı. (1970-2012). (Kaynak: DMİGM kayıtlarından hazırlanmıştır).

Basınç farklarının bir sonucu olarak oluşan hava akımları yani rüzgarlar, çoğunluğu düz topografyada konuşlu bulunan Kars kentini, en fazla etkileyen klimatolojik unsurlardandır. Kent ve çevresinde yıl içerisinde en çok, % 13,8 ile GB yönünden esmekte olan lodos ve % 10,3 ile KD yönünden esen poyraz, hâkim rüzgârlar olup bu iki rüzgâr, yıllık toplama oranla esen rüzgârların % 24,1'ni oluşturmaktadır. % 1,5 ile batıdan esen, günbatısı ve % 2,5 ile doğudan esen, gündoğusu rüzgârları ise en az etkili olan rüzgârlardır (Şekil 1.18). Kent ve çevresindeki rüzgâr yönlerinin şekillenmesinde, Kars Platosu'nun uzanış doğrultusu ve topoğrafik özellikleri ile kentin çevresinde konumlanan, lokal ve global basınç merkezleri etkili olmaktadır. (Harita 1.10).

Şekil 1.18. Kars'ın, Yıllık Ortalama Rüzgâr Hızı ve Rüzgâr Frekansı Diyagramı (1970-2012). (Kaynak: DMİGM kayıtlarından hazırlanmıştır).

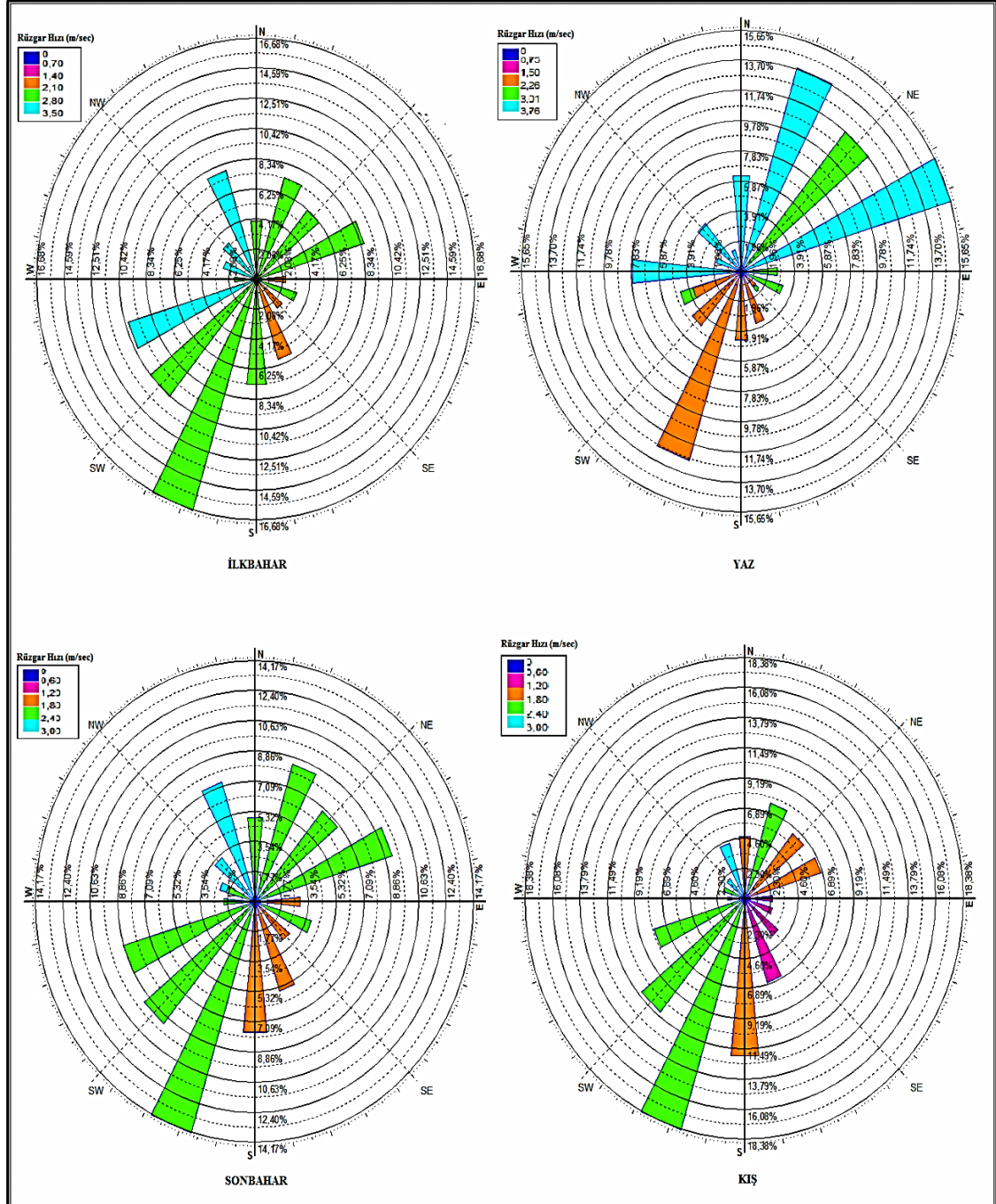

Harita 1.10. Kars'ın, Yıllık Ortalama Rüzgâr Hızı ve Frekansı Diyagramı ile Topografya İlişkisi.
(Kaynak: DMİGM kayıtlarından faydalanılıp Arcgis ve Hydrognomon programları ile hazırlanmıştır)

Mevsimlere göre hâkim rüzgâr yönü değişiklik gösteren Kars ve yakın çevresinde; Sonbahar, Kış ve İlkbahar mevsimlerinde hâkim rüzgârlar, güney sektörlü, güneybatıdan esen lodos ve güneyden esen kible rüzgârlarıdır (Şekil 1.19). Bu rüzgârlar, Kış ve İlkbahar aylarında getirdikleri sıcaklıkla, kent civarında karların erimesine diğer klimatolojik unsurların da etkisiyle katkı sağlamaktadır. Bazı yıllarda, kent çevresinde aniden eriyen karlar değişik mahallerde, düşük eğimli topoğrafya, taşkın kanalları ve altyapı sistemleri eksikliği gibi nedenlerin de etkileriyle, sellere sebebiyet vermiştir. Yaz mevsiminde, çevresine göre daha çok ısınmış ve alçak basınç alanı özelliği kazanmış Kars, termik etkilere bağlı olarak soğumanın etkisiyle oluşan ve kabaca kuzey yönünde kalan, yüksek basınç alanlarından kaynaklı, poyraz rüzgârının etkisindedir (Şekil 1.19). Soğuk esen rüzgâr, Yaz aylarında kent ve civarında havayı daha da soğutmakta; yükselti ve diğer iklimik faktörlerle beraber Kars ve civarının, serin olmasına neden olmaktadır.

Tablo 1.3. Kars'ta, Rüzgârların Yönlere Göre Esme Sayılarının, Mevsimlere Göre Dağılımı.

Mevsimler	Hakim Rüzgar Doğrultusu			
	1.Hakim Yön	% Frekans	2.Hakim Yön	% Frekans
İlkbahar	SSW	16,7	SW	10,4
Yaz	ENE	15,7	NNE	13,7
Sonbahar	WSW	14,2	SSW	8,7
Kış	SSW	18,4	S	11,5
Yıllık	SSW	13,8	ENE	10,3

Şekil 1.19. Kars'ın, Mevsimlik Ortalama Rüzgâr Hızı ve Rüzgâr Frekansı Gülleri.

(Kaynak: DMİGM kayıtlarından faydalanılarak Hydrognomon programında hazırlanmıştır)

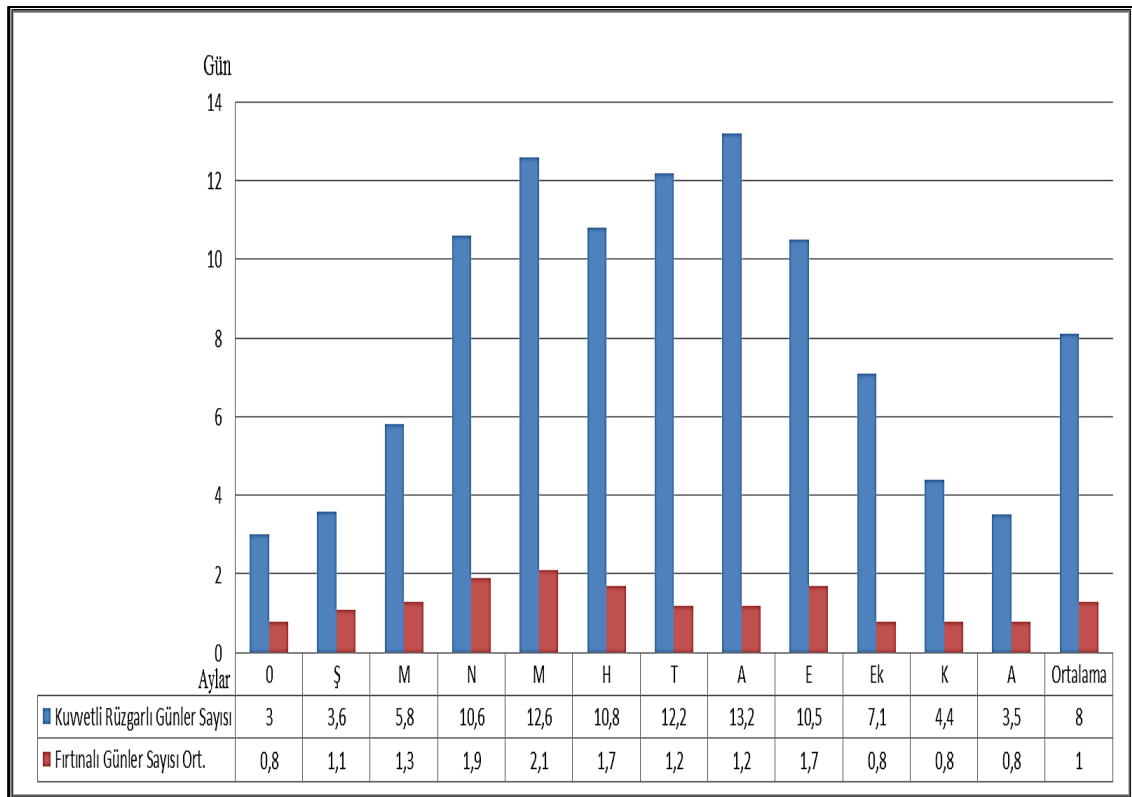
Kars'ın cadde ve sokakları, 19. yy. sonlarında, Rus işgal döneminde hayata geçirilen, çoğunlukla hâkim rüzgârların esiş yönünde GB-KD doğrultulu, ızgara (gridiron) şekilli bir plan göstermektedir (Şekil 1.20). Planla kentte, sürekli hava sirkülasyonu sağlandığı gibi sıcaklık ortalamalarının düşük olduğu Kars'a, güney sektörlü sıcak rüzgârların katkısı sağlanmıştır. Günümüzde, Gridiron (ızgara) Planı'nın kısmen bozulması ve kentin özeğini oluşturan mahallelerde artan yapı yoğunluğu nedeniyle, hâkim rüzgâr yönünde oluşturulan ana havalandırma aksları da yer yer tıkanmıştır. Bu durum, etrafına göre alçak ve çukurda kalan yerleşim alanında, hava sirkülasyonunu kısıtlayıp özellikle Kış mevsiminde, oluşabilen inversiyonunda katkısıyla hava yığılmalarına, sıcaklıkların çok düşmesine ve hava kirliliğinin, kent üzerinde kalmasına neden olmaktadır.

Kars ve civarında, hâkim rüzgâr yönlerinde, hava kirliliği üretebilecek kısıtlı sayıda tehdit unsuru bulunmasına rağmen; kentin güneydoğusundaki, açık işletme yapılan kireçtaşı ve bazalt taşı ocakları ile çimento fabrikası ve kuzeydoğuda kalan kent çöplüğü, hâkim rüzgâr esme yönünde olmaları nedeniyle, kent ve çevre yaşamının tehdit edecek hava kirliliği potansiyeli oluşturmaktadır.

Şekil 1.20. Kars'ın Merkezindeki, Cadde ve Sokakların Uzanışı; Hâkim Rüzgâr Yönleri İle Uyumludur. (Kaynak: DMİGM kayıtlarından faydalanılıp, Googleearth ve Hydrognomon programları kullanılarak hazırlanmıştır).

Nispeten düz bir topoğrafyada konuşlu bulunan Kars'ta, rüzgâr hızları çok yüksek olmayıp, bu durum, çevre alanlar ile Kars'ın bulunduğu plato alanı arasında, yerel termik sebeplere bağlı olarak basınç farklarının oluşmaması ile alakalıdır. Yıllık ortalama rüzgâr hızı, 2,7 m/sn. olan kent ve civarında İlkbahar ayları ile birlikte, rüzgâr hızlarında bir artış meydana gelmekte olup yılın ve mevsimin nispeten en hızlı rüzgârları, 3,3 m/sn aylık ortalama ile Nisan ayında oluşmaktadır (Şekil 1.21). En yüksek rüzgâr hızlarının bu dönemde gerçekleşmesi, soğuk Kış ile sıcak Yaz mevsimleri arasında, sıcaklık geçişleri ve değişimleri ile iklimik istikrarsızlığa bağlı basınç farkı fazlalığının bir sonucudur. Yaz mevsiminde de bahar mevsimindeki kararsız atmosfer yapısı devam etmekte olup alanda ortalama değerlerin üzerinde esen rüzgârlara rastlanmaktadır. Kış mevsimine girilmesiyle beraber sıcaklıkların istikrarlı düşüşü ile birlikte çevre alanlarda azalan basınç farklarının etkisiyle esiş hızları düşen rüzgârlar, ortalama 2,2 m/sn. ile yıl içerisindeki en düşük hızlarla esmektedirler. Bu sonuçlar itibariyle Kars'ta esen rüzgârların ortalama rüzgâr hızı, çoğunlukla fırtına olarak kabul edilen 15 m/sn. değerinin oldukça altında kalmaktadır.

Şekil 1.21. Kars'ta, Ortalama Fırtınalı ve Ortalama Kuvvetli Rüzgârlı Gün Sayıları (1970-2012)

Kaynak: DMİGM kayıtlarından hazırlanmıştır).

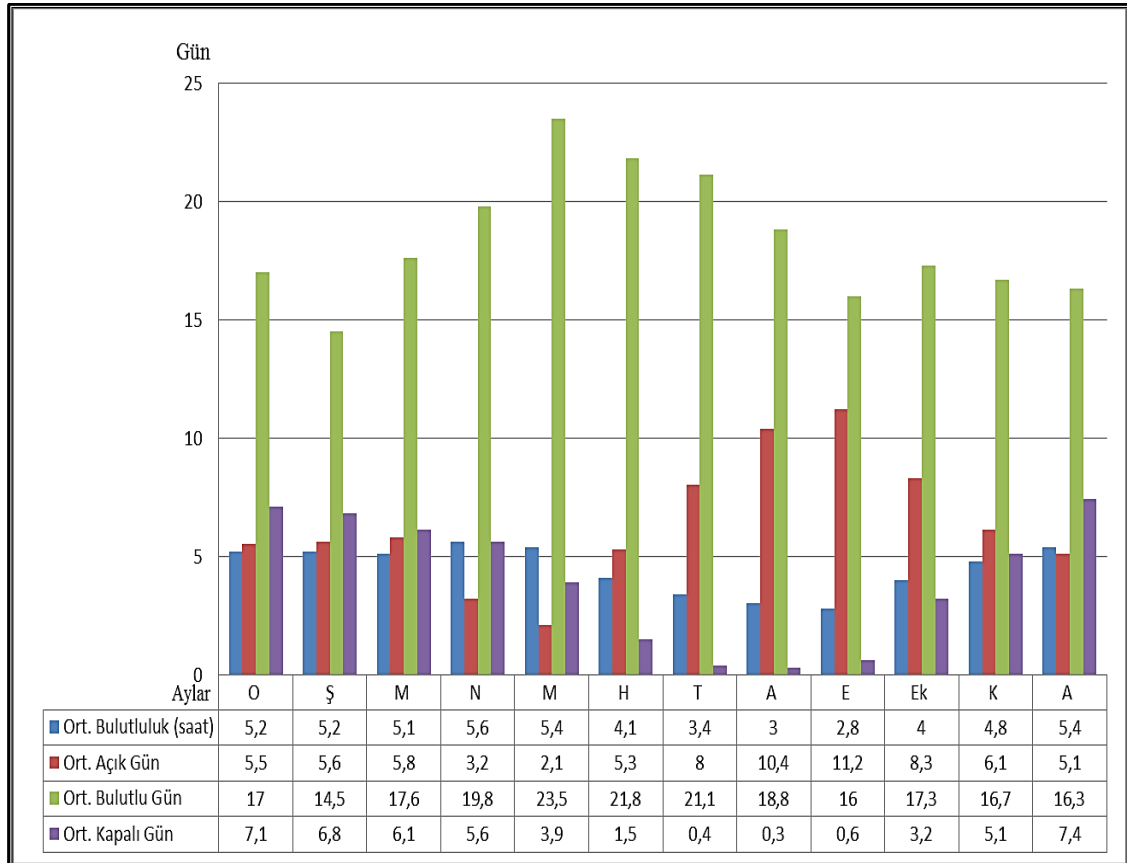
Kars civarında, fırtına özelliği gösteren rüzgârlar da esmekte ve istisnai günlerde, minimum 32,3 m/sn. değerini gösterip fırtına olarak kabul edilen şiddetli rüzgârlara da rastlanılmaktadır. Kentte ve çevresinde ortalama fırtınalı geçen gün sayısı toplamı 15,4 gündür. Fırtınalı gün sayısı, aylara göre homojenite göstermekte olup aylık ortalama, 1,3 gündür (Şekil 1.21). Fırtınalı günler, en çok İlkbahar mevsiminde meydana gelmekte olup fırtınalı günlerin toplamı, 5,3 gündür ve yıl içerisinde meydana gelen fırtınaların % 35 'i bu mevsimde oluşmaktadır. Yıl ve mevsim içinde fırtınalı gün ortalaması en fazla olan Mayıs ayında, ortalama 2,1 gün fırtınalı geçmektedir. Fırtınalı günlerin İlkbahar mevsiminde artışı, Kış ve Yaz mevsimleri arasındaki sıcaklık geçişlerinin istikrarsızlık göstermesinin ve buna bağlı olarak basınç değerlerindeki ani değişimlerle alakalıdır. Kentte fırtınalı günlerin ortalama sayılarının en az olduğu mevsim, ortalama 2,7 günü fırtınalı geçen Kıştır, Fırtınalı gün sayısının bu dönemde beklenin aksine az olması, sıcaklık değerlerinin düşük ve istikrarlı seyrinin sonucunda basınç değerlerinin de istikrar göstermesiyle alakalıdır. Kent ve il civarında, geçmiş yıllarda şiddetli rüzgâr ve fırtınalar sonucunda, kayda değer zararlar oluşmamasına rağmen son yıllarda meteorolojik afet olarak kabul edilen ve maddi zarar meydana getiren şiddetli rüzgârlara rastlanabilmektedir (Fotoğraf 1.15).

Fotoğraf 1.15. Kent Çevresinde, Meteorolojik Afet Oluşturabilen Hortumlara, Rastlanabilmektedir.

1.2.4. Bulutluluk

Bulutluluk bakımından değişken değerler gösteren Kars kentinde, hava yılın ortalama 231 günü, bulutlu olup gün içerisinde de ortalama 4,5 saat bulutlu bir görüntü arz etmektedir. Yıl içinde en çok bulutlu geçen mevsimler, yağışlı geçen İlkbahar ve Yazdır. Bulutlu ve yağışlı geçen bu mevsimlerde sıcaklıklar, komşu kentlere göre düşük ortalama ve serin geçmektedir. Kentte, bulutluluk açısından en düşük değerler Kış mevsiminde görülmektedir. Bu mevsimde, ortalama 48,2 gün bulutlu geçmektedir (Şekil 1.22). Mevsimin geriye kalan bulutsuz geçen günlerinde, küçük açılarla gelen güneş ışınları ve zayıf güneş radyasyonu ile açık hava koşulları nedeniyle atmosferde ısı tutulması azaldığından, kent ve civarında çok soğuk ve donlu günlerin sayısı artmaktadır. Kentte, büyük problemlere yol açan bu durum sonucunda, konutların ısıtılması nedeniyle hava kirliliği artarken alt ve üst yapı sistemlerinde, aşırı soğuklar nedeniyle ciddi tahribatlar meydana gelmektedir.

Şekil 1.22. Kars'ta, Ortalama Bulutluluğun ve Ortalama Açık, Bulutlu, Kapalı Gün Sayılarının Aylara Göre Dağılışı (1970-2012). . (Kaynak: DMİGM kayıtlarından hazırlanmıştır).

Kent iklimi için önemli determinantlardan olan bağıl nem, Kars'ta yıllık % 72.5 gibi bir ortalama göstermektedir. Bağıl nem oranları yıl içerisinde sıcaklıkların da düşüşüne bağlı olarak en fazla Kış mevsiminde artmaktadır. Aralık % 80.3 ve Ocak % 80,4 oranları ile yıl içerisindeki en yüksek bağıl nem görülen aylardır (Şekil 1.23). Yıl içinde bağıl nem oranları, sıcaklığın yükselmesiyle birlikte Yaz ve Sonbahar mevsimlerinde düşmektedir. Yaz mevsiminde Ağustos, % 64.6; Sonbahar mevsiminde Eylül, % 63.4 oranla yılın en düşük bağıl nem miktarlarını göstermektedir. Bağıl nem miktarındaki değişim, Kars civarında sıcaklık yağış gibi iklim elemanlarını ve diğer birçok yaşam unsurunu etkilemektedir.

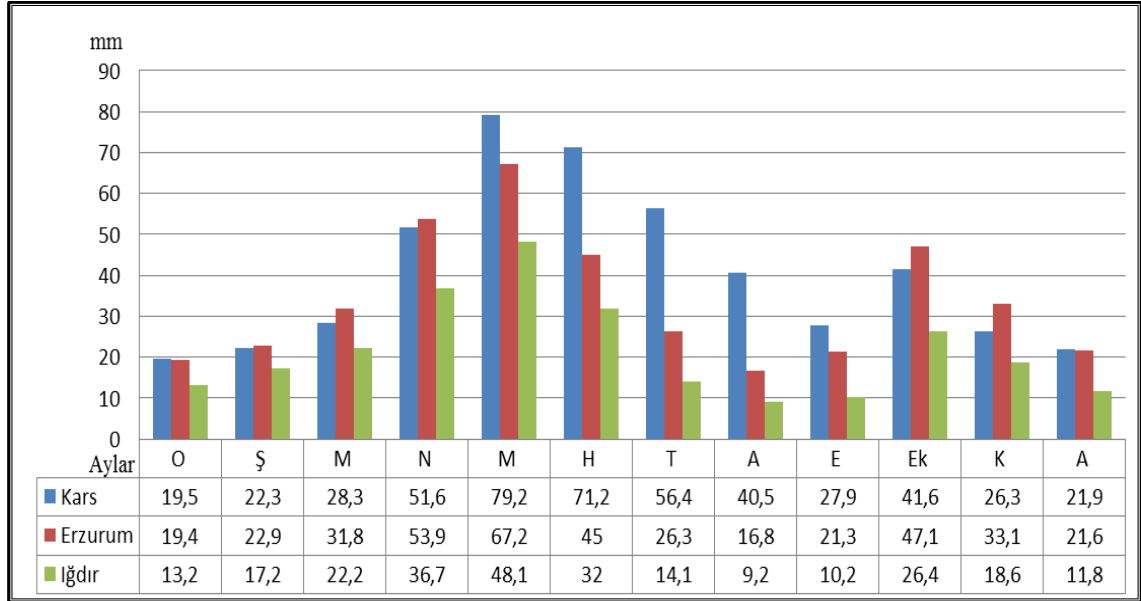

Şekil 1.23. Kars'ta, Ortalama Bağıl Nem En Düşük Bağıl Nem ve Ortalama Sıcaklığın Aylara Göre Dağılımı (1970-2012). (Kaynak: DMİGM kayıtlarından hazırlanmıştır).

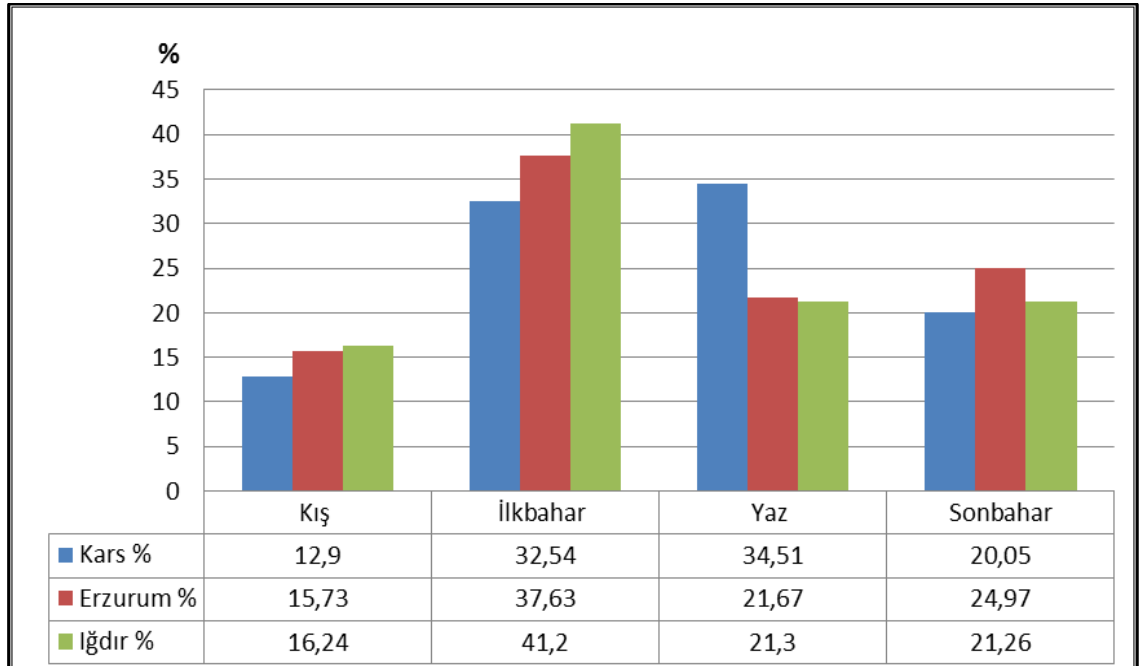
Kars kentinde, yılın ortalama 23,5 günü sisli geçmekte olup 16,8 gün ortalama ile en sisli geçen mevsim, Kış'tır. Ocak, mevsimin ve yılın ortalama olarak en sisli ayı durumundadır. Bu mevsimde, sisli gün sayısının fazlalığı kent ve civarını çoğunlukla etkisi altına alan yüksek basınç (alçalıcı hava) koşulları ile alakalıdır. Kış mevsiminde meydana gelen sis, kent ve civarında ulaşım için olumsuz bir durum oluşturmaktadır, özellikle hava yolu ulaşımında zaman zaman aksamalara sebebiyet verebilmektedir. Yıl içerisinde en az sisli gün sayısı, Yaz ve Sonbahar mevsimlerinde gerçekleşmekte olup Ağustos ve onu takip eden Eylül ayları, uzun yıllar ortalamalarına göre en az sis görülebilen aylar durumundadır. Bu mevsimlerde sis olayları ve sisli gün sayısı, yükselici hava hareketlerinin etkisi ile düşüktür.

1.2.5. Yağış

Uzun yıllar (1970-2012) ortalamalarına göre Kars, yıllık toplam 487 mm yağış almaktadır. Bu değer, yıllık toplam 406 mm yağış alan Erzurum ve 260 mm yağış alan Iğdır gibi komşu kentlere göre yüksek gözükse de 640 mm değere sahip Türkiye yağış ortalamasının oldukça altındadır (Şekil 1.24).

Şekil 1.24. Kars, Erzurum ve Iğdır Kentlerinde, Yıllık Ortalama Yağış Miktarının Aylara Göre Dağılışı (mm) (1970-2012). (Kaynak: DMİGM kayıtlarından hazırlanmıştır).

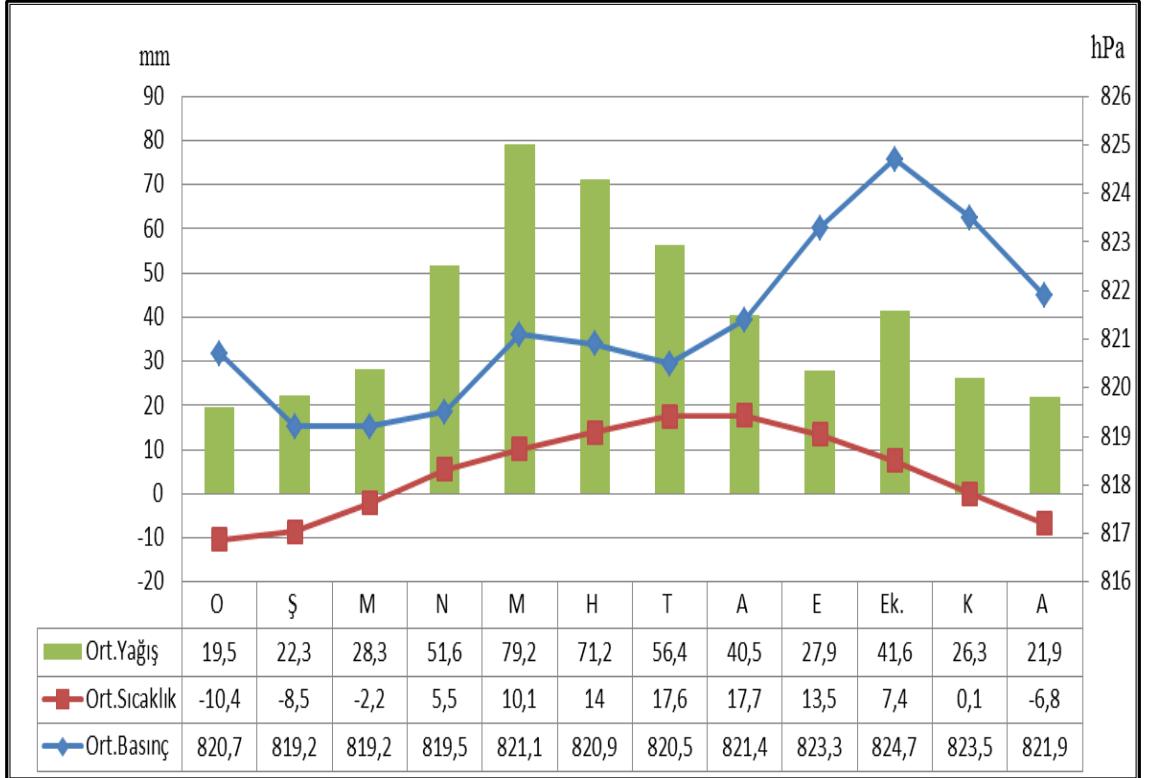
Şekil 1.25. Kars, Erzurum ve Iğdır Kentlerinde, Yıllık Toplam Yağışın Mevsimlere Göre Dağılımı (mm) (1970-2012). (Kaynak: DMİGM kayıtlarından hazırlanmıştır).

Kars kenti ve civarında düzensiz bir rejime sahip olan yağışlar, en yüksek değerlerine İlkbahar ve Yaz mevsimlerinde ulaşmakta olup yıllık yağışların % 32.54'ü İlkbahar, % 34,51'i Yaz mevsiminde meydana gelmektedir. İlkbahar mevsiminde Mayıs, ortalama 78,4 mm yağış değeri ile bütün yılın en çok yağış alan ayı durumunda iken Yaz mevsiminde Haziran, aylık toplam 72,1 mm ile mevsimin ve yılın en çok yağış alan ikinci ayı durumundadır (Şekil 1.25). Kars'ta, yağışların daha çok bu iki mevsimde oluşması; Kış aylarında etkili olan Sibirya kökenli termik antisiklonların, değişen mevsim sonucu, etkilerinin azalması ve böylelikle alana doğru hareket eden cephelerin etkilerini arttırmasının sonucudur.⁴⁰ Mevsimsel olarak sıcaklığın artışı ile oluşan konveksiyonların da yağışların artması üzerinde kısıtlı da olsa etkisi mevcuttur. (Şekil 1.26). Bu etkiler sonucu, kent ve yakın çevresinde Yaz mevsimi ortalarına kadar yağışlı hava koşulları hüküm sürmektedir. Yaz yağışları, oluşturduğu sürekli yeşil kalan uzun boylu Alpin çayırları ile büyükbaş mera hayvancılığına uygun bir ortam oluşturmakta, kent ve çevresinde ekonomik faaliyetlere önemli oranda katkı sağlamaktadır.

Fotoğraf 1.16. Kent ve Çevresinde Etkili Olan Yaz Yağışları, Oluşturduğu Sürekli Yeşil Kalan Uzun Boylu Alpin Çayırları İle Büyükbaş Mera Hayvancılığına Uygun Bir Ortam Oluşturmaktadır.

⁴⁰ Koçman, s. 58.

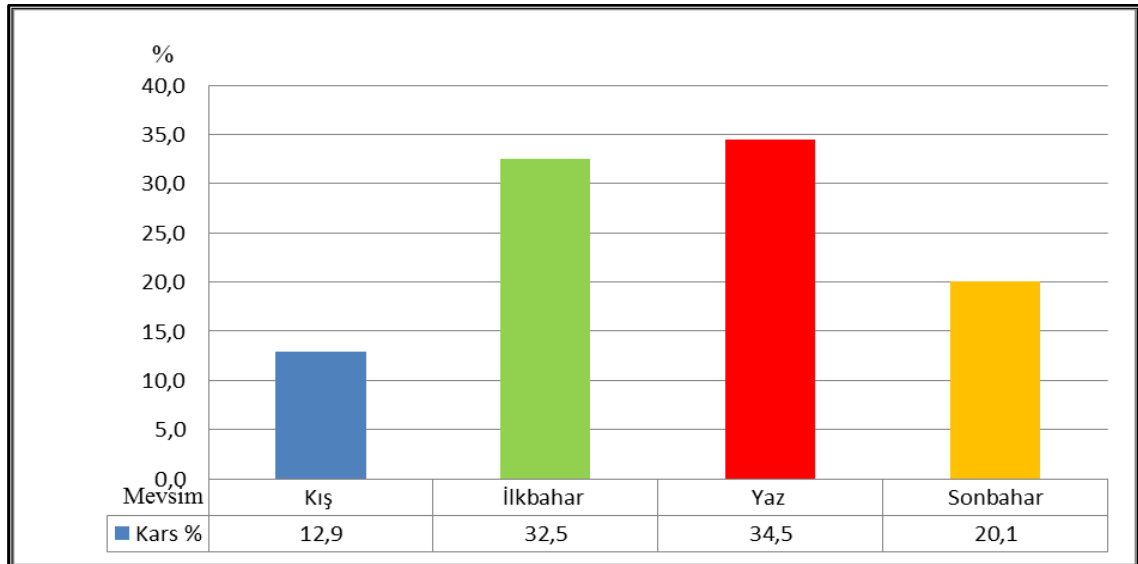
Şekil 1.26. Kars'ta, Yıllık Ortalama Yağış, Yıllık Ortalama Basınç ve Yıllık Ortalama Sıcaklıkların Aylara Göre Dağılışı (1970-2012). (Kaynak: DMİGM kayıtlarından hazırlanmıştır).

Fotoğraf 1.17. Yaz Aylarında Kent ve Çevresinde Sağnak Yağışlar, Sıklıkla Görülebilmektedir.

Kent ve civarında Sonbahar mevsimiyle birlikte yağışların miktarı azaltmakta, yıllık yağış toplamının % 20,04'ü bu mevsimde düşmektedir (Şekil 1.27); ancak Ekim ayı 42 mm toplam yağış değeriyle, Sonbahar mevsimi ortalamalarının üzerinde yağış almaktadır. Bu durum tüm Türkiye'yi etkileyen cepheler ve mevsimlik geçişlerin yağışlara olan katkısının sonucudur. Ekim ayından itibaren karaların soğuması ile birlikte doğudan, Anadolu içlerine uzanan Sibiryaya Termik Antisiklonunun bölgeye de yerleşmesiyle, Kış boyunca egemen olan bu antisiklonun bölgede oluşturduğu koşullar nedeniyle bölgeye cephesel depresyonların ulaşması zorlaşır ve yağışlar azalır⁴¹ (Şekil 1.26). Bu durumun sonucu olarak kentte, yılın en az yağış alan mevsimi Kış olup yıllık yağış toplamının ancak % 12,88'i bu mevsimde meydana gelmektedir. Ocak ayı, ortalama 19,6 mm yağış değeriyle bütün mevsimin ve yılın en az yağış alan ayıdır.

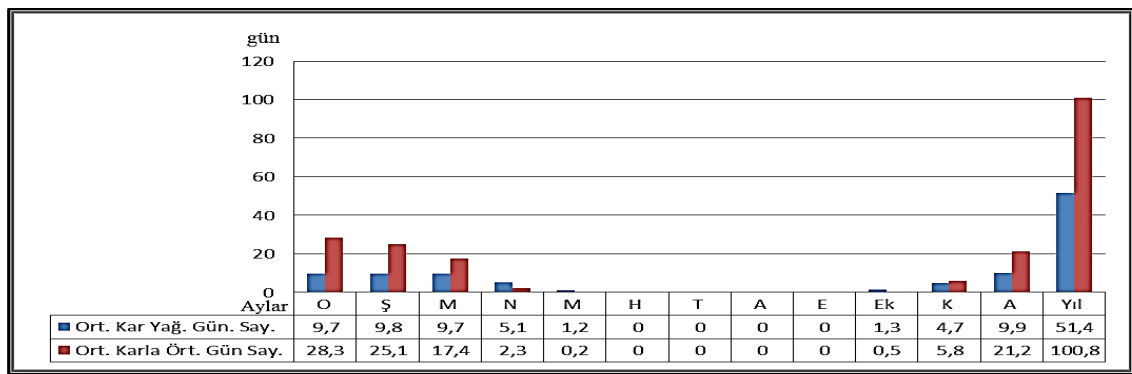
Kars kentinde, yıllık ortalama 144,2 gün yağışlı geçmektedir. Bu değer, yıl süresinin % 40'ını oluşturmaktadır olup Türkiye karasal alanlarındaki yağışlı günlerin ortalama değerinin de üzerindedir. Mevsimlik olarak en fazla yağışlı geçen gün sayısı, 47,2 gün ile İlkbahar ve 39 gün ile Yaz mevsiminde olup yağışlı gün sayılarının yapı ve inşaa faaliyetlerinin arttığı bu mevsimlerdeki fazlalığı, beşeri faaliyetleri aksatan diğer bir olumsuzluğu oluşturmaktadır. En az yağışlı gün sayısı ise 27,5 gün ile Sonbahar mevsimindedir (Şekil 1.27).

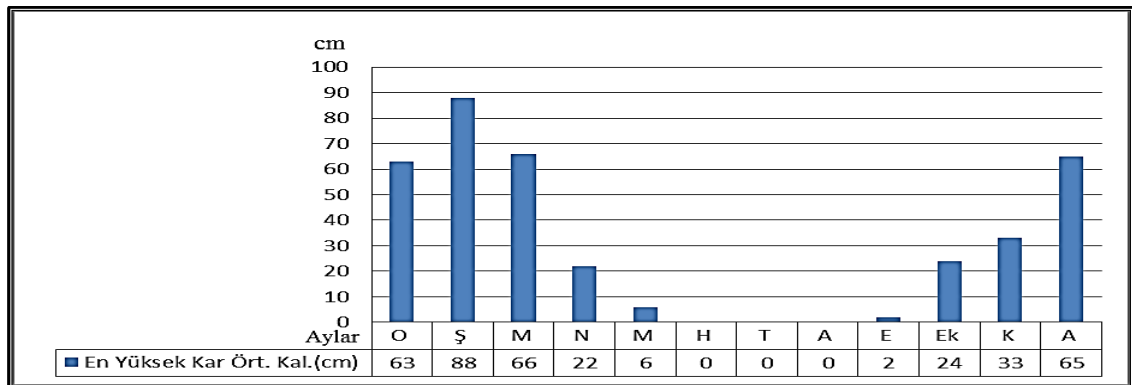
Şekil 1.27. Kars'ta, Yıllık Yağış Tutarının Mevsimlere Göre Oransal Dağılımı (1970-2012). (Kaynak: DMİGM kayıtlarından hazırlanmıştır).

⁴¹ Koçman, s. 57.

Kars'ta görülen karasal iklimin bir sonucu olarak yağışlar, Yaz mevsimindeki aylar dışında kar şeklinde meydana gelebilmektedir. Kar yağışlı gün sayısı, 50 olup Kars kentinde kar yağışlı günler, genellikle Kasım ayında başlayıp Mart ayı başlarına kadar yoğunluk göstermekte ve kar yağışları doğal olarak en çok Kış mevsiminde meydana gelmektedir. Kış mevsiminde, 29,4 gün kar yağışlı geçerken Aralık 9,9 gün ortalama ile en çok kar yağışlı ay durumundadır. Yağışlarla oluşan kar örtüsü, kent ve çevresinde ortalama, 101 gün yerde kalmaktadır (Şekil 1.28). Kar kalınlığı, yıllara göre değişmekle beraber en fazla 88 cm civarında bir örtü oluşturmaktadır (Şekil 1.29).

Şekil 1.28. Kars'ta, Aylara Göre Ortalama Kar Yağışlı ve Karla Örtülü Gün Sayıları (1970-2012). (Kaynak: DMİGM kayıtlarından hazırlanmıştır).

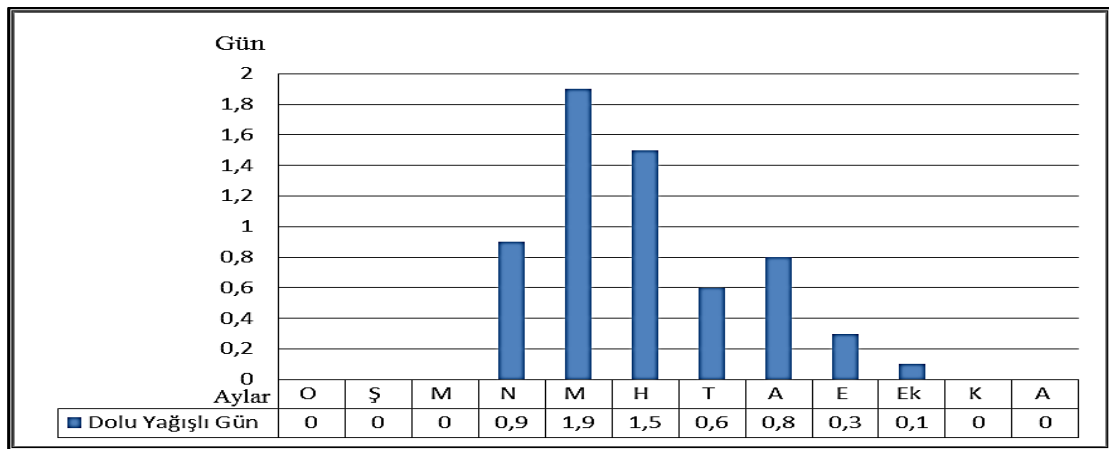
Şekil 1.29. Kars'ta, En Yüksek Kar Örtüsü Kalınlığının Aylara Göre Dağılımı (1970-2012). (Kaynak: DMİGM kayıtlarından hazırlanmıştır).

Kar, kent ve çevresinde kanıksanmış ve yaşamın bir parçası olarak kabul edilmekteyse de, kar yağışı meydana gelen günlerde, özellikle kara, hava ve demiryolu trafiği olumsuz etkilenmekte kentin dış dünyayla olan ulaşım ve iletişim bağı zaman zaman kopmakta, kar örtüsünün temizlenmesi, yerel idare birimlerine ciddi mali yük getirmektedir (Fotoğraf 1.18). Kar, kentin ekonomik yaşamına da bir dizi olumsuzluk getirmektedir.

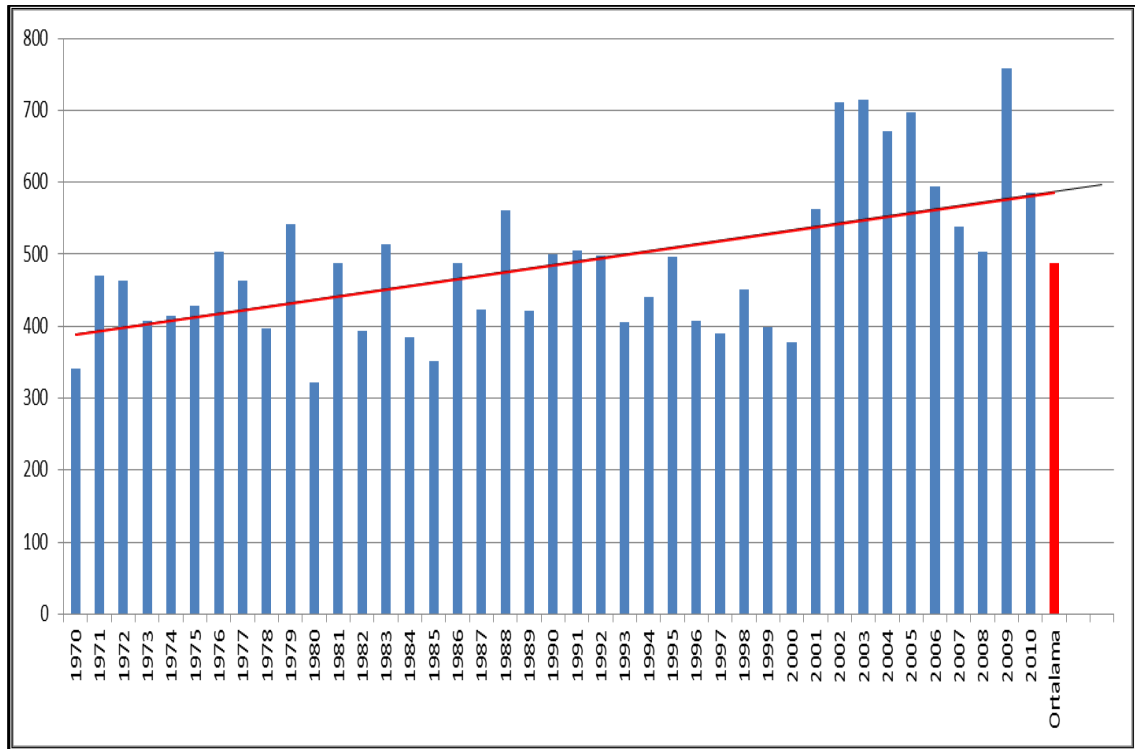
Fotoğraf 1.18. Kars'ta, Kışlar; Kar Örtüsü Altında Geçmektedir.

Kent ve çevresinde görülen karasal iklimin doğurduğu karakteristiklerden biri de dolu yağışlarıdır. Kentte uzun yılların ortalamalarına göre toplam, 6.1 gün dolu yağışlı geçmekte ve dolu yağışları konvektif karakterdeki oluşum özelliklerine uygun olarak Nisan-Ekim ayları arasındaki görece sıcak, sekiz aylık dönemde meydana gelebilmektedir. En çok dolu yağışı, Mayıs (1,9 gün) ve Haziran (1,5 gün) aylarında meydana gelmektedir (Şekil 1.30). Dolu yağışları sonucunda kentte, bu güne kadar kayıtlara geçen çok önemli zararlar söz konusu olmamakla beraber sağanak yağışlarla birleşik dolu yağışları, kentin altyapı sistemlerindeki yetersizliklerin de etkisiyle zaman zaman bazı mahallerde su baskınlarına sebep olabilmektedir. Dolu yağışları, kent çevresindeki tarım alanlarında önemli hasarlara da sebep olarak tarımsal üretimi olumsuz etkilemekte ve tarım faaliyetlerine bağlılık gösteren il ve kent ekonomisini olumsuz yönde etkilemektedir.

Şekil 1.30. Kars'ta, Aylara Göre Dolu Yağışlı Gün Sayıları (1970-2012).
(Kaynak: DMİGM kayıtlarından hazırlanmıştır).

Kentte meydana gelen yıllık ortalama yağış değerlerinin son kırk yıllık sürede gidişatı, dalgalı seyir göstermekte olup bu süre içinde en düşük ortalama yıllık yağış, 322 mm değer ile 1980 yılında; en yüksek ortalama yıllık yağış, 759 mm değeri ile 2009 yılında meydana gelmiştir. Yıllık 487 mm ortalama yağış değerine sahip olan kent ve civarında bu istikrarsız genel bilanço, karasal iklim karakteristiklerine uygun olmasına rağmen, geçen sürede yıllık yağış ortalamalarında, sıcaklık ortalamalarındaki genel eğilime uygun şekilde artış görülmektedir. Kars'ta yağışlar, değerlendirilmenin başlangıcı olan 1970 yılından 2006 yılına kadar geçen sürede ortalama 70 mm artış gösterirken Türkiye genelinde, 1971-2006 yılları arasında yağışlar, 8 mm gibi az bir değerde de olsa azalış göstermiştir.⁴² Meteoroloji Genel Müdürlüğü, Çevre ve Orman Bakanlığı tarafından yapılan projeksiyonlar, Türkiye genelinde yıllık yağışlarda azalma eğiliminin süreceğini gösterirken Kars ve civarında son on yıllık dönemde yıllık yağışların, 610 mm ile ortalamaların üzerinde gerçekleşmesi, yağışların mevcut artış eğiliminin süreceği kanaatini doğurmaktadır (Şekil 1.31).

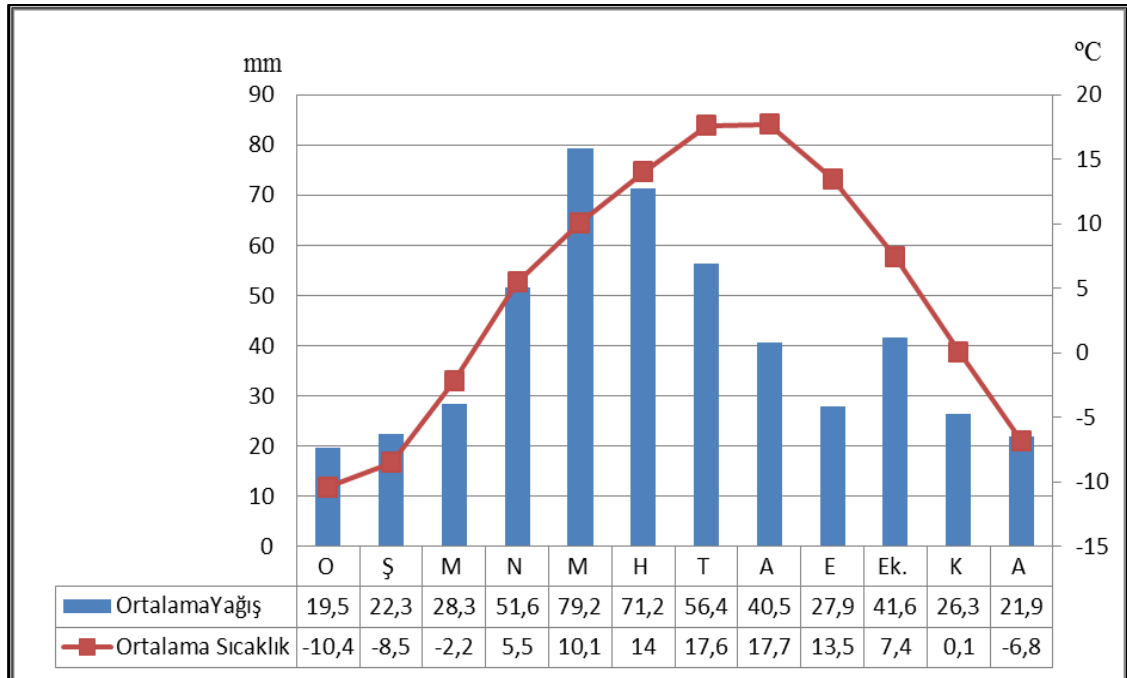
Şekil 1.31. Kars ve Yakın Çevresinde, Yıllık Yağış Ortalamaları (1970-2010).
(Kaynak: DMİGM kayıtlarından hazırlanmıştır).

⁴² Çevre Orman Bakanlığı, *Türkiyede İklim Değişikliği ve Yapılan Çalışmalar*, s. 18.

1.2.6. Yağış Etkinliği ve İklim Tipi

Genel olarak iklim elemanları incelenen Kars kenti ve civarının, iklim elemanları arasındaki ilişkileri ve dâhil bulunduğu iklimsel özelliklerini, değişik sınıflandırma metotlarıyla değerlendirmek mümkündür. Bu değerlendirmelere imkân veren çeşitli tasnif metotlarıyla iklimi mukayeseli olarak ele alınan inceleme alanında farklı iklim değerlendirmeleri sonucu, benzer sonuçlar söz konusudur.

Köppen'in iklim sınıflandırması; aylık ve yıllık sıcaklıklar, yıllık yağış miktarı, yağışın yıl içindeki dağılışı ve yağış ile sıcaklığın doğal bitki örtüsü ile olan ilişkilerine dayanmaktadır (Dönmez,Y.,1984). Köppen tasnifi sonucu yapılan sıcaklık analizine göre en soğuk ay ortalaması -3°C 'nin altında, en sıcak ay ortalaması 10°C 'nin üstünde olan ve D iklim kuşağında değerlendirilen Kars, ortalama yağış (487,3 mm) değeri ve her mevsim yağış alması sonucu, D iklim kuşağındaki Df' ye dâhil edilmektedir. En soğuk ay ortalaması da -3°C 'nin altında olduğundan, c harfiyle nitelendirilmektedir. Böylece Kars iklimi, Dfc harfleri ile temsil edilerek Kışları şiddetli ve çok soğuk, Yazları kısa ve serin, hemen her mevsimi yağışlı iklim tipinde ve bitkisel olarak soğuk orman kuşağı iklimlerine dâhil edilmektedir⁴³(Şekil 1.32).

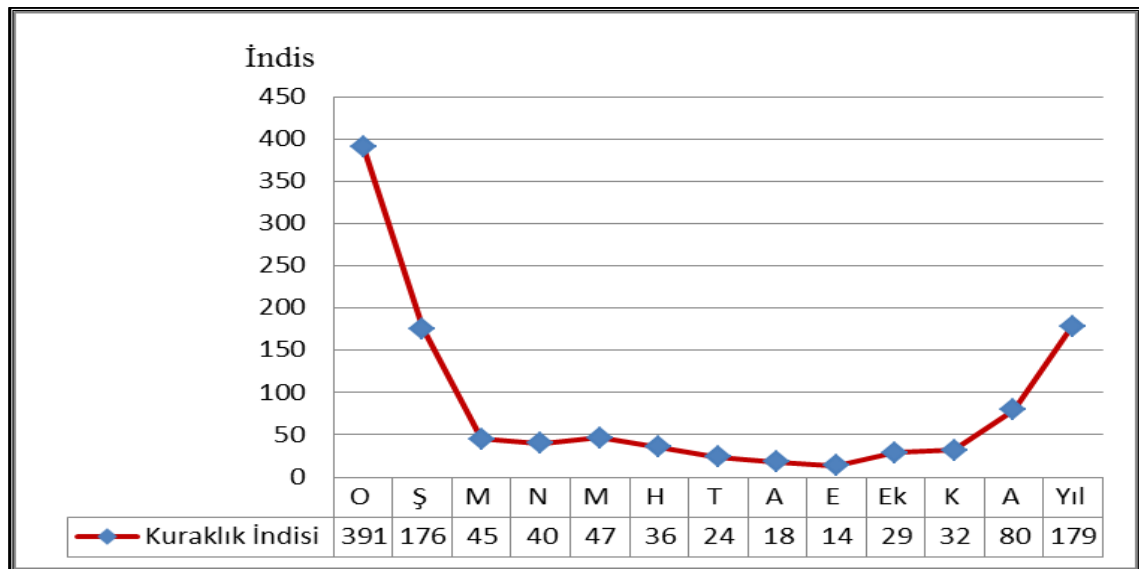
Şekil 1.32. Kars'ın, Ortalama Sıcaklık ve Yağış Değerleri.
(Kaynak: DMİGM kayıtlarından hazırlanmıştır).

⁴³ Serhat Sensoy, Yusuf Ulupınar, *İklim Sınıflandırmaları*, Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2010, s. 4

De Martonne' un iklim sınıflandırmasında ise yıllık ortalama yağış ve sıcaklığın yanında, daha sağlıklı değerlendirme sağlayabilecek Temmuz ve Ocak ayı sıcaklık ve yağış ortalamaları arasındaki ilişki de hesaplamalarda göz önünde tutulmaktadır. Yıllık yağış miktarı, yağışlı ve kurak iklimleri ayırmaya imkân verirken. Kurak devrelerin tespitinde, aylık yağışların yanında buharlaşma da önemli bir parametredir.⁴⁴ De Martonne' un İklim Sınıflandırmasının Kars'a uygulanması sonucunda, Kars çok nemli iklime sahiptir. Yılın Kasım ile Haziran ayını da kapsayan sekiz aylık dönemi, nemli; Temmuz ile Ekim ayları arasını kapsayan dört aylık dönem ise yarı nemli-yarı kurak arası; iklimsel özelliklere aittir.⁴⁵ (Tablo 1.6;)

Tablo 1.4. De Martonne Formülüne Göre, Kars'ın Aylık Kuraklık İndisleri

Aylar	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	Ek	K	A	Yıl
Sıcaklık (°C)	-10.6	-8.5	-2.2	5.5	10.1	13.9	17.6	17.6	13.5	7.3	0.2	-6.8	4.8
Yağış (mm)	19.6	22	29.2	51	78.4	72.1	55.1	41	28.1	42	27.6	21.2	487.3
Kuraklık İndisi	391	176	45	40	47	36	24	18	14	29	32	80	179
Kategori	Çok Nemli						Yarı Nemli- Yarı Kurak				Çok Nemli	Çok Nemli	

Şekil 1.33. Kars Kentinin, Sıcaklık ve Yağış Verilerine Göre De Martonne Kuraklık İndisinin Yıllık Seyri

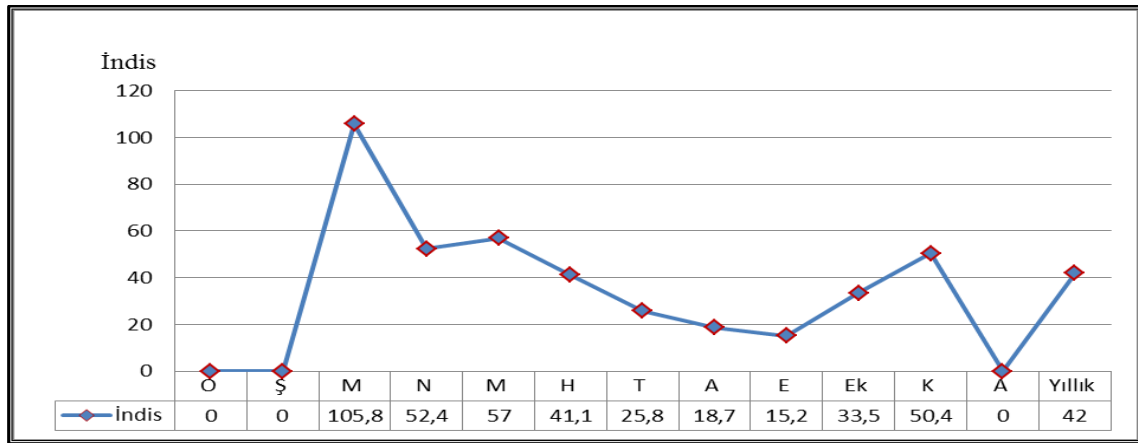
⁴⁴ Sensoy, Ulupınar, s. 6.

⁴⁵ Sensoy, Ulupınar, s. 15.

Erinç iklim değerlendirmesine göre, yağış miktarlarının doğrudan ortalama sıcaklıklara oranlanması ile elde edilen indisler, karasal bölgelerde gerçekte olduğundan daha nemli bir durumun ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Bu nedenle Erinç, indisin hesaplanmasında, ortalama sıcaklık yerine ortalama maksimum sıcaklığı değerlendirmeye almıştır; ancak bu değerlendirmede ortalama maksimum sıcaklığın 0°C'nin altına düştüğü aylar, evapotranspirasyonun olmadığı varsayılarak dikkate alınmamaktadır.⁴⁶ Erinç indisine sonucuna göre, Yıllık 42 (Im) İndis değeri ile nemli özellik gösteren Kars; yıl içerisinde 2 ayda Çok nemli, 3 ayda nemli, 2 ayda yarı nemli ve 2 ayda ise kurak- yarı kurak durum arz etmektedir⁴⁷ (Tablo 1.5; Şekil 1.34). Bu durumda Kars'ın nemli orman Bitki Örtüsüne sahip olması gerekmektedir.

Tablo 1.5. Erinç Formülüne Göre, Kars'ın Aylık Kuraklık İndisleri.

Aylar	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	Ek	K	A	Yıllık
Max Sıcaklık (°C)	-4.6	-2.6	3.3	11.6	16.5	21.1	25.7	26.3	22.2	15	6.4	-1.4	11.6
Yağış (mm)	19.3	22.3	29.1	50.7	78.5	72.3	55.4	41	28.2	41.9	26.9	21.3	487
İndis	-	-	105.8	52.4	57	41.1	25.8	18.7	15.2	33.5	50.4	-	42
Kategori	-	-	Çok Nemli	Nemli	Çok Nemli	Nemli	Yarı Nemli	Yarı Kurak	Yarı Kurak	Yarı Nemli	Nemli	-	Nemli

Şekil 1.34. Kars Kentinin Sıcaklık ve Yağış Verilerine Göre Oluşan Erinç İndisinin Yıllık Seyri

⁴⁶ Sensoy, Ulupınar, s. 8.

⁴⁷ Sensoy, Ulupınar, s. 15.

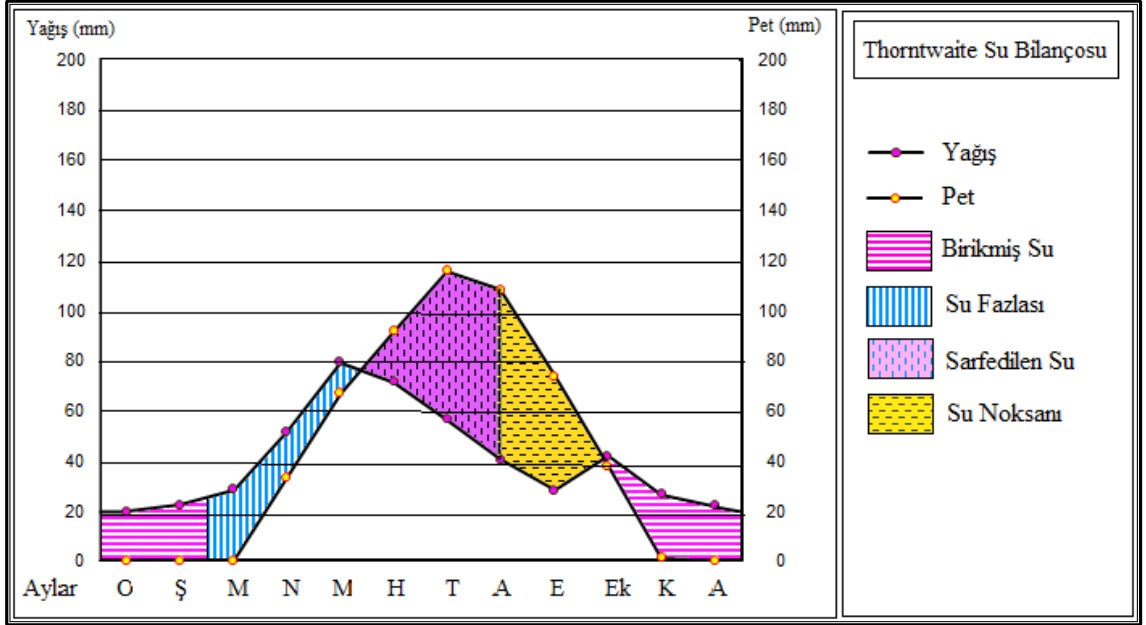
Sıcaklık-buharlaşıma ve yağış-buharlaşıma arasındaki ilişkilere dayananan Thornthwaite'in iklim sınıflandırmasına göre, yağışın buharlaşmadan fazla olduğu yerlerde, toprak doymuş haldedir. Bu yerlerde su fazlalığı vardır ve iklimleri nemlidir. Yağışların buharlaşmadan az olduğu yerlerde ise toprakta su birikmediği için toprak, bitkilerin ihtiyaç duyduğu suyu verememektedir. Bu gibi yerlerde su noksanlığı vardır. İklimleri kuraktır.⁴⁸ Thornthwaite'in iklim sınıflandırmasının Kars'a uygulanması sonucunda (Tablo 1.6), Mart ve Mayıs ayları arasını kapsayan üç aylık dönemde, Kars'ta su fazlası görülürken durum, ortalama sıcaklıkların bu dönemde nispeten düşük olmasının etkisiyle, evaporation (buharlaşıma) miktarındaki düşüş ve yağış miktarının evaporationdan yüksek oluşuyla alakalıdır. Meydana gelen su fazlası, bu dönemde negatif faaliyetlere ve akarsu akımlarına katkı sağlamaktadır. Biriken su; Nisan, Mayıs ve Haziran aylarında, negatif kullanım ve akarsu akımlarına dâhil olarak ve kısmen de evaporaionla sarf edilmektedir. Ağustos ve Eylül ayları arasını kapsayan iki aylık dönemde ise ortalama sıcaklıkların yükselmesi, evaporation miktarının yağış miktarından fazla olması ve toprakta birikmiş su bulunmaması sonucunda, su noksanı görülmektedir. Bu dönemin başlarında, yağış değerlerinin artmasına rağmen, evaporation şiddeti, negatif faaliyetler ve yüzeysel akış nedeniyle, toprağın suya doygunluk miktarı düşüktür (Şekil 1.35). Thornthwaite Metoduna göre, Kars su bilançosundaki bu değişim, C1, C2, d, b2 harfleriyle sembolize edilen C1:Yarı Kurak-az nemli C2: Mikrotermal (düşük sıcaklıktaki iklimler), d:Su fazlası olmayan veya pek az olan, b2:Kara tesirine yakın iklim olarak değerlendirilmektedir.⁴⁹

Tablo 1.6. Thornthwaite'a Göre, Kars'ın Su Bilançosu.

Aylar	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	Ek.	K	A	Yıl
Ortalama Sıcaklık (°C)	-10,4	-8,5	-2,2	5,5	10,1	14	17,6	17,7	13,5	7,4	0,1	-6,8	4,8
Sıcaklık İndisi	0	0	0	1,2	2,9	4,8	6,7	6,8	4,5	1,8	0	0	28,7
Düzeltilmemiş PE (mm)	0	0	0	30	53,7	72,8	91,2	91,2	70,8	39,3	1,3	0	
Düzeltilmiş PE	0	0	0	33,3	66,5	91	115,8	107,6	73,6	37,7	1,1	0	526,6
Yağış (mm)	19,5	22,3	28,3	51,6	79,2	71,2	56,4	40,5	27,9	41,6	26,3	21,9	486,7
Birikmiş Suyun Aylık Değişimi	19,5	22,3	7,6	0	0	-19,8	-59,4	-67,1	0	3,9	25,2	21,9	
Birikmiş Su	70,5	92,4	100	100	100	80,2	20,8	0	0	3,9	29,1	51	
Gerçek Evaporation	0	0	0	33,3	66,5	91	115,8	107,6	27,9	37,7	1,1	0	480,9
Su Noksanı	0	0	0	0	0	0	0	46,3	45,7	0	0	0	92
Su Fazlası	0	0	20,7	18,3	12,7	0	0	0	0	0	0	0	51,7
Akış	0	0	10,4	14,3	13,5	6,75	3,4	1,7	0,85	0	0	0	50,9
Nemlilik Oranı	0	0	0	0,5	0,2	-0,2	-0,5	-0,6	-0,6	0,1	22,9	0	

⁴⁸ Sensoy, Ulupınar, s.9.

⁴⁹ Sensoy, Ulupınar, s.6.

Şekil 1.35. Thornthwaite Metoduna Göre, Kars'ın Su Bilançosu.

Kars kentine dair çeşitli iklim tasnif metotlarıyla yapılan değerlendirmeler, oluşan yağışların daha çok sıcaklığında artış göstermeye başladığı; nisan ve temmuz aylarını kapsayan, yaklaşık dört aylık dönemde meydana geldiğini göstermektedir. Diğer aylar, yine sıcaklığın düşüşüne paralel olarak kurak veya çok kurak yağış özelliğine sahiptir.

Genel olarak matematiksel ve doğal mevsimlerin uyum göstermediği ve geç ısınmaya bağlı olarak mevsimlerin başlangıcının ve sürelerinin matematiksel takvimle uyuşmadığı Kars'ta; Kış olarak nitelenebilir aylar, yılın 5-6 ayını kapsarken geriye kalan mevsimler; ancak ikişer ay süre ile karakteristiklerini göstermektedir. Beşeri faaliyetleri kısıtlayan bu iklim özellikleri sonucu, kent makroformu ve ekonomisinde gelişim ile değişim yavaşlarken Kars bu bakımdan, Türkiye'nin geri kalmış kentleri arasında bulunmaktadır.

Tablo 1.7. Kars ve Çevresinin, Çeşitli Sınıflandırma Metotlarına Göre Yağış Etkinliği ve İklim Tipleri.

İklim Sınıflandırması	İklim Özelliği
Erinç	Nemli
De Martonne	Çok Nemli
Thornthwaite	Yarı Kurak Az Nemli Kara Tesirine Yakın İklim
Köppen	Kışları Çok Soğuk, Yazları Kısa ve Serin , Hemen Her Mevsimi Yağışlı
Trewartha	Kışları Çok Soğuk, Yazları Ilıman
Avdeniz	Yarı Nemli

1.3. HİDROGRAFİK ÖZELLİKLER

Hazar gölü kapalı havzasında yer alan, sert karasal iklim etkisinde kalıp yağış ortalamaları fazla olmayan Kars ve çevresi, buna rağmen hidrografik çeşitlilik göstermekte ve farklı hidrografik unsurları bulundurmaktadır. Kent ve çevresinde akarsular, göller, yeraltı suları ve bunların oluşturduğu ilginç hidrografik şekiller geçmişten günümüze kadar kentin oluşumunu ve şekillenmesini yakından etkilediği gibi, günümüzde de yaşamsal özellikler üzerinde, tayin ediciliğini sürdürmektedir.

1.3.1. Akarsular

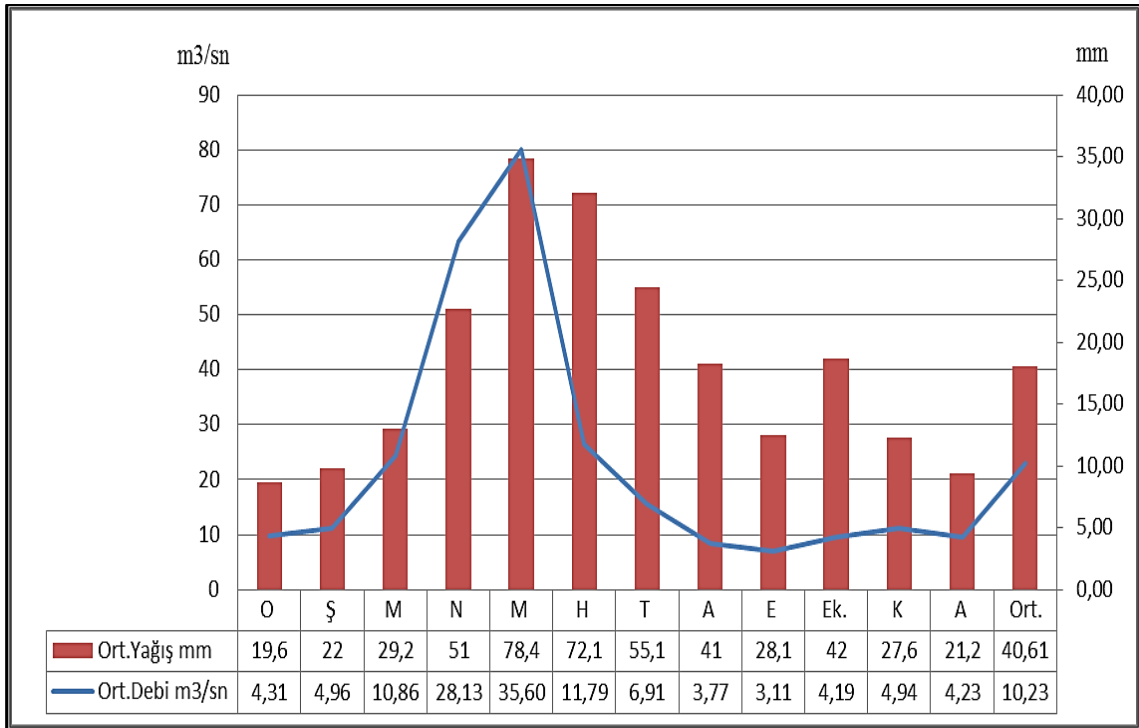
Kars; çevresine göre, çöküntü sahasında kalan ve yamaçlardan inen, çok sayıda geçici akarsuyun akım gösterdiği bir topoğrafyada konuşlu bulunmaktadır. Bu nedenle, kent yerleşim alanı belirli yıllarda sel tehdidine maruz kalmakta olup mevcut tehdidin giderilmesi gayesiyle, DSİ tarafından, 1960'lı yıllardan itibaren, kentin kuzeydoğusundaki Şahna Çayırı ve güneybatıdaki Paşaçayırı'nı çevreleyen alanlarda, önleme kanalları oluşturulmuştur. Bu kanallar vasıtasıyla; gelen sular, Kars Çayı'na drene edilmektedir (Harita 1.11).

Kars kenti içerisinden akış gösteren tek sürekli akarsu kaynağı, Kars çayıdır. Sarıkamış yakınlarındaki dağlardan kaynaklanan akarsu, ince bir çay halinde ilçe merkezinin önlerinden, doğuya doğru akar. Kuzeye döndüğü yerde, Yolgeçmez denilen oldukça derin bir boğaza girer. Akarsu daha sonra, Kars ovasındaki geniş ve derin düzlüklere açılır. Ova boyunca onun eksenine uygun olarak uzanan çay, böylece Kars Çayı adını alır.⁵⁰ Dikme köyünü geçtiğinde batıdan gelen Sarıçayır deresi ve Değirmen deresini alarak Kars'a doğru akışına devam eder.⁵¹ Akarsu, Kars'ın güneybatısında kalan Paşaçayırı mahallesinden itibaren kent alanına girer, güneydeki tepelerden gelen Azat ve Gelirli Derelerini kaparak Kireçhane Boğazı olarak adlandırılan alandan itibaren yatık yamaçlı, alüvyal tabanlı vadide menderesler oluşturarak kentin meskûn alanına dâhil olur. Kente göre güneyde kalan tepelerden gelip, Kurtkale (Kutkule) düzlüğüne inen ve ıslahı DSİ tarafından yapılan mevsimlik akışa sahip, Bayrampaşa ve Bülbül (Dere) kanallarının sularını, Kayabaşı ve İstikan parkı civarında alarak Kale arkasında, derin boğazlara girerek kent alanından çıkar ve yaklaşık olarak 8 km uzunluktaki Kaleboğazından geçer. Daha sonra, Keçebörk ve Şahnalar boğazlarından geçen Kars

⁵⁰ Çevre Orman İl Müdürlüğü, *Çevre Durum Raporu*, Kars 2009, s. 59.

⁵¹ DSİ 24. Bölge Müdürlüğü, Yas. Şubesi, *Kars Ovaları Hidrojeolojik Etüd Raporu*, Kars 2011, s. 21.

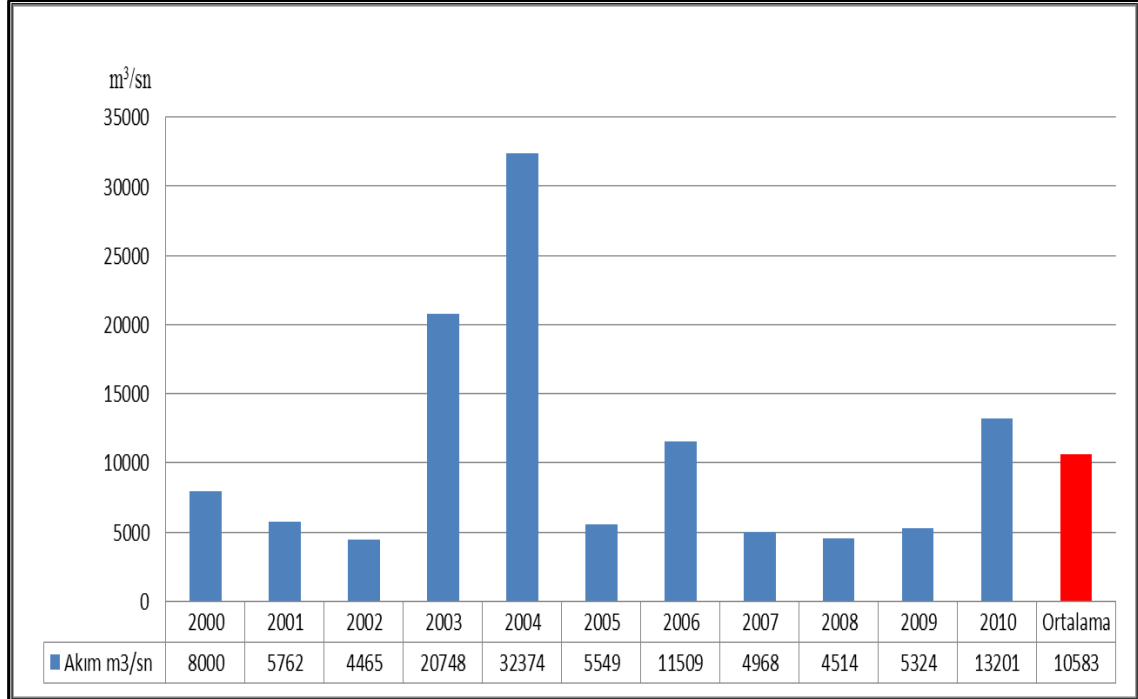
2000 ve 2010 yılları arasında yapılan; ancak düzenli olmayan ölçüm sonuçlarına göre, akım değerleri yıllara göre önemli değişiklik gösteren Kars Çayı, aylık ortalamalara göre de düzenli olmayan bir akış göstermektedir. Aylık ortalamalar itibarı ile Kars Çayı'nın en yüksek akım değerleri, kar erimeleri ve yağış değerlerinin arttığı Mart ve Haziran aylarını da kapsayan dört aylık dönemde meydana gelmektedir. Ortalama 35,6 m³/sn akımla Mayıs, bu dönem de en yüksek akımın meydana geldiği aydır (Şekil 1.36). Kars Çayı, Akım miktarının artışı ve kent içerisindeki taşkın kanallarının da bakımsızlık nedeniyle taşması sonucu kimi yıllarda, çeşitli mahallerde sellere sebebiyet vermiştir; ancak 2010 yılı itibarıyla yatağı, DSİ tarafından ıslah edilen ve etrafı setlerle çevrelenmiş olan çayın taşkın riski, düşük düzeye indirilmiştir. Kars Çayı'nda akım değerleri; Haziran ayından sonra kar erimelerinin sonlanması, yağış değerlerindeki düşüş gibi faktörlerinde etkisiyle, Temmuz ve Şubat aylarını da kapsayan sekiz aylık dönemde, önemli oranda düşmektedir. Bu dönemde, akımın en düşük olduğu ay, 3,11 m³/sn ile Eylül ayı olup durum, yörenin yağış ortalamaları ile de paralellik arz etmektedir (Şekil 1.36). Kış mevsimini kapsayan aylarda, çoğunlukla donmuş olan Kars Çayı, bu durum itibarıyla; karlı, yağmurlu, karmaşık akım rejimine sahiptir.⁵³

Şekil 1.36. Kars Platosu, Aylık Ortalama Yağış ve Kars Çayı Aylık Ortalama Akım Değerleri (m³/sn). (Kaynak: DSİ 24. Bölge Müdürlüğü Kayıtlarından hazırlanmıştır.)

⁵³ Yıldız Hoşgören, *Hidrografyanın Ana Çizgileri I*, Çantay Kitabevi, İstanbul 2004, s. 87.

2000-2010 yılları arasında, aylık akım ortalamalarına göre, Kars çayı, 10.583 m³/sn akım değerine sahiptir. Akım değeri bazı yıllarda, havzada meydana gelen yağış artışına ve kar erimelerine paralel olarak ortalama yıllık akım değerini aşmaktadır. Kars çayı; Bazı yıllarda havzanın düzensiz iklim özelliklerine uygun olarak yağış miktarı ve kar erimelerindeki istikrarsızlıklar sonucunda, kendi ortalamasının da altında, düzensiz bir akım özelliği gösterebilmektedir (Şekil 1.37; Fotoğraf 1.19).

Şekil 1.37. Kars Çayı, Yıllık Ortalama Akım Grafiği (Kaynak: DSİ, 24.Bölge Müd. Havza raporu).

Kars Çayı'nda, arıtma uygulanmadan deşarj edilen kent kanalizasyonu, küçük ve organize sanayii sitelerinin atık suları nedeniyle, kirlilik düzeyi, her geçen gün artış göstermektedir. Bu durum; çayın etrafındaki yerleşimlerde, insan sağlığını tehdit eden koşullar ve solumayı zorlaştıran kötü kokuları oluştururken çay içerisinde ve çevresinde de çaya bağımlı canlı yaşamını, olumsuz etkilemektedir. Çayda yaşayan 4 familyaya (Cyprinidae, Siluridae, Cobitidae, Balitoridae) ait 9 tür ve 6 balık alt türünün⁵⁴ ve diğer canlıların bu durumun sonucunda, tür sayılarının ve yaşamlarının olumsuz etkileneceği değerlendirilmektedir. Geçmiş yıllarda, çaya kontrol dışı deşarj edilen akaryakıt atıkları, toplu canlı ölümlerine sebebiyet vermiş olup, Kirlilik, çayın akış gösterdiği Aras Nehri ve Hazar Havzasında da olumsuz sonuçlara neden olmaktadır.

⁵⁴ Metehan Ayaz, Arif Baysal, "Kars Çayı Balıklarının Taksonomik Yönden Araştırılması", *Türk Sucul Yaşam Dergisi*, İstanbul 2004, s. 19-26.

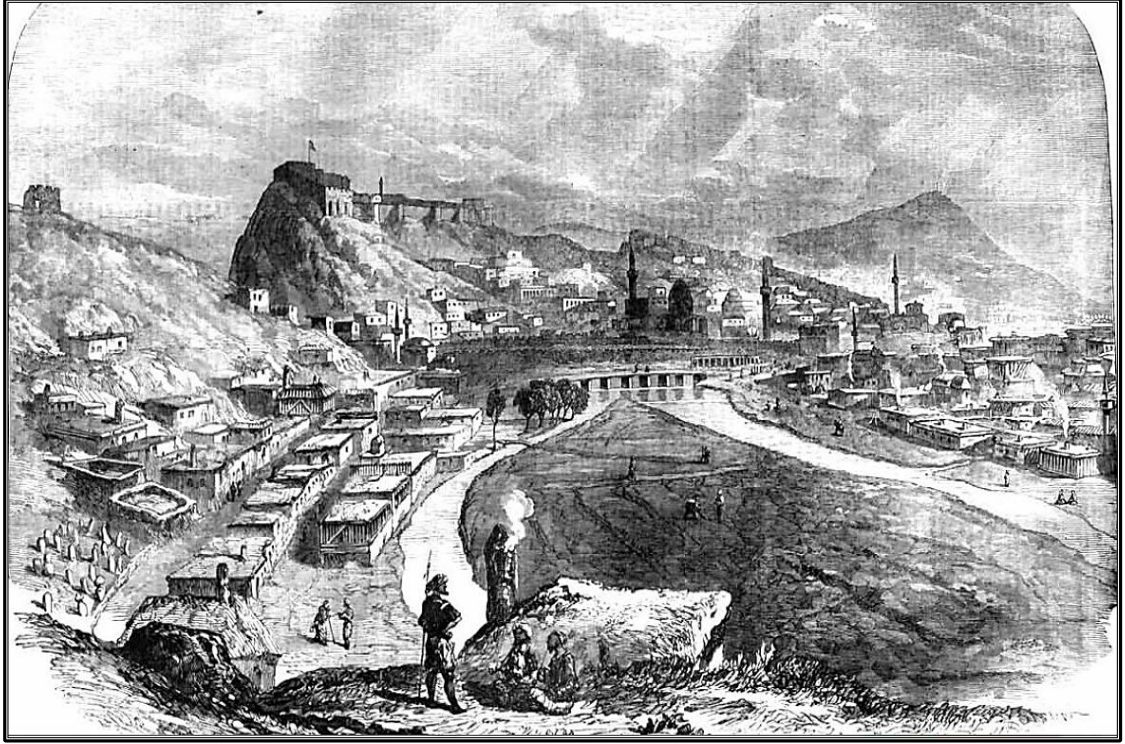

Fotoğraf 1.19. Kars Çayının Akımı, İlkbahar Aylarında Artış Göstermektedir.

Kente dâhil olduğu ilk kilometrelerde, çevresinde kentsel yapılaşma kısıtlı olan Kars Çayı'nın; ilerleyen kısımlardaki vadisi boyunca alüvyal zeminler üzerinde, sivil konutların yanı sıra kamu yerleşmeleri de bulunmaktadır. Kireçhane Boğazı ve Kars Kalesi arasında yaklaşık 4 km uzunluktaki bu Alüvyal tabanlı vadide alüvyon kalınlığı 10 m civarındadır.⁵⁵ Bu alanda yerinde yapılan çalışmalar ve tarihi belgeler üzerinde yapılan araştırmalar sonucunda; Kayabaşı mevki civarında, Kars çayı içinde, kıyıya takriben 10 m mesafede, her biri yaklaşık 4 hektar alana sahip olan 2 alüvyal adacık tespit edilmiştir. Kars Çayına yapılan dolgularla kıyıya birleştirildiği civardaki morfolojideki izlerden de anlaşılan bu adacıklardan; Halen üzerinde Atatürk Çay Bahçesi (Millet Bahçesi) bulunan kale yönündeki adacık; Geçmişte Kars eşrafından, Hacı Bek Oğlu Ahmed Bek ve Arif Yusuf Oğulları Şakir ve Hacı Hafıza ait olup 1878 yılında, dönemin Rus yerel yönetimi tarafından park yapılmak amacıyla istimlak edilerek mülkiyet sahiplerine, 3750 ruble ödenmiştir.⁵⁶ Daha önceki yıllarda üzerinde tarım (Şekil 1.38). yapıldığı tarihi belgelerden tespit edilen bu adacıkların, kısa süre sonra 1881 Rus kent planı kapsamında, Kars Çayı sol sahiline yapılan dolgularla, kıyı alanlarıyla birleştirilip yeni oluşturulan kent parkı alanına dâhil edildiği anlaşılmaktadır. Günümüzde üzerlerinde bir otel ve değişik nitelikteki konutlarla, metruk durumdaki kent parkı bulunan adacıkları, uydu görüntüleri ve topoğrafik haritalarda da, belirgin olarak tespit edilebilmek mümkündür (Fotoğraf 1.20).

⁵⁵ DSİ 24. Bölge Müdürlüğü, YAS. Şubesi, Kars 2011, s. 16.

⁵⁶ Candan Badem, *Çarlık Rusyası Yönetiminde Kars Vilayeti*, Bir zamanlar Yayıncılık, İstanbul 2010, s. 229.

Şekil 1.38. Kars Çayını ve Üzerinde Tarım Yapılan Alüvyal Adacıkları Gösteren Gravür.
(Kaynak: London News 1855 Orjinal gazete baskısı).

Fotoğraf 1.20. Geçmişte, Kars Çayı'nda Bulunan Adacıklar; Kıyıya Dâhil Edilerek, Günümüzde, Park ve Konut Alanı Olarak Kullanılmaktadır (Kaynak: <http://www.arcgis.com/explorer/>).

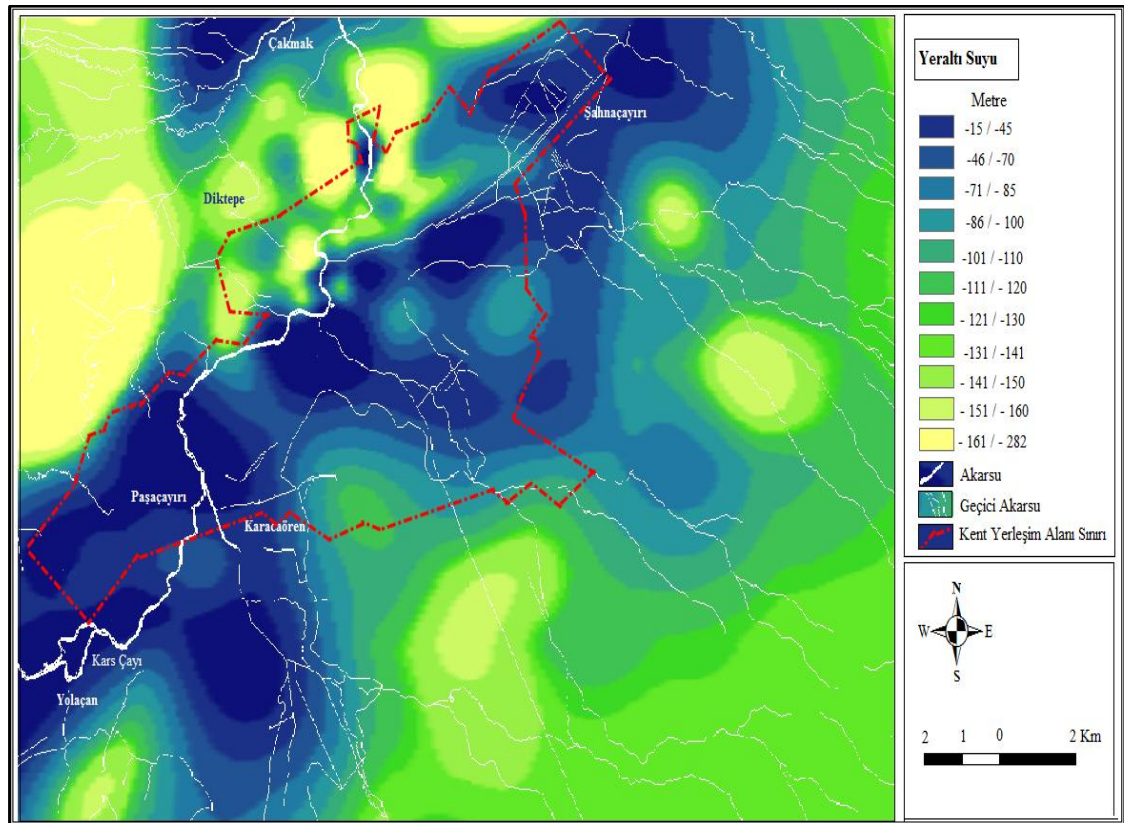
1.3.2. Yeraltı Suları

Çevresine göre, alçakta kalan ve yüksek alanlardan gelen yüzey sularının toplanarak yeraltına drene olabileceği alüvyon ve genç, yaşlı, çatlaklı bazaltlar gibi geçirgen olabilecek kayalardan oluşan zemin özellikleri nedeniyle, kentin belirli yerlerinde, yeraltı su seviyesi yüksek durumdadır.

Kentte değişik mahallelerde bulunan, büyük bir kısmı DSİ ve Kars Belediyesi tarafından kentin su ihtiyacını gidermek gayesi ile bir kısmı ise araştırma gayesiyle açılan kuyular, yeraltı suyu niceliği ve niteliği hakkında bilgi vermektedir. Mevcut kuyuların statik ve dinamik su seviyeleri değişkenlik göstermekte olup kentin batısında bulunan Paşaçayırı Mahallesi ve Cumhuriyet Köyü civarında bulunan kuyularda, dinamik su seviyesi, 15-55 m arasında değişmektedir⁵⁷ (Harita 1.12). Bu alanlarda, alüvyal zemin üzerinde yer alan çayırılık alanların sulak özellikleri ile yeraltı suyunun varlığı, pratik olarak teyit edilmektedir. Kafkas Üniversitesi'ne ait hizmet binaları dışında yerleşme bulunmayan bu alanlarda, yerinde yapılan araştırmalar, mevcut binaların zemin katlarında gözlemlenen rutubet miktarı ve bina zeminlerinde oturmaya bağlı deformasyonlar, yapıların yüksek yeraltı suyu seviyesinden olumsuz etkilendiği ve olası depremlerde bu yapıların, zemin sıvılaşması sonucu hasar riski taşıdığını göstermektedir. Kentte, yeraltı suyu seviyesinin yüksek çıktığı diğer bir alan, kentin kuzey doğu kısımlarında yer alıp geçmişteki mevcut gölün adıyla uyumlu olarak Gölyeri ve Subatan olarak adlandırılan, merkez, Aydınlikevler ve Karadağ mahallesinin de bir kısmının bulunduğu Şahnaçayırı düzlükleridir. Yeraltı suyu, kuyu dinamik seviyelerinin, ortalama 20-50 m civarında olduğu bu alanlarda da tıpkı kentin güneybatı kısımlarındaki gibi yeraltı suyu seviyesi yüksekliğine bağlı olarak bina zeminlerinde oturmaya dayalı deformasyonlar söz konusu olup bu alanda da olası depremlerde, zemin sıvılaşması riskinin olabileceği, değerlendirilmektedir. Kentin nüvesini oluşturan Yusufpaşa Mahallesi tepelik kısmında ve kentin güneyindeki Yenişehir mahallesinde yeraltı suyu düşük dinamik seviyelerde olup bu mahallerde yeraltı suyundan kaynaklı sorunlar söz konusu değildir. Bu sonuçlara göre kent alanı ve yakın çevresinde yeraltı suyu seviyesi, değişik derinliklerde değişmektedir. Kentin büyük kısmında, zemin özellikleri açısından önemli sayılabilecek sorunlar oluşturmayan yeraltı suları, açılan kuyular vasıtasıyla kentin su ihtiyacınının bir kısmını tedarik etmek amacıyla belediye

⁵⁷ DSİ 24. Bölge Müdürlüğü, YAS. Şubesi, Kars 2012, s. 3

tarafından bir kısım su kuyusu ise kamu kuruluşları ihtiyacı için kullanılmaktadır. Şahıslar tarafından kullanılan su kuyusu ise son derece azdır. Bu amaçla, çeşitli yerlerde açılan ve değişik özellikteki kuyulardan toplam, 292 lt/sn su sağlanmaktadır⁵⁸ Kentte bulunan kuyu sularının Sağlık Bakanlığı ve DSİ Bölge Müdürlüğü birimlerince sürekli şekilde, su kimyası ve su seviyesi ölçümleri yapılmakta olup bu çalışmaların sonuçlarına göre, kentin temelini oluşturan jeolojik formasyonun özellikleri nedeniyle, kuyu sularında, insan sağlığı açısından zararlı olabilecek arsenik ve benzeri maddelerin, sınır kabul edilen değerlerinin üzerinde bulunabileceği belirtilmektedir.⁵⁹ Bu durum yanında kentte, kanalizasyon sisteminin eskiliği, bazı mahallelerde halen kanalizasyon sistemi bulunmaması ve hayvancılık atıklarının da açık şekilde depolanması gibi sebeplerden dolayı, yeraltına sızan ve organik kirlilik üreten maddelerin, yeraltı sularının niteliğinin bozulmasına yol açarak insan yaşamında sağlık sorunlarına sebebiyet verebileceği de değerlendirilmektedir.

Harita 1.12. Kars ve Yakın Çevresi, Yeraltı Suyu Seviyesi.

(Kaynak: Googleearth ve Wikimapia Topoğrafik Haritalarından, Sayısallaştırılarak Arcgis CBS Programında Hazırlanmıştır)

⁵⁸ DSİ 24. Bölge Müdürlüğü, YAS. Şubesi, Kars 2011, s. 21.

⁵⁹ Kars-(Bayburt-Barajı)-İçmesuyu-Projesi, [http://www.kha.com.tr/Cevre/13700-Kars-\(Bayburt-Barajı\)-Icmesuyu-Projesi](http://www.kha.com.tr/Cevre/13700-Kars-(Bayburt-Barajı)-Icmesuyu-Projesi).

1.4. TOPRAK ÖZELLİKLERİ

Toprak sınıflandırmalarına göre Kars kent merkezi, 3 ayrı toprak sınıfının üzerinde konuşlanmaktadır. Kentin kabaca kuzeyinde yer alan eğimli yamaçlar üzerinde, dağlık alanların sığ ve taşlık toprakları olarak tanımlanan litosoller yer almaktadır.⁶⁰ Bitki örtüsü bakımından zayıf ve doğal dengesini kaybetmiş bazalt, andezit, tuf, aglomera gibi materyallerden oluşan bu yamaçlarda, aktif olarak devam eden çözünme ve aşınma ile oluşan kırıntıların eğim ve dış faktörlerin etkisiyle süpürülerek taşınması ile toprak oluşumu başlangıç safhasında kalmış, yamaçlar üzerinde taşlık ve sığ topraklı görüntü ortaya çıkmıştır.⁶¹ Orta düzeyde eğimli, parçalı yapılı, kısmen tuzlu ve alkalik özelliği bulunan litosoller, dördüncü derece mera arazisidir.⁶²⁻⁶³ Bu topraklarda, mevcut sebeplerden dolayı; tarım yapılamamakta olup, kentteki hayvanlar için mera olarak kullanımı söz konusudur. Bu alandaki litosoller, önemli ekolojik değere sahip olmayıp yerleşmeye uygun özellik göstermektedir; ancak eğim değerlerinin yüksek olması ve diğer kısıtlayıcı sebepler nedeniyle, yerleşim için tercih edilmemektedir (Harita 1.13).

Kars Çayı'nın kent alanına girdiği Paşaçayırı mevki ve Kars Çayı Vadisi'nin başladığı Kireçhane Boğazı civarındaki alanlar, ile kentin kuzeydoğusundaki Şahnaçayırı mevki alüvyal topraklarla örtülüdür. Kars Çayı ve kollarının akışı ile taşıdığı malzemelerin düz alanlarda çökmesiyle oluşan alüvyallerin, pedojenik süreçlerin yeni başlamasından dolayı, profil morfolojisi fazla gelişmiş değildir. Çok çeşitli tanecik boyutlarında bulunan ve iyi drenaja sahip alüvyaller⁶⁴ altında, taban suyu seviyesi yüksek olup üzerinde hidrofit bitkiler ve çayırlar gelişmektedir. Alüvyallerin bulunduğu Paşaçayırı, Kars Çayı Vadisi ve Şahnaçayırı civarında tarım faaliyetleri ve az sayıdaki yapıya rağmen, yerleşimi kısıtlayıcı nedenlerden dolayı, kentin bu yöne doğru gelişim eğilimi zayıftır (Harita 1.13).

Kentin kabaca güneyinde bulunan ve giderek eğim kazanan arazilerde, bazalt, andezit tuf ve aglomeratik depolar üzerinde koyu renkli çernozyum ve kahverengi topraklar yer alır. Uzun boylu çayır örtüsü altında bulunan topraklarda, yüzey

⁶⁰ Barış Mater, *Toprak Coğrafyası*, Çantay Kitapevi, İstanbul 2004, s. 184.

⁶¹ İbrahim Atalay, *Toprak Coğrafyası*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, No: 8, İzmir 1989, s. 406,

⁶² Çevre Orman İl Müdürlüğü, *Çevre Durum Raporu*, Kars 2009, s. 56, 57.

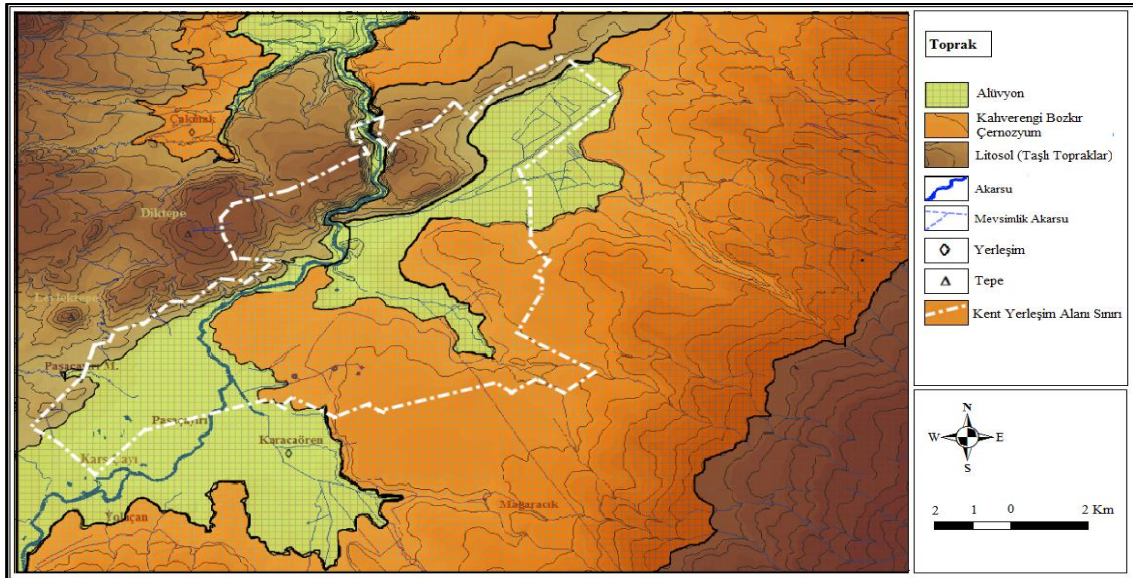
⁶³ BHA planlama, agr., Ankara 2003, s. 40.

⁶⁴ Mater, s. 184.

kısımındaki A horizonu, organik madde açısından zengin ve humuslu olup, bu maddenin fazlalığı, çayır bitkilerinden oluşan organik materyalin, düşük sıcaklıktan dolayı tamamen ayrılmayarak yüzeyde birikmesinden kaynaklanmaktadır.⁶⁵ Bu horizonun altında, kireç birikiminin olduğu kat bulunmaktadır. Kentin güneyinde bulunan topraklarda, parçalı araziler, eğim ve sonucunda ortaya çıkan su erozyonu gibi sınırlandırıcı sebeplerden dolayı, tarım yapmak güçtür.⁶⁶ Bu nedenle, buralar daha çok mera arazisi olarak kullanılmaktadır. Topraklar üzerinde, kentin genişleme eğilimi bulunmaktadır (Fotoğraf 1.21; Harita 1.13).

Fotoğraf 1.21. Kent Güneyinde A Horizonunda Yoğun Organik Madde, B Horizonunda Kireç Birikimi Görülebilen Koyu Renkli Çernozyum ve Kahverengi Topraklar Yer Alır

Harita 1.13. Kars Kenti ve Çevresinin Toprak Haritası. (Kaynak: Arcgis Cbs Programında Üretilmiştir).

⁶⁵ Atalay, *Toprak Coğrafyası*, s. 406, 407.

⁶⁶ Çevre Orman İl Müdürlüğü, *Çevre Durum Raporu*, Kars 2009, s. 56, 57.

1.5. BİTKİ ÖRTÜSÜ ÖZELLİKLERİ

Yazların kısa ve serin geçtiği, yarı nemli karasal iklim koşullarının etkisindeki Kars ve çevresinde, genel olarak İran-Turan flora ailesine ait bitki türleri bulunmaktadır.⁶⁷ Kentin kuzeyinde bulunan tepelik alanlar üzerinde, birkaç kavak ağacı dışında mevsiminde dahi kısıtlı, otsu bitkilerin bulunduğu, çoğunlukla çıplak, taşlık yamaçlar hâkimdir. Kentin güney alanlarında ise vejetasyon döneminde, uzun boylu, dağ bozkırları ve çayırlardan oluşan otsu topluluklar yer alır. Yağış ve sıcaklık koşullarına bağlı olarak buralardaki otsular, Nisan ayından itibaren yeşermeye başlar, yağışlı geçen yıllarda, Ağustos ayı sonları ile Eylül ayı başlarında kururlar. Kent ve civarındaki bu bozkırlarda bulunan bitki türleri: geven (*astragalus* sp.), çoban yastığı (*acantholimon* sp.), kekik (*thymus* sp.), yavşan (*artemisia* sp), kılıçotu (*stipa lagascae*, s.*parviflora*, s.*barbata*), kır kuduz otu (*alyssum minus*), kır ayrığı (*a.desertorum*), çakırdiken (cantarea aspera), yoğurt otu (*galium murale*), yonca (*medicago minima*), diş otu (*marrubium parviflorum*), Çörekotu (*nigella arvensis*), gelincik (*papaver laevigatum*), sarmaşık (*convolvulus cantabricus*), üçgül (*trifolium scabrum*), adaçayı (*salvia cryptantha*), kanarya otu (*senecio vernalis*), çayır üçgülü (*trifolium* sp.), menekşe (*viola kitebeliana*), sığırkuyruğu (*verbascum* sp) vb.dir.⁶⁸ Bu türlerin yanısıra, sahada (*salvia* sp.), beyaz hindiba (*cichorium intybus*), köygöçerten (*cirsium arvense*), boğa diken (eryngium campestre), domuz ayrığı (*dactylis glomerata*), emzik otu (*onosma* sp.), yoğurt otu (*galium verum*), kuduz otu (*alyssum* sp.), brom (*bromus* sp.), yumak (*festuca* sp), adaçayı (*salvia* sp), engerek otu (*echium vulgare*), çan çiçeği (*campanula glomerata*), sümbül (*c.stevenii*) karanfil (*dianthus multicaullis*), civanperçemi (*achilla biebersteinii* sarı), boyacı papatyası (*anthemis trinatoria*), sarı peygamber çiçeği (*cantaurea glastifolia*), pireotu (*tanacetum abrotanifolium*), aslandişi (*taraxacum androsovvil*), kantaron (*gentiana verma*), tüylü nane (*mentha longfolia*) gibi karların kalkması ile birlikte, her tarafı renkli bir örtüyle kaplayan türler de bulunur.⁶⁹⁻⁷⁰

Kent çevresinin ve il alanının büyük bölümünü kaplayan mera bitkileri, Yaz aylarının yağışlı geçmesi sonucu, yeşil kalarak yörede mera tipi hayvancılık faaliyetleri

⁶⁷ Meral Avcı, “Çeşitlilik ve Endemizm Açısından Türkiye’nin Bitki Örtüsü”, *İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Coğrafya Dergisi*, Sayı: 13, İstanbul 2005, ss. 27-55.

⁶⁸ İbrahim Atalay, Kenan Mortan, *Türkiye Bölgeler Coğrafyası*, İnkilap Yayınevi, İstanbul 2003, s. 439.

⁶⁹ İbrahim Atalay, *Ekosistem Ekolojisi ve Coğrafyası*, Meta Matbaacılık, Cilt: 2, İzmir 2008, s. 467.

⁷⁰ Adem Tatlı, *Erzurum Bölgesinin Yaygın Çayır ve Mer’a Bitkileri*, Birleşmiş Milletler Gıda Tarım Örgütü Yayınları, Ankara 1988.

için uygun bir ortam oluşturmaktadır. Kentte, çevresindeki bu çayırılık ve mera alanlarının varlığı ve diğer teşvik edici unsurların etkisiyle, ciddi miktarda hayvan beslenmektedir. Bu amaçla, çeşitli mahallelerde hayvan besiciliği için mera kaynaklı ot ve saman yığınlarının, açık şekilde depolanması ve hayvancılık atıklarının da geliş güzel bir şekilde çevreye atılması, sağlıksız bir ortamın oluşmasına neden olmakta ve birçok sağlık sorununa da kaynaklık etmektedir. Kentte yetiştirilen büyük ve küçükbaş hayvanlardan oluşan sürülerin, gün içerisinde yakın alanlarda bulunan meralara sevk edilmesi, bazı cadde ve sokaklarda trafik akışını da olumsuz etkileyerek yörenin kırsal yerleşmelerine özgü, ilkel bir görüntü oluşturmakta ve kentin olumsuz bir imaja sahip olmasına neden olmaktadır (Fotoğraf 1.22).

Kars, çevresindeki bu bitkisel varlıkla ilintili olarak hayvancılık faaliyetlerine dayalı, ekonomik yapı göstermektedir. Kentte, çevre alanlarda yetiştirilen hayvanların pazarlandığı canlı hayvan borsası, önemli çekicilik unsurlarından birini oluşturmaktadır. Hayvancılık faaliyetleri sonucunda, kentte yerel ve ulusal ölçekte: Kaşar peyniri ve diğer süt ürünleri; bal, kaz eti gibi Kars'la özdeşleşmiş ürünleri üreten tesisler ve pazarlayan iş yerleri, ekonomik yaşamın temellerini oluşturmaktadır.

Fotoğraf 1.22. Kentten, Çevre Alanlardaki Meralara, Gün İçinde Otlatma Faaliyetleri İçin Götürülüp Getirilen Hayvanlar; Temizlik, Trafik ve Kent İmajı Üzerinde, Olumsuzluklar Oluşturmaktadır.

Bitki varlığı açısından fazla zengin olmayan Kent içerisinde, bir kısmı Kars Çayı kıyılarında doğal olarak yetişen bir kısmı ise belediye tarafından düzenlenen parklardaki çeşitli ağaçlardan oluşan bitki toplulukları mevcuttur. Kentin diğer alanlarında, kamu kuruluşları ve konut alanlarında ise daha çok kent sakinleri tarafından dikilen karasal

iklim alanlarına ait kavak (populus), söğüt (saliva), çam (pinus) gibi ağaç türleri, dikkat çekmektedir. Bu ağaçlardan, özellikle kavak türlerinin vegetasyon dönemlerinde yaydıkları polenlerin, insan solunum sistemlerinde yol açtıkları rahatsızlıklar ve kök sistemlerini geliştirmelerine bağlı olarak altyapı sistemlerine verdikleri zararlar nedeniyle, son yıllarda yerel idare birimlerince kesilerek yerlerine, ladin ve ardıç ağaç türleriyle birlikte, Sarıkamış ormanlarından getirilen sarıçamların dikilmesine önem verilmektedir. Bununla birlikte kent çevresinde, ilgili kuruluşların da desteği ile yeşil kuşak oluşturulması kapsamında, kent orman alanları oluşturulmaya çalışılmaktadır. Bu amaçla dikilen ağaçların, diğer coğrafi koşulların uygunsuzluğu ve bakımsızlığında etkisiyle, henüz somut bir gelişim göstermemesi; kent ve çevresinde, gözle görülür bir bitki topluluğu eksikliğine neden olmaktadır (Fotoğraf 1.23).

Fotoğraf 1.23. Kent Çevresinde Oluşturulmaya Çalışılan Ormanlık Alanlar, Yeteri Kadar Gelişim Göstermemektedir.

Kent çevresinde, orman bulunmamasına rağmen yaklaşık altmış kilometre mesafede, güneybatıda Sarıkamış ve yaklaşık aynı mesafede, kuzeydoğuda Göle civarında, yoğunlukla sarıçam ağaçlarından oluşan ormanlar yer almaktadır. Günümüzde, kentin rekreasyon amaçlı olarak istifade ettiği, yakın alanlardaki bu ormanların, kent tarihi boyunca imar faaliyetleri için kereste tedarikinde kullanıldığı, tarihi belgelerden ve kentteki eski yapılar üzerinde yapılan araştırmalardan anlaşılmaktadır. Halen, bu ormanlardan elde edilen ağaçları işlemek için başta, Gölyeri mevki civarında ve küçük sanayi sitesi içerisinde küçük atölyeler, faaliyetlerini sürdürmekte; kent ve civar alanlardaki yapı-inşaa faaliyetlerine, orman ürünleri sağlamaktadırlar.

İKİNCİ BÖLÜM

BEŞERİ COĞRAFYA ÖZELLİKLERİ

2.1. KURULUŞU ve TARİHİ

Kars şehrinin ismi, M.Ö.130-127 yılında Kafkas'ların kuzeyindeki Dağistan Bölgesi'nden gelerek buraya yerleşen Bulgar Türk'lerinin Velentura (Valand-Ur/Valand=Balang) Boyunun, Karsak Irmağından kalmadır. Türkiye'de, bundan daha eski Türkçe isim taşıyan bir ilimiz yoktur.⁷¹

“Bütün Orta Asya'ya hâkim olmuş Hun devleti (M.Ö. 318-M.S.216) çağına ait, Çin kaynaklarından çıkarılan 5–10 sözden biri de “Karsak”tır. Kaşgarlı Mahmut: “Kars: Deve ve koyun yününden yapılan elbise.” ve “Karsak: Derisinden, güzel kürk yapılan bir hayvan, bozkır tilkisi.”, Buharalı Şeyh Süleyman da: “Kars: Şal, kuşak dokuma; bel bağı, fota (ipek peştamalı), miyanbend.” ve “Karsak: Sincaptan büyük, karnı çil, bir nevi hayvan ismidir: tilki, mani...” diyor. Tilkinin, en küçük ve sevimli sayılıp ormanlarla, dağlık bölgede hiç yaşamadan, hep kırlarda dolaşan 75-80cm boyundaki “Karsak”ın adı. Oğuzlardan ayrı sayılan Bulgar gibi Kuzey Türk'lerinden başka, Kuman/Kıpçak Türk'lerinde de erkek ve oymak isimleri olarak kullanılmış ve bu yüzden, yer adında geçmiştir.⁷² Kars adının, Gürcüce “Kari (kapı)” kelimesinden geldiği, buranın Ermenistan ile Gürcistan arasında bulunması sebebiyle: “Kapıdaki şehir” anlamına gelen “Kariskalalaki” şeklinde anıldığı ileri sürülür. Kars adına, ilk kez Bizans Konstantinos Porphyrogennetos'un eserinde rastlanır. Ortaçağ, mahalli kroniklerinde burası için: “Karuts” veya “Karuc” adının kullanıldığı belirtilir. Bizans kaynaklarında kullanılan Kars adı, Arap kaynaklarında da aynı şekilde yer alır. Şehr-i İbnül Esir Yakut El Hamevi: “Kars”, Fariki ise: “Gars” adıyla zikreder. Osmanlı kaynaklarında da “Kars” imlâsıyla geçer. Osmanlı coğrafyacılarının eserlerinin pek çoğunda burası: “Türkmen ülkesinde, muhkem bir kaleye sahip şehir” olarak gösterilmiştir.”⁷³

Geçmiş, Paleolitik çağlara kadar dayandırılan ve ilk çağlardan itibaren Hititler, Uraratular, İskitler, Medler, Persler, Sasaniler⁷⁴ gibi birçok medeniyetin hâkimiyetinde

⁷¹ Kırzioğlu, *Kars Tarihi I*, s. 15.

⁷² Kırzioğlu, *Kars Tarihi I*, s. 15,16.

⁷³ Tufan Gündüz, “Kars”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 24, Ankara 2001, s. 515.

⁷⁴ Akın Bingöl, , *En Eski Çağlardan Urartu'nun Yıkılışına Kadar, Kars ve Çevresi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2003, ss. 1–145.

kaldığı bilinen Kars ve çevresinde, Kale ve kentin ne zaman kurulduğuna ait kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte, Kars ve çevresinde idari hayatın, Kars Kalesi ve diğer yakın kalelerin inşâsı ile başladığı tahmin edilmektedir. Bu kalelerin kimler tarafından yapıldığı tam olarak belli olmasa da Urartu döneminden kaldığı, tahmin edilmektedir. Urartuların bölgeye de hâkim olmalarının yanında, dönemden kalan mimari eserlerin, kesme taş malzeme ile inşâ edilmeleri ve Kars Kalesi'nin yapımında taş malzeme kullanılması ve kalenin mimari özelliği de, Urartu döneminden kalmış olabileceği tahminini güçlendirmektedir. Urartu çağdaşı olan diğer oluşumlar ise tuğla malzeme ile mimari eserlerini meydana getirmişlerdir. Bununla beraber, Urartu döneminde yapılan kalelerin, askeri ve ticari yollar üzerine inşâ edilerek içine asker yerleştirmek suretiyle (Kral Menua Dönemi M.Ö. IX. yy.), yolların güvenliği sağlanmaya çalışılmıştır. Urartu kalelerinin bir diğer özelliği ise tepeler üzerine inşâ edilmesi ve etrafında su kaynaklarının bulunmasıdır. Kars Kalesi de yalçın bir tepe üzerine oturtulmuş ve kalenin hemen eteğinden, Kars Çayı geçmektedir. Bu tespitlere dayanak teşkil eden en önemli maddi delil: Kars çevresinde, Urartu döneminden kaldığı tespit edilen, Toprakkale, Kızkalesi, Yoğunhasan, Micingert, Keçivan, Dündartepe vb. çok sayıda kale ve yerleşim yerinin bulunmasıdır. Bu kale ve yerleşim yerlerinde kullanılan mimari üslubun, Kars Kalesi'nde kullanılan mimari üslupla benzerlikler göstermesi nedeniyle, Kars Kalesi'nin de Urartu döneminden kalmış olabileceği tahminlerinin yapılmasına neden olmuştur.⁷⁵

“Milattan sonraki dönemde, Kars ve çevresini de içine alan Ermeniyeye (Yüksek ülke) Bölgesinde yaşayan insanların siyasi faaliyetlerine ait ilk bulgular, V. yüzyıla dayanmaktadır. V. yüzyılda Ermeniyeye Bölgesi, Sasaniler'in hâkimiyetine girmiştir; ancak V. yüzyılın ilk çeyreğinde (M.S. 421), Sasani Şahı Yazdigert'in ölümü üzerine, Ermeniyeye Satraplığı'nın yöneticisi Yazdigert'in oğlu Şahpur, tahtı ele geçirmek için Ermeniyeye'den ayrılmış ve yapılan mücadelede öldürülünce küçük kardeşi, V. Behram Gur tahta geçmiştir. Sasani ülkesinde yaşanan bu iç kargaşalıklar esnasında Karşlılar (Vanandlılar), ayaklanarak Sasani garnizonlarına saldırmış ve onları, ülkelerinden çıkarmışlardır. Bu dönemde, “Vanand” olarak adlandırılan Kars Yöresi'nin merkezinin, Kars Kalesi veya yakın çevresindeki kalelerden biri olduğu düşünülmektedir.”⁷⁶

⁷⁵ Oktay Kızılkaya, *XIX Yüzyılda Kars Sancağında Sosyal ve Ekonomik Durum (1830-1877)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2011, s. 2, 3.

⁷⁶ Kızılkaya, s. 3.

“Müslüman Arapların (686–690) bölgeye gelişi ve hâkimiyet kurmaları ile Ermeniye coğrafyasındaki hükümdarlar, Müslüman Arapların hâkimiyetini tanıyarak onların desteği ile hâkimiyetlerini sürdürmüşlerdir. Bu durum uzun sürmemiş, yarı bağımsız Ermeniye hükümdarları, Müslüman etkisinin artmasıyla kendi hâkimiyetlerinin tehlikeye düştüğünü görerek bu durumdan kurtulmak için çare aramaya başlamışlardır. Ermeniye hükümdarlarından biri olan Kars Kralı Muşeg, Erzurum’dan Kars’a gelmekte olan 200 kişilik bir Müslüman birliğini Kars yakınlarında, etrafı çitle çevrili bir bahçede konaklamakta iken gece vakti baskın yaparak öldürmüştür (771). Baskını yapan grup, Kars Kalesi’nden hareket etmiştir. Kars Kalesi, bu dönemde yörenin en müstahkem kalesi olup yerel bir hükümdarlığın merkezi idi. Bu olaydan sonra, Müslüman Arapların kendilerinden intikam alacağını düşünen Karşular, hızla Kars Kalesi’nin zayıf kısımlarını berkitmeye ve onarmaya başlayarak, şehrin ve kalenin etrafını daha güvenli hale getirmeye çalışmışlardır.”⁷⁷

“Abbasi halifesi Mansur zamanında, 772’de İsmail Bin Amirü’l Harisi komutasındaki bir ordu ile Kars üzerine yürümüştür. Tarihte Bagrevand Savaşı diye anılan bu çatışmayı kazanan Araplar, yöredeki Hıristiyanların başına, Bagratlı Aşut’u getirmişlerdir”⁷⁸

“885 yılında Aşot Pakraduni, Pakraduni Krallığı’nı kurmuş, Kars ve civarını da yönetmesi için Abas-Apas adında kral unvanını taşıyan (Bu dönemde kral unvanı muhtemelen şehir-yerel yönetici anlamındadır) birini atamıştır. Kral Abas’ın yönetim merkezi, Kars Kalesi idi. Kars Kalesi dâhilinde, Abas’ın kendisine ait bir şatosu olup gelen misafirlerini, bu şato da ağırlamaktaydı.”⁷⁹

“Abbasi Devleti’nin Türk kökenli komutanı olan Emir Afşin, 888’de devam etmekte olan Abbasi-Ermeniye savaşında, Pakraduni asilzadeleri ile din adamlarının sığındığı Kars Kalesi’ni muhasara etmiş, neticede ele geçirmiş ve burada muhafaza edilen, Pakraduni krallık hazinesine de el koymuştur. Ardından Kars Kalesi ve şehri, üs görevi görmesi nedeniyle, Afşin komutasındaki Müslüman ordusu tarafından yağmalanmış ve tahrip edilmiştir. Afşin komutasındaki ordunun, Kars’tan ayrılması üzerine Pakraduni Kralı Simpat, tekrar Kars’a gelmiş ve yapılan tahribatı tespit etmeye çalışmıştır. Kral Simpat, Kışı Kağızman kalesinde geçirmek için oraya gitmiştir. Kralın

⁷⁷ Kızılkaya, s. 3, 4.

⁷⁸ Anonim, s. 4491.

⁷⁹ Kızılkaya, s. 4.

kışı geçirmek için Kars Kalesi'nde kalmayarak Kağızman kalesine gitmesi, Kars Kalesi ile şehrinin, oldukça büyük bir tahribata maruz kaldığını göstermektedir. Bu tahripten sonra, Kars Kalesi'nin merkez olma konumu, IX. yüzyılın sonlarına doğru ortadan kalkmıştır."⁸⁰

Bagratlı II. Abbas döneminde (928) de Kars, Bagara ve Erasgavorg 'tan sonra, Bagratlıların üçüncü merkezi olmuştur. III. Aşut, 962'de kendisine verilen Anı'yı başkent seçince, kardeşi Mesel'e (II. Abas), merkezi Kars olan Vanand Beyliğini vermiştir.⁸¹ II. Abas, Kars Kalesi'ni ve şehrini tekrar onartıp, tahkim ettirip, yeni binalarla donatarak, yörenin önemli merkezlerinden biri haline getirmiştir.⁸² Böylece genişleyip gelişen içkale ve kenti çevreleyen dışkale bu genişleme etkisiyle yapılmıştır. Bu dönemin başlarında, 932 yılında, on iki havari adına, kilisenin yapımına başlanmış, yapı 937 yılında tamamlanmıştır. Bu dönemde Kent, merkez edilmenin etkisiyle Oğuzlar tarafından: "Takht", Ermenilerce: "Kral şehri" olarak adlandırılmıştır.⁸³ Ancak bu çalışmalar, Kars'ı eski konumuna getirememiştir; çünkü bu dönemde, yörenin büyük Kralı II. Simpat, Kars'a yaklaşık 45 km mesafede bulunan Arpaçay Nehri kenarında, Ani olarak adlandırılan yerde, yeni bir şehir ve kale inşâ ettirmiştir. Bu gelişme, Kars ve Ani kralları arasında bazen açık, bazen gizli bir mücadele yaşanmasına sebep olmuş ve bu durum, XI. yüzyılın ilk yarısına kadar devam etmiştir.⁸⁴

*"X. yy.'da, Ermeniyye coğrafyası iç çalkantılarla uğraşırken Selçuklu komutanlarından İbrahim Yinal, Kars'a hücum etmiştir (1053). Bu hücumda, Kars şehri yağmalanmıştır; ancak Selçuklu Türkmenleri, kaleyi muhasara etmedikleri gibi kaleye yönelik, herhangi şiddetli bir saldırıda da bulunmamışlardır. Buna sebep olarak, kale duvarlarının sağlamlığı ve yalçın bir tepe (Karadağ) üzerinde kurulması etkili olup, ele geçirilmesinin o dönem için zor olması düşünülse de asıl neden: İbrahim Yinal'ın, Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey ile anlaşmazlığa düşmesi ve Tuğrul Bey'in, onu takip ettirmesidir; bu olayın devamı olmak üzere Tuğrul Bey, İbrahim Yinal'ı takip ederek Kars önlerine gelmiş ve şehri tekrar yağmalatmıştır (1055)."*⁸⁵

⁸⁰ Kızılkaya, s. 4.

⁸¹ Anonim, s. 4491.

⁸² Kızılkaya, s. 4.

⁸³ Kırzioğlu, *Kars Tarihi I*, ss. 282-284.

⁸⁴ Kızılkaya, s. 5.

⁸⁵ Kızılkaya, s. 5.

“Kars ve civarının merkezi olan Ani şehri ve kalesi, 1064’te Selçuklu Sultanı Alpaslan komutasındaki ordu tarafından fethedilmiş ve direniş gösterdiği için zaferin hemen akabinde yağmalanmıştır. Ani’daki yağmalamanın boyutundan korkan Ermeniye’nin Kars Hâkimi Gagik, teslim olması ve itaat etmesi için gönderilen Selçuklu elçilik heyetine karşı koymadan, teslim olmuştur. Bu nedenle yerinde bırakılan Gagik, daha sonra Selçukluların başka bölgelerdeki faaliyetinden yararlanarak Kars Kalesi’ni, Bizans İmparatorluğu’na devretmiş (1067) ve karşılığında, Bizans tarafından kendisine, Kapadokya yöresinin yöneticiliği verilmiştir.”⁸⁶ .

Selçuklular; 1071’de Malazgirt zaferinden sonra, Erzurum ve Kars çevresini Emir Saltuk’a, ikta olarak vermiştir. Saltuklular, 1202 yılına kadar varlıklarını sürdürmüşlerdir. Saltuklu hükümdarlarından Melik İzzettin’in vezirlerinden, Firuz Şah (Akay) öncülüğünde, Kars’ı yeniden şenlendirmiş ve kalenin eski temelini esas almak suretiyle, yeni baştan onarmışlardır (1153)⁸⁷; ancak bir yıl sonra, Kıpçak/Gürcü ordularınca işgal edilip, yağmalanarak yıkılan Kars, 1163’te tekrar Saltuklu hâkimiyetine girmiştir.⁸⁸ Artuklu vezirlerinde olan ve hayırseverliği ile tanınan Cemaleddin, bu sırada, hem Kars Kalesi’nin alımına hediye olarak hem de kalenin tekrar onarımı için 9.000 dinar bağışlamıştır.⁸⁹

1239 yılında birkaç koldan bölgeye gelen Moğollar, kısa zamanda: Tiflis, Gürcistan, Ani, Kars ve Sürmari’yi ellerine geçirmiştir. Kars da dâhil olmak üzere bütün kentler, yağmalanarak yakılmış Halkın büyük bölümü, tutsak edilmiştir.⁹⁰ Kent, 1336 yılına kadar İlhanlıların, ardından da mahalli hanedanların idaresinde kalmıştır.⁹¹

1386 yılında, İran’ı geçip Aras ırmağı kıyılarına gelen Timur, yöredeki kaleleri aldıktan sonra, Kars’ı kuşatmıştır. Karakoyunlulara bağlı olarak kenti yöneten Firuz Baht,⁹² Timur’a şiddetle karşı koyduğu için Kars Kalesi ve kenti yıkılarak tahrip edilmiş, içindekiler öldürülmüştür (1387).⁹³ Bu tahribattan sonra kent, hiçbir faaliyet olmaksızın yaklaşık, 161 yıl harabe olarak kalmıştır. Timur’un tahribinden sonra, Kars Kalesi ve şehri harabe halde bulunduğundan, 1548’e kadar yörenin merkezi, Döşkaya

⁸⁶ Kızılkaya, s. 5, 6.

⁸⁷ Kızılkaya, s. 5.

⁸⁸ Kırzioğlu, *Kars Tarihi I*, s. 387.

⁸⁹ Kızılkaya, s. 5.

⁹⁰ Anonim, s. 4492.

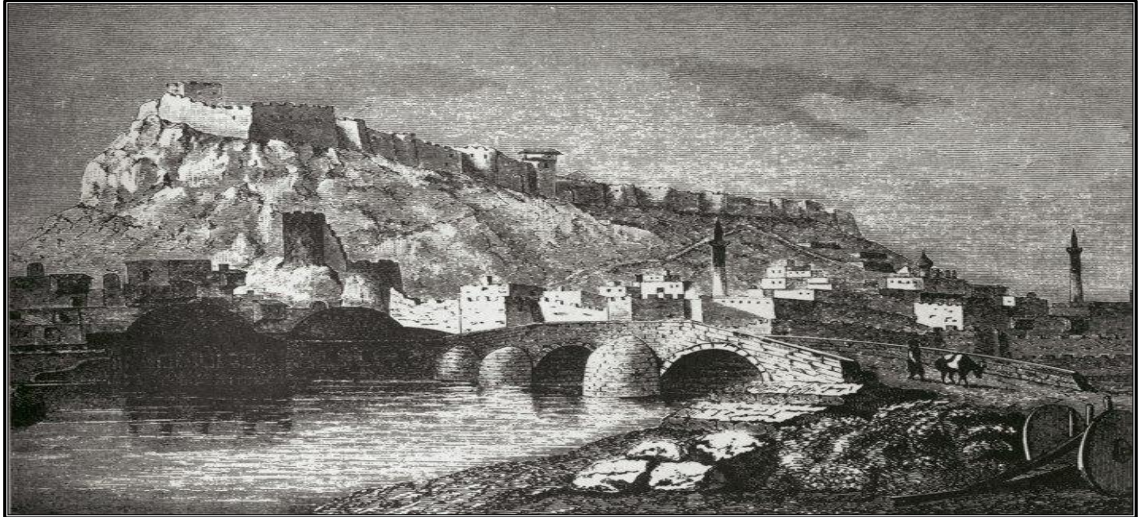
⁹¹ Gündüz, s. 515.

⁹² Anonim, s. 4492.

⁹³ Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi (1451–1590)*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1998, s. 182.

kalesi (Selim ilçesi sınırları içindeki Akçakale) olup XVI. yüzyılda, 200 haneli bir köy durumundaydı.⁹⁴

Kanuni sultan Süleyman, 1548 yılında yapılan ikinci İran seferine çıkarken Pasin-Kars Sancakbeyi Dulkadirli Ali Bey'den, harabe haldeki Kars'ın onarılmasını istemiştir.⁹⁵ “Böylece Kars Kalesi'nin onarılarak, tahkim edilip, şenlenmesinin stratejik değerini ilk defa Kanuni takdir etmiştir.”⁹⁶ “Kars Kalesi onarılırken, olası bir Safevi saldırısını önlemek için 5000 atlı da sınırda bekliyordu; ancak Şah Tahmasp'ın oğlu İsmail Mirza, kente bir baskın düzenleyerek onarılan kaleyi yıkmış ve halkın büyük bölümünü kılıçtan geçirmiştir. Bunun üzerine yöreye gelen Osmanlı ordusu, yeniden düzeni sağlamıştır. 1549'da Göle ve Ardahan kaleleri de onarılarak içlerine, yeter sayıda asker yerleştirilmiştir.⁹⁷

Şekil 2.1. Osmanlı İdaresinde İnşâ Edilen: Kars Kalesi, Taş Köprü ve Hamamlar. (Kaynak: Yıldırım Öztürkkân Arşivi).

Osmanlılar, Kanuni Sultan Süleyman'ın emri ile 1553 senesinde, Kars'ın yeniden imarına başlamışlardır. Bu imar çalışmasını yeniden engellemek isteyen Safevi Şahı Tahmasp, İsmail Mirza komutasında ikinci defa ordu sevk ederek Kars Kalesi'nin onarımında çalışan Osmanlılara engel olunmasını istemiştir. 1548'deki gibi ani bir baskın düzenleyen Safevi Ordusu, kaleyi ele geçirememiştir. Kars ve çevresini yağmalayarak çekilmiştir.⁹⁸

⁹⁴ Kızılkaya, s. 8.

⁹⁵ Anonim, s. 4492.

⁹⁶ Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi (1451–1590)*, s. 182.

⁹⁷ Anonim, s. 4493.

⁹⁸ Kızılkaya, s. 9.

1559'da Amasya Sancakbeyliği'nde bulunan Şehzade Bayezid, babası ve kardeşleri ile anlaşmazlığa düşerek askeriyle İran'a sığınmıştır. Osmanlı tarafı, şehzadenin ölü veya sağ teslimi karşılığında, yüz binlerce altın paranın yanı sıra Kars'ın da Safevilere verileceğini vaat etmiştir; ancak daha sonra ki gelişmeler, Kars Kalesi'nin Safevilere verilmediğini gösterse de,⁹⁹ 1565 yılında yapılan sınır tahsisatı ile Kars, İran'a bırakılmıştır. 1576 yılında, tekrar Osmanlı topraklarına dâhil olan Kars, gerek Anadolu'dan, İran, Azerbaycan ve Gürcistan üzerine yapılacak seferlerde gerekse adı geçen yerlerden Anadolu'ya yapılacak saldırılarda, önemli stratejik konuma sahip olduğundan, sık sık baskına ve tahribata uğramıştır.¹⁰⁰

1579 yılında, Lala Mustafa Paşa yönetiminde Kars'a gelen Osmanlı ordusu, tahrip olmuş kaleyi 28 gün; kenti, yaklaşık 58 günde onararak kentte bugünde görülebilen kalıcı olmuş: Camiler, hamamlar, evler gibi birçok eser imar etmiştir.¹⁰¹

*"1590'da Safeviler'le yapılan barış antlaşması, 1603'te bozulmuştur. Osmanlı Devletinin batıda, Avusturya; içte de Celâli ayaklanmaları ile uğraştığını bilen Şah I.Abbas, Revan'ı ele geçirdikten sonra, Kars ve yöresine saldırmıştır. 1604'te, kenti aldıktan sonra, yakıp yıkmıştır. 1616 yılında, Kara Mehmet Paşa komutasında, Kars Kalesi önlerine gelen Osmanlı ordusu ve yöre halkının ortak çabalarıyla, Kent ile Kale kısa sürede yeniden onarılmış; buraya, yeter sayıda asker yerleştirildikten sonra Ordu, Kars'ı terk etmiş, halk da kente geri dönmüştür."*¹⁰²

"1635 yılında, Revan seferi sırasında Kars'tan geçen IV. Murat, sefer dönüşünde, mevcut Safevi tehdidine karşı, 1636'da Kars'ın saldırılara karşı güçlendirilmesini istemiştir. Diyarbakır, Karaman, Sivas ve Kütahya'dan gelen Sancakbeyleri, Kars'taki onarım işlerine yardım etmiştir."¹⁰³ Osmanlı ve İran arasında 1639 yılında imzalanan, Kasr-ı Şirin antlaşması ile uzun süreli bir sükûnet dönemine girilmiş¹⁰⁴; ancak kentte savaşlarla meydana gelen tahribat dışında, 1664 Mayıs ayında meydana gelen deprem, bu dönemde, şehri oldukça etkilemiş, Birçok cami ve ev yıkılmıştır.¹⁰⁵

⁹⁹ Kızılkaya, s. 9.

¹⁰⁰ Gündüz, s. 516.

¹⁰¹ Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi (1451-1590)*, 1998, s. 325.

¹⁰² Anonim, s. 4493.

¹⁰³ Anonim, s. 4493.

¹⁰⁴ Gündüz, s. 516.

¹⁰⁵ Gündüz, s. 515.

1744'te, 150.000 kişilik ordusuyla Kars üzerine yürüyen Nadir Şah, kenti kuşatmıştır.¹⁰⁶ “Revan'dan getirttiği pamuk denkleleri ve ağaç kazıklarını kullanarak, Kars çayının üzerine bentler yaparak, sularını kesmiş ve Kars'ı susuzluğa mahkûm etmiştir. Yaklaşık beş hafta süren kuşatma, meydana gelen şiddetli bir yağmur sonucunda, oluşturulan bentlerin sel sularıyla yıkılması sonucu hedefine ulaşamamıştır.”¹⁰⁷

“Kars, 19.yy. boyunca Çarlık Rusya'sının saldırı tehdidini her an üzerinde duymuş, bir sınır sancağıdır. 1807'de Tiflis yönünden saldırıya geçen Rus ordusu, kentin; ancak kenar mahallelerine dek sokulabilmiş ve kısa sürede püskürtülmüştür. Yüzyılın ikinci çeyreğinde, İranlılar Kaçar hanedanı döneminde, 3 yıl üst üste Kars'a saldırmış, İran saldırıları, 1823 Erzurum antlaşması ile son bulmuştur.”¹⁰⁸

Şekil 2.2. XIX. Yüzyılda, Kars'ı Gösteren Bir Gravür. (The Russo-Turkish war, Henry Montague Hozier, London 1878,1,170) (Kaynak: Gündüz, T., “Kars”, 2001, s. 515).

“On yıl geçmeden, Kars; yeniden, Rus saldırısına uğramıştır. Paskeviç komutasındaki Rus ordusu, kenti 5 Temmuz 1828'de, İç Kale'yi de 15 Temmuz 1828 de işgal etmiştir (Şekil 2.3). Kent, yıkılıp yağmalanmıştır. Ertesi yıl, Erzurum ve Bayburt'u da alan Rus ordusu, 1830'da imzalanan, Edirne Antlaşması uyarınca 1830

¹⁰⁶ Anonim, s. 4493.

¹⁰⁷ Kırzioğlu, *Kars Tarihi I*, s. 544.

¹⁰⁸ Anonim, s. 4494.

İlkbaharında geri çekilmiştir.”¹⁰⁹ “Ruslar, Kars’tan çekildikten sonra, Kars şehir merkezi, tam bir harabe görünümündeydi. Kars’ın, bu ilk Rus istilası öncesinde nüfusu, 50.000 iken; işgal sonrasında, 12.000’e düşmüştür. Şehirde ve kale dâhilinde olan 72 cami ve mescitten, 48’i ile şehrin dörtte üçü; Bey konakları, istihkâmlar ile kale tahrip edilmiştir. Rus Ordusu, Kars’ı boşaltmadan önce, şehir merkezindeki ev ve iş yerlerini de yağmalamıştır.”¹¹⁰

Şekil 2.3. Rus Orduları Tarafından, 1828 Yılında Kuşatılan Kars. (Kaynak: Yıldırım Öztürkkân Arşivi).

1855’te Rus ordusu, Kars’ı yeniden kuşatmıştır. Kent halkı, Ruslar’ın güçlü saldırılarına karşı başarıyla direnmiştir (Şekil 2.4). Direnişin ödülü olarak Kars’a, “Gazi” unvanı¹¹¹ ve Anadolu’da ilk şehir savaşı madalyası olan, zafer için bastırılan: “Kars nişanı”¹¹² verilmiştir (Fotoğraf 2.1). Kent halkı, 3 yıl vergi ile 5 yıl askerlikten muaf kılınmıştır. Kars, 5 ay sonra koşula bağlı olarak Rus ordularınca yeniden işgal edildiysede 1856 Paris Antlaşması ile boşaltılmıştır.¹¹³

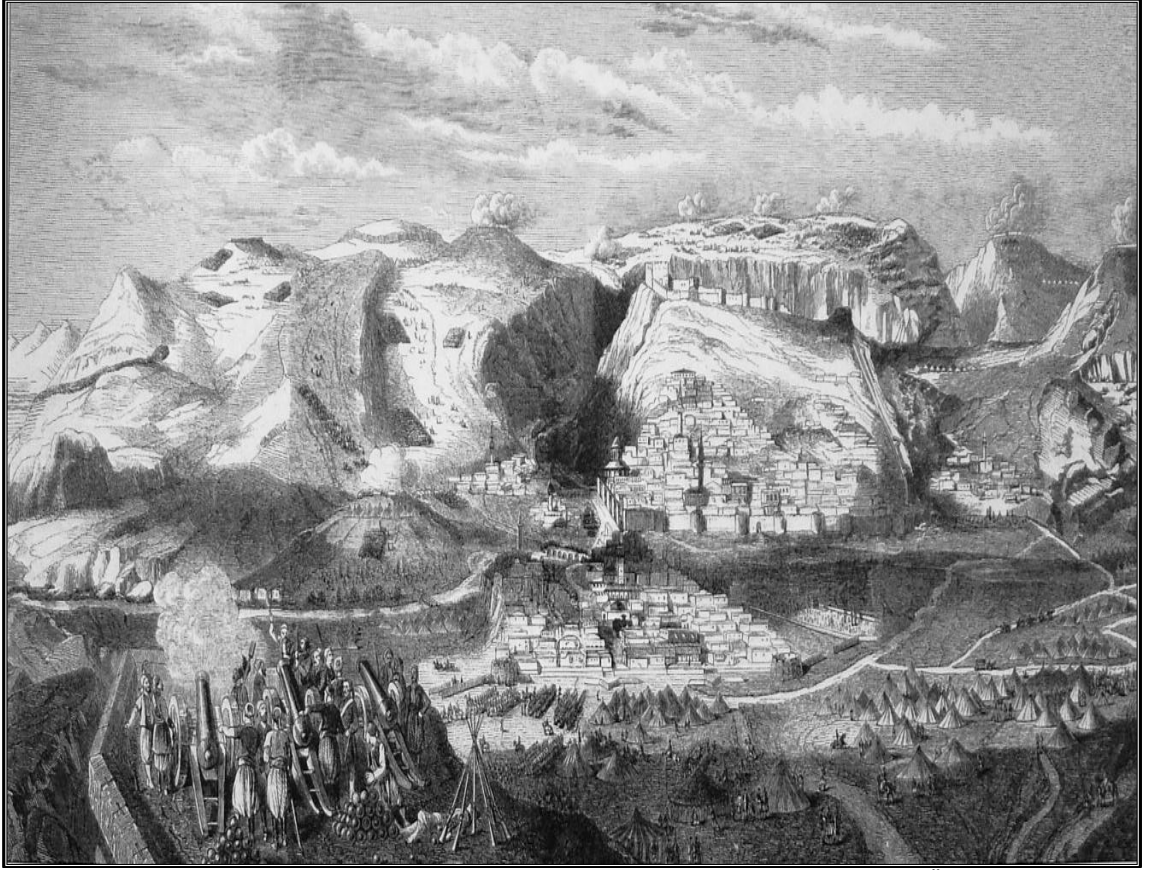
¹⁰⁹ Anonim, s. 4494.

¹¹⁰ Kızılkaya, s. 19.

¹¹¹ Anonim, s. 4494.

¹¹² Kırzioğlu, *Kars Tarihi I*, s. 1.

¹¹³ Anonim, s. 4494.

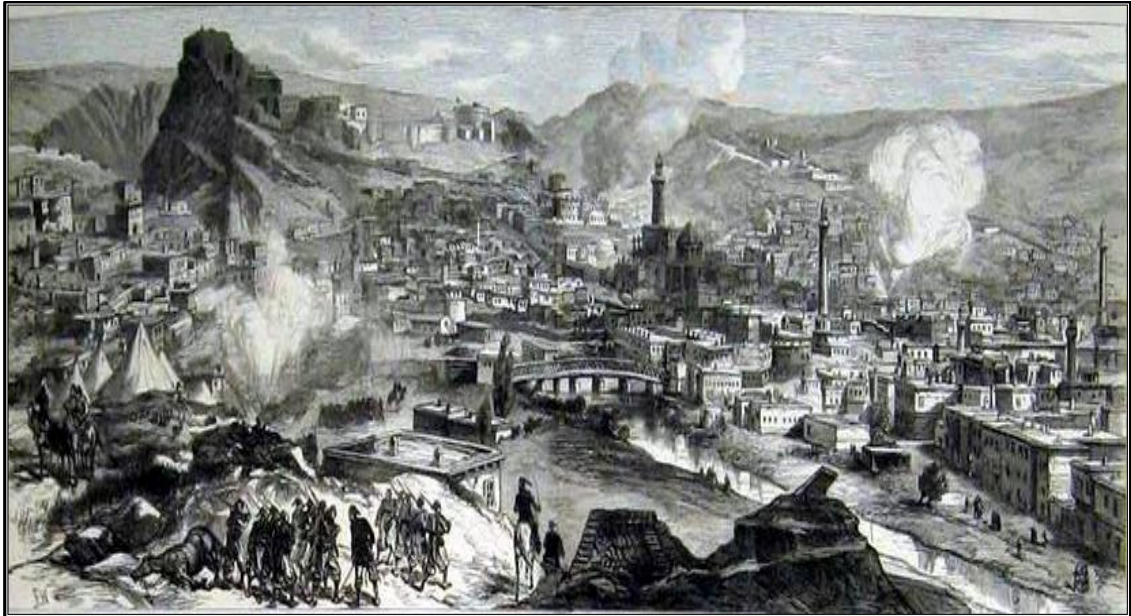

Şekil 2.4. Rus'lar Tarafından, 1855 Yılında Kuşatılan, Kars Kenti. (Kaynak: Yıldırım Öztürkân Arşivi).

Fotoğraf 2.1. 1855 Yılında, Rus Kuşatmasına Karşı Büyük Kahramanlık Gösteren Kent Halkına ve Kente, "Gazilik" Unvanı Verilmiştir. (Foto: Yıldırım Öztürkân Arşivi).

“1877-1878 Osmanlı-Rus savaşından doğu cephesinde Gazi Ahmet Muhtar Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu, 6 ay kadar savaştıktan sonra Alacadağ da bozguna uğramıştır. Savaş sonrası imzalanan Berlin antlaşması ile 19.yy. sonlarına doğru Kars, üçüncü kez Rus işgali altına girmiştir. 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı öncesinde, Kars’ın kent nüfusu, yaklaşık 20.000 idi. Kentin çevresi ile ticari ilişkileri gelişmemişti. Tarım, yerel zanaat uğraşları da; ancak yerel tüketimi karşılamaya yönelikti.”¹¹⁴ “Çarlık Rusya’sı, bu dönemde: Kars, Ardahan, Oltu ve Kağızman’dan oluşan bir askeri vilayet (oblast) kurmuştur. İşgal süresince, Rus yönetiminin yörede giriştiği kolonizasyon çalışmaları, yerli Müslüman halkın göç etmesine yol açmıştır. 1881’e değin 3 yıl içinde, 11.000’i kent içinden olmak üzere, Kars yöresinden toplam 82.000 nüfus, Erzurum’a göç etmiştir. Müslümanlardan boşalan yerleşimlere, Rus yönetimi; Ermeni, Rum, Yezidi, Süryani Ukraynalı, Estonyalı, Malakan gibi çeşitli etnik ve dinsel gurupları yerleştirmiştir. Kars yöresi, Çarlık Rusya’sının yönetimi altında, kentleşme yönünden farklı bir gelişim geçirmiştir. Kars ve çevresindeki kentlerin hepsi, bu dönemde askeri garnizon merkezleriydi. Nitekim Ruslar, eski Kars kentini olduğu gibi bırakarak Kars Çayı’nın güneyine geçmiş ve yeni bir kent kurmuşlardır.”¹¹⁵ (Şekil 2.5)

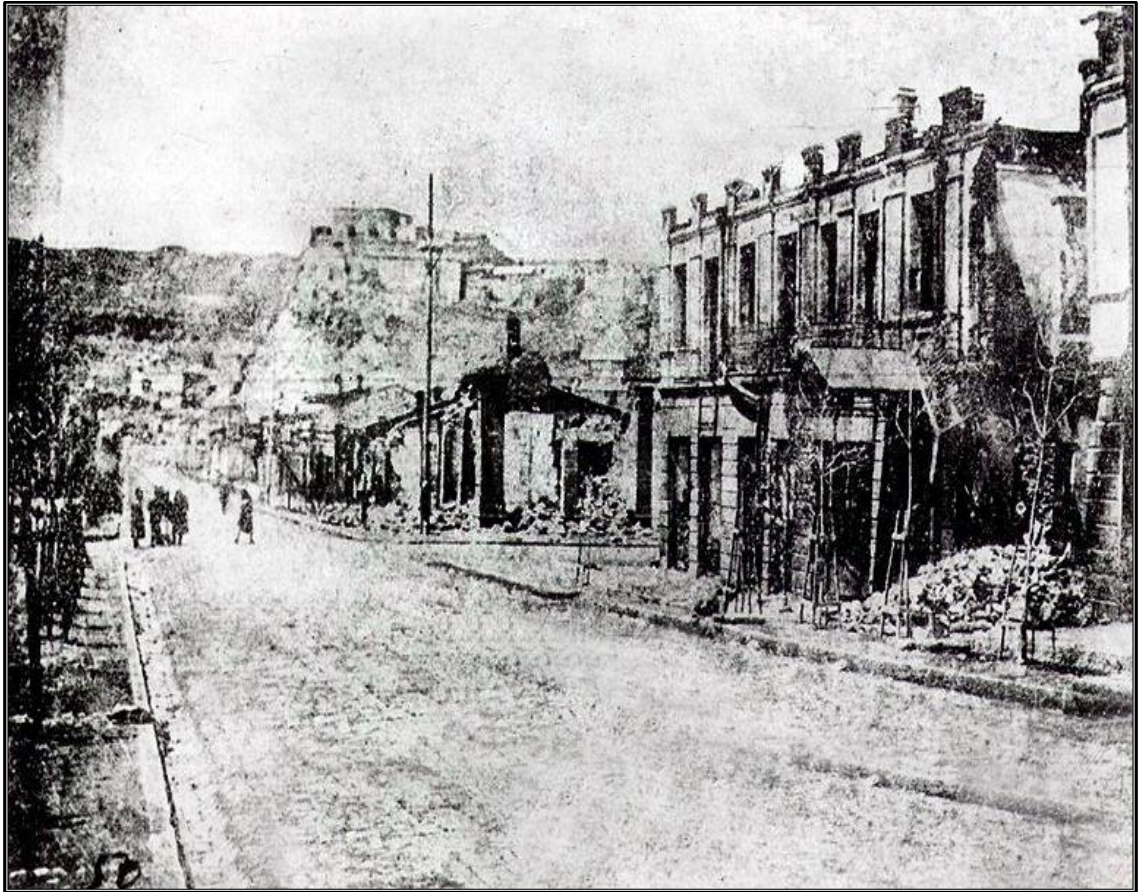

Şekil 2.5. Ruslar Tarafından, 1877 Yılında Kuşatılan Kars Kenti. (Kaynak: Yıldırım Öztürkkân Arşivi).

¹¹⁴ Anonim, s. 4494.

¹¹⁵ Anonim, s. 4494.

“3 Mart 1918’de, Osmanlı Devleti ve Rusya’nın da imzaladığı, Brest-Litovsk Antlaşması ile üç sancak (Kars-Ardahan-Batum) bölgelerinin, anavatana kavuşması kabul edilmiştir. Bu antlaşmayı kabul etmeyen Taşnak Ermeniler, Erzincan ve Erzurum şehirleriyle köylerinde yaptığı gibi, Kars ilindeki Türkleri de en kıyıcı ve insanlık için yüzkarası olan vahşi usullerle, kırıp bitirme işine girişmiştir. 1918 yılı Mart ayından başlayarak Nisan sonuna dek, 55 günlük sürede; Sarıkamış ve Kağızman kazalarıyla Kars şehrini yakarak bölgede yaşayan, 20.000’den fazla Türk’ü katletmişler. Kars kenti, 25 Nisan 1918’de, Kâzım Karabekir Paşa kumandasındaki kolordu tarafından, ıssız ve yangın alevleri içerisinde kurtarılmıştır.”¹¹⁶ (Fotoğraf 2.2)

Fotoğraf 2.2. Kâzım Karabekir Paşa Kumandasındaki Kolordu Tarafından, 25 Nisan 1918’de, İssız ve Yangın Alevleri İçerisinde Kurtarılan Kars Kenti. (Foto: Yıldırım Öztürkkân Arşivi).

“30 Ekim 1918 de imzalanan Mondros Mütarekesi ile Kars-Ardahan-Batum bölgelerinin tekrar anavatandan ayrılması ihtimaline ve Kars’ı çevresindeki Ermeni ve Gürcü saldırılarına karşı korumak ve bölgenin haklarını milletlerarası alanda savunmak amacıyla, ilk Müdafai Hukuk Teşkilatı da Kars’ta kurulmuştur. 5 Kasım

¹¹⁶ Kırzioğlu, *Kars Tarihi I*, s.555.

1918'de, Kars İslam Şurası adını alan teşkilat, 18 Ocak 1919 tarihinde toplanan kongrede çevre alanlardaki teşkilatlarında katkısıyla, yönetim merkezi Kars olmak üzere, Kars ve çevresini içine alan Cenub-ı Garb-ı Kafkas Hükümetini kurmuştur. Kars böylelikle, tarihinde ikinci defa başkentlik özelliğine sahip olmuştur. Ancak 12 Nisan 1919'da İngilizlerin işgale uğrayan kentte, hükümet dağıtılarak üyeleri Malta adasına sürgüne yollanmış ve Kars, Ermenilerin yönetimine bırakılmıştır. Böylece yaklaşık 3 ay süren Kars'ın başkentlik dönemi de sona ermiştir."^{117_118}

"19 Mayıs 1919'da, I.Türkiye Büyük Millet Meclisi kurulduktan bir müddet sonra, Doğu Cephesi Komutanlığına atanan Kâzım Karabekir Paşa, 30 Ekim 1920'de Kars'ı, Ermeni işgalinden ikinci kez kurtarmıştır. Daha sonra imzalanan Moskova ve Kars Antlaşmaları sonucu kesinleşen sınırlar ile Kars, Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde kalmıştır."¹¹⁹

Fotoğraf 2.3. Kars'ın, Türk Topraklarına Katılmasından Sonra Kutlanan Ulusal Bayram (Alexander Nevsky Rus Askeri Kilisesi Önü). (Foto: Yıldırım Öztürkkân Arşivi).

¹¹⁷ Gündüz, s. 515.

¹¹⁸ Kırzioğlu, *Kars Tarihi I*, s. 557.

¹¹⁹ Gündüz, s. 515.

2.2. NÜFUS

2.2.1. Nüfusun Tarihi Gelişimi

Kars'ın cumhuriyet öncesine dair, nüfus verileri daha çok: Seyahatnamelere, salnamelere, vergi defterlerine ve periyodik olmayan nüfus sayımlarına, dayanmakta ve bu durumda çok sağlıklı sonuçlar söz konusu olmamaktadır. Verilerin sağlıklı olmasında, kaba tahminler ile birlikte: Hane sayısına göre yapılan çıkarımlar, hane mahremiyeti, kentin askeri garnizon özelliği nedeniyle nüfus sayısının gizlenmesi ile kent nüfusunun çevre kırsal yerleşimlerle birlikte değerlendirilmesi gibi sebepler de etkili olmuştur; Ancak adı geçen kaynaklar, dönemleri hakkında fikir vermesi bakımından yine de dikkate alınarak değerlendirilmiştir.

Kuruluşundan 16.yüzyıla dek nüfusu hakkında fazla veri bulunmayan kentte dikkate değer ilk nüfus verileri bu yüzyıldan itibaren ortaya çıkmıştır. Bu yüzyıla kadar Kars şehri ve çevresi uzun süreli savaşların devamlı etkisi altında kaldığından, büyük nüfus ve gelir kaybına uğramış 1560'tan sonra civardaki aşiretlerin, teşvikle bölgeye yerleşmeye başlamasıyla, bölge yavaş yavaş şenlenmiştir. Çevredeki bu gelişmeler, Kars şehrinin de gelişmesinin yolunu açmıştır. Askeri bir garnizon olması nedeniyle, XVI. yüzyılın son çeyreğindeki yıllarda, Kars'taki sivil iskânının çok az olduğu tahmin edilmektedir.¹²⁰

Evliya Çelebi Seyahatnamesi 'ne göre Kars kentinde, 1647 yılında 1.500 asker 3.000 civarında da konut bulunmaktadır.¹²¹ Dönemin aile nüfus özellikleri dikkate alınarak nüfusa, askerler dışındaki erkek, kadın ve çocuklarda dâhil edildiğinde, bu yıllarda kent nüfusunun 15.000 civarında olduğu tahmin edilmektedir.

Kars'ın nüfusu ile ilgili ilk istatistiki bilgilere; 1831 yılında Osmanlı Devleti döneminde yapılan ancak, birçok kısıtlayıcı nedenden dolayı hata miktarı fazla olan nüfus sayımı ile ulaşılmaktadır. Sayım sonuçlarına göre Kars'ın da içinde bulunduğu merkez kazası erkek nüfusu: 17.580' i Müslüman, 2.161'i diğer dini guruplardan olmak üzere toplam, 19.741' dir.¹²² Sayım, merkez kazanın nüfusunu göstermekte olup kent nüfusu konusunda, açık bilgi vermemektedir. Bu dönemde doğudan gelen Rusların saldırı tehdidi altındaki kale şehri olan Kars'ın askerlerce takviye edilmesi

¹²⁰ Gündüz, s. 517.

¹²¹ Kurşun, Kahraman, Yücel, s. 168, 169.

¹²² Kemal H. Karpat, 2003, *Osmanlı Nüfusu (1830–1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2003, s. 59.

gerekliliğinden dolayı, erkek nüfusunun daha fazla olması muhtemelken, tahmini kent nüfusunun mevcut kent ve kale alanının taşıma kapasitesine uygun olarak bu rakamın yarısı civarında yani 10-12 bin olması, olasıdır.

1848 yılı Salnamesine göre: Kars'ta mevcut 26 mahallede, 1.853 hane kayıtlı iken; kentte, 10.584' ü Müslüman ve 522' si gayrimüslim toplam, 11.106 erkek nüfusun varlığı söz konusudur¹²³ (Tablo 2.1). Bu dönemde de önceki döneme uygun siyasi koşullar nedeniyle, sınır kenti konumundaki Kars'ta, askeri sebeplerden dolayı muhtemelen erkek nüfusun sayısı daha fazla iken; sayıma dahil edilmeyen kadın ve çocuk nüfus sayısı daha azdır. Bu sebepten dolayı tüm kent nüfusunun 15 bin civarında olduğu tahmin edilmektedir.

Tablo 2.1. 1848 Yılı, Kars Kent Nüfusunun Mahallelere Göre Hane ve Nüfus Dağılımı.

Sayı	Mahalle	Nefer	Hane Sayısı	Tahmini Nüfus
1	Tosi Paşa Mahallesi	43	23	138
2	Vaizzade Mahallesi	208	89	534
3	Cami-i Kebir (Büyük Camii)Mahallesi	53	27	162
4	Cami-i Künbed Mahallesi	86	38	228
5	Cami-i Evliya Mahallesi	54	28	168
6	Ab-ı Çoruk Mahallesi	106	55	330
7	Kebir-i Abdi Ağa Mahallesi	89	42	252
8	Küçük Abdi Ağa Mahallesi	61	33	198
9	Taş Cami Mahallesi	102	46	264
10	Müftüoğlu Mahallesi	118	55	330
11	Halil Efendi Mahallesi	132	62	372
12	Taş cami mahallesi	73	31	186
13	Ömer Ağa Camii Mahallesi	57	29	174
14	Cami-i Atik Mahallesi	225	93	558
15	Cami-i Cedid Mahallesi	227	103	618
16	Tezharap Mahallesi	118	48	288
17	Hacı Seyyid Mahallesi	300	178	1068
18	Hocazade Camii Mahallesi	416	205	1230
19	Halefoğlu Mahallesi	167	81	486
20	Ahmetpaşa Mahallesi	81	42	252
21	Göncüoğlu Mahallesi	220	105	630
22	Hacışeref Mahallesi	233	114	684
23	Mustafağa Mahallesi	259	127	762
24	Yusufoğlu Mahallesi	308	146	876
25	Kilise Mahallesi	52	18	108
26	Çukur Mahallesi	93	35	210
	Toplam	3881	1853	11106

(Kaynak: Tozlu, S., Bulut, H., agm., 2009, s. 141–154).

¹²³ Selahattin Tozlu, Hüseyin Bulut, “Kars Şehri'nin Nüfusu (XIX. Yüzyıl Ortası)”, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 4, 2009, ss. 141–154.

1877 yılı Erzurum vilayeti salnamesine göre, Kars'ta kaza dâhilinde 14.355 erkek nüfus¹²⁴ mevcut iken; salnamede, kentteki nüfusa dair herhangi bir bahis sözü konusu değildir. Daha önceki 1831 sayımı ve 1848 yılı salname kayıt döneminin değişmeyen siyasi koşulları göz önünde bulundurulduğunda, kentte asker ve erkek ağırlıklı 10 bin civarında bir nüfusun varlığı, olası gözükmetedir. Bu yüzyılda, Kars'ı çeşitli amaçlarla ziyaret eden birçok yabancı seyyah, Kars'taki nüfus ve hane sayısı hakkında da bilgi vermişlerdir (Tablo 2.2). Bu seyahatçıların verdikleri bilgilerde; kent, 10-12 bin civarında nüfusa ve 2-3 bin haneye sahip olduğunu, salnelere paralel şekilde doğrular niteliktedir. Günümüzde eski Kars kentinin konuşlandığı Kaleiçi, Karadağ ve Bayrampaşa mahallelerini kapsayan alanın, güncel konut ve nüfus sayısının, geçmişle benzerlik göstermesi; seyahatnamelerde, tahminlere dayanan nüfusun varlığını teyit etmektedir.

Tablo 2.2. 19.Y.Y.' da, Kars'ı Ziyaret Eden Bazı Seyyahların Kentteki Hane ve Nüfus Sayısı Tahminleri.

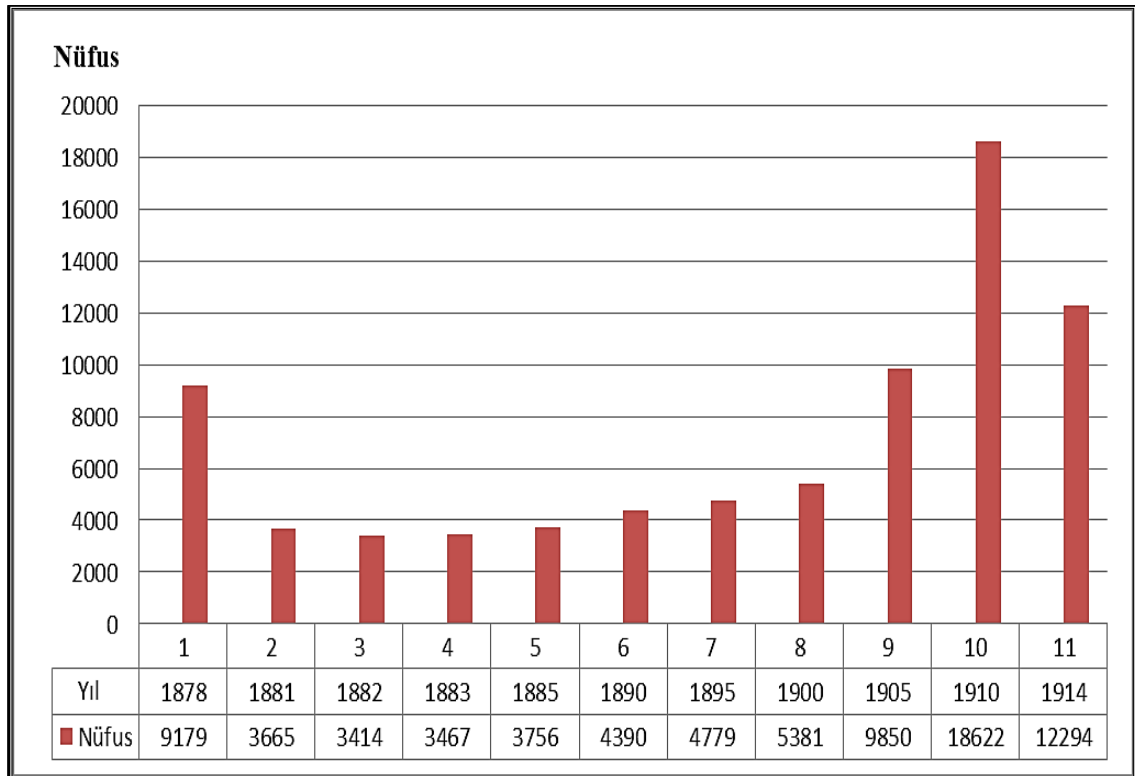
Ziyaret Yılı	Seyyah	HaneSayısı (Tahmini)	Nüfus (Tahmini)
1819	Ker porter	10.000	50.000
1828	Ushakoff	2.614	7.453
1835	Brant	15.00-2.000	8.000-10.000
1836	Hamilton	3.000	10.000-12.000
1837	Abbot	2.000	13.700
1838	Texier		6.000
1843	Koch	2.000-3.000	10.000-12.000
1846	Holmes		22.000
1893	Lynch	2.000	10.000-12000

(Kaynak: Yaban, H. (2006). "Kars Kenti 19. yy. Değişimi". *Kars "Beyaz Uykusuz Uzakta"*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s.441,467' den faydalanılarak oluşturulmuştur).

Kars ve çevresi, 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı ile birlikte Rus işgaline girdikten sonra, Ruslar tarafından Vilayet İstatistik Komitesi oluşturularak gerek kente gerekse çevre alanlara dair değişik amaçlarla ve düzenli periyotlarda istatistiki çalışmalar yapılmıştır. Bu şekilde, alana ait ilk ciddi nüfus verileri de bu dönemde ortaya çıkarılmıştır. Çalışmalarda; askerler, mülteciler, kaydı Rusya'nın değişik yerlerinde bulunup Kars'a geçici görevle atanan memurlar hariç tutulmuştur. Bu

¹²⁴ Badem, s. 46.

sayımlarda nüfusun yaş, cinsiyet etnik köken, din gibi özellikleride dikkate alınmıştır.¹²⁵ Bu dönem, kent nüfusu; işgalin ilk yılındaki, 1878'den daha önceki sayım, salname ve tahminlerden elde edilen sonuçlara çok yakın olup cinsiyet ayırimsız çoğunluğu Müslüman toplam 9.179 kişidir. Sonraki yıllarda, kentte Rus baskılarıyla meydana gelen göçlerle, nüfus oldukça azalarak 3-4 bin seviyelerine düşerken; Rusya'nın değişik yerlerinden getirilip kente de yerleştirilen Hristiyan nüfusun arttırılması ile Müslüman nüfusu da azınlığa düşmüştür. Kentte yapılan imar planının hayata geçirilmesi ve yeni kent alanında oluşturulan konut ve yaşam alanlarının artışına bağlı olarak kentin nüfusu, 1895 yılından sonra düzenli olarak artmaya başlamıştır. 1905'te işgalin ilk yılındaki mevcut kent nüfusu aşılmışken kent, beş yıl içinde adı geçen koşulların etkisiyle, nüfusunu katlayarak, 1910'da yaklaşık 20.000'e ulaşmış, o dönemler için büyük kabul edilecek maksimum değerine sahip olmuştur. Sonraki yıllarda dönemin siyasi askeri olayları sonucu azalmaya başlayan kent nüfusu, Rus işgalinin sonunda, 10 bin seviyelerine gerilemiştir¹²⁶ (Şekil 2.6).

Şekil 2.6. Rus İşgali Döneminde (1878-1918), Kars Kenti Nüfusunda Meydana Gelen Değişimler. (Kaynak: Badem, C., age., 2010, s. 48, 49).

¹²⁵ Badem, s. 46, 47.

¹²⁶ Badem, s. 45-66.

Kars kenti ve çevresine ait, Cumhuriyet dönemindeki ilk nüfus verileri, 1927 yılında yapılan birinci nüfus sayımı ile elde edilmiştir. Bu nüfus sayımına göre Kars, 13.735 nüfusu ile 205.098 olan il nüfusunun % 6,7'sini; 3.305.879 olan Türkiye kentli nüfusunun ise yaklaşık % 0,42'sini oluşturmakta olup bu günkü kriterlere göre, kasaba boyutunda yerleşim merkezi durumundadır. Aradan geçen yaklaşık doksan yıllık dönemin sonunda Kars, günümüzde 76.928 nüfusuyla orta boyutlu bir kent durumuna gelmiş olup 305.755 olan il nüfusunun % 25 ve 56.222.356 olan Türkiye kentli nüfusunun % 0,14'ünü oluşturmaktadır. Kars, bu dönemde nüfusunu yaklaşık olarak % 560 artırmış olmakla birlikte, % 1700 artış gösteren Türkiye kent nüfusuna göre, üç kat zayıf bir gelişim göstermiştir. Geçen yıllarda kent ve Türkiye kentsel nüfusunda; çeşitli dönemlerde, dalgalanmalar görülmüş ve bunun sonucunda Kars, kentleşme belirleyicisi olabilecek: Sosyal, beşeri, iktisadi unsurlar açısından, düşük hızla da olsa, kentsel evrime uğramıştır. Nüfus artışına dayalı olarak meydana gelen bu evrimin, kendine özgü dönemsel karakteristikleri bulunmakla beraber, siyasi ekonomik dinamikler de kentsel evrimleşme sürecine önemli katkı sağlamıştır (Tablo 2.3).

Tablo 2.3. 1927-2011 Yılları Arasında, Kars Kent ve İl Nüfuslarının Gelişimi¹²⁷

Yıllar	Kent Nüfusu					İl Nüfusu		
	Erkek	Kadın	Kent Nüfusu Toplam	Artış Oranı (Periyot) (%)	Yıllık Nüfus Artış Hızı (%)	İl Nüfusu	Artış Oranı (Periyot) (%)	Yıllık Artış Hızı (%)
1927	4.768	9.133	13.735	-		205.098		
1935	11.180	6.879	18.059	31.5	34.22	305.536	49	49.82
1940	17.841	6.914	24.755	37	63	356.534	16.7	30.87
1945	14.079	8.281	22.361	-9.7	-20	381.176	6.9	13.37
1950	-	-	21.131	-5.5	-11.34	410.236	7.6	14.7
1955	19.852	11.291	31.143	47.3	77.57	487.844	18.9	34.65
1960	18.589	13.552	32.141	3.2	0.62	543.600	11.4	21.64
1965	24.174	17.202	41.376	28.7	50.5	606.313	11.5	21.84
1970	30.819	22.519	53.338	29	50.79	660.018	8.9	16.97
1975	32.876	22.016	54.892	2.9	0.57	707.398	0.72	13.87
1980	32.315	26.484	58.799	7.1	13.71	700.238	-1.01	-2.03
1985	38.287	31.006	69.293	17.8	32.83	722.431	3.17	6.24
1990	43.331	35.124	78.455	13.2	24.83	662.155	-8.3	-17.42
2000	42.948	35.525	78.473	0.02	0.002	327.056	-50.6	-9.05
2011	37.926	35.902	76.928	-5.9	-0.21	305.755	-6.5	-0.61

(Kaynak: TÜİK verilerinden faydalanılarak hazırlanmıştır).

¹²⁷ Kent ve il nüfus artış hızı, TÜİK tarafından kullanılan $P_{n+t} = P_n \cdot e^{rt}$ formülü ile hesaplanmıştır.

Kars kentinin 1927 ile 1940 yılları arasındaki nüfusu, dönemin Türkiye kent nüfusundaki durağan seyre paralel bir gelişim göstermiştir. Bu dönemin başında, 13.735 olan kent nüfusu, aradan geçen 13 yılın sonunda 24.755'e ulaşıp, yıllık % 6,2 civarı bir gelişim gösterirken; il nüfusu, 205.098'den 356.534'e çıkarak yıllık % 5,7 artışla kent nüfusuna göre, daha kısıtlı gelişim göstermiştir. Sekiz yılı kapsayan periyotta kent nüfusu, % 2,4 olan Türkiye kent nüfus artışında üzerinde, bir gelişim göstermiştir. Bu dönemde, il ve kent nüfusu; Kafkaslar 'da, sınırimız dışında kalan Müslüman ve Türk nüfusunun Türkiye'ye olan göçü,¹²⁸ Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte, kent ve çevresinde meydana gelen savaşların son bulup hayatın normale dönmesi, tarım ve özellikle hayvancılığa dayalı ekonomik hayatın canlılığa kavuşması, SSCB ile gelişen hayvan ticaretine dayalı sınır ticaretinin katkısı,¹²⁹ doğurganlık oranlarındaki artış ve 1935'te Ağrı ili, ilçeleri olan Iğdır ve Tuzluca'nın, idari olarak Kars iline bağlanması ile ciddi bir artış göstermiştir.

1940-50 yılları arasında, Türkiye'nin genelinde olduğu gibi il ve kent nüfusu artış hızında durağan bir seyir hâkimdir. Bu dönemin başında, 356.534 olan il nüfusu, dönemin sonunda 410.236'ya ulaşmasına rağmen, nüfus gelişimi bir önceki dönemin altında kalarak yıllık % 1,5, civarında meydana gelmiştir. Dönemin başında 24.755 olan kent nüfusu ise il nüfusu aksine; dönem sonunda, 21.130'e düşerek yıllık, % 1,7 oranında gerileme göstermiştir. İl genelinde nüfus artışındaki olumsuz seyir, İkinci Dünya Savaşı koşullarının Türkiye'de ve ilde, bir önceki dönemdeki gelişim dinamiklerini negatif etkilemesi ile ilgilidir. Bu dönemde, sınırlardaki önlemler nedeniyle Kafkasya kaynaklı göçlerin çok azalması,¹³⁰ hayvancılığa dayalı sınır ticaretinin SSCB-Kars Konsoloslugu'nun 1938¹³¹'de kapatılması ile neredeyse bitmesi; iklimde meydana gelen kuraklıkların, tarım ve hayvancılık üretimini kısıtlaması, yurt genelinde seferberlik hali sonucunda, doğum oranlarının il genelinde de düşmesi, kent nüfusunda da azalmaya sebep olan temel etmenlerdir.

Kars il ve kent nüfusu, 1950 yılından başlayarak Türkiye'deki kentsel nüfus artışına paralel olarak pozitif yönlü, ciddi bir ivme kazanmıştır. 1950-1960 arası on

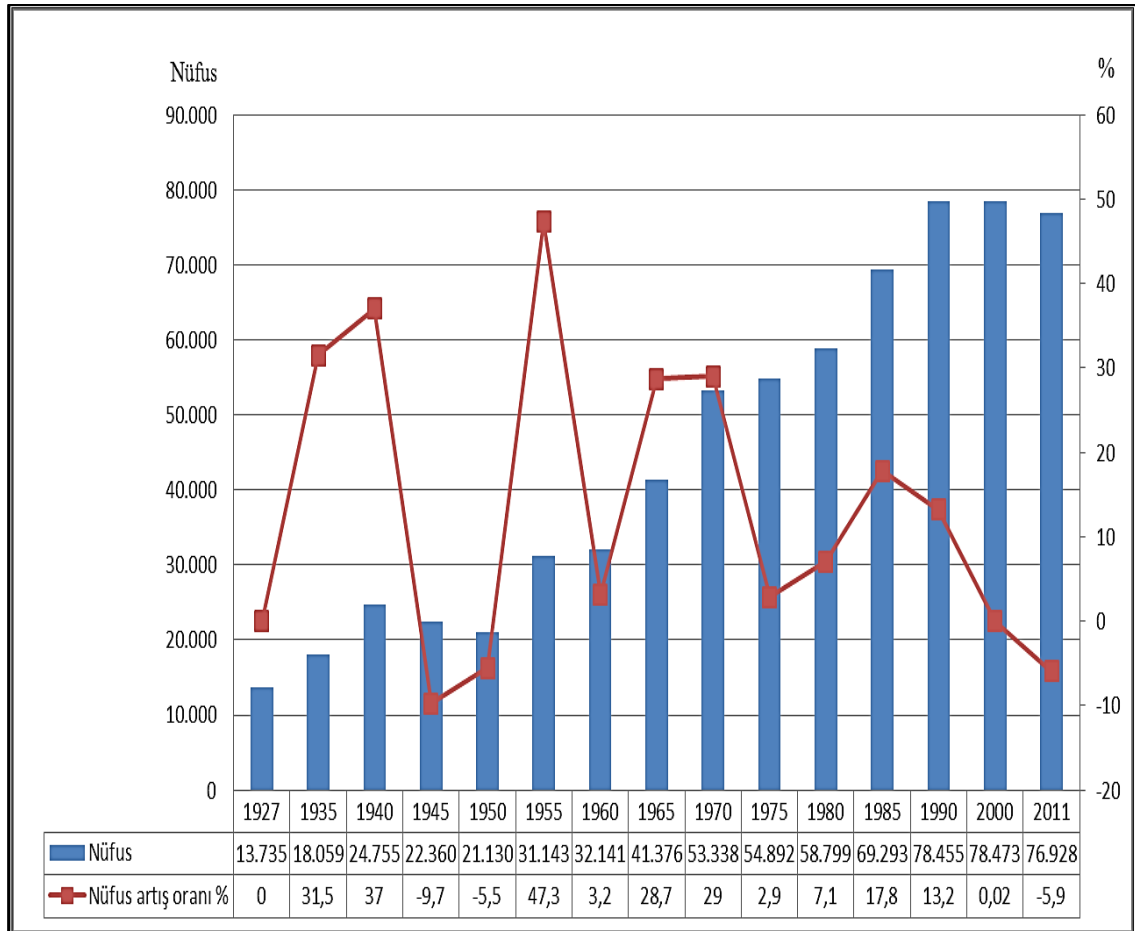
¹²⁸ Julide Akyüz Orat, Nebahat Aslan Oran, Mustafa Tanrıverdi, *Osmanlıdan Cumhuriyete Kafkas Göçleri*, Kafkas Üniversitesi, Kars 2011, ss. 1-225.

¹²⁹ Ural, S., "Atatürk Döneminde Kars'ın Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Durumu", *Kars "Beyaz Uykusuz Uzakta"*, YKY, İstanbul 2006, s. 126.

¹³⁰ Orat, Oran, Tanrıverdi, ss.1-225.

¹³¹ Kars İl Yıllığı, "Kars", 1967, s. 23.

yıllık dönemde, il nüfusu 410.236'den 543.600 çıkarak yıllık, % 3,3 artış gösterirken kent nüfusu 21.130'dan, 32.140'a çıkmış ve il nüfusuna göre daha yüksek oranla, yıllık ortalama % 5,2 artış göstermiştir. Dönemin ilk beş yılında, Kars'ın nüfus artışı, ülke genelindeki yıllık, % 2,2'lik kentsel nüfus artış oranının üzerinde gelişim göstermiştir. Bu dönemde Türkiye'de, çok partili yaşama geçişle ekonomik ve sosyal alanlarda sağlanan değişimlerin, Kars'a olumlu yansımaları; yüksek doğurganlık hızlarına sebep olarak nüfus artışında, pozitif yönlü bir gelişime sebep olurken. Kars kenti nüfusu, yüksek doğurganlık oranları ile de ülke rakamlarının çok üzerinde gelişip kabaca, % 50 artış göstermiştir. Nüfus artışında, SSCB'nin Türkiye'den, boğazlar ile il topraklarını talep etmesi ve yönelttiği tehdit in etkisiyle, Türk askeri birliklerin sayısının kent ve çevresinde artışı da etkili olmuş olup, cazibe unsurlarının azlığı sonucu, kentsel nüfusun artışında, kırsal alanlardan gelen göçlerin etkisi, düşük düzeydedir¹³² (Şekil 2.7).

Şekil 2.7. Cumhuriyet Döneminde, Kars Kenti Nüfus Gelişimi ve Nüfus Artış Oranı (1927-2010). (Kaynak: TÜİK verilerinden faydalanılarak hazırlanmıştır).

¹³² Anonim, s. 4525.

İlde, önceki on yıllık dönemde sağlanan nüfus artışı, 1960'lı yıllarda da pozitif seyrine devam etmiştir. 1960-1970 arası kapsayan bu dönemde il nüfusu, 543.600'den 660.018'e çıkarak yıllık ortalama, % 2,2 artış gösterirken; kent nüfusu, 32.141'den 53.733'e çıkıp yıllık, % 4 artış oranıyla il nüfusunun üstünde, % 5,5 civarındaki Türkiye kent nüfusu yıllık artış oranının, altında gelişime sahip olmuştur. Bu gelişimde; ildeki yüksek doğurganlık oranları, il içinden ve Karadeniz Bölgesi, kırsal alanlarından gelen göçler¹³³ ve ilde ekonomik hayatı canlandıran bazı kamu yatırımları etkili olmuştur.

Kars'ın 1970'li yıllarda, nüfus artışı hızı düşmüş ancak nüfusun pozitif yönlü seyri devam etmiştir. 1970-1980 arası kapsayan bu dönem de il nüfusu, 660.018'den 700.238'e ulaşarak yıllık, % 0,6 oranında gelişim gösterirken; dönemin başında 53,338 olan kent nüfusu, dönemin sonunda 58,799'e ulaşarak yıllık, % 1 oranında gelişimle il nüfusunun üzerinde; ancak % 3 civarındaki Türkiye kent nüfusu yıllık artışı oranı altında gelişim göstermiştir. Geçen on yıllık sürede Türkiye'de yaşanan siyasi ve ekonomik sebeplere dayalı krizlerin sonuçlarının Kars'a yansmasıyla meydana gelen terör ve huzursuzluk ortamı, gerek il ekonomisinin bozulmasına gerek doğurganlık oranlarında düşüşe gerekse il dışına yoğun göçlere zemin hazırlayarak bu dönem de nüfus artışındaki durağan görüntüye sebep olmuştur (Şekil 2.7).

Ülke genelinde, 1980'li yıllarda görülen hızlı nüfus artışına rağmen, 1980-1990 arası dönemde Karsta, il nüfusu 700.238'den 662.155'e düşerek, yıllık % -0,6 azalış gösterirken; kent nüfusu, aksine pozitif seyrile 58,799'den 78,455'e yükselerek yıllık, % 3,3 gelişim göstermiştir. Ancak bu değer, % 7 civarındaki Türkiye kentleri, yıllık nüfus artış oranının altında bir gelişimi göstermektedir. Bu dönemde, ildeki yüksek doğurganlık oranlarına rağmen ekonomik koşulların kötülüğü ve ülkenin diğer yerlerinde, cezbedici unsurların fazlalığı nedeniyle oluşan yoğun göçlerle, il nüfusu erimeye başlamıştır. Bu periyotta ildeki göçlerin az bir kısmının kent merkezine yönelmesi ve Türkiye'de sağlanan ekonomik, sosyal gelişimlerin yansması ile kentte, il genelinin aksine, ciddi nüfus gelişimi meydana gelmiştir.

Kars'ın 1990 ile 2000 yılları arasındaki nüfusunda, ciddi değişimler görülmüştür. Bu dönemin başında, Iğdır ve Ardahan'ın il olup Kars'tan ayrılması ve önceki dönemlerden il dışına devam eden göçlerinin etkisiyle, 662.155 olan il nüfusu

¹³³ Bu dönemde Kars'a göç eden Karadeniz kökenliler, halen kent ve çevresindeki ikametlerini sürdürmektedir.

dönemin sonunda, 327.056'ya düşerek kabaca % 50 oranında azalma göstermiş ve Cumhuriyet döneminde, il nüfusunda yaşanan en büyük kayıp meydana gelmiştir.¹³⁴ Bu dönemin başında, 78,455 olan kent nüfusu ise dönem sonunda, 78.473'e çıkarak geçen on yıllık sürede, sadece 18 kişi artışla durağan görüntülü bir seyir gösterip % 002 artış oranıyla, % 3,2 civarında artan Türkiye kentleri nüfus artış oranında oldukça altında gelişme göstermiştir. Bu periyotta şeker fabrikası, üniversite vb. devlet yatırımlarının yapılmasıyla oluşan istihdamın, göçleri kısmen engellemesi ve kentin kırsal alanlardan aldığı göçler, nüfusunun dengede kalmasını sağlamıştır

Kars il nüfusu 2000-2011 yılları arasındaki dönemde, 327.056'dan 305.755'e düşerek yıllık, % - 0,6 oranında nüfus kaybına uğrarken; kent nüfusuda, önceki on yıllık dönemin durağan görüntünün aksine, negatif bir seyir gösterip 78.473'den 76.928' e düşerek yıllık, % -0,6 oranında azalışla, bu dönemin % 2,8 civarı yıllık gelişim gösteren Türkiye kentlerine göre negatif değişim göstermiştir. Bu dönemde, il ve kentteki Kamu İktisadi Teşekküllerinin, özelleştirmelerin etkisiyle kapatılmasının ekonomik hayata olumsuz etkileri ve il dışına giden göçlerle, nüfus kaybı söz konusuysen; adrese dayalı nüfus kayıt sistemi ile yapılan nüfus sayımlarının; önceki nüfus sayımlarında çeşitli gayelerle yapılan abartma yönündeki hataları azaltıp reel nüfusu ortaya koymuş olmasında, nüfus kayıplarını açıklamaktadır (Şekil 2.7).

2011 yılı sonu itibariyle 76.928 olan kent nüfusu, Türkiye kentleri nüfus sıralamasında, 92. sırada yer alırken 305.755 olan il nüfusu ise Türkiye illeri sıralamasında, 59. sırada yer almaktadır. Son dönemde, il ve kentte yaşanan gelişmeler, nüfusun negatif yönlü eğilimini sürdüreceğini gösterirken özel gelişmeler dışında, kent ve il nüfusunda belli oranlarda azalışının devam edeceği düşünülmektedir.

Tablo 2.4. Kars İl ve Kent Nüfusunun, 1927-2011 Yılları Arası Artış Miktarı ve Oranı.

Yıllar	1927	2011	Değişim (%)	Yıllık Artış Hızı (%)
Kars Kent Nüfusu	13.735	76.928	460	2.05
İl Nüfusu	205.098	305.755	49	0.4
Türkiye Kent Nüfusu	3.305.879	57.385.706	1635	3.4
Türkiye Nüfusu	13.648.270	74.724.269	447	2

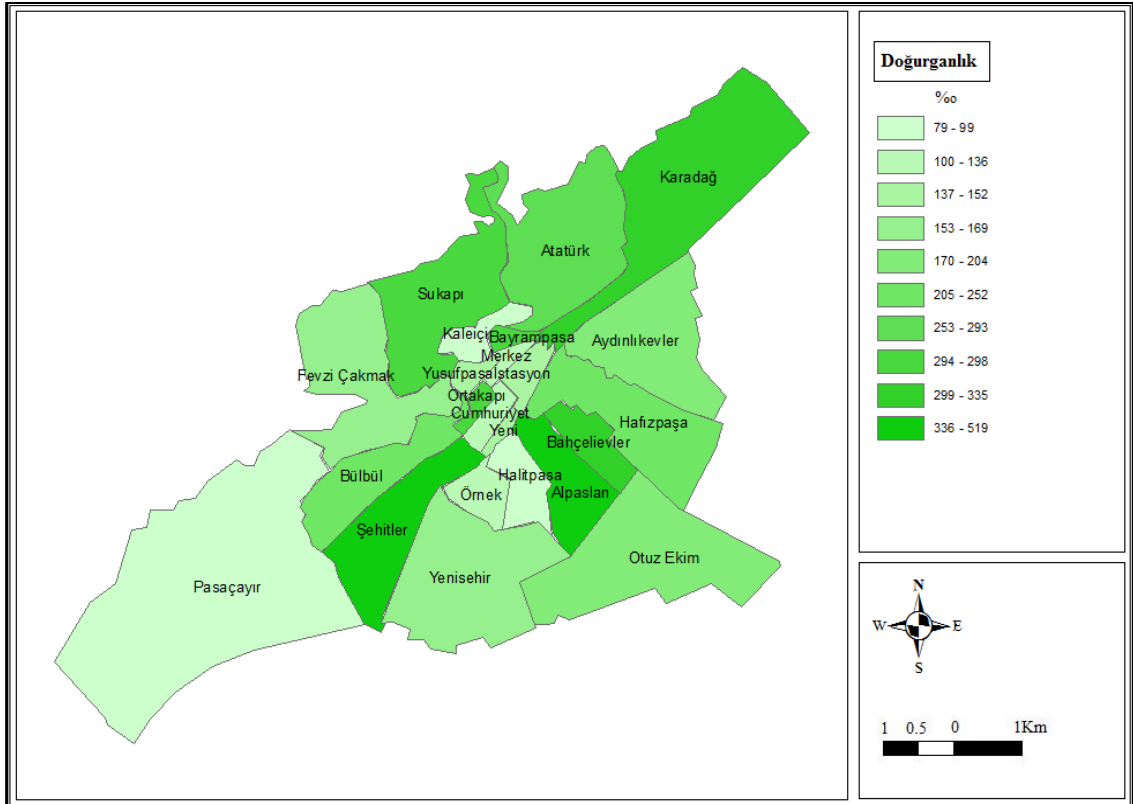
(Kaynak: TÜİK verilerinden faydalanılarak hazırlanmıştır).

¹³⁴ İl Nüfusu bu döneme kadar Kars'ın ilçesi olan Ardahan ve Iğdırın diğer bazı ilçelerle birlikte 1992 yılında il idari alanından ayrılması sonucu azalmıştır.

2.2.2. Nüfus Hareketleri

2.2.2.1. Doğumlar ve Ölümler

Bir yerdeki nüfus dinamizmi; doğumlar, ölümler ve göçlerin karşılıklı etkileşimlerinin bir sonucudur. Kars kentinin, 2010 yılı ETF sonuçlarına göre 1413 olan canlı doğumlarının 2010 yılında, 73.826 olan kent nüfusuna oranlanması sonucu, ham doğum oranı % 19,2 olup bu oran % 16,7 olan Türkiye, kaba doğum oranının üzerinde bir değeri göstermektedir. Kentteki kaba doğum oranlarının fazlalığı, kentin kırsal alanlara özgü yaşam şeklini sürdürdüğünü göstermektedir. Yüksek doğurganlıkların meydana gelişinde, kentte kültür seviyesi düşük Sukapı, Alpaslan, Karadağ, Bahçelievler, Otuzekim gibi mahallelerinde yaşayan nüfusun katkısı fazladır. Bu mahallelerin ortalama kaba doğum hızı, % 36,8 olup kentin kaba doğum oranı olan % 19,2' in üzerindedir. Kentin sosyo-ekonomik ve kültür düzeyi nispeten yüksek Ortakapı, Yusufpaşa, Merkez ve Cumhuriyet mahallelerinde kaba doğum hızı ortalama, % 1,28 ile kent, kaba doğum oranının altındadır ve bu mahallelerin doğumlar yoluyla kentteki nüfus artışına katkısı kısıtlı düzeydedir (Harita 2.1; Tablo 2.5).

Harita 2.1. Kars Kentinde, Genel Doğurganlık Hızının Mahallelere Göre Dağılımı (2010).
(Kaynak: Kars Sağlık İl Müdürlüğü, ETF Sonuçlarından Hazırlanmıştır).

Tablo 2.5. Kars Kentinin Mahallelere Göre Kaba Doğum sayısı ve Genel Doğurganlık Oranı (2010).

Mahalle	Doğum Sayısı	Doğum Oranı %	Mahalle	Doğum Sayısı	Doğum Oranı %
Alpaslan	94	3,40	Karadağ	54	3,35
Atatürk	30	2,93	Merkez	40	1,36
Aydınlıkevler	82	2,04	Ortakapı	37	1,02
Bahçelievler	61	3,17	Otuz Ekim	94	2,98
Bayrampaşa	58	2,94	Örnek	53	1,72
Bülbül	111	2,52	Paşaçayır	28	0,88
Cumhuriyet	41	1,32	Sukapı	36	5,19
Fevzi Çakmak	47	1,66	Şehitler	173	2,94
Hafızpaşa	68	2,10	Yeni	33	1,52
Halitpaşa	55	0,99	Yenişehir	87	1,69
İstasyon	98	1,44	Yusufpaşa	36	1,43
Kaleiçi	17	0,79	Toplam	1433	1,94

(Kaynak: Kars Sağlık İl Müdürlüğü, ETF Sonuçlarından Hazırlanmıştır).

Kentte 2010 yılında, doğum esnasında meydana gelen kaba ölüm sayısı, 14 olup kaba ölüm oranı, ‰ 10 dur. Değer, ‰ 14,4 olan Türkiye kaba ölüm oranının altında bir değer göstermektedir. Bu durum üzerinde, yaşam ve sağlık koşullarındaki gelişim ve evde meydana gelen doğumların azalmasının etkili olduğu düşünülürken; kentte doğum esnasındaki kaba ölümler en fazla: Bülbül, Paşaçayır, Karadağ, Aydınlikevler, Atatürk gibi sosyo-ekonomik ve kültürel düzeyleri düşük mahallelerde meydana gelmektedir. Bu sonuçlar, Kent ve Türkiye kentleri ortalaması üzerinde bir durumu göstermektedir. Kaba ölüm oranlarının en düşük olduğu mahaller; ekonomik, kültürel olarak gelişmiş ve doğumlarda daha çok hastanelerden faydalanan: Ortakapı, Yusufpaşa, İstasyon, Cumhuriyet gibi mahalleler olup bu mahallerin ortalama kaba ölüm oranları, ‰ 1 civarındaki Kent ve Türkiye ortalamalarına göre de, düşük düzeydedir.

Kentte, bebek doğum ve ölüm oranları arasındaki fark, 1.399 olup her canlı doğan 1000 bebeğe karşın, kabaca 1 bebeğin ölü doğması sonucu, 0-4 yaş gurubundaki bireyler, kent nüfusunun kabaca ‰ 9'unu oluşturmaktadır.

Doğurganlığı ifade etmesi açısından diğer bir yöntem, kentte doğum yapabilecek çağda (15-49) olan kadın nüfusun, son bir yılda meydana gelen toplam doğum sayısı ile orantılanması ile elde edilen genel doğurganlık oranıdır.¹³⁵ Kars'ın 2010 yılında, doğum yapabilecek çağda bulunan, 20.607 kadın nüfusunun; 1.433 olan yıllık doğumlar ile orantılanması sonucu oluşan ‰ 70'lik doğurganlık oranı, ‰ 71 olan Türkiye doğurganlık oranlarına paralel şekilde, halen yüksek bir orana işaret etmekte olup bu oran, kentin; göçler dışında nüfusunun artma potansiyelini ortaya koymaktadır.

Kentte doğal nüfus artışını etkileyen en önemli faktörlerden biri de doğurganlığı etkileyen evlenme yaşı ve evlenme oranlarıdır. Önceki yıllarda düşük olduğu düşünülen evlenme yaşı; 2011 yılı itibariyle kadınlarda 22,1, erkeklerde 27,8 yaşa yükselmiştir. Bu değer, Türkiye'de 2011 yılı itibariyle; kadınlarda 24,7, erkeklerde 28,6 olan evlenme yaşı ortalamasına göre, düşük olup kentte, doğum oranlarının artışında etkili olan faktörlerden biridir. Kentte evlenme yaşı ortalaması; gelir seviyesinin düşük, kırsal nitelikli yaşamın etkin olduğu Bayrampaşa, Atatürk, Kaleiçi, Otuzekim, Fevzi Çakmak, Sukapı, Paşaçayırı gibi mahallelerde düşerken; Ortakapı, Yusufpaşa, İstasyon, Yenişehir gibi nispeten gelişmiş mahallelerde yükselmektedir.

ADNKS 2010 sonuçlarına göre, Kars kentinde doğum dışındaki ölüm sayısı 57; kentin genel ölüm oranı ise 0.00077 dir. Bu oran, 0.00063 civarındaki Türkiye kentleri ortalamasına göre yüksek olmasına rağmen, Türkiye genelindeki ortalama ölüm oranlarına paralel olarak düşüş göstermektedir. Bu durum, Kars'ta yaşam standartları ve sağlık koşullarında meydana gelen gelişime dayalıdır.

Kentteki kaba doğum ve kaba ölüm oranları arasındaki fark sonucunda; doğal nüfus artışı, ‰ 18,3 olup ‰ 15.88 olan Türkiye kentleri doğal nüfus artışına göre, yüksek bir değerdedir. Ancak kentte, doğal nüfus artış oranı, Türkiye genelindeki düşüşe paralel bir seyir arz etmektedir. Doğal nüfus artışının, 1980'li yıllardan günümüze kadar düşüşü, bu tespiti doğrularken; Kars kentinin, kırsal niteliklerinin azaldığını gösteren, önemli bir kanıt niteliğindedir. Kentte, doğal nüfus artışı en çok: Sukapı, Alpaslan, Karadağ, Bahçelievler gibi mahallelerde iken; Ortakapı, Kaleiçi, Paşaçayırı, Halitpaşa mahallerinde, doğal nüfus artışı, daha düşük düzeydedir.

¹³⁵ Hayati Doğanay, Ünal Özdemir, Fevzi Şahin, *Genel Beşeri ve Ekonomik Coğrafya*, Pegem Yayınları, Ankara 2011. s. 60.

2.2.2.2. Göçler

Göçler, Kars nüfusunun gelişmesini ve nüfus yapısının özelliklerini belirleyen temel etmenlerdendir. Yüksek doğurganlık düzeyine karşın, nüfus artış hızının giderek düşmesi, çalışma çağındaki (15-64) yaş gurubunun azalması, yaş piramitindeki düzensizlikler ve cinsiyet dengesinde dalgalanmalar gibi olguların tümü, ilin yoğun göç verme eğiliminden kaynaklanmaktadır.¹³⁶

Kars stratejik konum ve Serhat kenti özelliği nedeniyle, kuruluşundan günümüze kadar geçen süreçte, siyasi olaylar ve savaşlar sonucunda gelen ve giden sayısız kitlesel göçe maruz kalırken; yakın tarihte meydana gelen ve günümüze kadar etki yapan göçler, 18 ve 19. yy.' da, siyasi olayların sonucunda meydana gelmiştir.

1768 yılında Rusların Kafkasya'yı işgali ile birlikte, Kafkasya'dan yoğun göçler başlamıştır. Şeyh Şamil'in, 1859'da Ruslara yenilgisi ve tesliminden sonra, 1859-1864 yılları arasında, en yoğun dönemine giren göçler sonucunda: Çerkez, Abhaz, Oset, Çeçen, Lezgi gibi Kafkas kökenli halklar, Kars üzerinden Anadolu'ya göç etmişlerdir.¹³⁷ Bu göçlerle gelenlerden bir kısmı, Kars civarında yerleşmişlerdir. Günümüzde, az miktarda göçmen, Kars kenti ve civarında, yerleşik olarak yaşamaktadır.

1877-1878 Osmanlı-Rus savaşından sonra, Kars'ın Rus işgaline girmesiyle beraber, kent ve çevresinde oturan Müslüman ahali, yerlerinden edilerek o dönemde, işgal dışında kalan yakın alanlarda, Erzurum; uzak alanlarda ise Anadolu'nun, değişik yerlerine göç etmek zorunda bırakılmışlardır. İşgal öncesi dönemde, 12.000 civarında olan kentteki Müslüman nüfusu, işgalin başladığı 1881 yılında, 3.665'e¹³⁸ düşmüş bu dönemin sonlarına doğru, Kars kentinde 40 civarında, Müslüman evi kalmıştır.¹³⁹ Kentten, 1878-1881 yılları arasında toplam: 1.233 hanede temsil edilen, 11.891 Müslüman ahali göç ettirilmiştir.¹⁴⁰ Yerlerinden olan Müslüman nüfus yerine, Rus kolonizasyonu politikaları neticesinde: çoğunlukla asker ve bürokratik görevlere sahip olan Molokan, Duhobr gibi Rus Protestanları ile değişik etnik milliyetteki gruplar, yerleştirilmiştir. Bu gurupların gelişi ile nüfus, kademeli olarak artmaya başlamış, 1910 yılında kentteki nüfus, 18.622'ye ulaşmıştır.¹⁴¹

¹³⁶ Anonim, s. 4526.

¹³⁷ Faruk Kocacık, Mehmet Eser, "Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler", *Zeitschrift für die Welt Türken*, 2010, s.189.

¹³⁸ Badem, s. 48.

¹³⁹ Anonim, s. 4527.

¹⁴⁰ Badem, s. 107, 108.

¹⁴¹ Badem, s. 49.

1918 yılında, Kars'ın Türkiye topraklarına dâhil olması ve Rus işgali dönemindeki kolonizasyonun sona ermesi ile önceden Kars'a yerleştirilen, çoğunlukla asker ve bürokratik görevlere sahip Rus nüfusunun çok büyük bir kısmı, Kenti terk etmiştir.¹⁴² Bu göç sonucunda, Kars'ta etnik çeşitlilik çok azalırken; bu nüfusun yerine, 1940'lı yıllara kadar süren göçlerle, Kafkasya'nın değişik yerlerinden gelen Müslüman nüfus yerleştirilmiş, Kars il ve kent nüfusu, bu göçlerle önemli oranda artış göstermiştir.¹⁴³ Göçlerle gelen nüfusun bir kısmı, Aras Nehri doğusunda, 1917-1918 yıllarındaki Ermeni katliamlarından kaçanlardan oluşmakta olup il çevresinde, Revan göçmeni olarak adlandırılmakta ve günümüzde, il nüfusu içerisinde önemli bir yer tutmaktadırlar.¹⁴⁴ 1920'li yılların başında, 13.000 civarındaki kent nüfusu, bu göçlerin ve yüksek doğurganlık oranlarının etkisiyle, 1940'lı yıllarda 25.000 civarına ulaşmıştır. Buna rağmen, 1940'lı yılların öncesi ve hemen başında, kent ve civarında konuşlu bulunan askeri birliklerin, İkinci Dünya Savaşı'nın ve dönemin olumsuz siyasi ve ekonomik koşullarının etkisiyle, gerekli görülen başka alanlara nakledilmesi ile bu dönemdeki bazı yıllarda Kars, geçici süreli de olsa, nüfus kaybına uğramıştır.

1950'li yıllarda, ülke genelinde meydana gelen olumlu gelişmelerin, Kars'a yansması ve kırsal alanlarla ulaşım ağlarının gelişmesiyle, kent azda olsa kırsal nüfusu çekmeye başlamış. Bu hareketin sonucunda, Kars'ın çevresinde, ilk gecekondulaşmalar ve kenar mahalleler oluşmuştur. İlerleyen süreçte, Karadeniz Bölgesi'nin yakın kırsal alanlarından da tarım toprağı azlığı ve toprak verasetinden kaynaklanan sebeplerden dolayı; göç alan Kars'ta, Karadeniz kökenli nüfusun varlığı, zamanla daha da artmıştır. Bu dönemde aldığı, örnek nicelikteki göçlere rağmen, Kars'tan ülkenin nisbeten gelişmiş alanlarına da zamanla, hızı ve sayısı artacak ilk göçler başlamıştır. Kars bu dönemde, yüksek doğurganlık oranlarına sahip olmasına rağmen, göçler nedeniyle nüfus kayıplarına uğramıştır.

1960'lı yıllarda, Kars ve civarından önemli etki yapacak iki göç hareketi meydana gelmiştir. 19. yy. sonlarındaki Rus kolonizasyonu döneminde, Kars'a yerleştirilen ve 1920'lerde il ve kent civarından, geriye göç eden Molakan ve Duhobur'un azınlıktan arta kalan kısmı; dönemin siyasi ortamının ve geleneklerinin

¹⁴² Badem, s 45-127

¹⁴³ Nebahat Aslan Oran, "Güney Kafkasya'dan Türkiye'ye Gelen Muhacir ve Mültecilerin Durumu (1921-1945)", *AÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum 2007, Sayı: 35, s 341- 359.

¹⁴⁴ Beşir Mustafayev, "Kafkaslarda Müslüman Türk Soykırımı", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, XII(1), 2012, ss. 533-561.

doğurduğu sebeplerden ötürü, 1962 yılında Sovyetler Birliği, ABD ve Kanada'ya göç ederken¹⁴⁵; 1960'lı yılların ortalarından itibaren Batı Avrupa ülkelerine, ilin kırsal yerleşim alanları ve kent merkezinden de göçler meydana gelmiştir.

1970'li yıllarda kentte yapılan birkaç sanayi tesisi ve Kars'ın gelişimde öncelikli illerin arasına alınması sonucu, ekonomik hayatta meydana gelen bir miktar canlanma ile kente yönelik çok kısıtlı göçler gerçekleşmiştir. Dönemin sonunda, yoğunlaşan siyasi olayların doğurduğu huzursuzluklar ve il ekonomisinde meydana gelen daralma neticesinde, Türkiye'nin diğer büyük kentlerine doğru, kent alanından da ciddi göçler gerçekleşmiştir. 1980'li yıllara kadarki dönemlerde meydana gelen göçler, daha çok çalışma amaçlı, bireysel ve mevsimlik karakterli göçler iken; bu dönemden itibaren, kesin yerleşim amaçlı ve aile boyutlu göçler gerçekleşmiştir.

1980'li yıllarda, Pazar Ekonomisine geçişle birlikte, kısıtlı ekonomik gelişime sahip Kars'tan daha hızlı gelişen Türkiye'nin batı illerine olan göçler, artmıştır. Bu dönemde, ildeki yüksek doğurganlık oranına rağmen, nüfus mevcut göçlerin etkisiyle azalış göstermiştir. İlin kırsal alanlarında yaşayan, tarım ve hayvancılığa dayalı nüfusun, ilk kademe göçlerle Kars'a yerleşmesi ve kentteki doğurganlık oranlarında artmasıyla, 58.799 olan kent nüfusu; 1990 yılına gelindiğinde, 78.455'e ulaşmıştır. Kente yerleşen kırsal nüfusla birlikte, kenti çevreleyen mahallelerde, kırsal yerleşimlerin yaşam biçimini yansıtan gecekondu, artış göstermiştir.

1990'lı yıllarda, Kars çevresinde meydana gelen düşük yoğunluktaki terör olayları ve ekonomik zorluklar sonucunda, çoğunlukla Digor ve Kağızman ilçelerinden, kent merkezine doğru, kademeli göçler meydana gelmiştir. Bu göçlerle gelen ve sayıları hakkında bir bilgi bulunmayan göçmenler, kentin güney kısmında bulunan alanlara yerleşmiş ve burada bulunan Bahçelievler, Halitpaşa, Alpaslan, Aydınlikevler gibi mahallelerin gelişimine katkıda bulunmuşlardır. Tarım ve hayvancılık faaliyetlerine dayalı ekonomileri nedeniyle, yerleştikleri mahallerde geleneksel yaşamlarını devam ettiren göçmenler, kırsal alanlarla bağlantılarını kısmen devam ettirmekte olup bu durum, göçmenlerin kente entegrasyonlarını geciktirmekte ve kentte ikamet ettikleri mahallelerin kırsal görüntüye bürünmesine neden olmaktadır.

2000'li yıllarda, Kafkas Üniversitesi'nin gelişimiyle birlikte kent, çoğunluğu Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri illerinden gelen ve sayıları zamanla artıp

¹⁴⁵ http://www.karskentrehberi.com/nufus_yapisi.asp

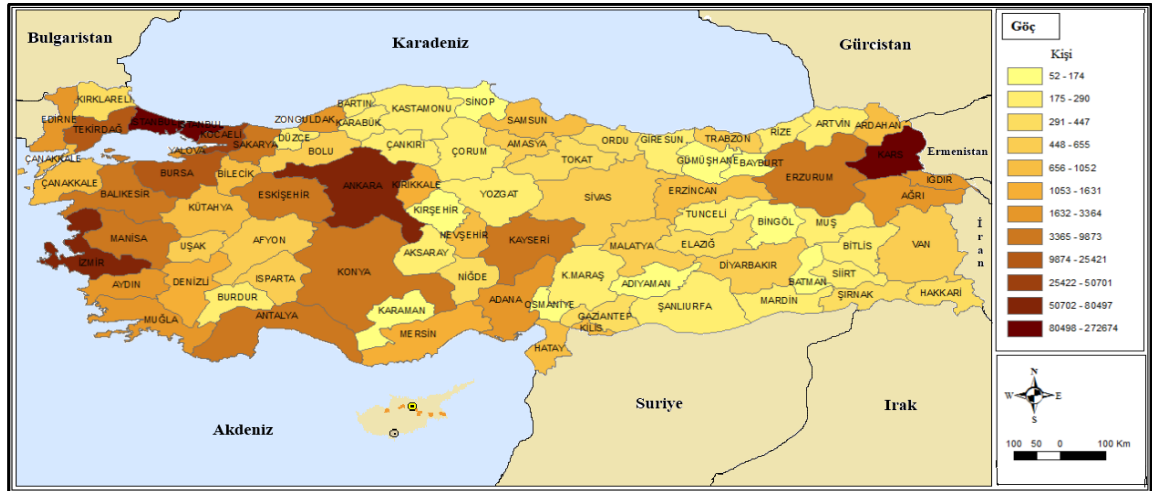
10.000'e ulaşan, öğrenci göçüne uğramıştır. Eğitim-öğretim dönemlerine özgü ve mevsimlik karakter taşıyan göç, kent ekonomisine ve sosyal dönüşümüne, ciddi katkılar yapmaktadır. Bu göçlerle gelen öğrenciler, yurt eksikliği nedeniyle yerleşim için daha çok kentin, merkez mahallerinde bulunan, görece niteliği düşük konutları tercih ederek; konut kira değerlerinin yükselmesine neden oldukları gibi, merkez mahallelerde bulunan ailelerin bir kısmının, kentin yeni gelişen yerleşim alanlarına doğru, kent içi göçüne neden olmaktadır. 2000'li yıllarda getirdiği etkiyle, kenti etkileyen diğer bir göç, 17 Ağustos Depremi sonrası, İzmit, Sakarya ve ilçelerinde yerleşmiş Kars kökenli vatandaşların, çeşitli kaygılarla geriye doğru göçleridir. Sayıları hakkında bilgi bulunmayan göçler sonucu meydana gelen mülkiyet talebi ve kentteki emlak arzındaki yetersizlik, mülkiyet fiyatlarının önemli oranda artışına neden olup kentte, dikey ve yatay yönlü gelişime ivme katmıştır. Bu göçlerin yanı sıra, son yıllarda ulusal perakende mağaza zincirlerinin Kars ticari hayatına girmesi ve düşük gelir profilindeki tüketicilere, cazip olanaklar sunmaları; küçük ölçekli, rekabet gücü düşük, geleneksel aile işletmelerinin hızlı şekilde tasfiye olmasına neden olarak, bu işletmelere dayalı olarak yaşamlarını sürdüren esnaf ailelerinin göçüne sebep olmaktadır.

Daha çok ekonomik gerekçelere dayalı olarak gelişmiş bölge ve illere göç veren Kars'ta, 80'li yıllara kadar bireysel ve mevsimlik şekilde gerçekleşen göçler, bu yıllardan günümüze kadar, sürekli ve aile boyutlu niteliğe bürünmüştür. Günümüzde, Türkiye'nin ana yerleşim alanlarında yaşayan ve göçlerle giden Kars kökenli nüfus, Kars'ta yaşayan, 300.000 nüfusun yaklaşık olarak 2 katını oluşturmaktadır. Göçler sonucunda, büyük kentlerde, Karşılıkların yoğunluk gösterdiği mahaller ve semtler oluşmuştur. Göçlerle giden nüfusun, bu alanlarda ciddi siyasi ve ekonomik gücü bulunmasına rağmen, Kars il ve kentine katkıları kısıtlıdır. 2010 ve 2011 yılları arasında, yıllık % -18,54 oranına ulaşan il yıllık göçü, % -12,46 oranındaki Kuzeydoğu Anadolu göç ortalamalarının oldukça üzerinde olup, göçlerin kısıtlayıcı, özel bir değişim olmadıkça, öngörülemez süreler devam edeceği düşünülmektedir (Tablo 2.6).

İl ve kente gelen göçler, ekonomi, iklim vb. cazibe unsurlarının kısıtlı olması nedeniyle çoğunlukla devlet memuriyeti, askerlik ve eğitim gibi devlet inisiyatifine dayalı şekilde ve geçici süreyle gerçekleşmektedir. Ortalama 3-4 yıllık ikamete dayanan ve kalıcılık oluşturmamaları nedeniyle, eğitim ve sağlık gibi alanlarında gelişimi,

olumsuz etkileyen göçler, daha çok çevre illerden kaynaklanmaktadır¹⁴⁶ (Tablo 2.7; Harita 2.3).

2011 yılı itibariyle kentin yer aldığı merkez ilçe, Kars iline göre daha yüksek oranda göç almakta; ancak bu durum, merkez ilçe ve kentte göç yönünde oluşan negatif bilanço nedeniyle kalıcı nüfus artışına sebep olamamaktadır.

Harita 2.2. Kars İliinden Göç Eden Nüfusun, İllere Göre Dağılımı (2011). (Kaynak: TÜİK verilerinden faydalanılarak hazırlanmıştır).

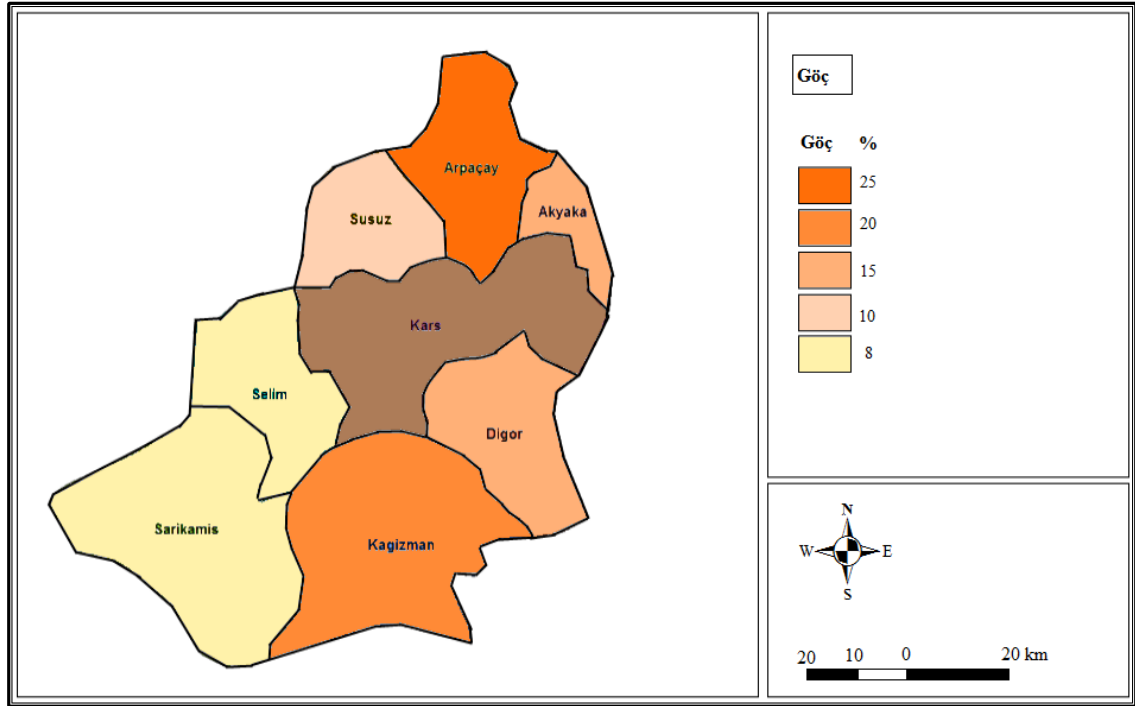
Tablo 2.6. Kars İli Doğumlu Nüfusun, Daimi Olarak İkamet Ettiği İller (2011).

İl Adı	Nüfus	İl Adı	Nüfus	İl Adı	Nüfus	İl Adı	Nüfus
Adana	2463	Çanakkale	958	Karabük	247	Osmaniye	174
Adıyaman	113	Çankırı	195	Karaman	161	Rize	246
A.Karahisar	519	Çorum	290	Kars	272674	Sakarya	4467
Ağrı	208	Denizli	1561	Kastamonu	239	Samsun	825
Aksaray	229	Diyarbakır	618	Kayseri	7524	Siirt	250
Amasya	478	Düzce	217	Kırkkale	824	Sinop	149
Ankara	80497	Edirne	2385	Kırklareli	1631	Sivas	655
Antalya	6585	Elazığ	336	Kırşehir	410	Şanlıurfa	261
Ardahan	916	Erzincan	799	Kilis	52	Şırnak	398
Artvin	229	Erzurum	6516	Kocaeli	50701	Tekirdağ	13416
Aydın	3364	Eskişehir	4667	Konya	5308	Tokat	345
Balıkesir	4693	Gaziantep	447	Kütahya	727	Trabzon	604
Bartın	197	Giresun	201	Malatya	464	Tunceli	209
Batman	136	Gümüşhane	136	Manisa	9873	Uşak	513
Bayburt	106	Hakkari	351	Mardin	198	Van	604
Bilecik	1028	Hatay	1052	Mersin	1546	Yalova	2425
Bingöl	145	Iğdır	2189	Muğla	2678	Yozgat	269
Bitlis	198	İsparta	538	Muş	250	Zonguldak	2419
Bolu	497	İstanbul	255987	Nevşehir	752		
Burdur	227	İzmir	72904	Niğde	398		
Bursa	25421	K.maraş	265	Ordu	329	Toplam	593402

(Kaynak: TÜİK verilerinden faydalanılarak hazırlanmıştır).

¹⁴⁶ Kars kentine ait, giden göçler konusunda bir istatistik bulunmaması nedeniyle, genel durumu yansıtan il'e ait göç verileri kullanılmıştır.

Cazibe oluşturacak unsurların kısıtlılığı nedeniyle, ilin kırsal alanlarından kente, sınırlı miktarda göç meydana gelmektedir. Göçler, çoğunlukla ticaret ve devlet memuriyeti gerekçelerine dayanırken; göçlerin büyük kısmı, Kars'ın ilk kademe yerleşim merkezi olması nedeniyle, doğuda kalan Arpaçay, Akyaka, Susuz, Digor ve geçmişte Kars'a bağlı Ardahan ve ilçelerinden meydana gelmektedir. Kars'ın batısında kalan Sarıkamış ilçesinden, kent merkezine göçler, kısıtlı düzeydedir.¹⁴⁸ Göçmenlerin kırsaldaki tarım faaliyetlerine dayalı, eski yerleşim alanlarıyla bağları çoğunlukla sürmekte olup tarım hasat mevsiminde, kentten kırsal alanlara doğru meydana gelen göçler ve mevsimin getirdiği diğer etkilerden dolayı, kentin nüfusunda somut azalma dikkat çekmektedir (Harita 2.4).

Harita 2.4. Kars Kentinde Yaşayan, Kars Doğumlu Olmayan Nüfusun, İlçelere Göre Dağılımı.(%)

Kars kentinden giden göçler; kentin ve ilin, gerek nüfus gerekse ekonomik anlamda gelişmemesine ve sayılamayacak daha pek çok olumsuzluğa sebep olmaktadır. Göçlerin analize edilmemesi ve gelecekte meydana gelecek göçlerin projeksiyonlarının sağlıklı şekilde yapılmaması nedeniyle; alınan yatırım kararları ve yapılan planlama hataları sonucu, kentte son yıllarda miktarları artan kamu hizmet yatırımları, atıl durumda kalarak, ciddi yatırım israfına neden olmaktadır.

¹⁴⁸ İl içinden, kente doğru meydana gelen göçlerle ilgili, bilgi verici istatistik bulunmaması nedeniyle, öne sürülen iddia, saha gözlemlerine ve mülakatlara dayalı olarak edinilen sonuçlara dayanmaktadır

2.2.3. Nüfusun Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı

2.2.3.1. Yaş ve Cins Yapısı

Kent nüfusunun, birçok özelliği hakkında bilgi vermesi bakımından; 100 ya da 1.000 kadına, karşılık gelen erkek sayısı olarak ifade edilen cinsiyet oranı, önemli bir belirleyicidir.¹⁴⁹

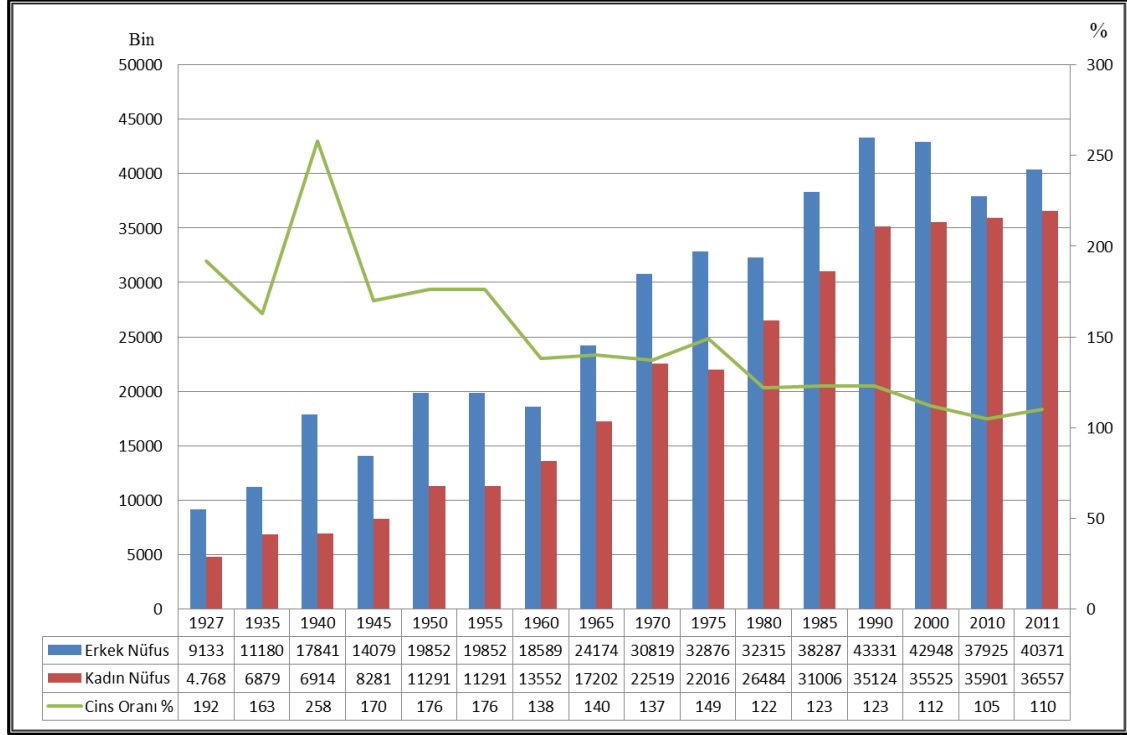
Kars'ta, 1927 yılından 2011 yılına kadar geçen sürede, cinsiyet oranları değişiklik göstermesine rağmen, erkek nüfus kadın nüfusa göre, bütün sayım dönemlerinde, daha fazla sayı ve oranda bulunmaktadır. Durum, cinsiyete etki eden demografik faktörlerin yanı sıra daha çok, Kars kentinin sınır alanlarına yakın konumunun getirdiği askeri garnizon özelliğinin bir sonucudur. Dönemler içerisinde, cinsiyet oranlarında meydana gelen farklılıklar da, büyük oranda kent ve civarına gelip giden askeri nüfusun meydana getirdiği değişikliğin sonucudur (Şekil 2.8).

Sayım dönemlerinin başında, 1927 yılında, kentte her 100 kadın nüfusuna karşılık 192 erkek mevcutken, bu dönemde erkek nüfus fazlalığı; yakın zamanlardaki savaş koşulları nedeniyle, askeri nüfusun artışı ve aile nüfusunun kentten göç etmiş olmasının bir sonucudur. Geçen yıllarda erkek ve kadın nüfusları arasında, en büyük nüfus ve orantı farkı ikinci dünya savaşı sırasında, 1940 yılında meydana gelmiş olup bu dönemde kentte, her 100 kadın nüfusuna karşılık 258 erkek nüfusu bulunmaktadır. Bu durum, büyük oranda kentteki askeri garnizona, erkeklerden oluşan asker takviyesine dayanmaktadır. Geçen yıllar içerisinde, kentte yaşam koşullarının gelişimine bağlı olarak kadın ve erkek nüfusu, yaklaşık olarak dengelenmeye başlamış ve 1980'li yıllarla birlikte, kentteki erkek nüfusundaki azalışa bağlı olarak kadın ve erkek nüfusuda, yaklaşık denge durumuna gelmiştir. 2011 yılı sonucuna göre, kentte her 100 kadına karşılık 110 erkek oranı mevcutken; her 100 kadına 101 erkek oranına sahip Türkiye kentleri ortalamasına yakın bir değere ulaşılmıştır. Durum üzerinde, kentteki sayıları 2.500 civarında¹⁵⁰ olduğu düşünülen asker nüfusun, iç güvenlik harekâtı kapsamında, değişik alanlara naklinin yanı sıra 1980'li yıllarda, kentten de il dışına yoğunlaşan iş amaçlı göçlerde aile reisinin (erkek), aile öncesi tekil göçü; kente, çevre kırsal alanlardan göçle gelen nüfusun daha çok kadın ağırlıklı olması da etkili olmuştur (Şekil 2.8).

¹⁴⁹ Tümertekin, Özgüç, s. 291.

¹⁵⁰ Klasik Tugay yapılanmasına göre, bir tugayda 3.000 ile 5.000 civarında asker bulunabilmektedir. Kars kenti, 14. Mekanize Piyade Tugayı'nın merkezi durumunda olup; çevre alanlarda bulunan, bağlı askeri birlikler hariç tutulduğunda, kentteki tugay birliklerinde muhtemelen 2.500 civarında asker mevcuttur.

Son yıllarda cinsiyet, nüfus oranını değiştirebilecek doğumların ve diğer unsurlarında mevcut seyrinde devam etmesi, kentte erkek nüfusun sayısal üstünlüğünün bitip kadın nüfusunun sayısal üstünlüğünün başlayabileceğini göstermektedir (Şekil 2.8).

Şekil 2.8. Kars Kentinin, Sayım Dönemlerine Göre; Cinsiyet Durumu ve Cins Oranı (1927-2011). (Kaynak: TÜİK verilerinden faydalanılarak hazırlanmıştır).

Nüfusun herhangi bir mekân hatta herhangi bir büyük şehir ölçüsünde değişen yaş ve cins yapısı, belirli bir mekândaki nüfusun miktarı yanında, onun çeşitli yaş guruplarına göre durumu ve özellikle çalışabilir ya da faal nüfus miktarları, iş gücü kapasitesi, gıda ve çeşitli hizmetlere olan ihtiyaç, aile tipleri, ölüm-doğum oranları ve göçler bakımından önem taşır.¹⁵¹

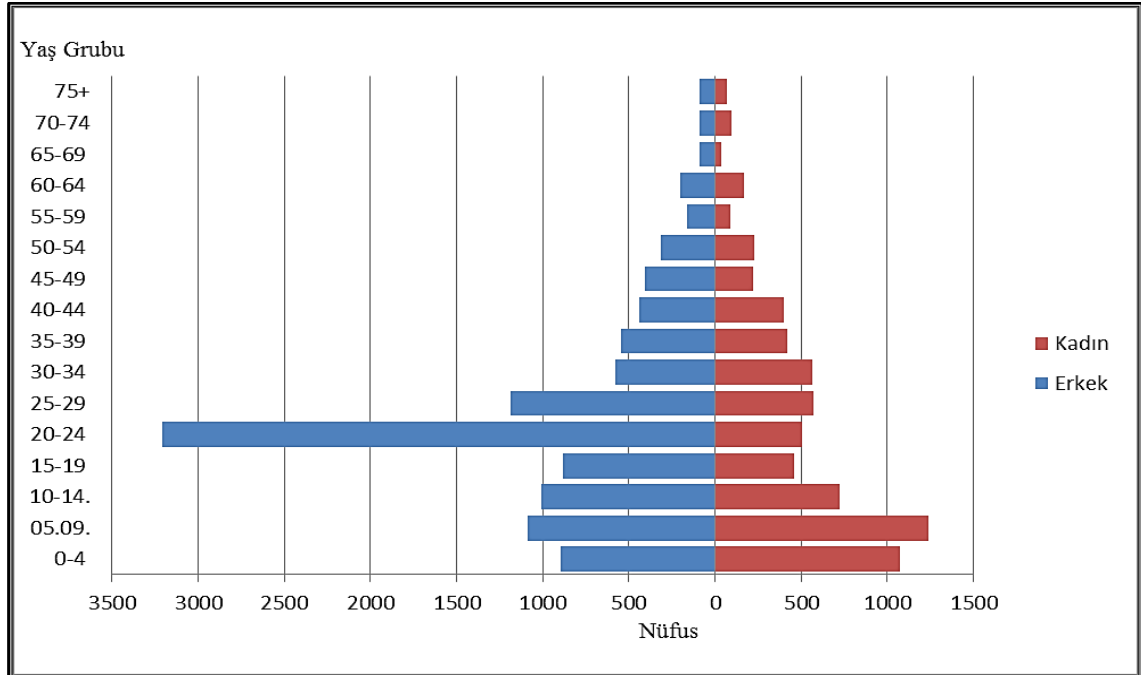
Özellikle, sosyal ve ekonomik amaçlı planlamalarda, stratejilerin isabetli seçilebilmesi bakımından, nüfus miktarı kadar önemli olan bir sorun da nüfus yaş yapısının bilinmesi ve analiz edilmesidir. Bu terim, bir nüfus kitlesinin, yaş guruplarına göre sergilediği, bileşim durumunu tanımlar. Bu bileşimi analiz edip bazı sonuçlar ortaya koyabilmek için, belli sayım devrelerindeki nüfusu, belli yaş dilimi aralıklarını esas alarak gruplandırmak gerekir.¹⁵²

¹⁵¹ Tümertekin, Özgüç, s. 285.

¹⁵² Hayati Doğanay, *Türkiye Beşeri Coğrafyası*, MEB Yayınları, Ankara 1997, s. 165.

Cumhuriyet döneminde, yaş ve cinsiyet oranları konusunda belirleyici olabilecek ve oturmuş ilk bilgiler, 1935 nüfus sayımından elde edilmektedir. 1935 sayımına göre oluşan, dar aralıklı nüfus diyagramına göre; kentte, yaş gurupları arasında ve cinsiyet oranlarında, çok büyük dengesizlikler dikkati çekmektedir. Savaş sonrası dönemlerin genel özelliklerini yansıtan diyagrama göre, orta yaşlı ve yaşlı gurupta yer alan birey sayısı, son derece az ve cinsiyet oranları dengesiz bir görüntüye sahiptir. Geçmiş yıllarda, kötü yaşam koşullarının etkisiyle, diyagramın tepesinde yer alan bu yaş gurubunun sayısal olarak azlığı ve ortalama yaşam süresinin kısalığıyla da bu durum teyit edilmektedir (Şekil 2.9; Tablo 2.8).

Diyagramda, genç ve çocuk yaş guruplarında da dengesizlik, dikkat çekerken Bu yaş gurubu ve diyagramda en belirgin durum, 20-24 yaş gurubunda yer alan erkek nüfusun, bariz fazlalığıdır. Bu durum, kentte bu yıllarda konuşlanmış 3.000 civarındaki asker varlığının sonucudur. Bu yıllarda, diğer belirgin bir durum, 0-14 yaş arası çocuk nüfusu sayılarında meydana gelen istikrarsızlıktır. Durum, geçmiş yıllarda yaşanan siyasal huzursuzlukların doğurganlık üzerindeki olumsuz sonucunu göstermektedir. Bu yıllarda, kız çocuk oranlarının erkek çocuklara göre fazlalığı, erkek çocuklarının döllenme şansı ve doğum sayısı yüksekliğine karşın, kız çocuklarının hayatta kalma dirençlerinin fazlalığının bir sonucudur. (Şekil 2.9. Tablo 2.8).

Şekil 2.9. Kars Kent Nüfusunun, Dar Aralıklı Nüfus Diyagramı (1935).
(Kaynak: TÜİK verilerinden faydalanılarak hazırlanmıştır).

Tablo 2.8. Kars Kent Nüfusunun, Yaş Gruplarına Göre Dağılımı (1935).

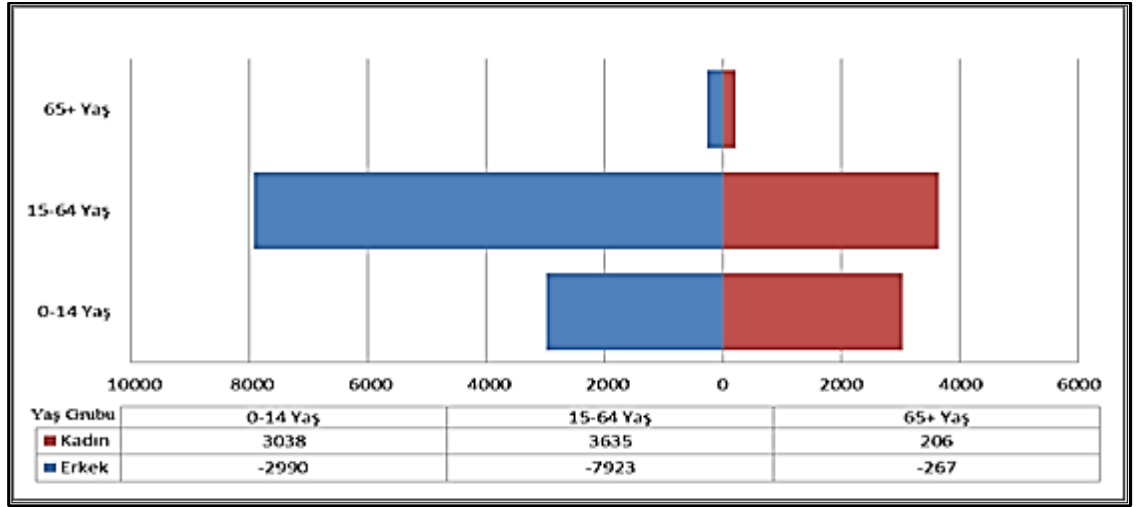
Yaş Grubu	Erkek	Kadın	Toplam
0-4	893	1077	1970
5-9	1088	1239	2327
10-14	1009	722	1731
15-19	882	458	1340
20-24	3207	505	3712
25-29	1184	574	1758
30-34	580	568	1148
35-39	543	420	963
40-44	437	401	838
45-49	407	219	626
50-54	316	231	547
55-59	164	93	257
60-64	203	166	369
65-69	90	39	129
70-74	91	96	187
75+	86	71	157
Toplam	11180	6879	18059

(Kaynak: TÜİK verilerinden faydalanılarak hazırlanmıştır).

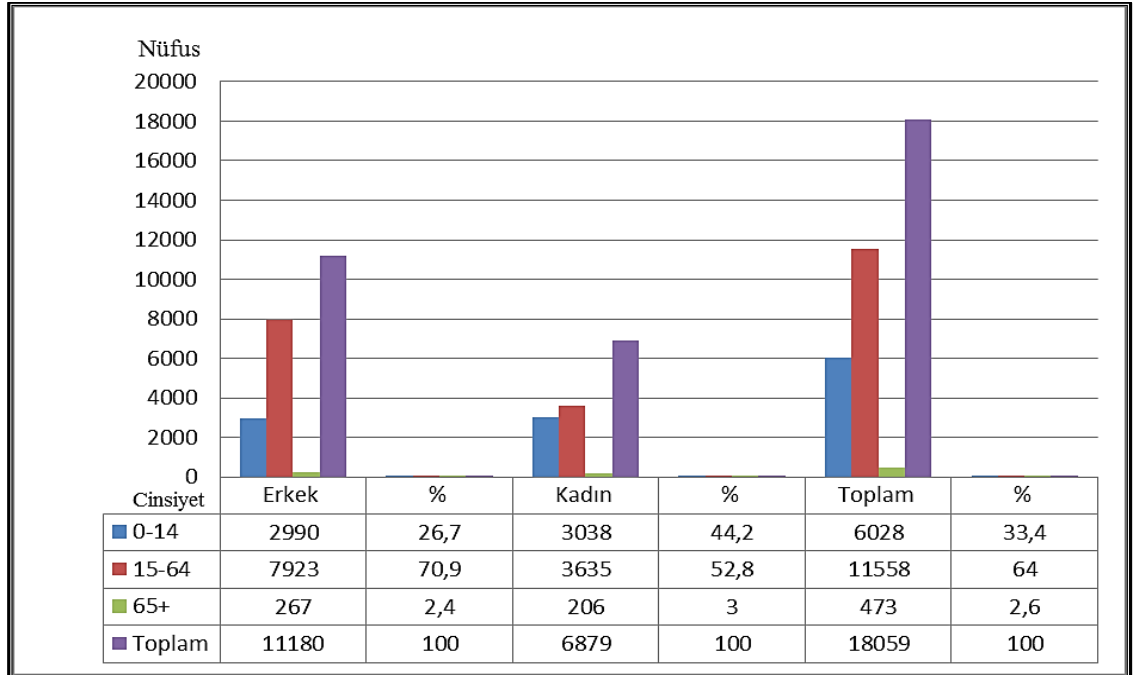
Cumhuriyet döneminin başlarını temsil eden 1935 yılına ait yaş ve cinsiyet oranlarının, geniş aralıklı gruplandırılması sonucunda, nüfusun büyük kısmını: 11.558 kişi ve % 64 oranıyla 15-64 yaş arasındaki, nüfus oluşturmaktadır. Bu yaş aralığının cinsiyet dağılımında, erkekler 7.923 nüfus % 69 oranıyla, genel nüfus içinde 3.635 nüfus ve % 31 oranına sahip kadın nüfusa göre, daha ağırlıklı bir yer tutmaktadır. Orta yaş gurubu ve bu gurupta erkek nüfusun fazlalığı, bu yıllarda Kafkasya'dan kente doğru meydana gelen yoğun göçlerin ve kent içerisinde konuşlu bulunan, bir hayli askere sahip garnizon birliklerinin mevcudiyetiyle alakalı görünmektedir.

Geniş aralıklı gruplandırmaya göre, nüfusun 0-14 yaş gurupları arasında kalan kısmı, 6.028 sayısı ile genel nüfusun % 33'ünü oluştururken; bu yaş gurubunda, 2.990 sayı ve % 49,7 oranıyla erkek nüfusu, 3.038 sayı ve % 50,3 oranına sahip kadın nüfustan azdır. Doğumların teşvik edildiği ve doğurganlık oranları yüksek bir dönem olmasına rağmen, bu yaş gurubundaki toplam birey azlığı, olumsuz yaşam ve sağlık koşullarının da etkisiyle meydana gelen bebek ölümlerinin sonucudur (Şekil 2.10; Şekil 2.11).

1935 yılı nüfusunun geniş aralıklı gruplandırmasına göre nüfusu en az yaş gurubunu, 473 sayısı ve % 2,6 oranıyla 65 yaş ve üzeri nüfus oluşturmaktadır. Bu dönemde, erkek ve kadın nüfusu, genelde dengede bulunmasına rağmen, erkek nüfus % 57 oranı ile daha fazla bireye sahiptir. Bu yaş gurubunda, gerek nüfus gerekse kadın nüfusu azlığı, yaş gurubunun fizyolojik özelliklerinin ve daha çok ilerlemiş yaşlardaki kadın nüfusunu negatif etkileyen olumsuz yaşam koşullarının doğal bir sonucudur (Şekil 2.10; Şekil 2.11).

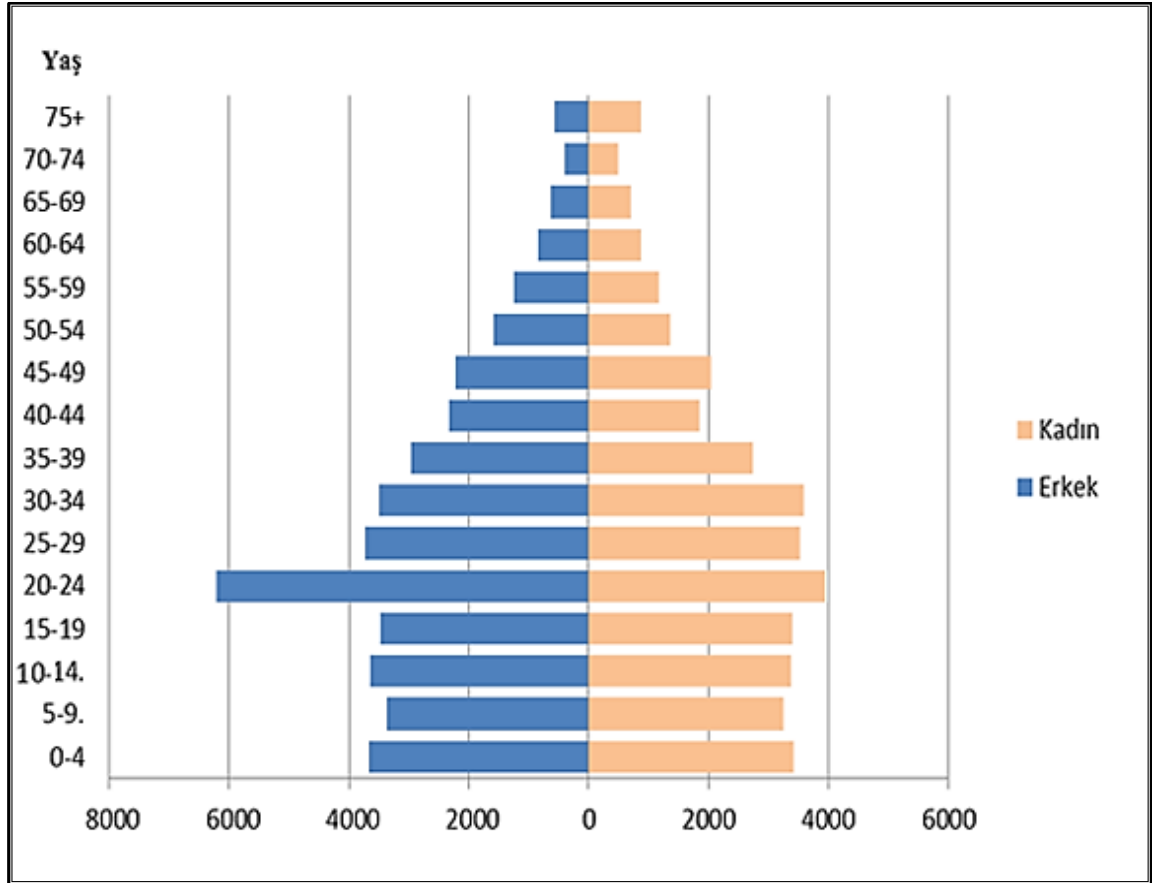
Şekil 2.10. Kars Kent Nüfusunun, Geniş Aralıklı Nüfus Diyagramı (1935).
(Kaynak: TÜİK verilerinden faydalanılarak hazırlanmıştır).

Şekil 2.11. Kars Kent Nüfusunun, Geniş Aralıklı Yaş Guruplarına Göre Dağılımı (1935).
(Kaynak: TÜİK verilerinden faydalanılarak hazırlanmıştır).

Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS), 2011 yılı verilerine göre, Kars kentinin dar aralıklı nüfus diyagramı, ekonomik olarak gelişmekte olan alanların karakteristiklerinde bir şekil göstermektedir¹⁵³

2011 yılı ADNKS sonuçlarıyla oluşturulan Kars kenti, dar aralıklı nüfus diyagramının da, yaş gurupları arasında gelişen bir denge durumu söz konusu olup önceki nüfus sayım dönemlerindeki dengesizliklerin giderek azaldığı ve yaş guruplarında bulunan, kadın ve erkek nüfuslarında, yaklaşık eşitlik gösterdiği anlaşılmaktadır. Son yıllardaki gelişimle, Türkiye'nin nüfus diyagramıyla yaklaşık olarak benzeşmekte olan diyagramda, genç ve çocuk nüfusu temsil eden taban kısmı, doğum oranlarındaki düşüş sonucu, kabaca daralmaktayken; orta ve yaşlı nüfusu gösteren kısımdaki yaş gurupları birey sayılarında, artış dikkat çekmektedir. Bu değişimin, kentteki ekonomik gelişime bağlı olarak demografik unsurların kazanmaya başladığı istikrarın bir sonucu olarak meydana geldiği düşünülmektedir (Şekil 2.12).

Şekil 2.12. Kars Kent Nüfusunun, Dar Aralıklı Nüfus Diyagramı (2011).
(Kaynak: TÜİK verilerinden faydalanılarak hazırlanmıştır).

¹⁵³ Özgür, M., E., , "Türkiye Nüfusunun Yaş Yapısı", *Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Ankara 1999, ss. 159-175.

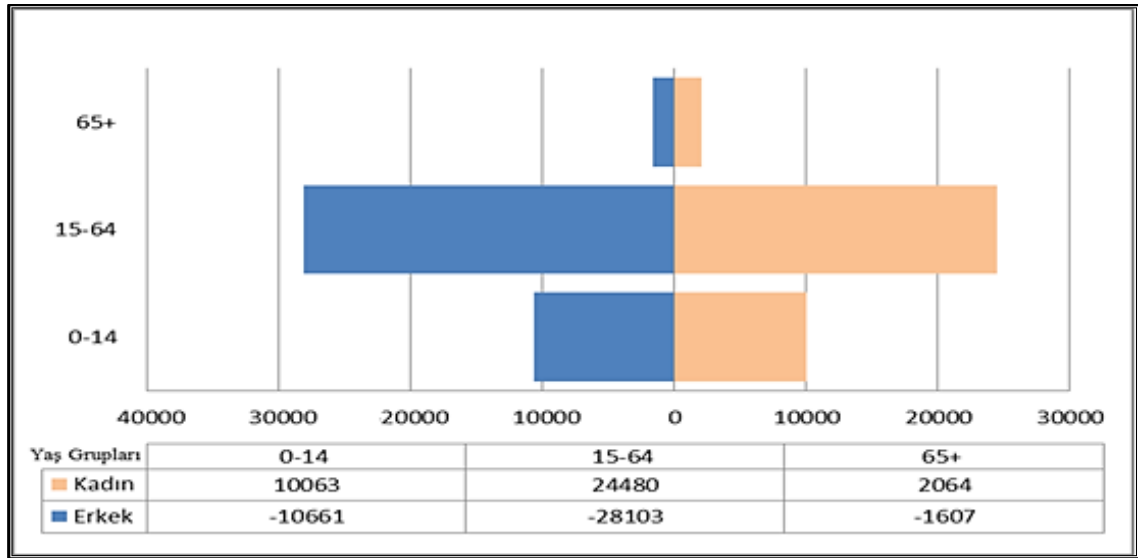
2011 yılı ADNKS sonuçlarıyla oluşturulan dar aralıklı diyagramda, yaş grupları arasında en büyük birey sayısı, orta yaş gurubunda olup gurupta cinsiyet sayısı, genel bir denge göstermektedir. Bu durum, ülke ve kentteki ekonomik ve siyasal istikrarın, gelişime katkısıyla ilintili iken; bu dönemde, önceki sayım dönemlerindeki karakteristiğe uygun olarak, 20-24 yaş aralığındaki nüfus, doksanlı yıllara kadar devam eden, yüksek doğurganlık oranlarının ve kentteki öğrenci ve askeri varlığın da sonucu olarak, bütün yaş guruplarından fazla çıkmaktadır. 20-24 yaş aralığından sonra, bütün yaş guruplarında genel bir azalış seyri görülürken; bu durum, kentten il dışına meydana gelen, yoğun göçlerin varlığına işaret etmektedir (Şekil 2.12).

Nüfus diyagramında, en az nüfus 60-64 yaş üzerindeki guruplarda yer almakta olup birey sayılarının düşüklüğü, geçmiş dönemlerdeki olumsuz yaşam koşullarının, insan yaşam süresini kısıtlayan negatif etkisinin ve bu yaş guruplarındaki bireylerin, geçmiş otuz yıllık süreçte, il dışına göçlerle, sayılarının da azalmasıyla ilintilidir. Bu gurupta en dikkat çekici yaş aralığını, 75+ gurubu oluşturmaktadır. Nüfus diyagramında, piramit ucu olarak azalması gereken yaş gurubunda, nüfusun artış görüntüsü, daha yaşlı bireylerin değerlendirmede bu guruba dâhil edilmesinin sonucudur. 60-64 yaş ve üzerindeki guruplarda, erkek nüfus oranı kadın nüfusa oranla düşük çıkmakta olup durum, kadınların ortalama yaşam süresi uzunluğunun ve erkeklere oranla, güçlü fizyolojik dirençlerinin bir sonucudur.

Tablo 2.9. Kars Kent Nüfusunun, Yaş Gruplarına Göre Dağılımı (2011).

Yaş Grubu	Erkek	Kadın	Toplam
0-4	3655	3427	7082
5-9	3374	3257	6631
10-14	3632	3379	7011
15-19	3474	3391	6865
20-24	6204	3939	10143
25-29	3731	3520	7251
30-34	3491	3587	7078
35-39	2974	2739	5713
40-44	2322	1858	4180
45-49	2213	2032	4245
50-54	1593	1363	2956
55-59	1248	1169	2417
60-64	853	882	1735
65-69	628	699	1327
70-74	404	483	887
75+	575	882	1457
Toplam	40371	36607	76978

2011 yılı yaş ve cinsiyet oranlarının, geniş aralıklı gruplandırılması sonucunda; nüfusun büyük kısmını, 15-64 yaş arasında kalan orta yaşlı nüfus, 49.730 sayı ve % 67 oranıyla oluştururken; bu yaş aralığında, birey sayısı fazlalığı, kapsam içine alınan yaş aralığı genişliğinin de bir sonucudur. Çalışma yaşındaki nüfusu temsil eden bu dönemde, erkek ve kadın nüfusu, genel olarak bir dengede gözükmekle birlikte, 23.907 birey sayısı ve % 48 oranıyla kadın nüfusu; 25.823 birey ve % 52 oranıyla erkek nüfusa göre, daha az sayıda temsil edilmektedir. Erkek nüfusun göç edebilme potansiyeliyle, sayısal olarak azalabilme olasılığına rağmen, iki cins arasında erkek nüfus lehine meydana gelen, 2.000 civarındaki fark, muhtemelen Kafkas Üniversitesi bünyesinde daha fazla sayıda temsil edilen erkek öğrenciler ve kentte nüfus sayımına dahil edilen ağırlıklı olarak erkeklerden oluşan, askerler ve diğer güvenlik personelinin varlığından kaynaklanmaktadır. Çalışma yaşındaki nüfusu temsil eden 15-64 yaş gurubunun sayıca fazlalığına rağmen, kent ve civarında, nüfusa istihdam oluşturacak olanakların kısıtlılığı, kentte işsizlik oranının yüksek olmasına etki ederek bu yaş gurubundaki bireylerin, kent dışına göç etmelerine neden olarak kent ekonomisinde, daralmaya neden olmaktadır (Şekil 2.13; Tablo 2.9).

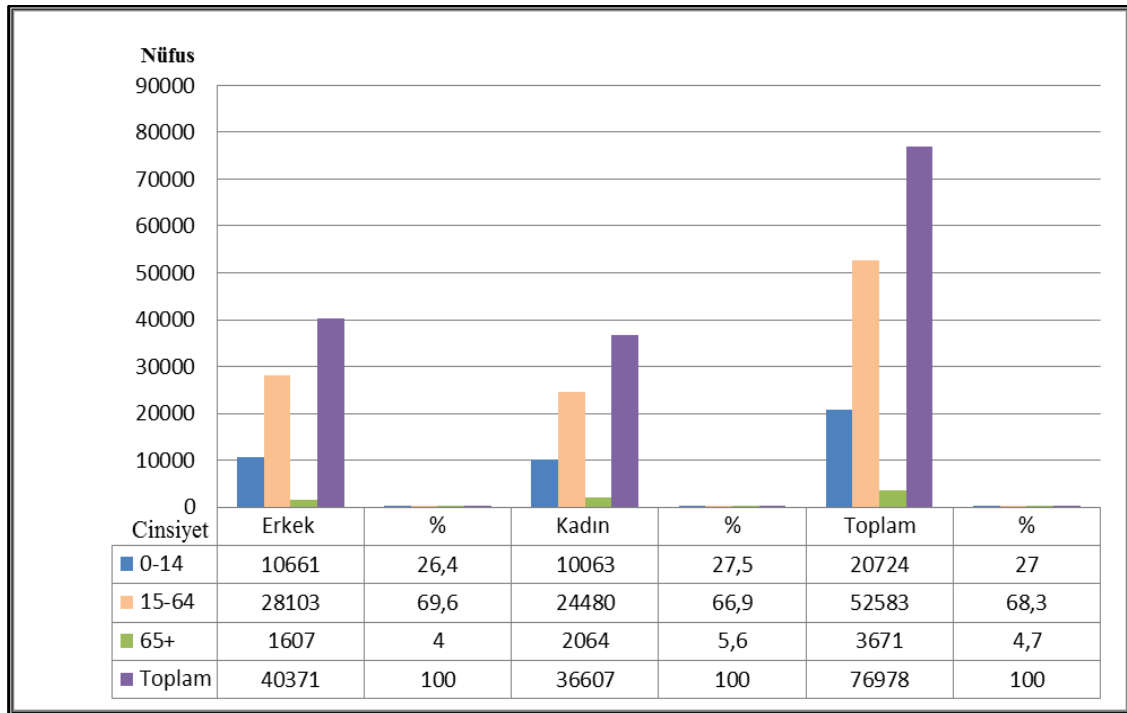
Şekil 2.13. Kars Kent Nüfusunun, Geniş Aralıklı Nüfus Diyagramı (2011).
(Kaynak: TÜİK verilerinden faydalanılarak hazırlanmıştır).

Geniş aralıklı gruplandırmaya göre, 0-14 yaş aralığında kalan nüfus, 20.562 nüfus ve % 28 oranıyla, kentte ikinci büyük yaş gurubunu oluşturmaktadır. Bu grupta birey sayısı, gelişen sağlık ve yaşam koşullarının avantajlarına rağmen, kentteki doğurganlık oranlarındaki azalışla orantılı olarak, düşme eğilimi göstermektedir.

Yükseköğretim öncesi eğitim çağındaki nüfusta temsil eden gurubun birey sayısının azalma eğilimi, kentte bu yaş gurubuna yönelik eğitim, sağlık, spor gibi alanlarda yapılan yatırımlarda kapasite fazlası yatırımların ortaya çıkmasına; tüketime dayalı kent ekonomisinde, belli sektörlerin gerilemesine ve tüketim kalıplarında, değişime neden olmaktadır (Şekil 2.13).

Geniş aralıklı gruplandırmaya göre, nüfus içerisinde en düşük payı, 65 ve üzerinde bulunan yaş gurubu temsil etmektedir. Bu yaş gurubu, 3.534 nüfusa ve % 5 oranına sahip olup, bu yaş gurubunun geçmişteki göçlerle ve yaşam özelliklerinin de sonucu olarak, birey sayısının azalmış olması, genel pay içinde nüfus sayısının azlığını açıklamaktadır.

Kars kentindeki, yaş yapısı hakkında belirleyici olabilecek unsurlardan olan medyan yaş 25,5' dir. Değer, il genelinde 24.7 Türkiye kentlerinde, 29.7' dir. Bu sonuçla Kars kenti, il geneline göre daha yüksek Türkiye kentlerine göre daha düşük medyan yaşa sahiptir. Bu durum kentteki doğum oranlarının fazlalığının sonucunda nüfus içerisindeki genç nüfusun ağırlıklı payının bir sonucu iken; orta yaş guruplarında kentten meydana gelen göçünde medyan yaş ortalamasının yükselmesinde önemli etkisi vardır (Şekil 2.14).

Şekil 2.14. Kars Kent Nüfusunun, Geniş Aralıklı Yaş Guruplarına Göre Dağılımı (2011).
(Kaynak: TÜİK verilerinden faydalanılarak hazırlanmıştır).

2.2.3.2. Aile Büyüklükleri

2011 yılı, ADNKS sonuçlarına göre, kentte ikamet eden 76.928 kişinin, ETF Kayıtlarına göre 18.305 olan kent aile sayısına oranlanması ile ortalama aile büyüklüğü, 4,2 dir. Değer, 5,14 olan Kars ili aile büyüklüğü ortalaması altında iken; 3,68 olan Türkiye kentleri, aile büyüklüğü ortalaması üstündedir. Bu durum, kentin kırsal ve daha kentleşmiş alanlar arasında, geçiş özelliği gösterdiğinin en önemli kanıtı olup kent civarında, kırsal yaşam özelliklerini devam ettiren: Ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayalı, aile planlaması zayıf ailelerin çokluğu, Türkiye ortalamasına göre, daha yüksek aile büyüklüklerinin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır.

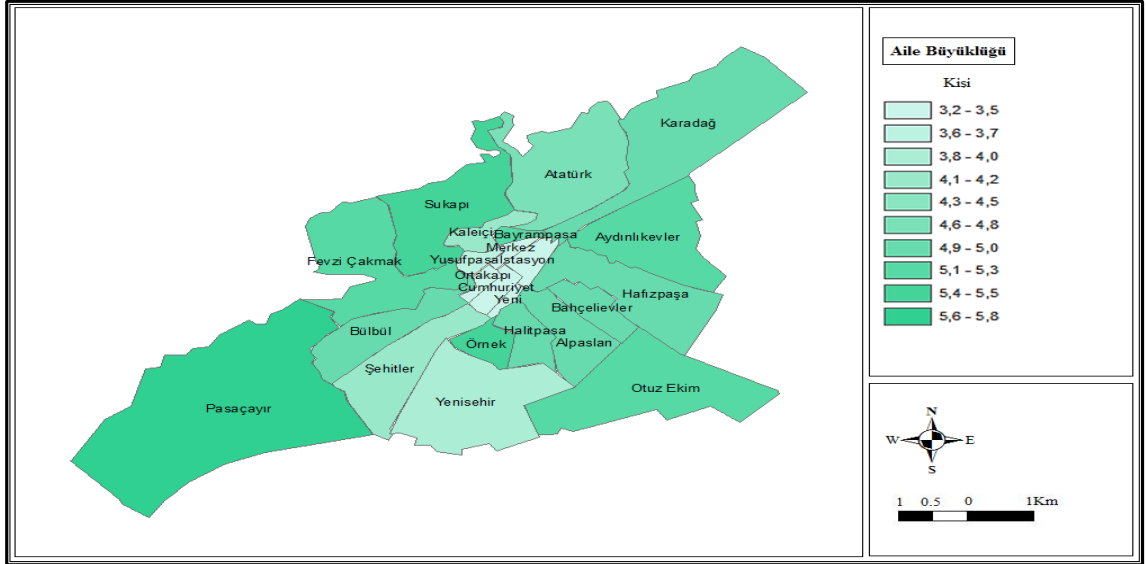
Kentte, aile büyüklük değerlerinin, mahallelere göre dağılımında çok büyük farklılıklar bulunmamaktadır. Buna rağmen gelir düzeyi düşük, kırsal kesimlerden göçle gelmiş, nüfusun çoğunluğu oluşturduğu kentin kenarındaki Paşaçayırı, Atatürk, Bahçelievler, Bülbül gibi mahallerde daha çok büyük nüfuslu aileler bulunmaktadır. Bu mahallelerdeki aileler, ortalama 5 bireyden oluşmaktadır (Tablo 2.10; Harita 2.5).

Tablo 2.10. Kars Kentinde, Mahallere Göre; Ortalama Aile Büyüklüğü (2011).

Mahalle	Nüfus	Aile Sayısı	Ortalama Aile Büyüklüğü
Alpaslan	2928	610	4,8
Atatürk	1059	225	4,7
Aydınlıkevler	4091	802	5,1
Bahçelievler	1984	396	5
Bayrampaşa	1982	388	5,1
Bülbül	4635	945	4,9
Cumhuriyet	3287	996	3,3
Fevzi Çakmak	2791	547	5,1
Hafızpaşa	3317	691	4,8
Halitpaşa	5661	1155	4,9
İstasyon	7282	2206	3,3
Kaleiçi	2152	512	4,2
Karadağ	1635	333	4,9
Merkez	2972	874	3,4
Ortakapı	3845	1201	3,2
Otuz Ekim	3169	609	5,2
Örnek	3241	611	5,3
Paşaçayırı	3375	581	5,8
Sukapı	681	126	5,4
Şehitler	6136	1496	4,1
Yeni	2369	740	3,2
Yenişehir	5664	1452	3,9
Yusufpaşa	2672	809	3,3
Toplam	76928	18305	4,2

(Kaynak: Kars Sağlık İl Müdürlüğü, ETF Sonuçlarından Hazırlanmıştır).

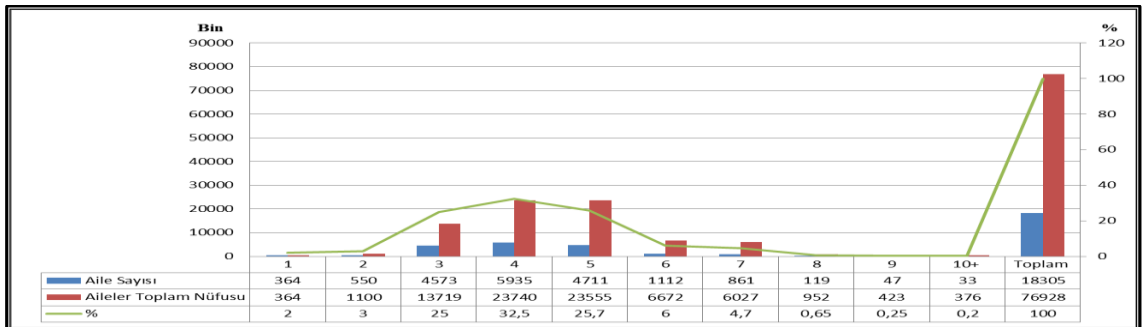
Kentteki aile büyüklüğü, merkezi oluşturan: Kaleiçi, Merkez, Ortakapı mahallerinde düşük olup bu mahalleler, ortalama 3 bireyli aile büyüklüğüne sahiptir. Bu mahallerdeki, doğurganlık oranlarının düşüklüğü, gelir ve kültür seviyesi yüksek, çekirdek ailelerin çokluğu, gibi etkenler aile birey sayısının düşük çıkmasına neden olmaktadır (Harita 2.5).

Harita 2.5. Kars Kentinde, Mahallelere Göre; Ortalama Aile Nüfusu Dağılımı (2011).

(Kaynak: Kars Sağlık İl Müdürlüğü, ETF Sonuçlarından Hazırlanmıştır)

Kentte, 4 bireyli aileler çoğunlukta olup bu aileler, kentteki toplam aile sayısının % 32.5 'ini oluşturmaktadır. Bu ailelerin varlığı, kentin gelişmekte ve kentleşmekte olan yapısına işaret etmektedir. Kentte, 1 bireyden oluşan aileler, kentteki ailelerin % 2'sini oluşturmaktadır. Daha çok, bekar bireylerden oluşan bu aileler, genellikle merkezi mahallerde ve iş alanları içerisindeki konutlarda, ikamet etmektedirler. Kentin, 10 ve üzerinde bireyli aileleri, % 0.2 oranında olup bu aileler, genellikle kentin dış mahallerinde ikamet eden ve birden fazla kuşağın birlikte yaşadığı yapıdadır

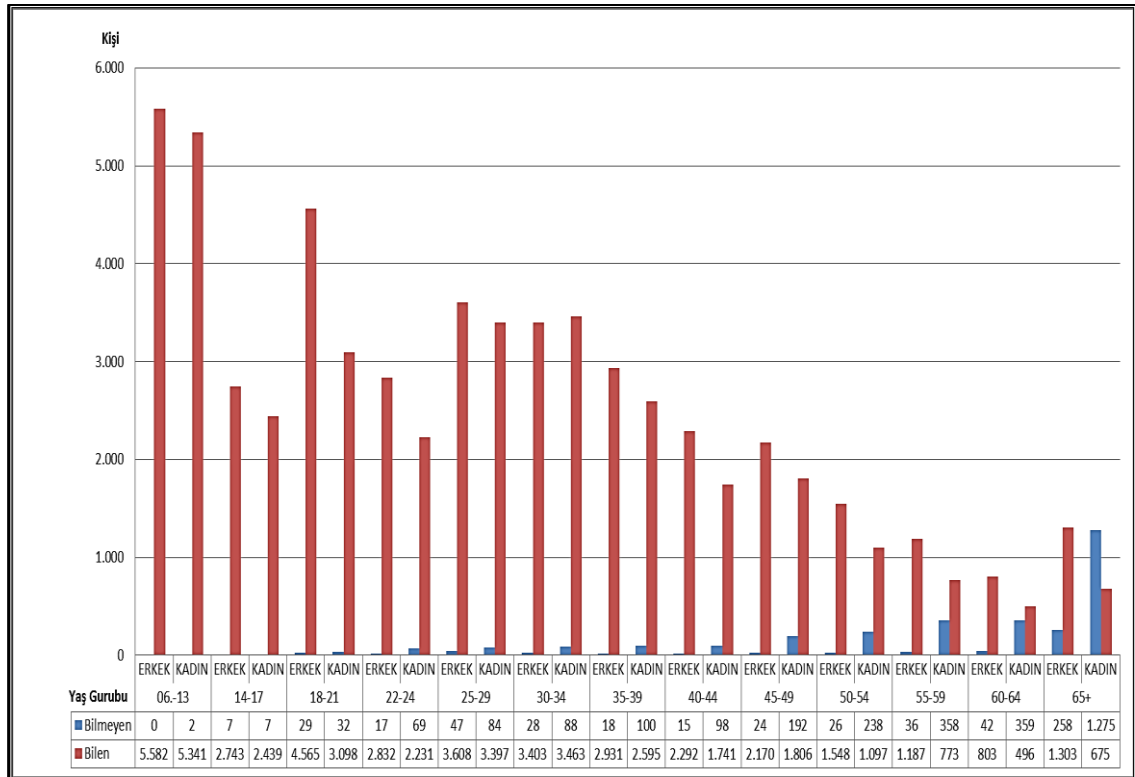

Şekil 2.15. Kars Kent Nüfusunun, Aile Büyüklüklerine Göre Dağılımı (2011).

2.2.3.3. Nüfusun Eğitim Durumu

İlköğretimden, yükseköğretime kadar, birçok eğitim kuruluşuna sahip olan Kars kentinde, eğitim kuruluşlarının nicelik ve niteliklerindeki somut gelişime rağmen, kent merkezi ve çevresinde yaşayan nüfusun eğitim nitelikleri, ülke genel ortalamalarına nispetle düşük düzeydedir.

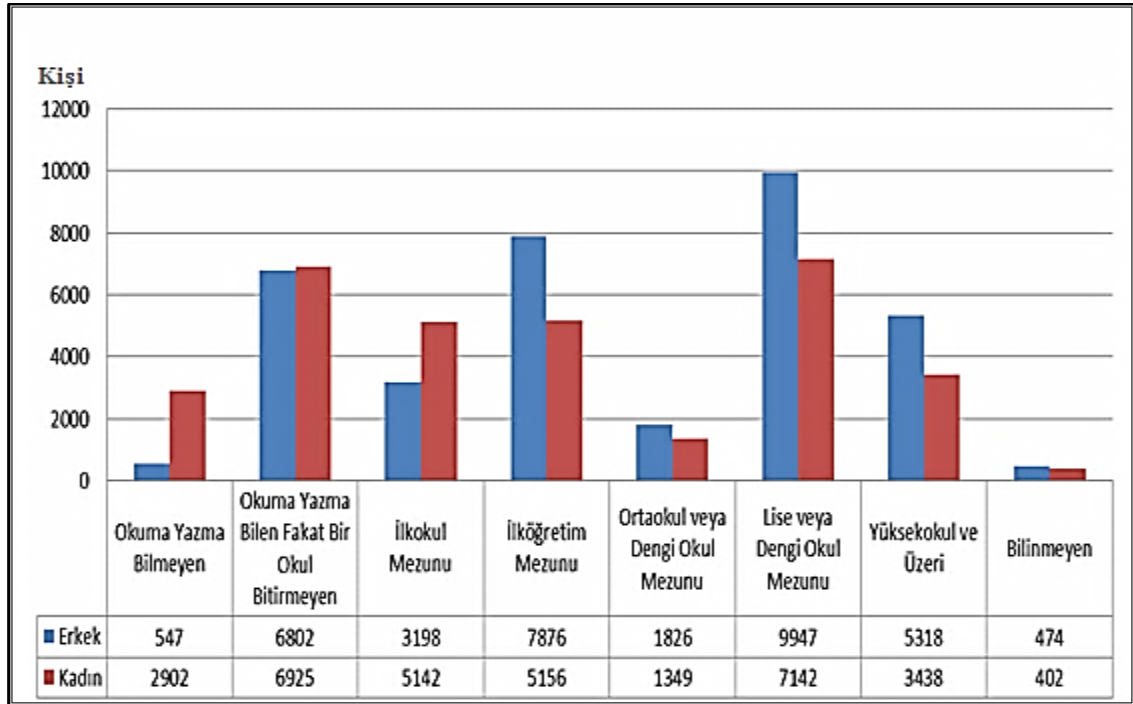
Kentte, 2011 yılı itibariyle okul çağı ve üzerinde, yani 6 yaşından büyük olan nüfusun, % 95'i okuma yazma bilmekte, % 5'i ise okuma yazma bilmemektedir. Ortalamalar, % 95,5 okuma yazma oranına sahip Erzurum kentinden düşük; % 92 okuma yazma oranına sahip Iğdır kentine göre, yüksek durum arz ederken; % 96 okuma yazma oranına sahip Türkiye kentlerine göre ise düşük bir ortalamayı göstermektedir. Kentte, okuma yazma oranının nispeten düşük çıkmasında, kırsal alanlardan kente göçle gelen, nüfus içerisindeki okuma yazma bilmeyenlerin sayısının fazlalığı yanında üst yaş guruplarında bulunan bireylerin, geçmişteki olumsuz yaşam koşullarının etkisiyle, eğitimden mahrum kalmalarının da bu durum üzerinde etkili olduğu değerlendirilmektedir (Şekil 2.16).

Şekil 2.16. Kars Kentinde, Okuma Yazma Bilen Nüfusun Yaş ve Cinsiyet Guruplarına Göre Dağılımı (2011). (Kaynak: TÜİK verilerinden faydalanılarak hazırlanmıştır).

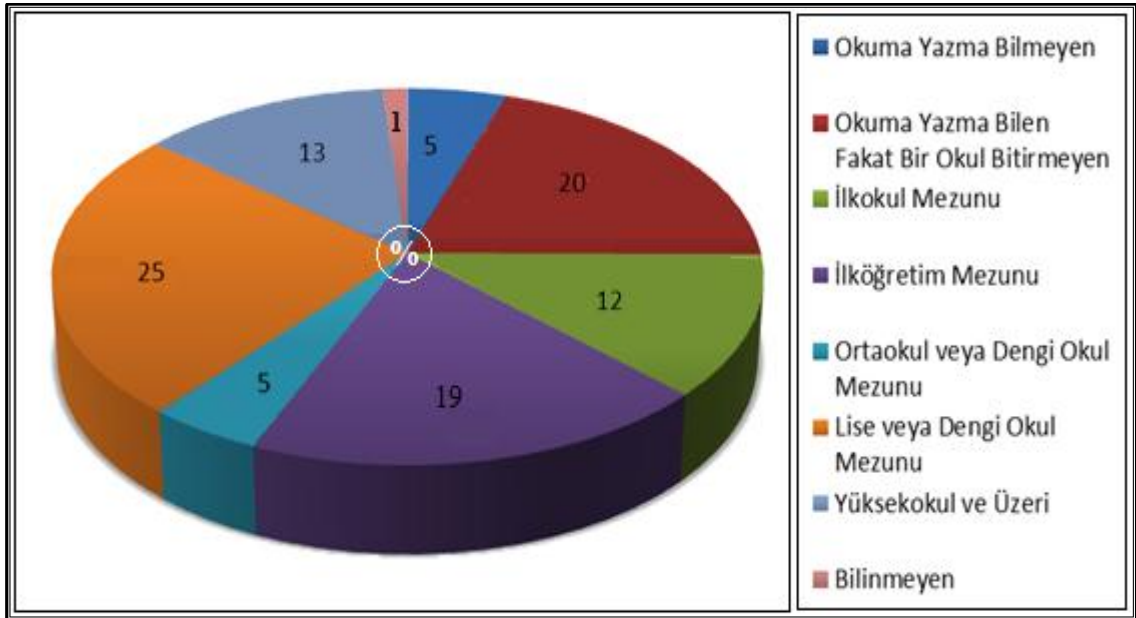
Kentte okuma yazma bilenlerin oranı, küçük yaş guruplarında 8 yıllık zorunlu eğitim ve toplumdaki genel bilinçlenmeye bağlı olarak, yüksek oran göstermekte olup özürllülük durumu dışında 06-14 yaş gurubundaki neredeyse tüm nüfus, okuma yazma bilmektedir. Kentte yaş gurupları büyüdükçe okuma yazma bilmeyenlerin sayıları artmaktadır. Bu durumun oluşmasında, yaşlı nüfusun Türkiye'nin dönemsel özellikleri sonucu, eğitimden mahrum kalması ile geçmişteki eğitim imkânlarının kısıtlılığı etkili olmuştur (Şekil 2.16).

Kentte, cinsiyete göre okuryazarlık ve eğitim düzeyleri, anlamlı farklılık göstermekte olup kadın nüfusun okuryazarlık oranı, % 91; erkek nüfusun okuryazarlık oranı, % 98 düzeyindedir. Küçük yaş guruplarından, büyük yaş guruplarına doğru gidildikçe erkek ve kadın nüfus arasındaki fark, kadın nüfus aleyhine artmaktadır. Eğitim piramidinin tepe kısmını oluşturan yükseköğretim mezuniyeti durumunda, kentteki kadınların, % 11'i yükseköğretim diplomasına sahipken; erkekler, % 15 gibi daha yüksek oranda yükseköğretim diplomasına sahiptirler. Bu durumun oluşmasında, kırsal alanlardan kent alanına taşınan ve kadınların eğitimine mani olan kapalı toplum yapısının etkisi yanında kadınların, erken yaşta evlendirilerek okul hayatından alıkonulmasının da etkili olduğu düşünülmektedir (Şekil 2.17).

Şekil 2.17. Kars Kentinde, Cinsiyete Göre Eğitim Durumu (2011).
(Kaynak: TÜİK verilerinden faydalanılarak hazırlanmıştır).

Kentte, çeşitli eğitim kademelerinden mezun olmuş, 6 yaş ve üzerindeki nüfus içerisinde ağırlığı, % 31 ile ilkokul ve ilköğretim mezunları oluştururken orta öğretim kurumlarından mezun olanlar, % 30 ve yükseköğretim kurumlarından mezun olanlar nüfusun, % 13'ünü oluşturmaktadırlar. Eğitim piramidinin üst kısımlarına çıkıldıkça herhangi bir okuldan mezun olma oranı düşen ve Türkiye ortalamaları altında başarı gösteren Kars, Üniversite Seçme Sınavı sonuçlarına göre de diğer illere göre başarı sıralamasında, alt sıralarda yer almaktadır. Durum üzerinde, kent ve il bazında öğretim kadrosunun nitelik ve nicelik olarak zayıflığı ile birlikte, diğer eğitim standartlarının düşüklüğünde etkili olduğu düşünülmektedir (Şekil 2.18).

Şekil 2.18. Kars Kent Nüfusu, Genel Eğitim Durumu (2011).
(Kaynak: TÜİK verilerinden faydalanılarak hazırlanmıştır)

Tablo 2.11. Kars Kent Nüfusunun Eğitim Durumu (2011).

Eğitim Durumu	Erkek	Kadın	Toplam
Okuma Yazma Bilmeyen	547	2902	3449
Okuma Yazma Bilen Fakat Bir Okul Bitirmeyen	6802	6925	13727
İlkokul Mezunu	3198	5142	8340
İlköğretim Mezunu	7876	5156	13032
Ortaokul veya Dengi Okul Mezunu	1826	1349	3175
Lise Veya Dengi Okul Mezunu	9947	7142	17089
Yüksekokul ve Üzeri	5318	3438	8756
Bilinmeyen	474	402	876
Toplam	35988	32456	68444

(Kaynak: TÜİK verilerinden faydalanılarak hazırlanmıştır).

Kentte, eğitime yönelik geleneksel olarak bir ilgi mevcutken, eğitim durumu itibariyle, kentte homojen bir dağılım olmayıp merkez mahallerden, çevre mahallelere doğru, okuryazarlık ve mezuniyet oranları düşüş göstermektedir.

Kentte, eğitim seviyesi en iyi mahalleler: Yenişehir ve İstasyon olup, bu mahallerde, yaşam standardının görece gelişmişliği, eğitimini tamamlamış duyarlı nüfusun çokluğu, eğitim yatırımlarının, merkezi konumdan dolayı fazlalığı gibi faktörler, eğitim durumunun daha iyi olmasına katkı sağlamaktadır. Kentte, eğitim seviyesi en düşük mahaller, kenti kuzeyden çevreleyen: Atatürk, Bayrampaşa, Sukapı olup bu durumun, mahallelerdeki yaşam standartlarının düşüklüğü, göçle gelen kırsal nüfusun fazlalığı, eğitim yatırımlarındaki eksikliğin ve mahalle sakinlerinin eğitime bakışlarının sonucu olduğu düşünülmektedir (Tablo 2.12).

Tablo 2.12. Kars Kent Nüfusu, Eğitim Durumunun Mahallelere Göre Dağılımı (2011).

Mahalle Adı	Bilinmeyen	Bilmeyen	Okuryazar Fakat Okul Bitirmedi	İlkokul	İlköğretim	Ortaokul	Lise	Yüksek Öğretim
Alpaslan	28	172	585	430	593	120	457	194
Atatürk	-	78	247	173	271	28	82	18
Aydınlıkevler	45	282	920	579	742	91	574	270
Bahçelievler	27	112	435	276	362	91	339	106
Bayrampaşa	33	150	366	295	464	112	277	51
Bülbül	46	335	1131	581	970	165	583	176
Cumhuriyet	22	59	551	204	354	107	899	755
Fevzi Çakmak	31	133	489	278	518	127	607	307
Hafızpaşa	46	118	548	358	606	164	742	389
Halitpaşa	74	355	1203	763	1138	277	926	269
İstasyon	79	238	1150	795	1110	326	1847	1044
Kaleiçi	41	121	378	303	418	143	402	138
Karadağ	26	101	351	217	330	79	267	66
Merkez	45	74	476	282	449	141	836	389
Ortakapı	47	82	599	306	550	158	981	782
Otuz Ekim	22	100	583	263	498	124	669	382
Örnek	35	169	580	347	633	131	614	364
Paşacıyırı	-	49	270	180	233	69	1884	532
Sukapı	-	48	136	94	156	48	97	25
Şehitler	76	312	1057	675	1059	236	1238	772
Yeni	32	112	401	237	382	125	624	229
Yenişehir	59	157	889	469	809	167	1411	1077
Yusufoğlu	36	92	382	235	387	146	733	421
Toplam	850	3449	13727	8340	13032	3175	17089	8756

(Kaynak: TÜİK verilerinden faydalanılarak hazırlanmıştır)

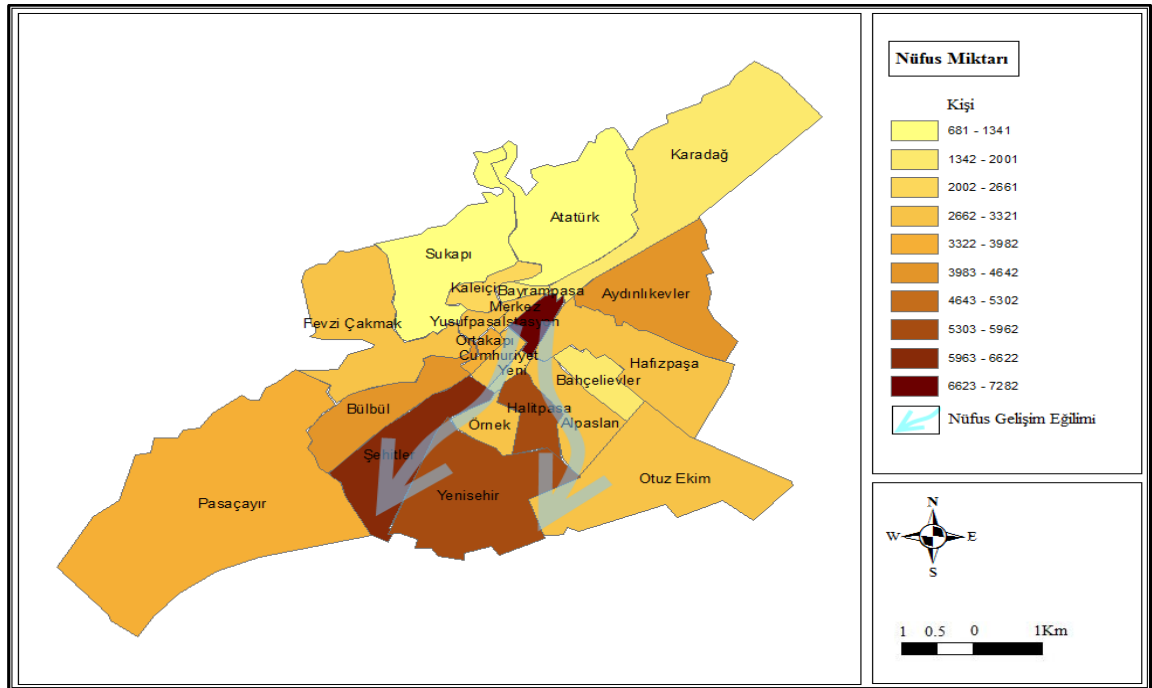
2.2.3.4. Nüfusun Dağılışı ve Yoğunluğu

Kars kenti, 2011 yılı Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sayımı Sonucuna göre, 76.928 kişidir. 2003 yılı kent planlama raporuna göre, 7.152 hektar olarak tespit edilen, belediye yönetim alanı ile nüfusun oranlanması sonucu kentte, 10.7 kişi/ha veya 107 kişi/km² yoğunluğu mevcuttur.

Belediye sınırları içerisindeki, boş ve aktif kullanımı olmayan alanlar hariç tutulup imar planı yapılan, kullanım alanlarının dikkate alınması ile kent meskûn alanı yaklaşık, 4.000 hektardır. Bu meskun alanın, mevcut kent nüfusu ile oranlanması sonucunda ise kentin nüfus yoğunluğu, 19 kişi/ha veya da km²'ye 192 kişidir.

Kentte, nüfus kayıtlarına geçmeyen, kayıtları başka yerleşim alanlarında bulunan ve kente günübirlik olarak çeşitli amaçlarla gelen nüfusun, mevcut resmi değer üzerinde yaklaşık, 85.000 olabileceği varsayılarak bu değer net kullanım alanlarına oranlanması sonucunda ise yoğunluk, 21 kişi/ha ya da 212 kişi / km² düzeylerinde, daha gerçekçi bir sonuç göstermektedir.

Nüfus yoğunluğu, birçok etkene bağlı olarak değişen kentte; nüfus dağılışı, miktar ve yoğunluk olarak homojenite göstermemektedir. Genel olarak, kentin özegini oluşturan merkezdeki mahallelerde, nüfus miktarı ve yoğunluğu artarken; çevre mahallerde, nüfus miktarı ve yoğunluğu azalmaktadır (Harita 2.6).

Harita 2.6. Kars Kent Nüfusunun, Mahallere Göre Dağılımı (2011).
(Kaynak: TÜİK verilerinden faydalanılarak hazırlanmıştır)

Kentteki nüfusun çoğunluğu: İstasyon, Şehitler, Halitpaşa, Yenişehir, Bülbül mahallelerinde ikamet ederken kentin en kalabalık mahallesi, İstasyon mahallesidir. Bu mahallelerde, nüfus miktarının diğer mahallelere göre fazla çıkması, bu mahallerin iş ve idare alanlarına göre, merkezi konumu ile yerleşmeye uygun, görece nitelikli konut stoğu gibi nedenlerle ilintilidir (Harita 2.6).

Kentte en az nüfus: Sukapı, Atatürk, Karadağ mahallelerinde bulunmakta iken; kentin, en az nüfuslu mahallesi, 681 nüfusıyla Sukapı mahallesidir. Kentin kuzeyinde, eğimli yamaçlar üzerinde konuşlu bulunmaları sonucu, yerleşmenin kısıtlanması, mahalle alanlarının büyük kısmının yerleşmeye uygun olmayan, tarihi tabyalarca işgal edilmesi, konut niteliklerinin düşüklüğü, merkezi iş alanlarına uzaklık gibi etkenler, bu mahallelerin, kentin diğer mahallerine oranla, az nüfuslu olmasına neden olmuştur.

Tablo 2.13. Kars Kentinde, Aritmetik Nüfus Yoğunluğunun, Mahallelere Göre Dağılımı (2011).

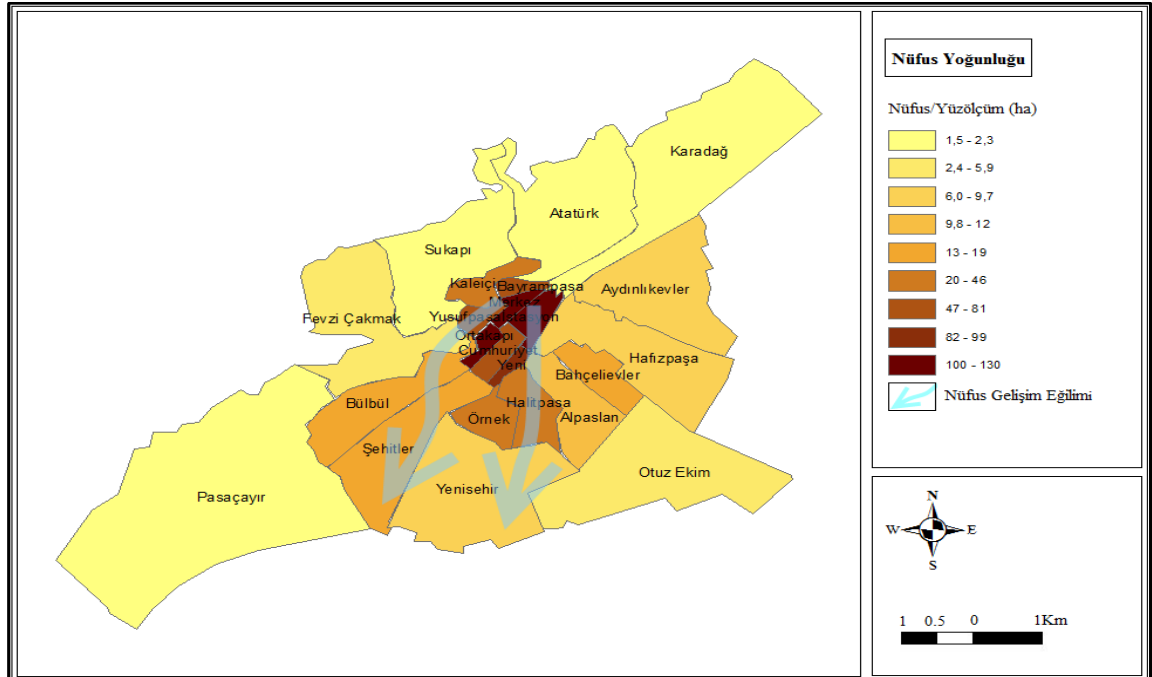
Mahalle	Nüfusu	Yüzölçümü (ha.)	Yoğunluk (Kişi/ha.)
Alpaslan	2928	246	11.9
Atatürk	1059	522	2
Aydınlıkevler	4091	428	9.6
Bahçelievler	1984	115	17.2
Bayrampaşa	1982	27	73.4
Bülbül	4635	266	17.4
Cumhuriyet	3287	48	68.4
Fevzi Çakmak	2791	474	5.9
Hafızpaşa	3317	405	8.1
Halitpaşa	5661	122	46.4
İstasyon	7282	65	112
Kaleiçi	2152	74	29
Karadağ	1635	717	2.3
Merkez	2972	26	114.3
Ortakapı	3845	29	132.5
Otuz Ekim	3169	574	5.5
Örnek	3241	93	34.9
Paşaçayırı	3375	1499	2.3
Sukapı	681	453	1.5
Şehitler	6136	331	18.5
Yeni	2369	24	98.7
Yenişehir	5664	581	9.8
Yusufpaşa	2672	33	81
Toplam	76928	7152	10.8

(Kaynak: TÜİK verilerinden faydalanılarak hazırlanmıştır).

Kentte nüfus, en fazla: Ortakapı, Merkez, İstasyon mahallelerinde yoğunlaşmış olup bu mahalleler, 100 kişi/ha üzerinde, yoğunluğa sahiptir. Bu mahalleler içinde, en yoğun nüfusa 132.5 kişi/ha ile Ortakapı mahallesi sahipken bu mahallelerde nüfus yoğunluğu, 10.7/ha olan kent yoğunluğunun oldukça üzerinde bulunmaktadır. Durum, mahalle nüfuslarının, kent mahalle nüfus ortalamalarının üzerindeki değerleri ile birlikte, mahalle alanlarının küçüklüğünün doğal bir sonucudur (Harita 2.7).

Kentte nüfus yoğunluğu: En az Sukapı, Atatürk, Karadağ ve Paşacıyı mahallelerinde olup, mahalleler içerisinde, 1.5 kişi/ha en düşük yoğunluk değeri: Sukapı mahallesine aittir. Mahallerin 2 kişi/ha gibi ortalama yoğunluk değeri, 10.7 kişi/ha olan kent ortalamasının da oldukça altında kalırken bu mahallelerin alanlarının büyüklüğü yanında, mahalle nüfuslarının düşüklüğü de yoğunluk değerlerinin düşük çıkmasına neden olmaktadır (Harita 2.7).

Kentteki mahalleler içerisinde, nüfusu ve nüfus yoğunluğu en hızlı artan mahalle, şehrin güneyindeki: Yenişehir mahallesidir. 1990'lı yıllara kadar, büyük bir kısmı tarım alanı olan ve kısmen Karacaören köyü kısmen de Halitpaşa mahallesi sınırları içerisinde kalan mahalle: Havaalanı, TOKİ, Şeker Fabrikası, Devlet hastanesi ve çevre yolu gibi yatırımların alana yapılmasının oluşturduğu cazibeyle, yeni konut ve iş yerlerine çekim oluşturarak nüfusunu ve nüfus yoğunluğunu arttırmaktadır.

Harita 2.7. Kars Kentinde, Nüfus Yoğunluğunun Mahallere Göre Dağılışı (2011).
(Kaynak: TÜİK verilerinden faydalanılarak hazırlanmıştır).

2.2.3.5. Nüfus Projeksiyonları

Kars'ı ele alan, iki planlama raporunda yer alan ve planlama uzmanları tarafından belirli parametreler göz önünde bulundurularak yapılan projeksiyonlar, kentin gelecekteki nüfusu için farklı değerler öngörmektedir.

2003 yılında, belediye için yapılan planlama raporunda, 4 değişik projeksiyon yöntemi ile yapılan çalışmada; kentin nüfusu, 1960 yılından itibaren ele alınıp 2000 yılı nüfusu, 79.789 olarak kabul edilmiş ve 1990-2000 sayım yılları arasındaki 1995 nüfusu, hipotetik olarak interpolasyonla, 79.119 olarak bulunmuştur. Kars'ın 2020 yılı için yapılan, nüfusun projeksiyonlarında en büyük değeri, Üssel (Exponential) yöntem; en küçük değeri, En Küçük Kareler yöntemi vermiştir. Çalışmada Türkiye gibi nüfus artış oranı yüksek olan ülkeler de Üssel metodun kullanımının daha tutarlı olduğu ifade edilip, Kars kentinin nüfusu, 2020 yılı için Üssel metoda göre, 126.361 kişi¹⁵⁴ olarak öngörülmüştür. Projeksiyonun yapıldığı yılda, % 18,28 olan Türkiye nüfus artışının, günümüzde % 13,49'a; kent nüfusunun % 0,002 olan yıllık artış hızı ise, geçen yıllar sonunda % -0,21 düzeyine gerilemiştir. İmar planının da projeksiyondaki nüfusun artışını destekleyeceği varsayılan: Üniversite, Organize Sanayi Bölgesi ve daha birçok devlet yatırımının tamamlanmasına rağmen; nüfusun durağan, negatif yönlü hareketi, kent nüfusunun bu değere ulaşmasının, çok özel gelişmeler dışında güç olduğunu göstermektedir (Tablo 2.14).

Kentin gelecek nüfusunun projeksiyone edildiği diğer bir rapor: Ardahan, Kars, Iğdır, Ağrı planlama bölgesi, 1/100.000 ölçekli, çevre düzeni planıdır. Plan için ilin ve kentin, son 30 yıl içerisindeki nüfus hareketleri incelenmiştir. Bu veriler kapsamında, yıllık ortalama nüfus artış hızlarının tespiti ve 4 ayrı projeksiyon yönteminin kullanılmasıyla yapılan değerlendirmelerde, 2040 yılı için öngörülen en düşük nüfus, 95.277 ile Lineer yöntemle elde edilirken; en büyük nüfus, ildeki kentleşme oranının artırılmasına yönelik Kabul Şehir Nüfusu yöntemiyle, 128.000 olarak bulunmuştur. Planlama raporunda, İller Bankası Projeksiyon yöntemi ile elde edilen 103.000 lik kent nüfusu, daha gerçekçi bir sonuç olarak kabul edilmiştir¹⁵⁵(Tablo 2.14). Bir önceki planda da olduğu gibi; havalimanının gelişimi, Kafkas Üniversitesi, Organize Sanayi Sitesi, Ani harabeleri gibi unsurların yaratacağı çekimin, bu nüfusa ulaşılmasında

¹⁵⁴ BHA planlama, Ankara 2003, s. 77, 78.

¹⁵⁵ Kent Yapı Planlama Mim. Müh. İnş. ve Taah. Ltd. Şti., *Ardahan, Kars, Iğdır, Ağrı Planlama Bölgesi, 1/100.000 Ölçekli Çevre Düzeni Planı 2010*, Kasım -İstanbul 2010, ss. 557-559.

destekleyici olacağı varsayılmış, Ani Harabeleri, Sarıkamış Kayak Merkezi gibi turistik unsurların ve Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Hattı'nın gelişimi ile bu hedeflere daha kolay ulaşılabileceği üzerinde durulmuştur. Önceki nüfus projeksiyonlarında da gelişimi destekleyeceği düşünülen bu projelerin birçoğunun tamamlanmış olmasına rağmen, kent ve il nüfusunda, pozitif yönlü bir gelişimin gerçekleşmemesi; hatta nüfus artışındaki negatif eğilimin artarak devam etmesi, bu projeksiyonların, coğrafi unsurların dikkate alınmayıp analiz edilmeden, istatistiki katılıkla yapıldığını göstermektedir. Bu planda, gelişimi destekleyeceği düşünülen Kars Çayı ve Kura nehirlerinin rafting potansiyelinin, mevcut akım ve eğim gibi coğrafi koşullarının dikkate alınmadan, destekleyici unsurlar arasında gösterilmesi de planlama ve projeksiyonların, coğrafi faktörler gözönünde bulundurulmadan yapıldığında isabet oranının düşeceğini ve rasyonel olamayacağını göstermektedir.

Planlama çalışmalarında, tesir edici koşulların sabit kabul edildiği, projeksiyonel yöntemlerin isabetli sonuçlar vermesi mümkün olmamakla beraber; projeksiyonlarda ele alınan sürelerin, daha kısa dönemleri kapsamaması, tahminlerin daha isabetli yapılmasını; doğum, ölüm oranları ve göç gibi kentteki nüfusu birinci derecede etkileyen faktörlerin, sosyo-ekonomik, kültürel koşulların ışığında, analiz edilmesi ise daha gerçekçi planların yapılmasına ve daha olumlu kararların alınmasına katkı sağlayacaktır.

Tablo 2.14. Kars Kentinin, Çeşitli Projeksiyon Metotlarına Göre, Gelecekteki Tahmini Nüfusu.

Projeksiyon Yöntemi	Projeksiyon Dönem Başlangıcı	Projeksiyon Nüfusu	
		2020	2040
Üssel (Exponential)	1960	126361	-
Logaritmik Artış	1960	97111	-
Doğrusal Olmayan Parametre	1960	91953	-
En Küçük Kareler	1960	85186	-
Lineer	2009	-	95,277
Üstel	2009	-	101,05
İller Bankasına Göre	2009	-	103,419
2040 Kabul Nüfus	2009	-	128,000

2.3. YERLEŞME ÖZELLİKLERİ

2.3.1. Yerleşimi Şekillendirici Faktörler

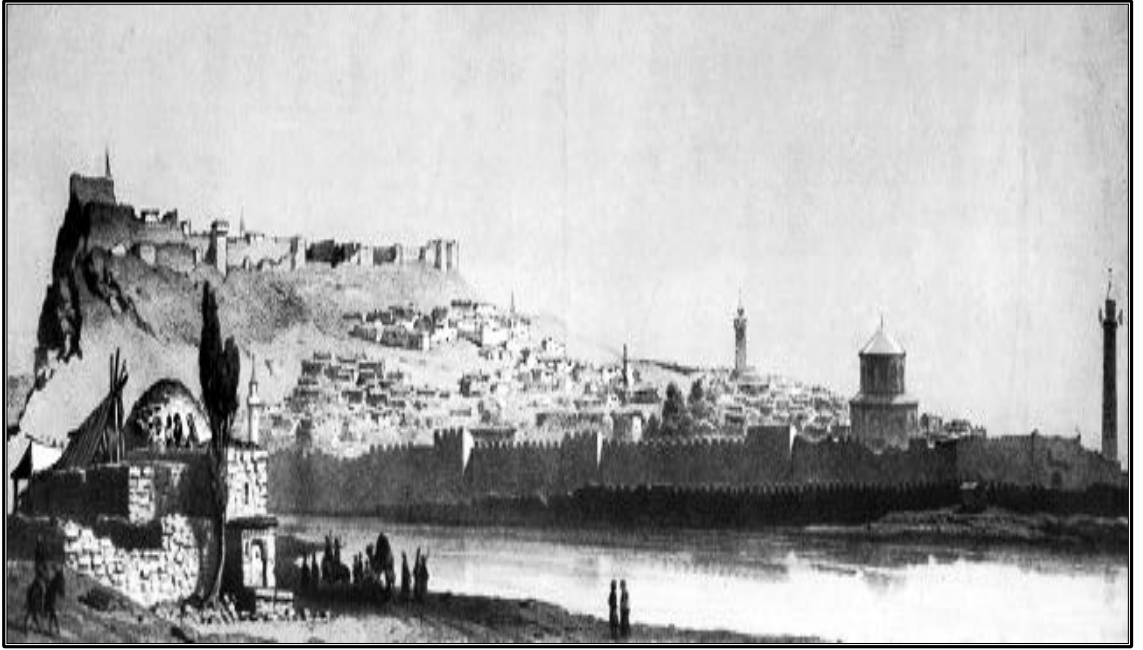
Kars kentinin yerleşim planının oluşması ve ilk yerleşim şeklini almasında, Kars Çayı vadisini takip eden ulaşım yolunun kontrolü amacıyla, Karadağ tepe yamaçlarına kurulan Kale etkili olmuştur. Devam eden süreçlerde, kale savunması gerekliliği ile yamaçlar üzerinde konumunu sürdüren ve Gölyeri tarafından sınırlandırılan kent, Rus işgal döneminde oluşturulan, Izgara Planıyla (Fotoğraf 2.4), beşeri tesirle şekillenmiş olup 1960 lı yıllarda, Gölyeri'nin tamamen kurutulması ile günümüzde, kuzeydoğu-güneybatı yönünde uzanan platonun uzanışına uygun, son şeklini almıştır. Kent, günümüzde güney yönünde gelişimini sürdürürken güneybatıda ve kuzeydoğuda sulak zeminli, çayırılık alanlar; kuzey yönünden ise eğimli yamaçlar, tarihi koruma alanları ve askeri alanların sınırlandırıcılığı ile güncel makroformunu kazanmaktadır.

Fotoğraf 2.4. Kent, 1960' lı Yıllara Kadar Izgara Planlı Yapısını Korumuştur. (Kaynak: googleearth).

2.3.2. Yerleşmenin Yatay ve Dikey Gelişimi

Kafkasya'dan, Anadolu'ya giden yolları kontrol eden bir kale olarak Urartular döneminde kurulduğu düşünülen, Kars'ın ilk yerleşim alanını İç Kale ya da bu günkü adıyla, Kars Kalesi oluşturmakta olup zaman içinde, kalenin etrafında oluşan sivil yerleşmelerin, su ihtiyacı için halen kalenin bulunduğu yamaçtan, Kars çayı kıyılarına doğru indiği anlaşılmaktadır. M.S. 10. yüzyılda, Bagratlı Devleti'nin üç yönetim merkezinden biri olmasıyla (M.S. 928), genişleyip gelişen ve 937 yılında, Kral II. Abbas tarafından yaptırılmış olan On İki Havariler Kilisesi'nin ibadete açılmasıyla¹⁵⁶ ilk kentsel mimari karakteristiklerini kazanan Kars'ın; savunmaya uygun yamaçlar üzerinde yerleşme gerekliliği ve kale ile Karadağ yamaçları önünde bulunan gölün, güney yönünde sınırlandırıcılığı nedeniyle, Karadağ tepe yamaçları üzerinde ve doğuya doğru büyüdüğü, böylece kentin etrafında, ilk dış surların oluşturulduğu düşünülmektedir.

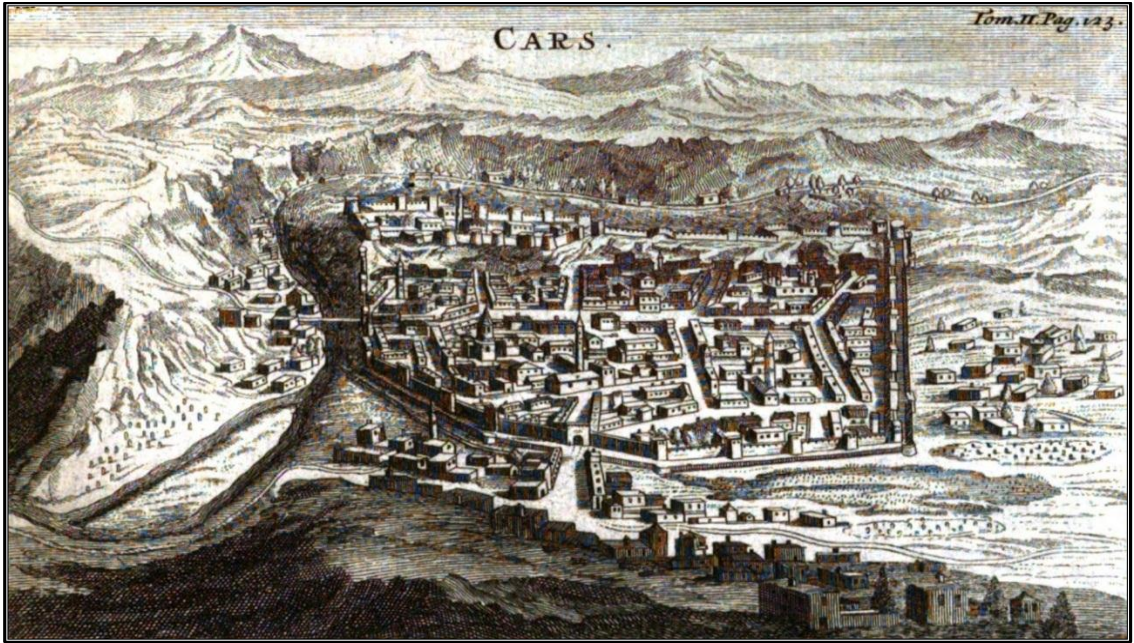

Şekil 2.19. Kale Kenti Olan Kars'ta, 19. yy.'a Kadar Yerleşimlerin Büyük Kısmı, Kale Surları İçinde Bulunmaktadır (Kaynak: Ani Baladian Arşivi, Paris, Yıldırım Öztürkkan Arşivi, Kars).

Kentin, Selçuklu egemenliğine geçtiği 11 yüzyılda, bu günkü Yusufpaşa mahallesi civarında genişlediği düşünülmektedir. Kale kapısı önünde bulunan bu mahallenin, kaleden güneye giden ana yol üzerinde olması nedeniyle kale dışındaki ilk pazaryerinin ve ilişkili olarak ilk yerleşimlerin geliştiği yer olduğu düşünülmektedir.

¹⁵⁶ Kırzioğlu, *Kars Tarihi I*, s. 283,284.

Birçok kereler doğudan gelen güçlerce tahribata uğrayıp yıkılan ve 1387 yılındaki Timur yıkımından sonra, yaklaşık 161 yıl ıssız bir harabe olarak kalan kentte, 1548’ deki Osmanlı onarımı ve aynı yıl Safevi yıkımından sonra, 1579’ da, Osmanlı döneminde¹⁵⁷, kalenin bulunduğu yamacın düzlüğe indiği çizgide ve bugünkü Âşık Murat Çobanoğlu ve Halitpaşa Caddelerini takip eden bir dış sur ya da dış kalenin yeniden yapılmasıyla kentin sınırları genişletilmiştir. Bu surlarla, iç kale arasında bulunan ve bu günkü Kaleiçi mahallesini kapsayan takriben 74 hektar alandaki, sivil yapılar yeniden oluşturularak Kars’ın bu dönemde, tam bir kale kent yerleşimine dönüştürüldüğü, tarihi belgelerden ve yerinde yapılan tespitlerden de anlaşılmaktadır. Bu yıllarda, sur içinde: Cami-i Kebir (Ulu Cami), Cami-i Suğra, Cami-i Bayram Paşa (Bayrampaşa Mahallesi), Cami-i İbrahim Paşa, Mescid-i Musa, Mescid-i İsmail ez-Zaim, Mescid-i Molla Mehmed, Mescid-i Kara Bey, Mescid-i Yeniçeri Cafer olmak üzere, toplam dokuz mahalle bulunmaktadır.¹⁵⁸ Sukapı’sından (güneybatı) Erzurum’a giden yol boyunca bu günkü Sukapı ve Fevzi Çakmak mahalleleri, kalenin ortakapısından Kağızman’a giden yol (Kazımpaşa Caddesi) boyunca Ortakapı ve Yusufpaşa ile Cumhuriyet mahalleleri, bu dönemde sur dışında gelişim göstermiştir.¹⁵⁹

Şekil 2.20. XVII. yy Sonlarında, Kars’ı Gösteren Bir Gravür (Joseph Pitton de Tournefort, Relation d’un voyage du Levant II,290). (Kaynak: Gündüz,T., “Kars”, 2001, s. 515.)

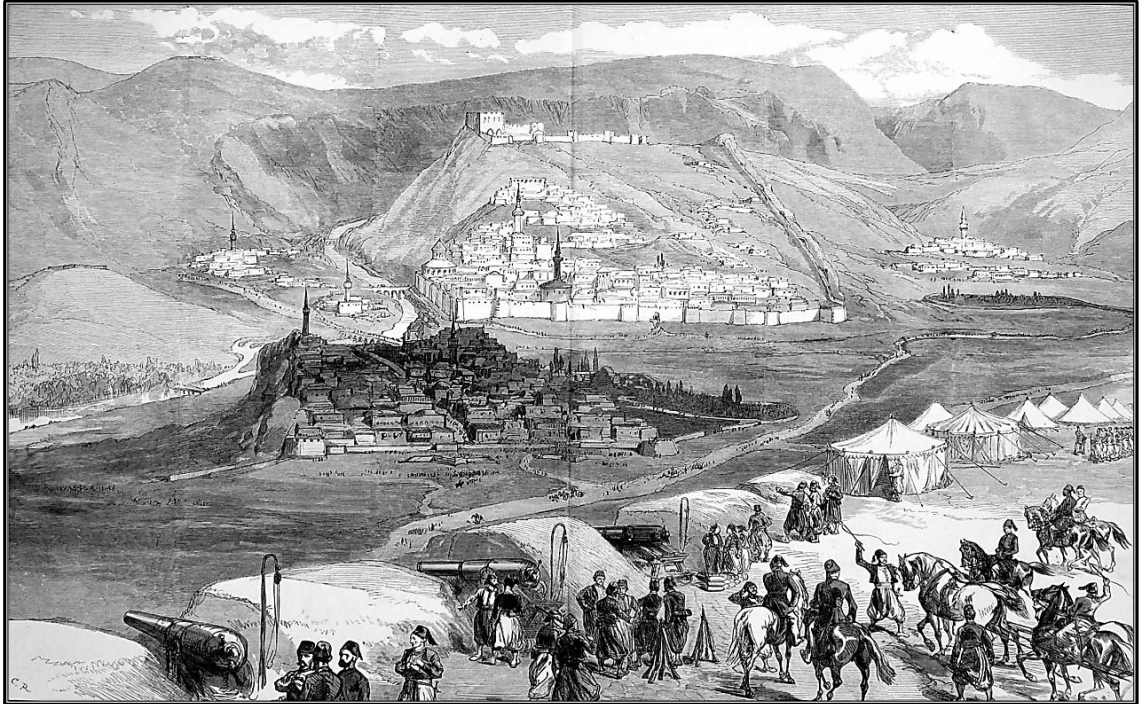
¹⁵⁷ Kırzioğlu, *Kars Tarihi I*, s. 283, 284.

¹⁵⁸ Gündüz, s. 517.

¹⁵⁹ Kırzioğlu, *Kars Tarihi I*, s. 617.

17. yy. Evliya Çelebi Seyahatnamesi 'ne göre, nüvesi ve büyük kısmı hala kale yamaçları üzerinde bulunan, güney yönünde Gölyeri ve batı yönünde Kars Çayının sınırlandırdığı kentte, sur dışındaki bir miktar gelişimin varlığından bahsedilmektedir¹⁶⁰ (Şekil 2.20).

1848 yılında, geleneksel alanlarda yerleşimini sürdüren kent, Kars Kalesi yamaçlarında, düzensiz dar sokaklardan oluşan Kaleiçi mahallelerinden ve kısmen de kale alanı dışındaki, bu günkü: Yusufpaşa, Ortakapı, Cumhuriyet mahallerinde, meskûn bulunmaktadır. 1850'li yıllarda, Rus tehdidine karşı, İngiliz subayların teknik destekleriyle, başta: Karadağ ve Arapbaba tepelerindeki tabyaların yapılmasıyla; kuzeye, Yıldıztabya ve Hafızpaşa gibi tabyalarında yapımıyla, güneye doğru genişleyen kentin, bir anlamda bu günkü meskun alanlarının sınırları oluşmuştur. Kent bu yıllarda, toplam 26 mahalleye sahip olup yaklaşık, 11.000 civarında nüfusu barındırmaktadır¹⁶¹ (Şekil 2.21).

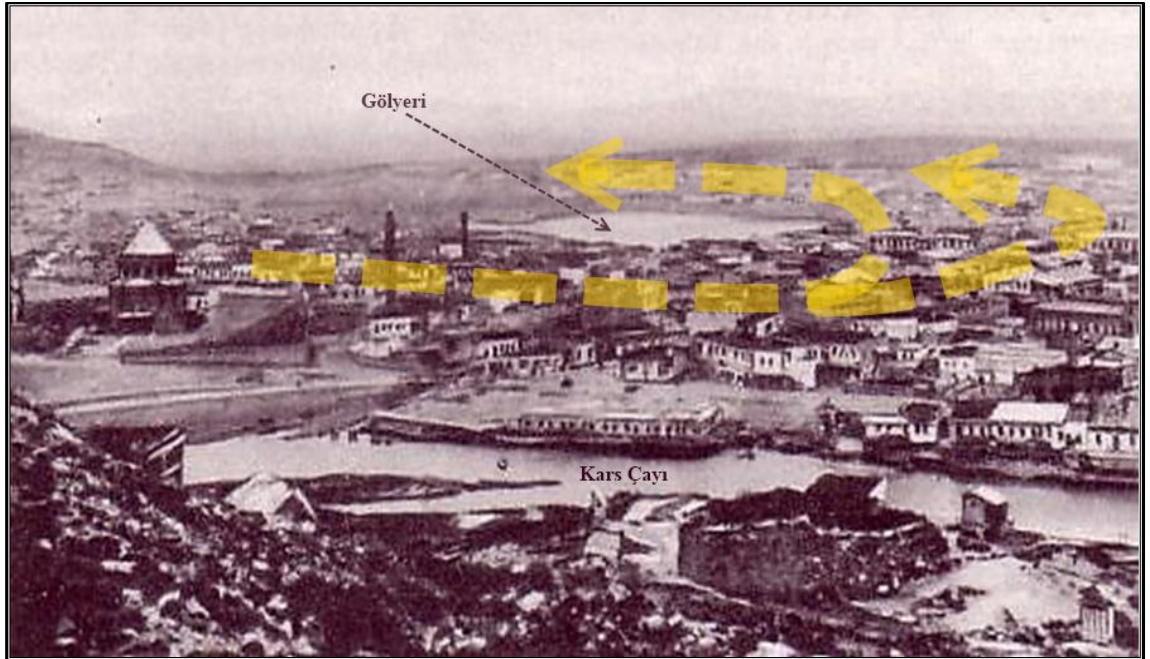
Şekil 2.21. Kars Kentinin, 1877 Yılında, Kentsel Yayılım Alanı. (Kaynak: Yıldırım Öztürkkan Arşivi.)

Kent, Rus işgal döneminin başlarında, 1881 yılında yapılan planla Kars Çayı sağ sahilinden itibaren, güney yönüne doğru açılmıştır. Bu dönemde, kentin önceki yüzyıllarda yerleşime açılmış düzlükte kalan meskûn alanları, kamulaştırılıp,

¹⁶⁰ Kurşun, Kahraman, Yücel, s. 168, 169.

¹⁶¹ Tozlu, Bulut, ss. 141–154.

planlanarak ve ardından iskân edilerek, yeniden yerleşime açılmıştır. Bu dönemde yerleşmenin sınırlarının Kars ve Tiflis arasındaki ulaşım için yapılan güneydeki tren garı ve çevresindeki askeri kışlalara kadar gittiği oluşturulan yapılar, mevcut Izgara plan ve tarihi belgelerden anlaşılmaktadır. Bu dönemde, İstasyon Mahallesi oluşturulmuş olup tren garı ve kale arasında kalan gölyeri, yerleşime açılmamıştır. Kentin, güneybatı yönünde kalan ve birbirini kesen, günümüzde de kentin ana aksını oluşturan Faikbey Caddesi ve etrafındaki: Kâzımpaşa, Atatürk caddeleri Gridiron (Izgara) Planına göre imar edilmiştir. Caddeler boyunca, bazalt taşlardan birçok sivil ve resmi yapı meydana getirilirken, bu yapılar için ağır kesme bazalt taşlardan oluşan Kars Kalesi dış surlarının sökülerek, malzeme olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu dönemde kentin ilk meydanı bugünkü Fethiye Camii (Alexander Nevsky Kilisesi) önünde oluşturulurken¹⁶² kentin yönetim merkezi; günümüzde, Merkez Camii ve defterdarlığın bulunduğu, Kayabaşı tepelik alanında yer almaktadır. Kars'ta 1886 yılında: Abdiğa, Ermeni Mahallesi, Hacıseyit, Hacışerif, Kaleiçi, Mustafağa, Genceoğlu, Yusufpaşa, Sukapı, Bayrampaşa olmak üzere 10 mahalle bulunmaktadır¹⁶³. Bu dönemdeki kentin; açık kısmı kuzeydoğuya bakan kabaca, bir hilâl şeklinde olduğu anlaşılmaktadır (Fotoğraf 2.5).

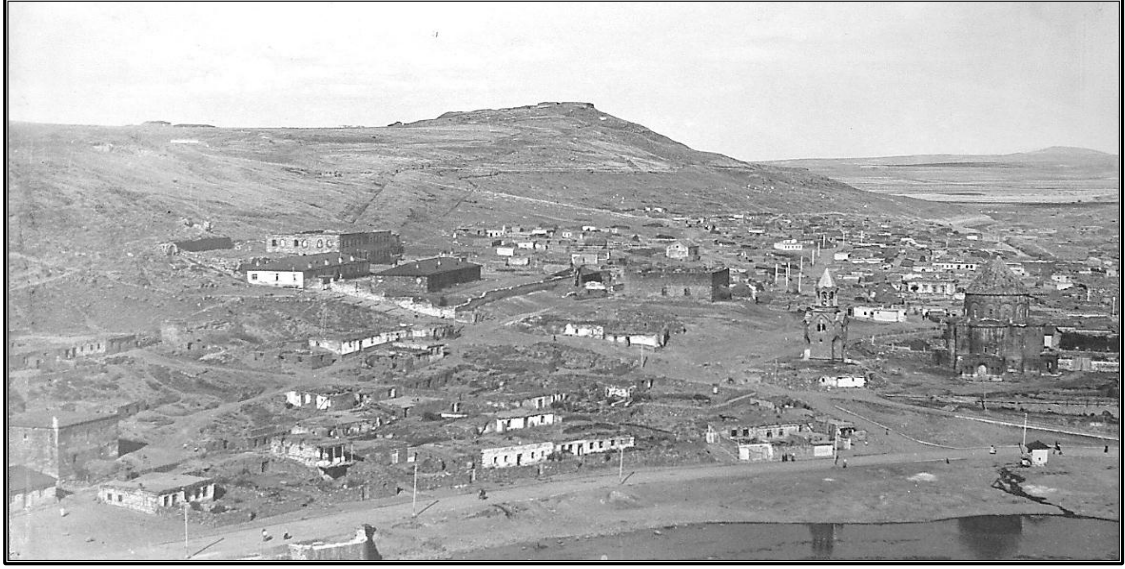

Fotoğraf 2.5. Kars Kenti, 20. YY. Başlarında, Hilâl Şekilli Görünümüne Sahiptir. (Foto: Yıldırım Öztürkkan Arşivi).

¹⁶² Badem, s. 82.

¹⁶³ Badem, s. 82.

Cumhuriyetin ilk yıllarında, kuzeyde Kars Kalesi ve Kars Çayı; kuzeydoğuda Gölyeri; güneyde demiryolu arasında konuşlu bulunan kent, nüfusun azlığı ve geleneksel konutların tercihi gibi nedenlerden dolayı yerleşimini 1960'lı yıllara kadar, büyük oranda muhafaza etmiştir (Fotoğraf 2.6).

Fotoğraf 2.6. Kentin Kuzeyindeki Yamaçlarda, 1960'lı Yıllara Kadar Yerleşim Kısıtlı Düzeydedir. (Foto Yıldırım Öztürkkan Arşivi).

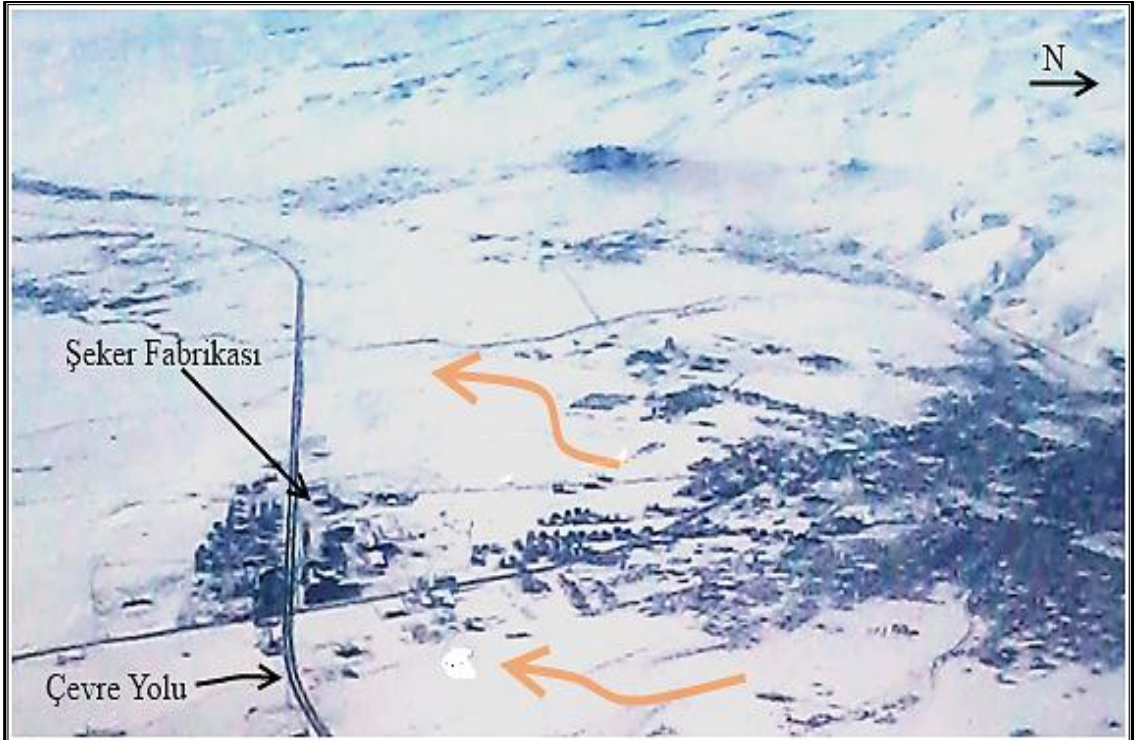
1964 yılında, kentin içinde kalan bataklık özelliğindeki sığ gölün (gölyeri) kurutulmasıyla, bu günkü Merkez ve Karadağ Mahalleri, bu alan üzerinde gelişirken Kars'ın ilk toplu konut kooperatif yapılaşması olan öğretmen evleri de, burada yapılmış ve sanayi sitesinin kurulduğu yıllara kadar bu alan, küçük sanayi sitesine de ev sahipliği yapmıştır. 1967 yılına gelindiğinde: Cumhuriyet, Bülbül, Bayrampaşa, İstasyon, Yusufpaşa, Yeni Mahalle, Sukapı, Kaleiçi, Ortakapı olmak üzere toplam, 9 mahallesi bulunan Kars,¹⁶⁴ 1970'li yıllarla beraber kentin batısında bulunan Paşaçayırı köyünün, mahalle olarak kent alanına dâhil olması ve köy sınırlarında, sanayi sitesinin kurulması ile batıya doğru genişlemiştir. Bu yıllarda kırsal alanlardan aldığı bir miktar göç sonucu, kentin kuzeyindeki yamaçlar üzerinde bulunan: Sukapı, Kaleiçi, Bayrampaşa mahallerinde gecekondulaşma artarken güney yönünde genişlemeyi sınırlayıcı özellikteki demir yolu hattı da geçilerek tarım alanları üzerinde kaçak yapılaşmalara bağlı olarak bugünkü: Aydınlikevler, Atatürk, Bahçelievler, Halitpaşa, Alpaslan gibi gelişen, ikinci bir gecekondulaşma mahalle gurubu oluşmuş; kent, bu yönde gelişme eğilimine girmiştir.

¹⁶⁴ Kars İl Yıllığı, "Kars", 1967, s.25.

1990'lı yıllarda, güneyde: Çevre yolu, havaalanı, Şeker Fabrikası gibi yatırımların oluşturduğu cazibe sonucu kent, bu yönde hızlı bir gelişim göstermeye başlamış ve bu alanda Yenişehir Mahallesi kurulmuştur (Fotoğraf 2.7.; Fotoğraf 2.8).

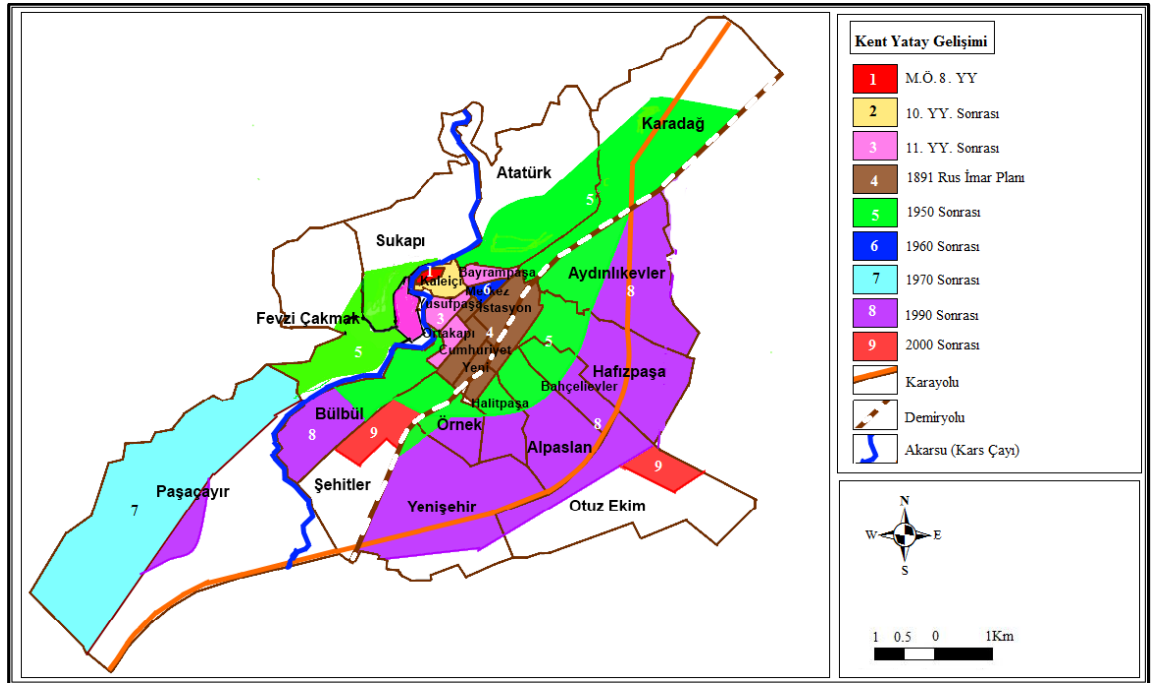

Fotoğraf 2.7. Kentin Güneyindeki Araziler; 1990' lı Yıllara Kadar, Tarla ve Mera Olarak Kullanılmaktaydı (1993 Aralık). Fotoğraf Uçaktan çekilmiştir. (Foto: Yıldırım Öztürkkan Arşivi).

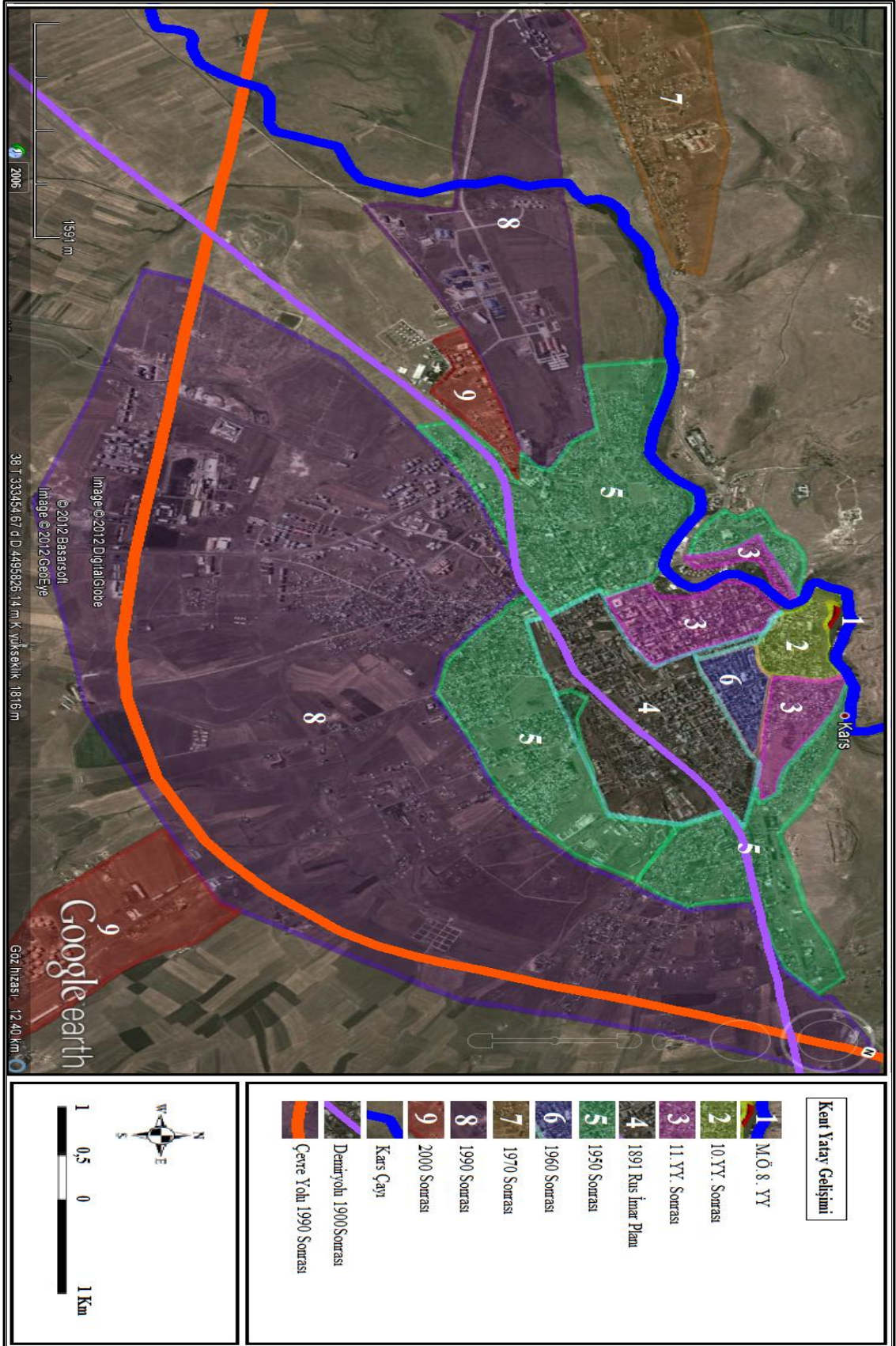
Fotoğraf 2.8. Kentin Yatay Gelişimi İle Güneydeki Araziler, 1990' lı Yıllardan İtibaren Resmi ve Sivil Yapılarca İşgal Edilmektedir (2012 Aralık). Fotoğraf Uçaktan çekilmiştir.

2000'li yılların sonunda, Kaleiçi Mahallesi ve civarında bulunan niteliksiz konutlar, kentsel dönüşüm kapsamında, TOKİ tarafından yapılan, Digor yolu civarındaki toplu konutlara taşınmıştır. Kent böylece, doksanlı yıllarda yapılan: Havaalanı, TOKİ konutları ve münferit birkaç çiftlik yapısından sonra, güney yönünde sınırlandırıcı nitelikteki çevre yolunun güneyine geçerek bu alandaki, varlığını iyice arttırmaya başlamış, zahireciler ve Oto Galeriler Siteleri ise bu alanda yerleşmenin daha da pekişmesine neden olmuştur. Kars; kent içerisindeki konut arzının yetersizliği, yeni konut alanlarının oluşturduğu cazibe unsurları ve Kafkas Üniversitesinin gelişimi neticesinde, güneybatı yönünde, büyüme eğilimi göstermektedir (Harita 2.8; Harita 2.9)

Harita 2.8. Kars Kentinin Yatay Gelişimi (2012).

Kars kenti, plato sahasının uzanış doğrultusuna uygun olarak kabaca kuzeydoğu-güneybatı yönünde gelişmiştir. Kent kuzeyde, % 30'un üzerinde eğim değeri gösterebilen yamaçlar ve bu alanlar üzerindeki tarihi koruma ve askeri alanlar; kuzeydoğuda, Ardahan yolu istikametinde, çayırılık ve askeri alanlar; güneybatıda ise Kafkas Üniversitesi ve Paşaçayırı sulak alanı tarafından sınırlandırılması nedeniyle, gelişimini güney yönünde gerçekleştirip kabaca, yarım daireye benzer bugünkü şeklini almıştır. Kuzeydoğu-güneybatı yönünde, yaklaşık olarak 12 km; doğu-batı yönünde, 6 km uzanış gösteren kent, yaklaşık 7.152 hektarlık oldukça büyük bir alanı kaplamaktadır (Harita 2.8; Harita 2.9).

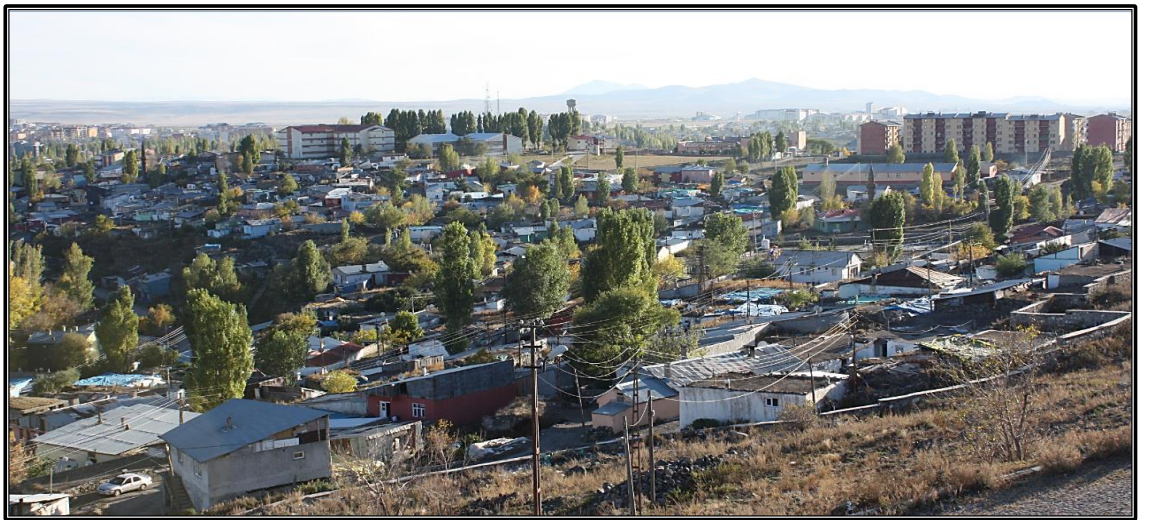

Harita 2.9. Kars Kentinin, Tarihi Süreçte Yatay Gelişimi (2012).
 (Kaynak: www.googleearth.com programı kullanılarak hazırlanmıştır).

Kars, dikey yapılaşma açısından heterojen görüntü sergilemektedir. Kentin belli mahallerinde, dikey yönde gelişmiş çok katlı yapı stokları bulunmasına rağmen, belli mahallelerde tek katlı yapılar dikkat çekmektedir. Kentte dikey yapılaşma, gelir seviyesinin düşük ve kırsal nitelikleri hâla baskın olan: Aydınlıkevler, Atatürk, Bahçelievler, Halitpaşa, Alpaslan, Örnek mahallelerinde zayıf olup bu mahallerde, geleneksel malzemelerden yapılan ve çoğunluğu tek katlı olan yapılar, yapı stoğunun büyük kısmını oluşturmaktadır. Yapılarda kullanılan malzeme kalitesinin düşüklüğü, yapıların deprem hasar riski taşımasına sebep olmaktadır (Fotoğraf 2.9).

Fotoğraf 2.9. Kentin Kuzeydoğusundaki, Bayrampaşa Mahallesi'nde, Tek Katlı Konutlar Dikkat Çekmektedir.

Fotoğraf 2.10. Kentin, Gecekondu Mahallelerinde, Dikey Yapılaşma Kısıtlıdır (Su Kapı Mahallesi).

Kentteki, dikey yönde yapılaşma; daha çok kentin çekirdeğini oluşturan: Ortakapı, Merkez, İstasyon, Şehitler mahalleri ve rant gelirlerinin yüksek, trafik ve ticaretin canlı olduğu: Faikbey, İsmet İnönü, Cumhuriyet Caddeleri boyunca yapılmaktadır. Son dönemlerde, kentin güneybatısında kalan alanlarda, konut kredi faiz oranlarındaki düşüşün de etkisiyle oluşan yapı kooperatifleri, yoğun bir yapılaşmaya neden olmakta ve bu alanlarda da çok katlı binaların sayısı, hızla artmaktadır. Kentte yapı inşaa ruhsatları, mevcut imar planında, 5 kat olarak sınırlandırılmış olmasına rağmen, sorumlu yerel idare birimlerinin denetim eksiklikleri sonucunda mevcut birçok yapı da müsaade edilen kat sınırları aşılmış olup kentte yapı, kat sınırını fazlasıyla aşan 8-9 katlı binalara da rastlanmaktadır. Kentin, çoğunlukla düşük eğimli topoğrafyada konuşlu bulunması ve arsa arzında da tahdit edici bir durum bulunmamasına rağmen, maksimum fayda amacıyla, binaların kat sınırlarının aşılması, birçok sorunu da birlikte getirmektedir (Fotoğraf 2.11).

Fotoğraf 2.11. Kentin Merkezini Oluşturan Mahallelerde, Dikey Yapılaşma Artmaktadır.(2012) (Fotoğraf, Karadağ Mahallesinden Çekilmiştir)

Kentin birçok yerindeki sağlam zemin özelliklerine rağmen, yeraltı su seviyesi yüksekliği ve alüvyal zemin özelliklerinden dolayı; belediye yönetim binasının bulunduğu, kentin kuzeydoğusunda: Gölyeri, İl Kentleşme ve Çevre Müdürlüğü'nün bulunduğu, Kars Çayı kıyısı ve Kafkas Üniversitesi Veteriner Fakültesi'nin konumlu olduğu, güneybatısındaki Paşaçayırı gibi alanlarda, adı geçen resmi kuruluşların binalarının yanında, sivil yapılarda da kat sınırlarının aşılması, mevcut yapılarda deprem hasar riskinin artmasına neden olmaktadır (Fotoğraf 2.12).

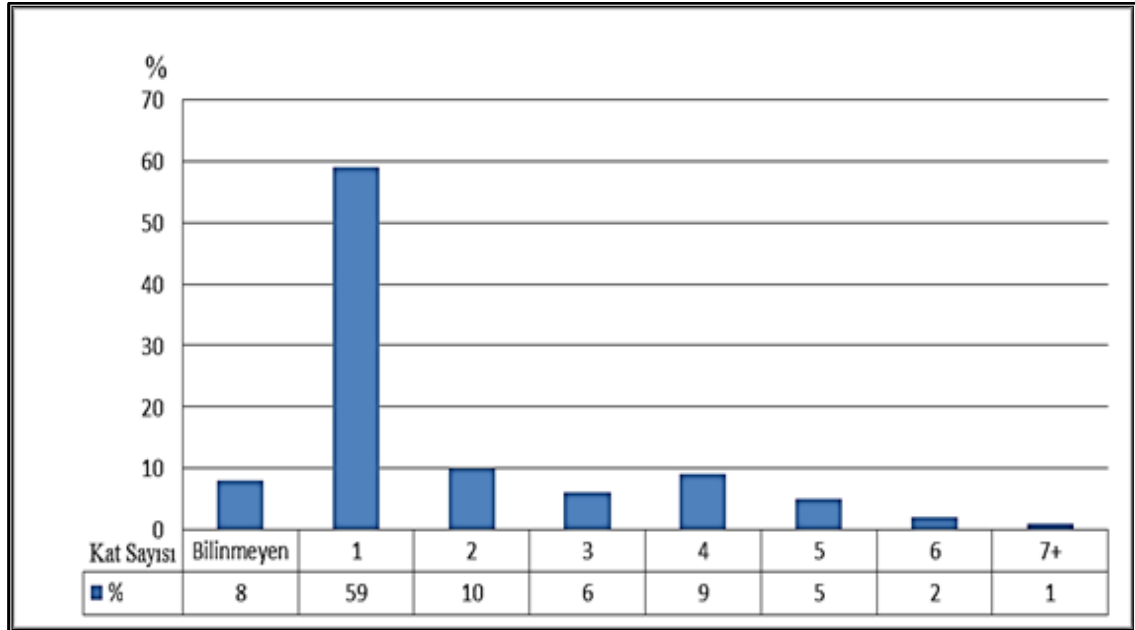
Fotoğraf 2.12. Kars Çayı Vadisi'nin Alüvyal Zeminleri Üzerinde, Deprem ve Sel Riskine Rağmen Birçok Yapı Mevcuttur. (Kars Çayı Vadisi)

Fotoğraf 2.13. Kentin Güneyindeki Yenişehir Mahallesi; Dikey Yapılaşma ile Gelişim Göstermektedir.

Kentte, kaçak dikine yapılaşmanında etkisiyle birçok yapı, güneş duldasında kalıp, ciddi enerji kaybına uğrarken, binalar da kat ve konut sayısının aşılması ve altyapı taşıma kapasitelerinin bu sebeple yetersiz kalması nedeniyle, çeşitli caddelerde, ciddi araç trafiği oluşurken. Elektrik, su, iletişim gibi altyapı hizmetlerinde de yetersizlikler meydana gelmektedir. Bu olumsuzluklar yanında, dikey yapılaşma, kentin tarihini yansıtan ve farklılık oluşturan yapılarını silikleştirerek kentin, kimliksiz ve betonarme görüntüye bürünmesine neden olmaktadır.

TÜİK'in yaptığı 2000 yılı bina sayımları, kentte bulunan 15.000 civarındaki yapının % 59'unun 1, % 10'unun 2, % 6'sının 3, % 9'unun 4, % 5'inin 5, % 3'ünün 5'ten daha fazla katlı; % 8'nin ise bilinmeyen sayıda kata sahip olduğunu gösterirken araştırmanın yapıldığı yıldaki genel durum, kentin yatay gelişiminin dikey gelişimine oranla daha baskın olduğunu göstermektedir. Aradan geçen yıllar içerisinde bina sayısı, kabaca % 50'nin üzerinde gelişim gösteren ve günümüzde 25.000 civarında binanın bulunduğu kentte, yeni yapılan binaların ekseriyetini, çok katlı binalar oluşturmakta olup, yerinde yapılan gözlemler ve araştırmalar kentte, tek katlı geleneksel yapıların tüm yapılar içinde payının, % 40 civarında olduğunu göstermektedir. Gelecek süreçte, kentte bulunan az katlı binaların; dikey yapılaşma eğilimi, kooperatifleşme ve kentsel dönüşüme dayalı olarak çok katlı yapılara dönüşeceğini göstermektedir (Şekil 2.22).

Şekil 2.22. Kars Kentindeki, Binaların Kat Sayıları Dağılımı (2000).
(Kaynak: TÜİK Verilerinden Hazırlanmıştır).

2.3.3. Konut Özellikleri

2.3.3.1. Osmanlı Konutları

Kentin çekirdeğini oluşturan Kars Kalesi ve Kars Çayı etrafındaki az sayıda yapı, Osmanlı sivil mimarisi özelliği taşımaktadır. Yörede bulunan taşlar (bazalt, andezit, tüf), yapıların ana malzemesidir. Yapılar, çoğunlukla yığma taş ve kerpiçtir. Duvarları, çamur harçla örülür. Çam ya da kavak hatıllarla desteklenir. Pencereleer, küçük ve tavana yakındır. Evler; oda, mutfak, kapalı avlu, ahır, samanlık, tezeklik vb. bölümlerinden oluşmaktadır¹⁶⁵ (Fotoğraf 2.14; Şekil 2.23).

Sivil mimari örneklerinden (Kaleiçi ve Sukapı mahalleleri), dar ve organik sokaklar boyunca, sıralanan eski evlerden günümüze kadar gelenler incelendiğinde; bunların genel olarak çıkmalı, sofalı, geleneksel Türk sivil mimarisine uygun oldukları görülürken, bu konutların geleneksel Osmanlı konutlarından farklılaşan tarafları da bulunmaktadır. İklimin sertliği sebebiyle, avlu (taşlık) da kapalı hale getirilmiş, zemin kattaki kışlık mekânlar, küçülen sofaya göre daha önem kazanmıştır. Taş duvarların dış yüzlerinde; duvarlardaki derzler, harçla dışa taşacak biçimde doldurulmuş, iç yüzeyleri ise sıvanmıştır. Bu duvarlarda, belli aralıklarla dışardan görülen ahşap hatıllar kullanılmıştır. Yapıda; alt katta ahır, depo, kiler bulunurken, üst kat genellikle yaşama alanıdır. Eve giriş, çoğunlukla iç avludan sağlanmaktadır. Evlerin çatıları; ahşap kirişler üzerine sıkıştırılmış, topraktan oluşan düzdamdır. Genelde, kutsal yapı etkisi bırakır. Islak mekânlar, genellikle esas yapı dışındadır.¹⁶⁶ Bu dönemdeki konutlar, devlet görevlilerinden birkaçı için yapılanlar hariç, genellikle tek katlı ve blok taşlardan yapıldır. Cephesi doğrudan caddeye bakan konutlarda, evin arka cephelerinin baktığı, etrafı taş duvarlarla çevrili, hayat denen açık alan bulunur. Birçok konutta, evden hayata doğrudan çıkılmaz. Hayat ile yapı arasında, geçiş mekânı olarak avlu veya kapalı veranda bulunur. Hayatta: Tuvalet, kümes, yakacak deposu ve fırın bulunabilir. Konutların plan şemalarındaki en önemli özelliklerinden biri, ev içinde koridor bulunmamasıdır. Mekânlardan birbirine; çift kanatlı, yüksek kapılardan geçilir. Evlerde tavan yüksekliği, 3,5-4 m'yi bulur. Bu konutlarda, sokağa bakan ön sırada, misafir odaları; hayata bakan arka sırada ise günlük yaşamın sürdürüldüğü birimler yer almaktadır (Fotoğraf 2.15; Şekil 2.23).

¹⁶⁵ Mustafa Gönen, "Kars'taki Osmanlı Mimarisinin Yeniden Canlandırılması", *Kars "Beyaz Uykusuz Uzakta"*, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2006, s. 284–285.

¹⁶⁶ Nejat Sert, Mustafa Gönen, *Kars Kaleiçi Mahallesi Osmanlı Mirasını Canlandırma Projesi Raporu*, Ankara 2004.

Konutlarda, soğuk iklim sebebi ile pencereler dar olup birbirini tekrarlayan formlarla sıralanır; ancak çatılar, günümüzde genellikle saç kaplı olup kırma veya beşik yapıdadır. Konutların özellikle sokağa bakan ön cephelerinde, taş işçiliği çok zengin olup, içyapı elemanlarında ise ağırlıklı olarak, ahşap malzeme kullanılmıştır.¹⁶⁷ Osmanlı dokusundaki konutların özgün mekânlarında, “Aşkana” ya da “Aşhaneleri ve tandır bacaları” ile “Kırlangıç çatılı”, özgün “Aşkana”nın hala mevcut olması, Kars geleneksel konutunun, artık kaybolmaya yüz tutmuş, oldukça önemli bir özelliğinin de parçasıdır¹⁶⁸ (Şekil 2.23).

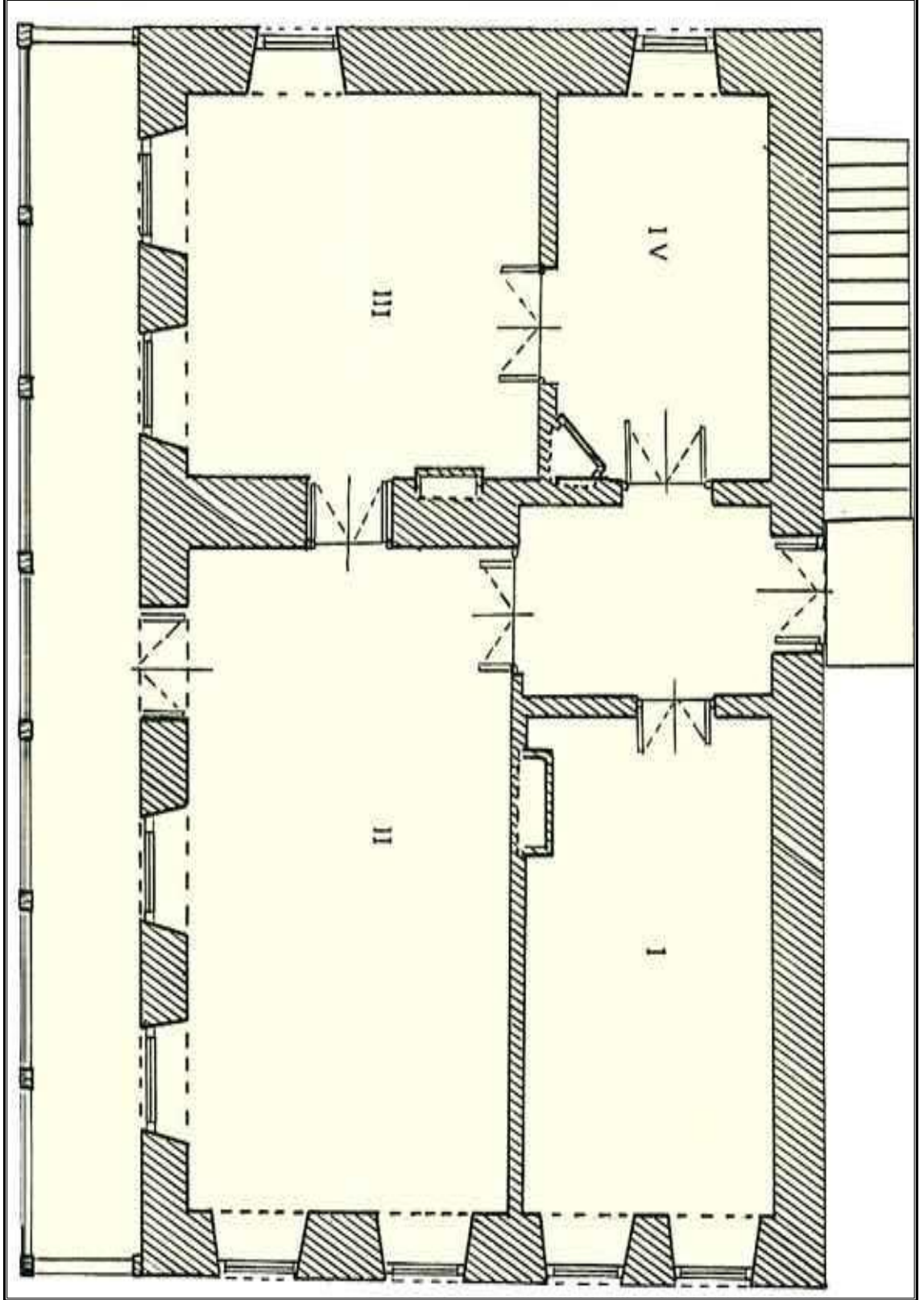
Fotoğraf 2.14. Osmanlı Konutlardan Kalan Az Sayıda Örnek, Kaleiçi Mahallesiinde Bulunmaktadır.

Fotoğraf 2.15. Kentteki Osmanlı Konutları Terkedilmiş ve Bakımsız Halde Bulunmaktadır.

¹⁶⁷ Gönen, s. 284–285.

¹⁶⁸ Gönen, 2006, s. 285.

Şekil 2.23. Gazi Ahmet Muhtar Paşa Köşkü, Kat Planı.

(Kaynak: Aksoy, D., XIX. Yüzyıl Kars Kent Dokusu Oluşumunda Meydana Gelen Değişimler ve Gelişimler. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van: 2004, s.158, Lev. IX.)

2.3.3.2. Baltık Mimarisi Konutları

Kentte, 1880 yılından başlayarak 1917 yılına kadar, Baltık Mimari Tarzında düzgün kesme bazalt taşından yapılmış: Tek katlı, iki katlı, nadir olarak da üç katlı binalar inşa edilmiştir. Yollar boyunca dizilmiş, benzer mimarideki büyük gri taştan yapılmış bu villa tipi evler, kente düzenli bir görünüm kazandırmıştır. Bu evlerin çoğu cadde üstünde, kimileri de duvarla çevrili bahçelerin gerisindedir. Bu binaların giriş cepheleri: Yalancı sütunlar, bordür kabartma taşlarla süslenmiş olup, iç mekânları genelde uzunca bir koridor etrafına, iç içe açılan oda ve salonlardan oluşmuştur. Geniş ve yüksek tavanlı olan odaların birbiri içine geçmeli oluşu, Peç¹⁶⁹⁻¹⁷⁰ olarak adlandırılan ısıtma sisteminin bir gereğidir. Tavan ve taban genellikle tahtadır. Çatı, kar tutmayacak biçimde dik olmakla birlikte, kiremit veya saç örtülüdür. Evlerin içi, sadedir.¹⁷¹

Konutların iki katlı olanları; 1878-1918 yılları arasındaki dönem boyunca kamu yapısı olarak kullanılmış ve günümüzde konuta çevrilmiş olan yapılar, ikinci katı konut; giriş katı ticari amaçlı olarak kullanılan yapılar ve yüksek rütbeli subaylar için inşa edilmiş özel konutlar olarak üçe ayrılabilir. Ana olarak tek katlı olan konutlar ise, dönemin sivil mimari anlayışının özgün örneklerini oluştururlar¹⁷² (Şekil 2.24).

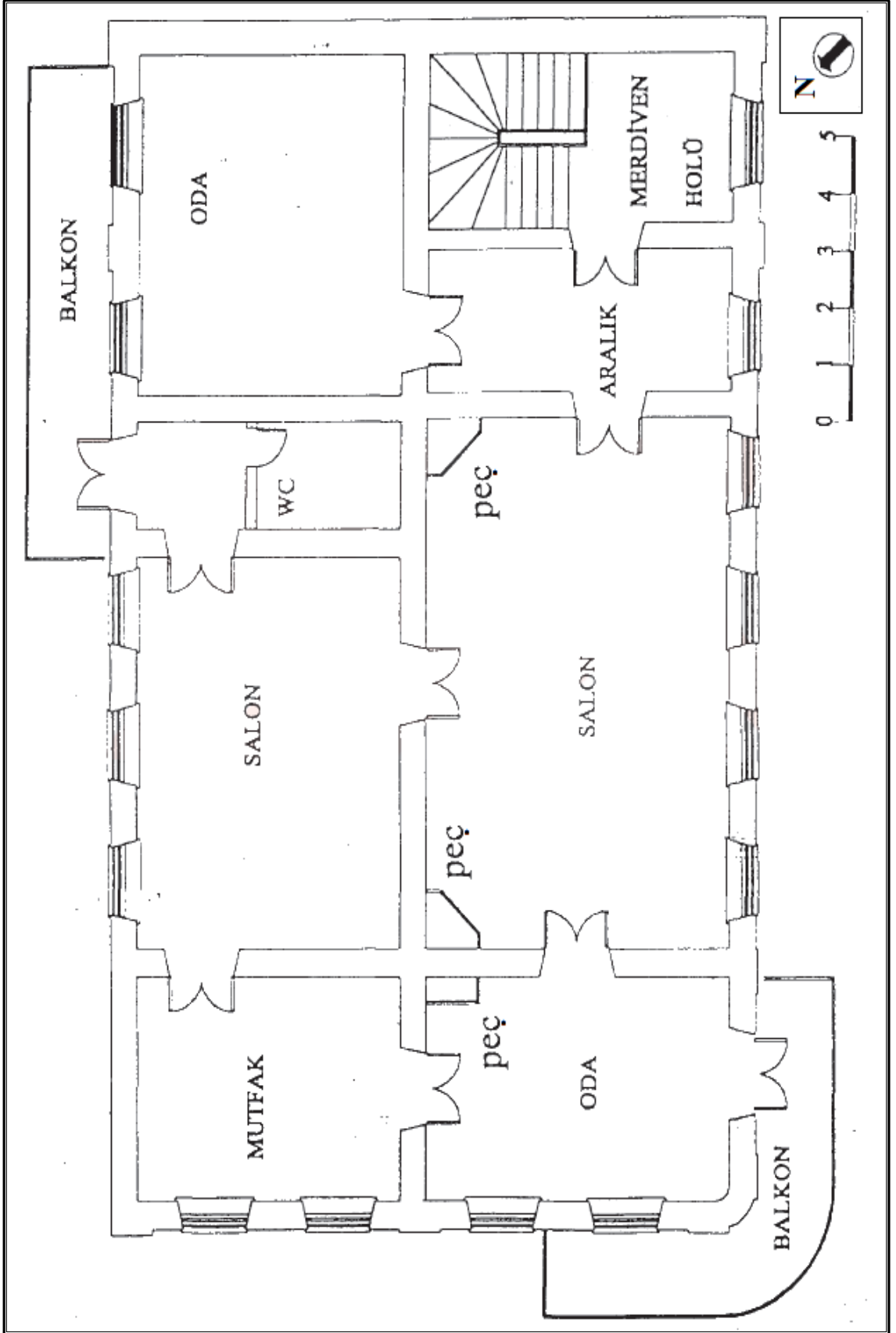
Fotoğraf 2.16. Rus İşgal Döneminde, Baltık Tarzında Yapılan, Cumhuriyetin İlk Yıllarında SSCB Konsolosluk Binası Olarak Hizmet Veren, Volkanik Taşlardan Yapılan Bina.

¹⁶⁹ Burcu Yılmaz, "Kars:"Kar"ın Çarın Mirası ile Dans Ettiği Kent", *Kars "Beyaz Uykusuz Uzakta"*, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2006, s. 312, 313.

¹⁷⁰ http://www.kars.gov.tr/trz_kars.html, 2012. Binaların salonlarında şömine biçimindeki, Peç'lerin içerisinde kömür yakıldıktan sonra, iç mekân duvarlarından geçirilen borularla, binanın tamamı ısıtılmaktadır.

¹⁷¹ Yılmaz, s. 312, 313.

¹⁷² Yılmaz, s. 312, 313.

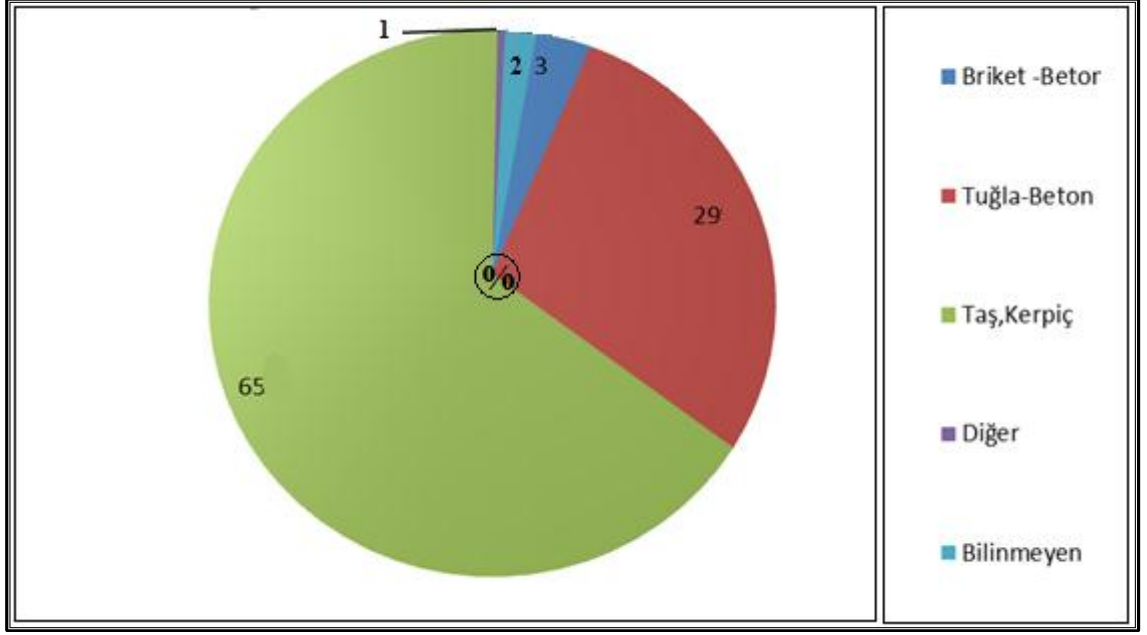
Şekil 2.24. Baltık Mimari Tarzında Yapılan, Konsolosluk Binası, Kat Planı.
(Kaynak: Aksoy, D., agt, Van: 2004, s.178, Lev.XXIX.).

2.3.3.3. Günümüz Konutları

Kars' ta Cumhuriyetin kuruluş yıllarına kadar yapılar, kentin bulunduğu alanın sağladığı volkanik taşlar ile civardaki Sarıkamış ve Göle ormanlarından sağlanan ahşap malzemelerden yapılmıştır. Daha önce, 1850'li yıllarda, kent çevresindeki tabyaların yapımında kullanılan; ancak 1940 yılında kentte kullanımına başlanan ve zamanla yaygınlaşan betonarme malzeme¹⁷³ ile konutların, yapılmaya başlanması ile bu yıllardan itibaren kentteki yapılaşmanın da hızı artmıştır. TÜİK tarafından yapılan, 2000 yılı bina araştırmasına göre, kentteki yapıların % 32'si beton, tuğla ve briketten; % 65'i taş ve kerpiçten; % 3'ü ise diğer malzemelerden yapılmıştır. Taş malzemedan yapılan konutlar, daha çok kentin özeğini oluşturan: Yusufpaşa, Ortakapı mahallerinde bulunurken, kerpiç malzemeli konutlar, kentin kuzey ve kuzeydoğusundaki yamaçlar üzerindeki, gecekondulu vasıflı: Sukapı, Kaleiçi, Bayrampaşa, Karadağ, Paşacıyırı mahalleleri ve kentin güneyinde bulunan, kırsal özellikli Aydınlıkevler, Alpaslan ve Bahçelievler gibi mahallerde yoğunluk göstermektedir. Betonarme binalar ise başta kentin günümüzdeki merkezini oluşturan: Ortakapı, İstasyon, Merkez, Cumhuriyet Mahalleleri ile yeni gelişim gösteren Yenişehir Mahallesiinde yoğunluk göstermektedir.

Aradan geçen yıllar içerisinde, konut sayısında meydana gelen hızlı artış ve yapı stoğunda meydana gelen yenilenme sonucunda, kentte betonarme yapıların oranı, % 50' lere yaklaşmış olup bu süreçte, duruma paralel olarak taş, kerpiç gibi malzemelerden yapılmış yapıların oranında, hızlı şekilde azalmıştır. Betonarme, tuğla ve briket malzemelerden yapılan yapıların, kentsel dönüşüm ve dikey yönlü yapılaşmalara bağlı olarak gelecek dönemlerde artış göstereceği düşünülmektedir. Bu nedenle, kentte inşaa edilen mimari karakteri bulunmayan betonarme binalarla, kimliksiz kent görüntüsünün ortaya çıkabileceği ve tarihi değer taşıyan, kesme taştan yapılmış binaların da bu yapıların gölgesinde kalabileceği değerlendirilmektedir. Kentte betonarme malzeme kullanımındaki artışa bağlı olarak, bu malzemelerin tedarik edildiği Kars Çayı çevresindeki verimli alüvyal topraklar tahrip edilirken, bu malzemenin uygun niteliklere getirilmeden, geçmişte ve günümüzde yapılan yapılarda, kullanımını nedeniyle, mevcut yapıların mukavemetinin zayıf olduğu düşünülmektedir. Bu nedenden dolayı, deprem gibi olası doğal afetler de, birçok binanın kat yapısı ve zemin özelliklerine de bağlı olarak değişik derecelerde, hasar göreceği düşünülmektedir.

¹⁷³ 1967 Kars İl Yıllığı, s.136.

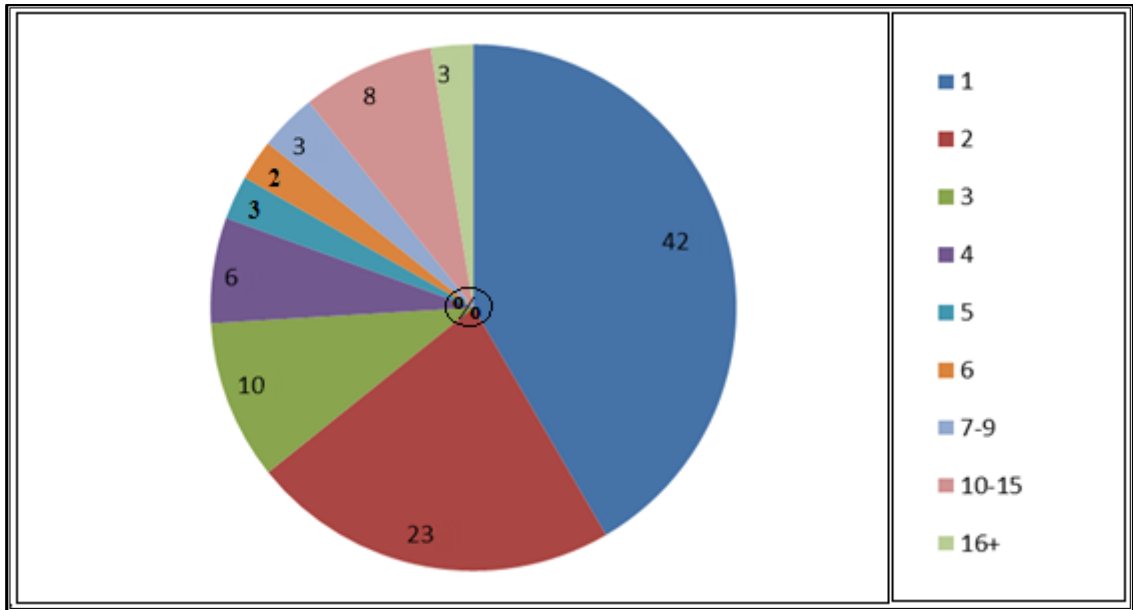

Şekil 2.25. Kars Kenti Konutlarının, Yapı Malzemelerine Göre Dağılımı (2000).
(Kaynak: TÜİK verilerinden hazırlanmıştır).

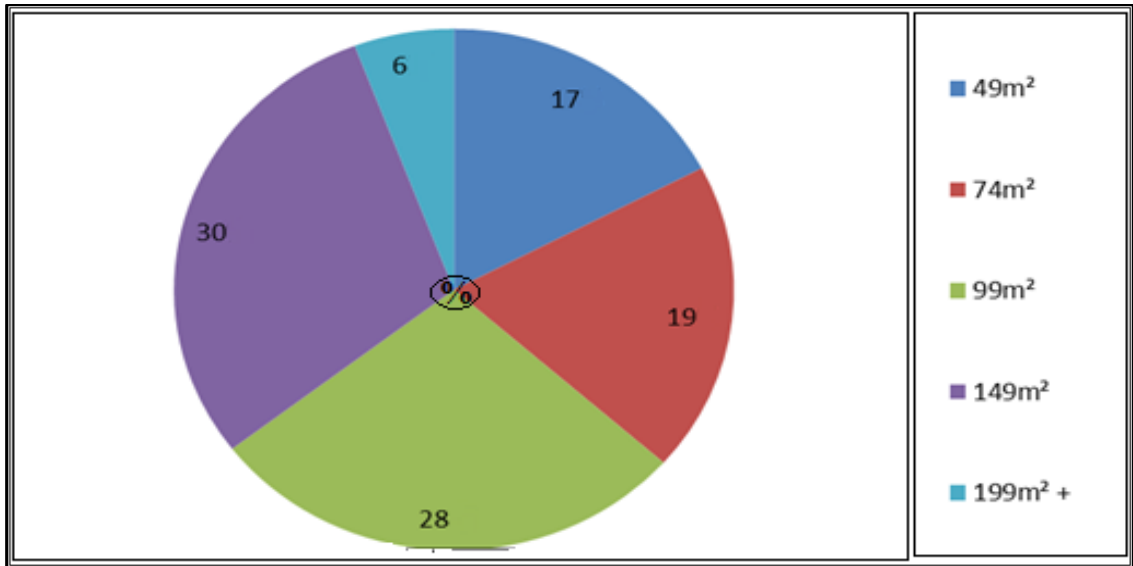

Fotoğraf 2.17. Kentin, Kuzey ve Kuzeydoğusundaki Yamaçlar Üzerinde Bulunan Gecekondu Özellikli Mahallelerde, Kerpiçten Yapılmış Konutlar, Dikkat Çekmektedir.

Kentte, 2000 yılında kullanılan konutların; % 42'si 1, % 23'ü 2, % 10'u 3, % 6'sı 4 ve geriye kalanların % 19' u 5 veya daha fazla odalı konutlardan oluşmaktadır. Ortalama, 87 m² alana sahip olan konutlar, Kars'ta yaşanan ağır Kış koşullarının getirdiği ısıtma zorlukları ve kırsal nitelikli yaşamın sürdürülmesi ile geleneksel şekilde az odalı ve ortalama kullanım alanı kısıtlı olarak inşaa edilmiştir. Kentte, geçen 10 yılı aşkın sürede meydana gelen dikey yapılaşmalarla, günümüz konutlarında, oda sayıları ve alan kullanımındaki artış dikkat çekmektedir.

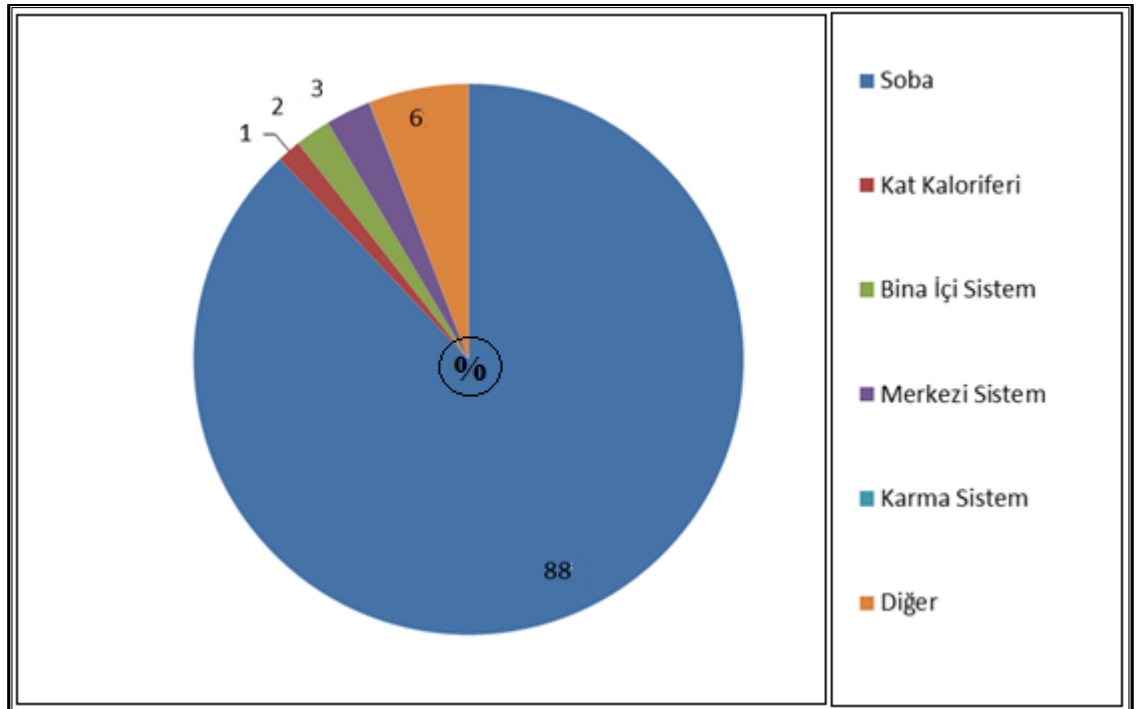
Şekil 2.26. Kars Kenti Konutlarının Oda Sayılarına Göre Dağılımı (2000).
(Kaynak: TÜİK Verilerinden Hazırlanmıştır).

Şekil 2.27. Kars Kentinde Bulunan Konutların Ortalama Alan Kullanımı (2000).
(Kaynak: TÜİK Verilerinden Hazırlanmıştır)

Kentteki konutların büyük kısmında, ıslak zeminli kullanıma sahip tuvalet ve banyo bulunmakta olup, yapıların % 94'ünde tuvalet ve banyo dâhili olarak, % 6'sında ise bu eklentiler harici olarak bulunmaktadır. Banyo ve tuvalet eklentileri; kentte gelir seviyesinin düşük, kanalizasyon ve altyapısının eksik olduğu çevre mahallelerde, konut dışında, derme çatma şekilde bulunmaktadır.¹⁷⁴

Kentte, 2000 yılı bina sayımlarına göre, konutların ısıtılmasında % 88 soba, % 6 kalorifer ve % 6 oranında ise diğer ısıtma sistemleri kullanılmaktadır. Sobalı konutlar daha çok kenti çevreleyen ve ekonomik geliri düşük mahaller ve Cumhuriyet sonrası dönemde yapılmış 1-2 katlı binalarda kullanılmakta olup bu konutlarda, genellikle gelenekselleşmiş kokar yakıt ve devlet yardımı olarak dağıtılan düşük kalorili linyit kömürü, kullanılmaktadır. Kaloriferli konutlar ise kentin merkezindeki yeni yapılan binalarda ve gelişim gösteren konut alanlarında tercih edilmekte olup, bu konutlarda daha çok linyit kömürü ve artan bir eğilimle doğalgaz kullanılmaktadır. Konutlarda, ısıtma imkânlarındaki gelişim, oda ve alan genişliklerinin de artmasına katkı sağlamaktadır.

Şekil 2.28. Kars Kenti Konutlarında, Isıtma Sistemleri Dağılımı (2000).
(Kaynak: TÜİK Verilerinden Hazırlanmıştır).

¹⁷⁴ Kentteki konutların ıslak zeminli kullanım alanlarına ait verilerin bir kısmı, saha gözlemleri ve görüşmelere dayanmaktadır.

Fotoğraf 2.18. Kentin Merkezini Oluşturan Mahallelerde, Betonarme Malzemedan Yapılan Konutlar, Yoğunluk Göstermektedir.

Kars kentinde bulunan yapıların büyük bir kısmı, sert karasal iklime uygun olarak kar ve yağmuru kolayca tahliye edecek ve kolayca ısınmayı sağlayacak metal çatı sistemleri ile örtülmüştür. Çatılar, iklim koşullarının oluşturduğu gereklilik ve geçmişten gelen yapı inşaa geleneği sonucunda, 25° üzerinde eğime sahip olup böylece çatılarda birikerek yapılara zarar verecek suların tahliyesi sağlanabilmektedir. Kentte bulunan yapıların küçük bir kısmı ise çatısız durumdadır. Çatısız yapılara daha çok, gelir seviyesinin düşük, kırsal nitelikli yerleşimlerin bulunduğu kuzeydeki yamaçlar üzerinde ve kentin güneyindeki düzlük alanlardaki, gecekondü vasıflı mahallelerde rastlanmaktadır. Bu alanlarda, taş ve kerpiçten inşaa edilen yapıların tavan kısmı, ahşap malzemeyle desteklenen toprak dolgusundan oluşmaktadır. Çatılar, genellikle yağışları tahliye edemeyecek şekilde düz olup, bu şekildeki çatılar, yağışlı havalarda yapılara, tavan kısmından su sızmasına neden olarak, yapı deformasyonuna zemin hazırlamaktadır.

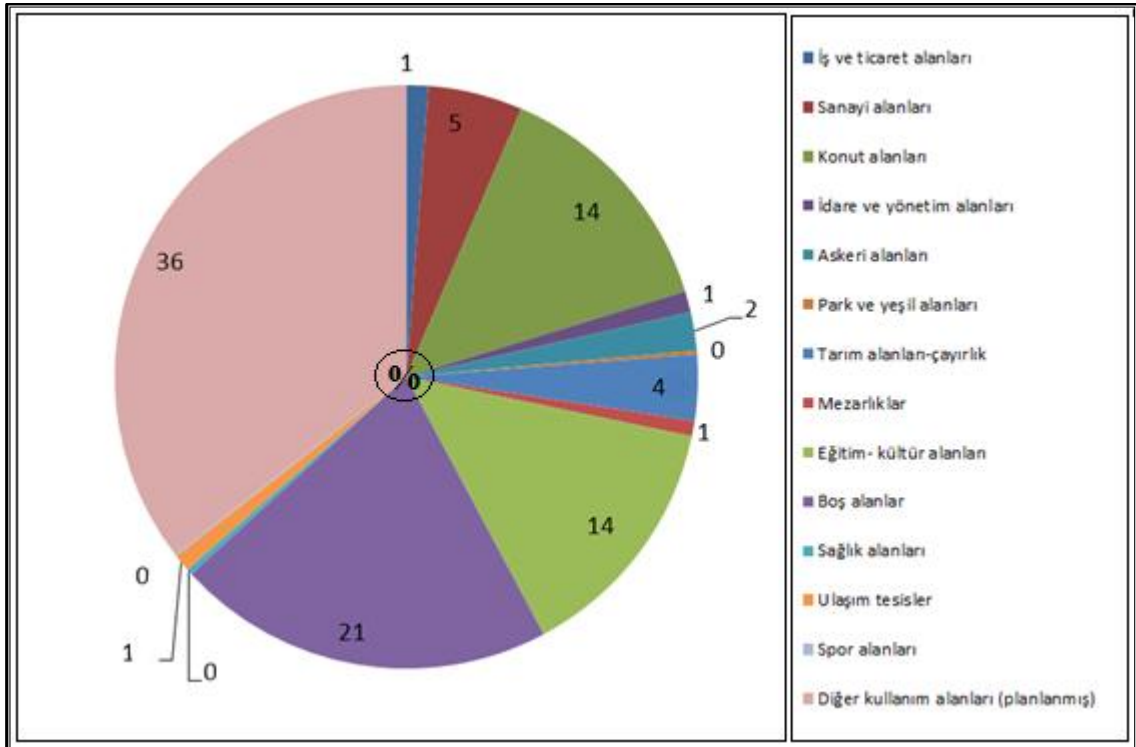
2.3.4. Kent İçi Arazi Kullanılışı ve Fonksiyon Alanları

Fonksiyonların, arazi kullanımını bakımından denge göstermediği kentte, çevreden merkeze doğru, kentsel yaşamı tanımlayan: Ticaret, hizmetler ve kamu hizmetlerine ait unsurlarla, konutların kullandığı alanların kademeli olarak artışı, dikkat çekmektedir. Doğal bir gelişim süreci gösterdiği anlaşılan kentte, merkezden çevreye doğru, sırayla: Tarihi nitelikli kültürel alanlar, iş ve ticaret alanları, yönetim ve idare alanları, konut alanları, tarım alanları ve boş araziler, genel fonksiyon bantları oluşturmaktadır. (Harita 2.10; Harita 2.11).

2003 yılında yapılan kent planlama raporuna göre, 7.152 hektar büyüklüğe sahip olan belediye yönetimi altındaki kent yerleşiminin 6.067 hektarı kapsayan kısmı, imar planına dâhil edilen alanı oluştururken geriye kalan 1.085 hektarlık kısım; planlama alanı dışında kalan tarım arazileri, çayırliklar ve boş alanlardan oluşmaktadır. Kentte planlamaya dâhil alanlarda, fonksiyonların arazi kullanımını bakımından en önemli yerleri, % 26 ile teknik altyapı unsurları ile fonksiyonel değere haiz olmayan alanlar ve % 21 ile boş alanlar işgal ederken bu özellikteki alanlar, kentin merkezinden, kabaca güney ve kuzeye doğru artış göstermektedir¹⁷⁵ (Şekil 2.29). Mevcut planda boş alan olarak nitelen bu alanlarda, değişik fonksiyonlara ait yapılaşmalar, kentsel saçaklanma oluşturmakta olup durum, kentin makroformunda da dikkat çekmektedir. Kent planlama alanında, diğer kullanım ve boş alanlar hariç tutulduğunda, en önemli yer konut alanlarına aittir. Daha çok kentin merkez mahallerinde yoğunlaşan konut alanları, kent planlanma alanı içinde, % 14'lük yer tutmakta olup çoğunlukla, diğer fonksiyonlara ait yapılarla karışık halde bulunmaktadır. Konut alanları, mevcut imar planında, konut gelişim alanı olarak gösterilen arsa arzının yeterli olduğu; kentin güneyindeki boş, çayırlik ve tarım arazileri üzerinde görece hızlı bir yayılma eğilimi göstermektedir (Harita 2.10). Planlamaya dâhil kent alanında, konut alanları dışında fonksiyon olarak en önemli yer, % 14 ile eğitim alanlarına ait olup bu fonksiyona ait alanlar, kentte heterojen bir dağılım göstermektedir. Kentte eğitim alanlarının yüksek oranda yer kaplaması, Kafkas Üniversitesi'ne tahsisli, aktif olarak eğitim kullanımına tabii olmayan, çoğunlukla sulak, çayırlik, tarım, arazilerinden oluşan, 800 hektar kampüs alanının, bu fonksiyona dâhil edilmesinin sonucu olup bu alan hariç tutulduğunda,

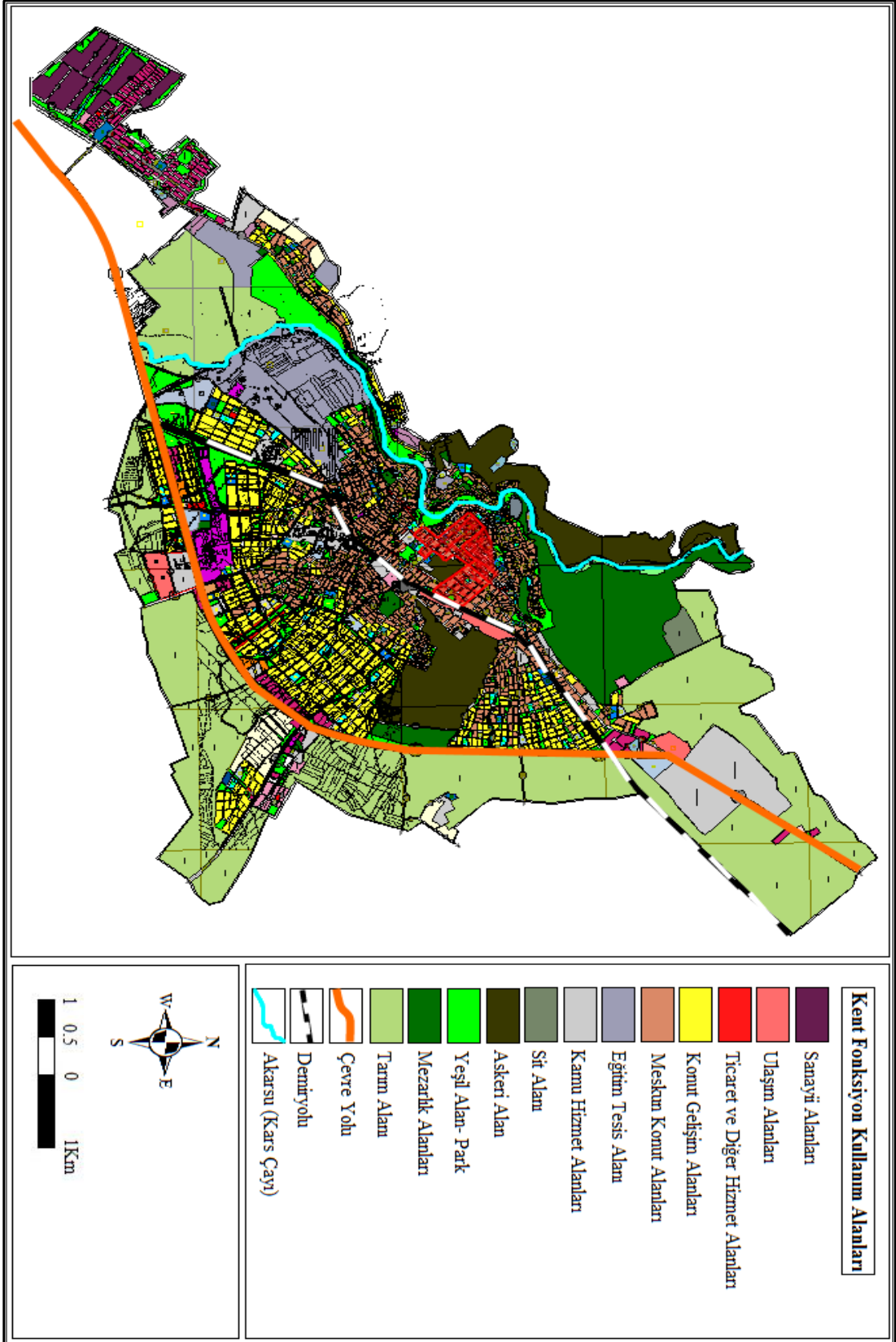
¹⁷⁵ Kent içi arazi kullanılışı ve fonksiyon alanları ile ilgili güncel veriler; googleearthpro, arcgisonline gibi harita programları yardımıyla yapılan ölçümlere, ilgili fonksiyona tabii kuruluşlardan alınan bilgilere ve Kars kenti, araştırma ve değerlendirme raporundan (2003) elde edilen sonuçlara dayanmaktadır.

kentteki eğitim fonksiyonuna tabii alanlar, gerçekte % 5 civarında yer tutmaktadır. Kentte bulunan sanayii fonksiyonuna ait unsurlar, çoğunlukla kentin güneybatısındaki sanayii sitelerinde konuşlanmış olup planlama alanının % 5'ini kaplamaktadır. Ancak sanayii faaliyetlerinin çok kısıtlı olduğu kentte, aktif olmayan sanayii tesisleri ve organize sanayii sitesinde kullanılmayan parseller baz alındığında, gerçek sanayii kullanım oranı, % 3 civarındadır. Sanayi alanları, yoğunlukla güneybatıdaki, Erzurum eski karayolu kenarındaki organize ve küçük sanayii siteleri ile münferit şekilde, kentin güneyindeki çevre yolu civarında bulunmakta olup, diğer fonksiyon alanlarının doğal gelişiminin aksine suni şekilde oluşturulmuştur. Kentteki, istihdam bakımından önem arz etmesine rağmen, düşük oranda yer kaplayan kamu yönetim ve ticaret alanları, son yıllarda yapılan yatırım ve açılan işyerleri ile gelişim göstermekte olup % 2 civarında, yer kaplamaktadır. Kentte en düşük arazi kullanım oranları, % 1 ile yeşil ve spor alanlarına ait olup bu durum sonucu, Kars'ta fert başına yeşil ve spor alan miktarı, modern kentlerdeki değerlerin altındadır. Bu alanlarda, rasyonel yaklaşımla yatırım eksikliğinin giderilmesi, önem arz etmektedir. Arazi kullanım oranı en düşük kentsel fonksiyon, % 1 ile sağlık olup buna rağmen kentteki sağlık kuruluşlarının arazi kullanımı, artış eğilimi göstermektedir (Şekil 2.29).

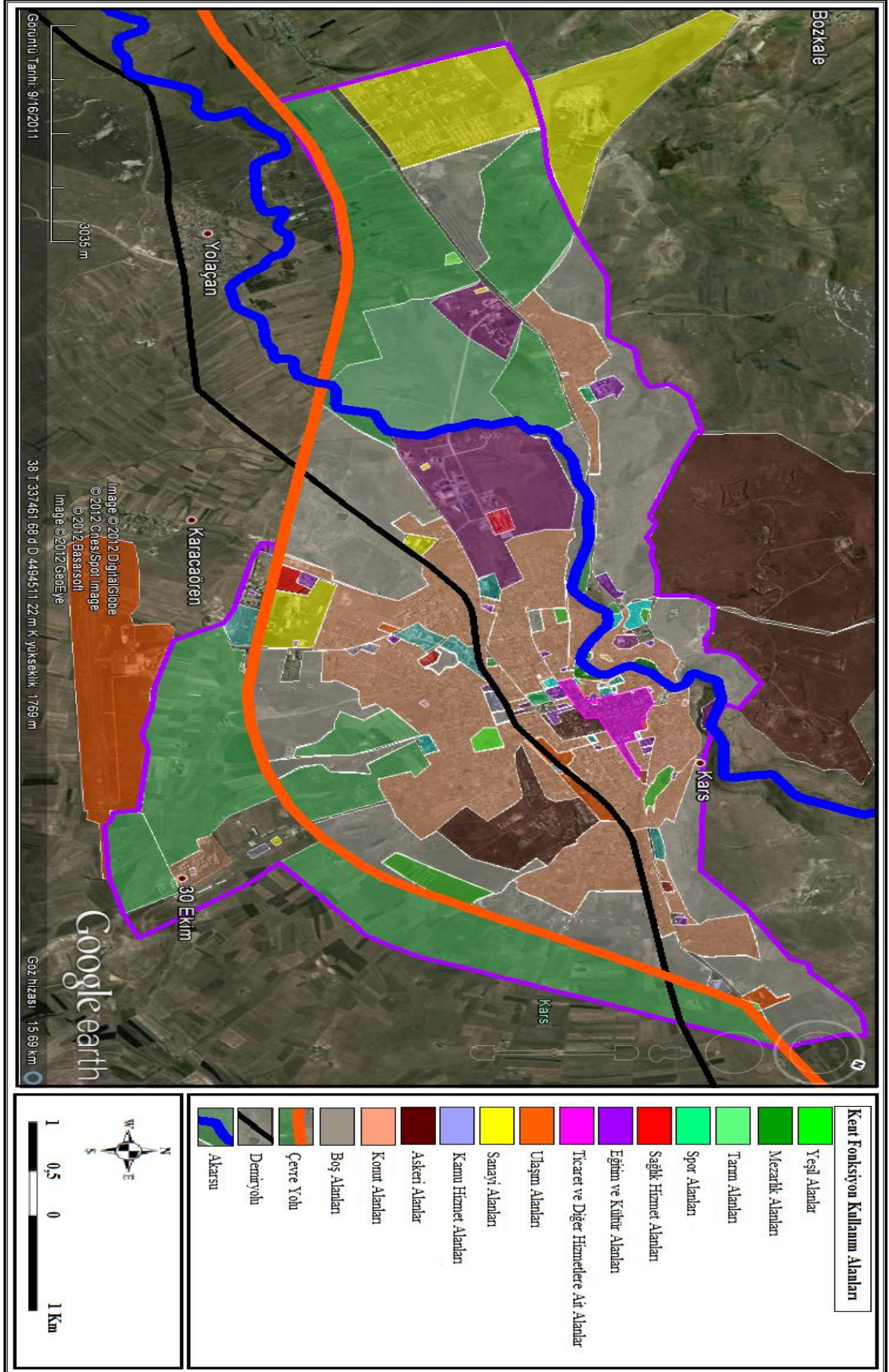

Şekil 2.29. Kars Kentinin, Fonksiyonel Arazi Kullanımı (2012).

(Kaynak: Googleearth ve Arcgisonline verilerinden faydalanılarak hazırlanmıştır).

Harita 2.10. Kars Kenti Fonksiyon Kullanım Alanları (2003) (Değiştirilerek).
(Kaynak: *Kars Kenti, Araştırma ve Değerlendirme Raporu* (2003). Bha İmar Planlama Ltd.Şti Ankara).

Harita 2.11. Kars Kenti, Fonksiyon Kullanım Alanları (2012).

(Kaynak: Googleearth ve Arcgisonline programları yardımıyla hazırlanmıştır).

2.3.4.1. Konut Alanları

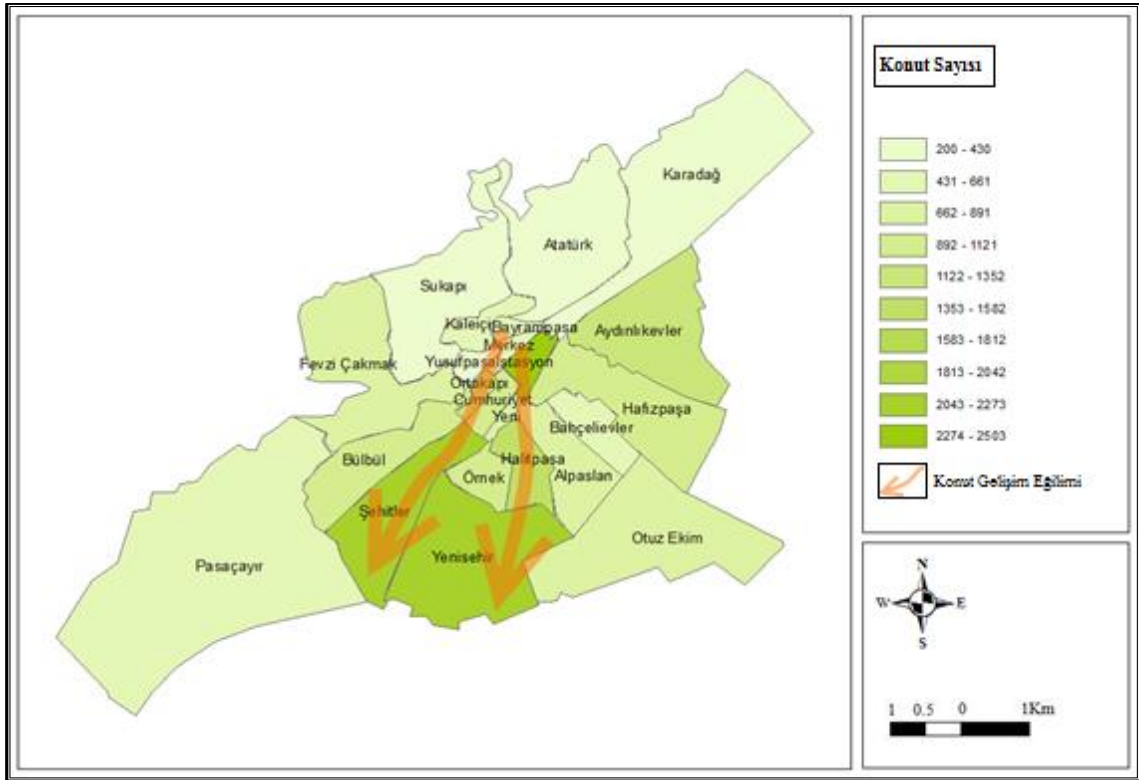
Kars'ta, boş ve diğer kullanıma haiz alanlar hariç tutulduğunda, arazi kullanışı açısından, çok önemli miktarda alanı, konutlar işgal etmektedir. Kentte, diğer fonksiyonların kullanımına ait yapılar dâhil edilmeden, 2012 yılı itibariyle toplam 21.609 konut bulunmakta olup, konutlar 838 hektar brüt alanı kaplamaktadır. Bu sonuçla konut alanları, yaklaşık 7.152 hektar olan şehir yüzölçümünün de % 14'ünü oluşturmaktadır. Kentte, konut alanları ile diğer fonksiyonlara ait yapı alanları, karışık dağılım göstermekte olup, konut sayıları ve yoğunlukları özel koşullara sahip, Yenişehir Mahallesi dışında, kentin çevre mahallerine doğru azalış göstermektedir. Kentteki konutların mahallere göre dağılımının da, homojenite bulunmamaktadır. (Tablo 2.15).

Tablo 2.15. Kars Kentinde, Mahallelere Göre Konut ve Bina Yoğunluğu (2012).

Mahalle	Yüzölçüm (ha)	Hane Sayısı	Bina Sayısı	Aile Konut Yoğunluğu (ha/konut)	Bina Yoğunluğu (ha/Bina)
Alpaslan	246	797	767	3.2	3.1
Atatürk	522	231	311	0.4	0.6
Aydınlıkevler	428	1151	1149	2.7	2.7
Bahçelievler	115	445	428	3.9	3.7
Bayrampaşa	27	552	748	20.4	27.7
Bülbül	266	1045	1092	3.9	4.1
Cumhuriyet	48	995	365	20.8	7.6
Fevzi Çakmak	474	887	610	1.9	1.3
Hafızpaşa	405	941	687	2.3	1.7
Halitpaşa	122	1561	1450	12.8	11.9
İstasyon	65	2503	1127	38.5	17.3
Kaleiçi	74	602	848	8.1	11.5
Karadağ	717	256	489	0.4	0.7
Merkez	26	579	783	22.3	30
Ortakapı	29	1186	774	40.9	26.7
Otuz Ekim	574	726	110	1.3	0.2
Örnek	93	1108	567	11.9	6.1
Paşaçayırı	1499	468	328	0.3	0.2
Sukapı	453	200	278	0.4	0.6
Şehitler	331	2079	1295	6.3	3.9
Yeni	24	822	613	34.3	25.5
Yenişehir	581	2051	401	3.5	0.7
Yusufpaşa	33	424	757	12.8	23
Toplam	7152	21609	15977	3	2.2

(Kaynak: TÜİK ve Kars Belediyesi verilerinden hazırlanmıştır).

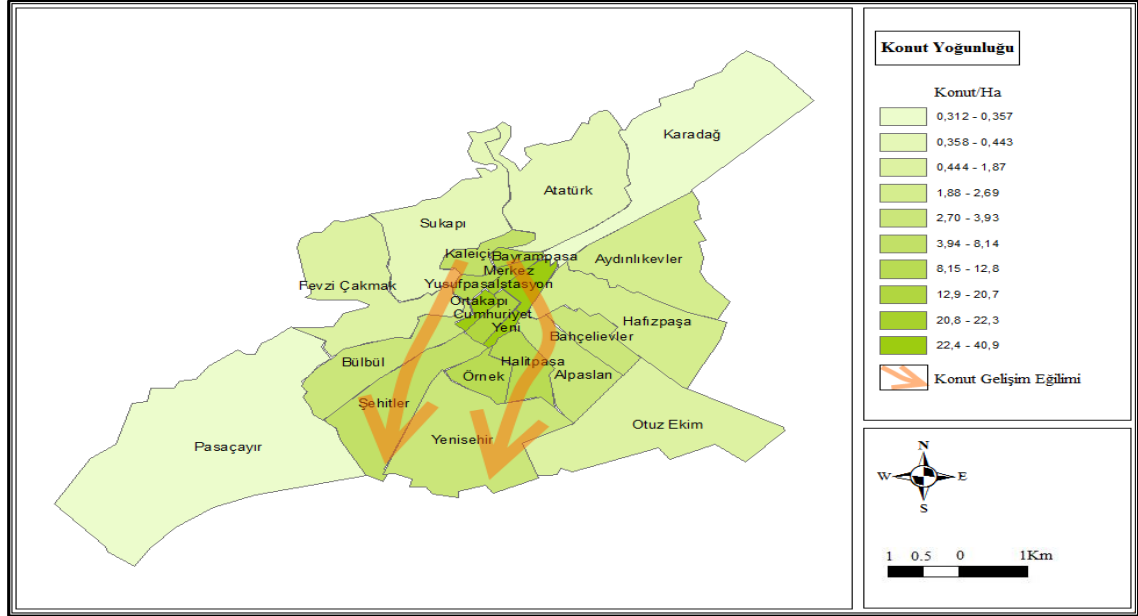
Kentte en çok sayıda konut, eski ve merkezi konumdaki İstasyon, Şehitler ve son yıllarda gelişen Yenişehir mahallerinde bulunmakta olup bu mahallerden, İstasyon, sahip olduğu toplam 2.503 konut ile kentin en çok konutlu mahallesi durumundadır. Mahallerdeki konut fazlalığı; mahallelerin merkezi iş alanları kenarındaki konumlarının, nüfuslarının ve dikey yapılaşmanın fazlalığıyla ilgili olup, bu mahallelerden Yenişehir Mahallesi arsa arzı ve konut kooperatiflerinin etkisiyle, konut sayısının en hızlı arttığı mahalle durumundadır. Konut sayısının fazla olduğu eski mahallelerde, konutlar ve iş alanları karışık bir dağılım gösterirken, bu alanlarda tarihi nitelikli ve koruma altına alınmış, 200 civarında konut ile yeni betonarme konutlar, kent peyzajında büyük uyumsuzluk göstermektedir (Harita 2.12).

Harita 2.12. Kars Kentinin Mahallelere Göre, Konut Sayısı Dağılımı Haritası (2012).
(Kaynak: TÜİK ve Kars Belediyesi verilerinden hazırlanmıştır).

Kentte en az konut, kuzeydeki tepelik alanlarda konuşlu: Karadağ, Sukapı ve Atatürk mahallerinde bulunmaktadır. Mahalleler içinde Sukapı sahip olduğu 200 konutla, kentteki en az konutlu mahalle durumundayken bu mahallerdeki gecekondular, toplam konut sayısının kabaca % 50'den fazlasını oluşturmaktadır. Mahallerdeki Konut kısıtlılığı; mahallelerin eğimli topoğrafyada konuşlu bulunmasının, mahalle nüfuslarının ve dikey yapılaşmanın azlığıyla da ilgilidir (Harita 2.12).

Kentte konut yoğunluğu en yüksek mahalleleri: Yeni, Ortakapı ve İstasyon mahalleleri oluştururken bu mahaller içinde en yüksek konut yoğunluğu, bürüt 40,9 ha/konut ile Ortakapı mahallesindedir. Bu mahallerdeki konut yoğunluğu, daha çok mahalle yüzölçümlerinin küçüklüğü ve konut sayısının fazlalığı ile alakalı olup bu mahallelerdeki konutlar, genellikle bitişik nizamda sıralanmaktadır. Durum, konut yoğunluğunu pratik olarak teyit etmektedir (Harita 2.13).

Harita 2.13. Kars Kentinin, Mahallelere Göre Konut Yoğunluğu Haritası (2012).
(Kaynak: TÜİK ve Kars Belediyesi verilerinden hazırlanmıştır).

Kentin konut yoğunluğu en düşük mahallerini: Paşaçayırı, Atatürk, Sukapı ve Karadağ oluştururken bu mahallerdeki; konut yoğunluğu, çok geniş mahalle yüzölçümleri, konut sayılarının azlığı ve mahallerde meskûn alanlardan daha çok boş alanların yer kaplaması ile ilintilidir. Kentin en düşük konut yoğunluğu, bürüt 0,3 ha/konut ile Paşaçayırı Mahallesi'nde bulunmaktadır (Harita 2.13).

Kentte Karadağ, Bayrampaşa, Kaleiçi, Sukapı Fevzi Çakmak, Atatürk, Alpaslan, Halitpaşa, Paşaçayırı gibi mahalleler, daha çok gecekondü nitelikli vasıfsız konutlardan oluşmakta olup bu konutlar, kırsal alanlardan 1960'lı yıllardan sonra gelen göçmenlerce, çoğunlukla hazine arazileri üzerinde inşaa edilmişlerdir. Kars Belediyesi ve TOKİ işbirliği ile kentsel dönüşüm kapsamında ele alınan bu konutların, mahalle sakinleri ile yapılan anlaşmalar sonucunda, aynı mahalle sınırları içinde yeniden yapılması planlanmış olup, yeni konutların hak sahiplerine, 2013 yılı sonlarından itibaren teslim edilmesi hedeflenmektedir (Fotoğraf 2.19).

Kentte, Toplu Konut İdaresi tarafından yapılan konutların sayısında, son yıllardaki artış dikkat çekmektedir. İlki kentin güneyinde bulunan Yenişehir Mahallesi'nde yapılan ve 380 konutu kapsayan toplu konutlardan sonra, Kaleiçi Mahallesi kentsel dönüşümü kapsamında yapılan 752 konut, Diğor yolunda bu amaçla oluşturulan 30 Ekim Mahallesi'nde inşa edilmiştir. Halen Yenişehir Toplu Konut alanında, düşük gelirli için 680 civarında konutun yapımı devam etmektedir. Toplu konut uygulamaları sonucu, kentin merkezinde yer alan konut alanlarından çevre mahallere doğru göç eğilimi artmaktadır (Fotoğraf 2.20).

Fotoğraf 2.19. Bayrampaşa ve Karadağ Mahalleri Kentsel Dönüşüm Kapsamında Bulunmaktadır.

Fotoğraf 2.20. Kentin Güneyindeki, Otuz Ekim Mahallesi Toplu Konutları; Kaleiçi Mahallesi Kentsel Dönüşümü Nedeniyle İnşaa Edilmiştir.

Kentte, ortalama gelir seviyesinin dūşüklüğü ve özelleşmiş mesleki gurupların bulunmaması gibi nedenlerden dolayı, henüz salt prestij konutlarının oluşturduğu mahalleler bulunmamaktadır. Kentte, son yıllarda meydana gelen yeni yapılaşmalarla, başta Yenişehir Mahallesi ve civarında, diğer niteliğe haiz konutlarla karışık şekilde, villa olarak nitelenen özel konutlardan oluşan yerleşim adacıkları oluşturulmaktadır. Bu konutların sayılarının, kente özgü sosyal koşullar ve yaşam alışkanlıkları nedeniyle, sınırlı kalacağı düşünülmektedir (Fotoğraf 2.21).

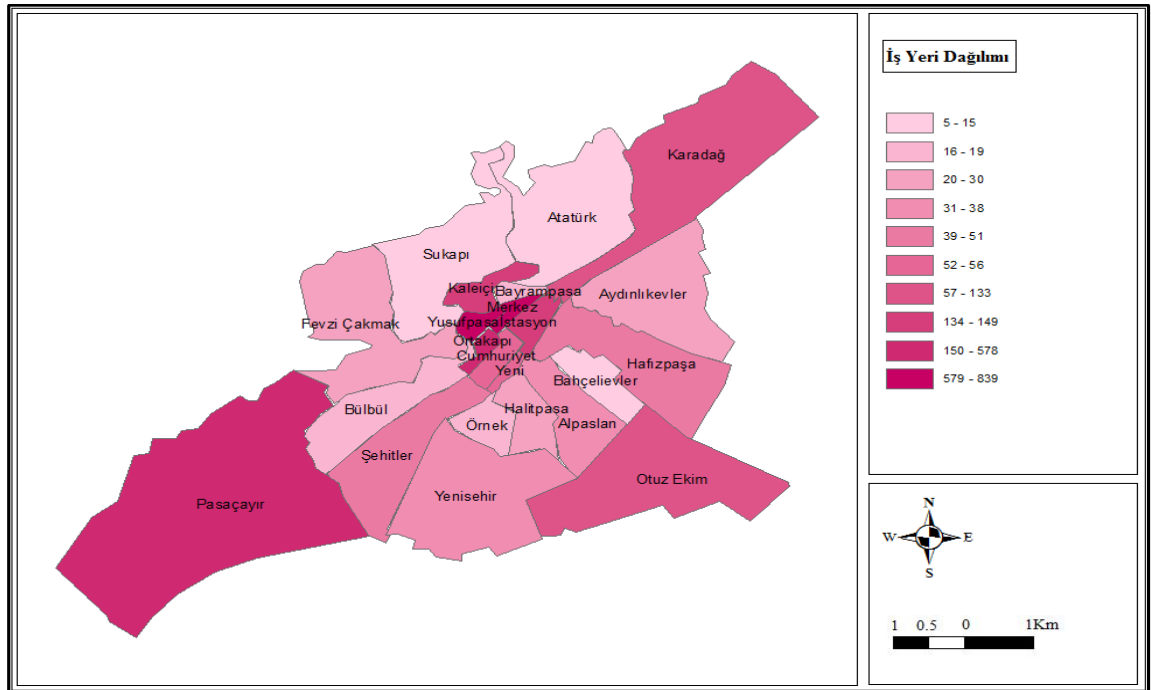
Fotoğraf 2.21. Kentte, Üst Gelir Guruplarına Hitap Eden Prestij Konutları, Diğer Özellikteki Konutlarla Karmaşık Bir Dağılıma Sahiptir. (Fevzi Çakmak Mahallesi)

Kentte konut alanlarının önemli bir kısmını, kamu kuruluşları tarafından, çalışanlarının barınmasına yönelik yapılan lojmanlar işgal edilmektedir. Kentin değişik yerlerinde: Kafkas Üniversitesi, Emniyet Müdürlüğü, 14. Mekanize Piyade Tugayı, Milli Eğitim İl Müdürlüğü gibi birçok kuruluşa ait lojmanları bulunmakta olup, kamu sektöründeki genel istihdam artışına paralel olarak, kentteki lojman sayısında meydana gelen artış dikkat çekmektedir. Kentteki kamu konutları ve Lojmanlarının artışı ile görece nitelikli konut sayısı artış gösterirken, bu şekilde arsa ve konut fiyatlarında yapay bir denge oluşmaktadır.

2.3.4.2. İş ve Ticaret Alanları

Kentin iş ve ticaret alanları, tarihi süreçteki yatay gelişime uygun olarak merkezi mahallelerde toplanmıştır. 1900'lü yıllarda, Rus imar planı'na uygun olarak resmi kuruluşların yer aldığı caddeler dışındaki alanlarda geliştirilen iş ve ticaret alanları, günümüzde de bu dağılım özelliğini sürdürmektedir. Kentin gelişim özelliğine bağlı olarak konut ve diğer fonksiyonlara ait kullanım alanları ile karışık bir yapı gösteren iş ve ticaret alanları, yaklaşık 74 hektar alan kaplamakta olup bu alanlarda, yaklaşık 3.800 işyeri faaliyetlerini sürdürmektedir.

Kentte ticari faaliyet gösteren işyerlerinin homojen mekânsal dağılışı bulunmamakta olup, klasik ticaret ve hizmetlere yönelik faaliyet gösteren işyerleri, merkezi oluşturan: Ortakapı, Merkez, Sukapı ve İstasyon mahallerindeki ana cadde ve sokaklarda yoğunlaşmaktadır. Kentteki işyerleri genel olarak, çevre mahalle ve caddelere doğru azalırken, en az sayıda işyeri: Atatürk, Sukapı, Bahçelievler ve Örnek mahallerinde bulunmaktadır. İşyerlerinin çevre alanlara doğru azalışı, merkezîyet özelliğinin yitimi ve gelir seviyesinin çevreye doğru azalışı ile ilgiliyken, Kentin çevresindeki Paşaçayırı Mahallesi, küçük ve büyük sanayi siteleri varlığına bağlı olarak Otuz Ekim Mahallesi ise yeni kurulan zahireciler ve oto galeri sitelerinin oluşturduğu çekimle, ticari faaliyetlerin arttığı mahalleleri oluşturmaktadır (Harita 2.14).

Harita 2.14. Kars Kentinin, İş ve Ticari Alanlarının Mahallelere Göre Dağılımı (2012).
(Kaynak: Kars Belediyesi Verilerinden Hazırlanmıştır).

Kentte bulunan bugünkü iş ve ticaret alanları, şehrin merkezini temsil eden ve 1900'lü yılların başında Rus işgal döneminde oluşturulan: Ortakapı, Merkez, Yusufpaşa mahallerindeki Kazımpaşa, Atatürk, Faikbey ve Karadağ caddelerinde toplanmıştır. Bu caddeler, daha ziyade kentin prestij caddeleri durumundadır. Caddeler üzerinde, bitişik nizamda sıralanan işyerleri; buldukları binaların zemin katlarında, genellikle giriş cepheleri dar, ortalama 50-100 m² kullanım alanına sahip dükkânlarda hizmet vermektedir (Fotoğraf 2.22). Bu caddelerdeki İşyerlerinin de bulunduğu binaların üst katları ise daha çok konut olarak kullanılmakta olup, son yıllarda büro ve çok katlı ticari işyeri kullanımına olan eğilim sonucu, bu konutlarda işyerlerine dönüşmektedir. Bahsi geçen caddelerden Kâzımpaşa Caddesi: Kuyumcuların ve banka şubelerinin yoğunlaştığı, çoğunlukla mali sektöre hitap eder konumdayken; kentin ana trafik aksını oluşturan ve dikey yönlü yapılaşmanın arttığı Faikbey ve Atatürk Caddeleri ise, daha çok genç nüfusun rağbet ettiği hızlı tüketime dayalı iş yerleri ile restoran ve kafelerin yoğunlaştığı bir kullanım özelliği göstermektedir.

Fotoğraf 2.22. Kentteki Perakende Ticari Faaliyetler, Kâzımpaşa Caddesi'nde Yoğunlaşmaktadır.

Kentte kırsal alanlara yönelik ticaret faaliyetleri Kâzımpaşa Caddesi doğusundaki: Bahri Dağdaş, İsmail Aytemiz, Halitpaşa, Küçük Kâzımbey ve Cengiz Topel caddelerinde yoğunlaşmaktadır (Fotoğraf 2.23). Bu caddelerde ticari faaliyetler, kentin diğer alanlarına uyumlu şekilde, bitişik nizamda sıralanan genellikle çok katlı binaların zemin katlarında yapılmakta, üst katlar ise konut olarak kullanılmaktadır. Caddelerde, daha çok kentin köyleri ve çevre ilçelerinden gelen nüfusa yönelik ticari faaliyetler yürüten bakkal, market, manav, nalbur gibi perakende ticarete dayanan işyerleri ile zahirecilik gibi değişik toptan ticaret alanlarında faaliyet gösteren işyerleri karışık olarak bulunmaktadır. Kentin bu alanında, 1980'li yıllarda yapımı tamamlanan 4 işhanı da ticari faaliyetler için kullanılmakta olup bunlardan; Halitpaşa ve Kâzım Karabekir İşhanı daha çok hayvancılık ürünleri ticareti; Yüzüncüyıl İşhanı perakende ticaret; Belediye İşhanı ise daha çok çeşitli araç gereç, makine tamiri ve büro faaliyetleri için kullanılmaktadır. Ancak nitelikleri düşük, sağlık koşulları zayıf olan İşhanlarının ticari faaliyetleri, azalma eğilimi göstermektedir.

Fotoğraf 2.23. Kırsal Yerleşimlere Yönelik Ticari Faaliyetler, Kazımpaşa Caddesi Doğusundaki: Bahri Dağdaş, İsmail Aytemiz, Halitpaşa, Küçük Kazımbey Gibi Caddelerde Yoğunluk Göstermektedir.

Birincil ve ikincil ticari faaliyetlerin yürütüldüğü caddeler dışında, kentin: Cumhuriyet ve Ordu caddelerinde de çok sayıda işyeri bulunmaktadır. Daha çok buldukları mahalle ve konutların tüketimine yönelik hizmet veren işyerlerinin yoğunluk gösterdiği caddelerdeki, iş yeri sayısı son yıllarda artış göstermektedir. Kentin hastane, üniversite, havaalanı ve toplu konut alanları yönünde bulunan ve trafik akışının da bu nedenle yoğunlaştığı bu özellikteki İsmet İnönü Caddesinde, işyeri ve konut yapımı nedeniyle meydana gelen gelişim dikkat çekmektedir.

Kent ekonomisinde önemli yer tutan ticari faaliyetlerin bir kısmı, pazar alanlarında sürdürülmektedir. Ticaretin en önemli unsurlarından olan hayvan pazarı; kentin doğu çıkışında, Ardahan yolu üzerinde bulunmaktadır (Fotoğraf 2.24). Yaklaşık 1,5 hektar alanda konuşlu bulunan pazarda ticari faaliyetler; haftanın 5 günü, hayvan satışlarının tamamlandığı saat 10.00'a kadar yapılmaktadır. Belli bir ticari hacme sahip bulunmasına rağmen, herhangi bir ticari ve sosyal donatıya sahip bulunmayan ve son derece ilkel koşullara sahip olan pazar yerinin; yerel idare birimi tarafından, Bayrampaşa Mahallesi'nde yaptırılan, modern imkânlarla sahip olacak, 4,5 hektarı kapalı, toplam 57,8 hektar alana yayılan yeni yerine; 2013 yılında, nakledilmesi beklenmektedir.

Fotoğraf 2.24. Hayvan Pazarı; Kentin 2 km Güneyinde, Vali Hüseyin Atak Bulvarı'nda Bulunmaktadır.

Kentteki ticaret faaliyetlerinin bir kısmı ise mahalle pazarlarında yapılmaktadır. Sabit bir pazar yeri bulunmaması ve geçmiş yıllarda Gölyeri mevkiinde inşâ edilen sabit kapalı pazar yerinin hatalı yer seçimi sonucu işlevini yerine getiremeyerek atıl durumda kalmasıyla mevcut pazarcılık faaliyetleri, haftanın belirli günlerinde: Ortakapı, Şehitler, Merkez ve Atatürk mahallelerdeki sokak ve caddelerde sürdürülmektedir. Cumartesi günü, Şehit Yusufpaşa Caddesi ve Salı günü, Şehit Emin Polat Caddesi'nde resmi kuruluşların da bulunduğu ana trafik aksına yakın caddelerde faaliyetlerini sürdüren pazarlar, trafiği belli oranda aksatırken, ürettikleri çevre ve gürültü kirliliği ile kent imajına da önemli ölçüde zarar vermektedir.

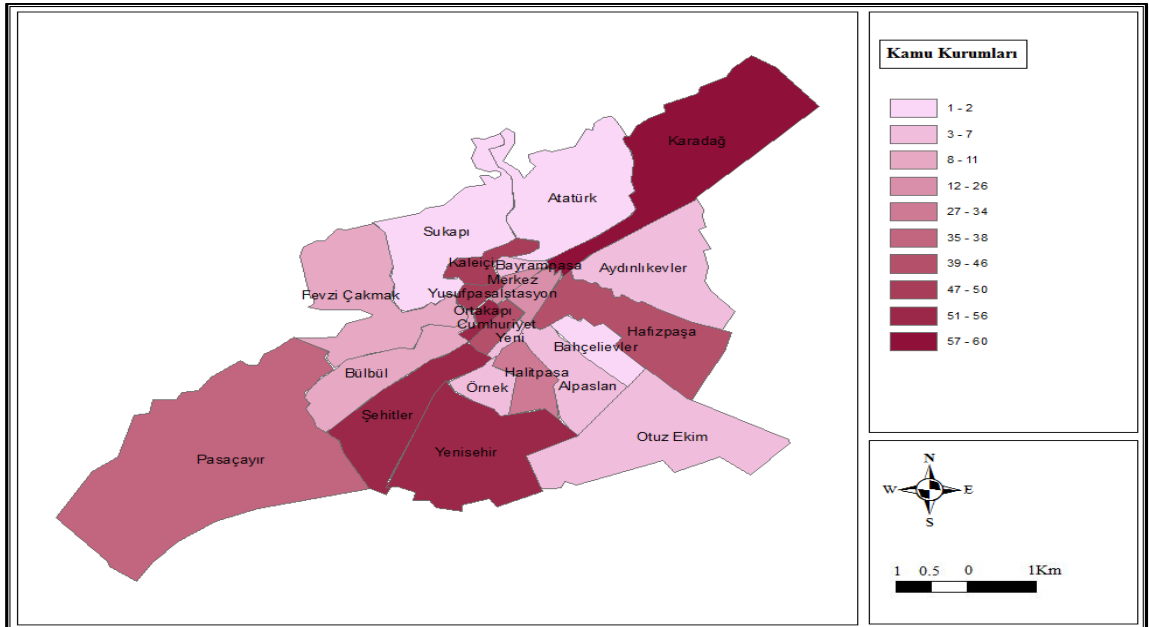
Kent ticaretinde önemli yer kaplayan alanlardan bir kısmı, toptan ticaret faaliyetlerine aittir. Bu kapsamda, kentin kuzeydoğusunda, Ardahan yolu üzerinde bulunan toptan sebze ve meyve hali; 6.500 m²'si kapalı olan, yaklaşık 3 hektar alana yayılmakta ve bünyesinde 17'si aktif 38 işyeri bulundurmaktadır (Fotoğraf 2.25). Kentte, diğer bir toptan ticaret alanını ise kentin güneyinde, Digor yolunda bulunan Zahireciler Sitesi oluşturmaktadır. Toplam 5 hektar alana sahip olan ve 40 işyeri bulunan sitede, alt yapı hizmetleri istenen düzeye ulaşmamıştır. Toptan ticaret faaliyetleri için kullanılan bu siteler, kentin çevre mahallerinde bulunmaları nedeniyle, başta trafik ve çevreyi ilgilendiren birçok sorunun, merkezi kent alanı dışında tutulmasını sağlamakta ve böylece kent yaşamına, birçok olumlu katkı sağlamaktadır.

Fotoğraf 2.25. Ardahan Yolunda, Bulunan Toptan Sebze ve Meyve Hali.

2.3.4.3. Yönetim Alanları

Kars kenti, Kuzeydoğu Anadolu'daki konumu ve il merkezi olması nedeniyle, yerel ve bölgesel olarak birçok kamu kuruluşuna ev sahipliği yapmakta ve merkezîyet özelliği, bu şekilde güçlenmektedir. Bu nedenle birçok kamu kuruluşunun bulunduğu Kentte, kamu kuruluşları, homojen bir dağılım göstermeyip, daha çok merkezî oluşturmuş ve kolay ulaşılabilir: Ortakapı ve Yusufpaşa mahallelerinde toplanmıştır. Diğer birçok kentsel fonksiyona paralel olarak, kamu kuruluşlarının da çevre mahallelere gidildikçe, sayıları azalmaktadır. Kentte, kamu yönetim fonksiyonu içinde değerlendirilen kuruluşlar, toplam 70,8 hektar alana yayılmakta olup bu oranla, kent yüzölçümünün yaklaşık % 1'ini oluşturmaktadır (Harita 2.15).

Harita 2.15. Kars Kentindeki, Yönetim Birimlerinin Mahallelere Göre Dağılımı (2012).

(Kaynak: Kars Belediyesi verilerinden hazırlanmıştır).

Kentte, kamu yönetim birimlerinin birçoğu Cumhuriyet Mahallesi'nde: İsmet İnönü, Şehit Yusufbey caddeleri ve Borsa Sokak kesişimindeki, merkezî ada üzerinde, yaklaşık 2 hektarlık alanda konuşlu, Hükümet Konağı'nda yer almaktadır (Fotoğraf 2.26). Hükümet Konağında, Valilik birimlerinin yanı sıra, İl Milli Eğitim Müdürlüğü, İl Sanayii Müdürlüğü, İl Vatandaşlık ve Nüfus Müdürlüğü, Tapu Müdürlüğü ve Adliye Birimleri de bulunurken Hükümet Konağı'nın taşıma kapasitesinin kısıtlılığı nedeniyle: İl Genel Meclisi, Kültür Turizm İl Müdürlüğü, İl Emniyet Müdürlüğü, İl Sosyal Hizmetler Müdürlüğü gibi kamu kuruluşları aynı mahallede, Hükümet Konağı'na yaklaşık 100 m mesafede bulunan binalarında hizmet vermektedir.

Fotoğraf 2.26. Kentteki Yönetim Faaliyetlerinin Merkezi, Hükümet Konağı'dır.

Cumhuriyet Mahallesi dışında kalan kamu birimleri; kentin değişik yerlerinde, dağınık şekilde bulunmaktadır. Bu Kamu kuruluşlarından: Sağlık İl Müdürlüğü, Defterdarlık, Trafik Bölge Müdürlüğü, İl Spor Müdürlüğü, İl Müftülüğü, PTT Müdürlüğü, Tapu Kadastro Müdürlüğü Ortakapı Mahallesinde, çoğunlukla Rus işgali döneminde de yönetim binası olarak kullanılan binalarda hizmetlerini sürdürmektedirler. Bu binaların kamu hizmetlerinde kullanımıyla atıl ve bakımsız şekilde kalmalarının da önüne geçilmektedir (Fotoğraf 2.27).

Fotoğraf 2.27. Günümüzde, Defterdarlık Olarak Kullanılan Bina, Uzun Süre Hükümet Konağı Olarak Hizmet Vermiştir.

Kentteki diğer kamu kuruluşları, şehrin değişik mahallerine dağılmış durumdadır. Bunlardan İl Özel İdaresi Köylere Hizmet Götürme Birliği Atatürk Mahallesi; İl Jandarma Komutanlığı ve İmar İskân İl Müdürlüğü Fevzi Çakmak Mahallesi; Tarım İl Müdürlüğü Otuz Ekim Mahallesi; Toprak Mahsulleri Ofisi Müdürlüğü ise Halitpaşa Mahallesi bulunmaktadır.

Genel kamu yönetim birimlerinin yanı sıra kent merkezinde, yerel idare birimlerine ait alanlar da önemli yer tutmaktadır. Belediyeye ait tüm idari birimler, kent merkezinde Merkez Mahallesi binada bulunurken İtfaiye ve Belediye Garajı birimleri ise İstasyon Mahallesi, faaliyet göstermektedir. Belediye birimlerinin kentte kullandığı alan yaklaşık 2 hektardır. Belediyeye ait tüm yönetim birimlerinin Atatürk ve Karadağ caddeleri kesişiminde bulunan ancak restorasyonu devam eden tarihi binaya, 2013 yılı sonunda taşınması planlanmaktadır (Fotoğraf 2.28).

Fotoğraf 2.28. Gölyeri Mevkiinde Bulunan Belediye Binası.

Kent merkezinde bulunan diğer kamu kuruluşları; Kars ili dışında, çevre iller ve yerleşim birimlerine de hitap eden bölge müdürlükleridir. Bu birimlerden Karayolları 18. Bölge Müdürlüğü ve DSİ 24. Bölge Müdürlüğü kentin güneyinde, Yenişehir Mahallesi, kendi kampüslerinde hizmet verirken Türkiye İstatistik Kurumu ve Serhat Kalkınma Ajansı, Atatürk Caddesi'ndeki binalarında hizmet vermektedir. Kentin yönetim etki alanını genişleten bu birimler, yaklaşık 42 hektar alanda faaliyetlerini sürdürmektedirler.

2.3.4.4. Kültür, Eğitim ve Sağlık Alanları

Kültür fonksiyonları içerisinde önemli yeri bulunan eğitim kurumları, daha çok kentin nüvesini oluşturan Ortakapı, Cumhuriyet mahallelerindeki: Gazi Ahmet Muhtar Paşa ve İsmet İnönü caddeleri etrafında yoğunluk göstermektedir. Bu alanda: Alpaslan Lisesi, Cumhuriyet Lisesi, Atatürk İlköğretim Okulu, Kız Meslek Lisesi, 80. Yıl Anaokulu ve birçok özel dersane de bulunmaktadır. Kentteki eğitim kuruluşları; öğrenci ve eğitimcilerin önemli bir kısmının bulunduğu bu caddelerde, eğitim-öğretim sezonunda oluşan trafik yoğunluğu, kent trafiğini de olumsuz etkilemektedir (Fotoğraf 2.29).

Fotoğraf 2.29. Kentteki Eğitim Kuruluşları, Ordu Caddesi'nde Yoğunluk Göstermektedir.

Kentte 25 ilköğretim kurumu faaliyet göstermekte olup kurumların birçoğu, kentin merkezinde bulunan mahallelerde yer almaktadır. Kentin çevre mahallerinde nüfus yoğunlukları ile orantılı olarak sayıları azalan ilköğretim okulları, buna rağmen kentin her mahallesinde bulunmaktadır. Kentte, 12 hektar alanı kaplayan ve 397 dersliğe sahip olan ilköğretim okullarında, derslik başına 29,1 öğrenci düşmektedir.

Kentte 13 ortaöğretim kuruluşu bulunmakta olup bu kuruluşlar çoğunlukla, merkezi konumdaki Ortakapı, Yusufpaşa, Cumhuriyet ve Merkez mahallerinde yoğunlaşmıştır. Yenişehir dışında kenti çevreleyen mahallelerde, ortaöğretim kurumları bulunmamaktadır. Kentin güneyinde bulunan ve son dönemde yapılan yatırımlarla

eğitim alanında da gelişme gösteren Yenişehir Mahallesiinde, Hüsnü Özyeğin Anadolu lisesi, Fen Lisesi, Anadolu Teknik Lisesi, Haydar Aliyev Endüstri Meslek Lisesi olmak üzere 4 ortaöğretim kurumu bulunmaktadır. Nüfus artışı ve konum özelliği sonucu, bu alanda meydana gelecek gelişimle birlikte, eğitim kurumlarının sayısının dahada artacağı düşünölmektedir. Kentte ortaöğretim kurumları, toplam 7,9 hektar alan ve 181 dersliğe sahip olup derslik başına 34,1 öğrenci düşmektedir.

Kentte Kafkas Üniversitesi bünyesinde bulunan birimler, merkezi Şehitler ve Paşacıyırı mahallelerine yayılan ana kampüs ve ana kampus dışında Fevzi Çakmak, Yenimahalle, Yusufpaşa ve Sukapı mahallerindeki, toplam 5 mahalledeki 5 kampüse dağılmış durumdadır. Üniversitenin ana kampüs alanı, 800 hektar alana yayılırken, toplam kampüs alanı, 812 hektardır (Fotoğraf 2.30). Kentte dağılık kampüslerde bulunan üniversite birimlerinin inşaa faaliyetleri devam eden merkezi kampüse taşınması planlanmakta olup böylece üniversitede de meydana gelecek gelişimle, kentin merkeziyet özelliğinin de güçleneceği düşünölmektedir.

Fotoğraf 2.30. Kafkas Üniversitesi Merkez Kampüsü, Kentin Güneybatısında Bulunmaktadır.

Kentte derslane, şoför okulu gibi toplam 15 özel eğitim kuruluşuda faaliyetlerini sürdürmektedir. Bu kuruluşlar, toplam 3 hektar alana sahip olup, yoğunlukla kentin merkezi mahallerinde konuşlanmıştır. Kuruluşlarda 2.900 öğrenci 192 derslikte eğitim görmekte olup derslik başına, 15,1 öğrenci düşmektedir.

Kentte, eğitim kuruluşlarındaki öğrencilere barınma hizmeti sağlayan 24 öğrenci yurdu ile pansiyonu bulunmaktadır. Yükseköğretime hizmet veren kamu ve özel sektöre ait yurtlar; Kafkas Üniversitesi kampüs alanları çevresindeki Paşaçayırı, Şehitler, Ortakapı mahallelerinde yoğunluk göstermekte olup toplam, 2.421 öğrenci kapasitesine ve toplam 8 hektar alana sahiptir. Kentte ilk ve ortaöğretim öğrencilerine hizmet veren kamu ve özel sektöre ait 12 ayrı yurt ile pansiyon bulunmaktadır. Yoğunlukla kentin merkezindeki okullara yakın alanlarda konuşlu bulunan yurtlar, toplam 11 hektar alana sahip olup 2.005 öğrenciye hizmet verecek kapasitededir (Fotoğraf 2.31).

Fotoğraf 2.31. YURTKUR'a Ait Yükseköğretim Öğrenci Yurtları, Paşaçayırı Mahallesi'nde Üniversite Kampüslerine Ulaşımı Güç, Elverişsiz Bir Konumda Bulunmaktadır.

Kentte kültürel fonksiyon alanları içerisinde en önemli yerlerden biri de ibadethanelere aittir. Kentte İslâm ve Hristiyanlık dinlerine ait ibadethaneler bulunmaktadır. Hristiyanlık ibadethaneleri cemaatsizlik nedeniyle aktif olarak kullanılmazken, İslam dinine ait Camiler aktif olarak kullanılmakta ve sayıları, artış göstermektedir. Kars'ta toplam, 32.250 m² alana sahip olan 43 cami¹⁷⁶ bulunurken camiler kentin özeğini oluşturan Sukapı, Yusufpaşa, Ortakapı mahallerinde yoğunluk göstermektedir (Fotoğraf 2.32). Bu verilerin mevcut kent nüfusu ile orantılanması sonucu, kentte cami başına, 1.790 cemaat; cemaat başına, yaklaşık 0,4 m² ibadet alanı düşmektedir.

¹⁷⁶ Diyanet İşleri Başkanlığı Kars İl Müftülüğü Bilgi Notu.

Fotoğraf 2.32. Fethiye Camii Merkezi Konumda Bulunmaktadır.

Kültürel faaliyetlerin yürütüldüğü müze, sinema, tiyatro, sergi salonu sayısı ve kullanım alanının son derece düşük olduğu kentte; 3 adet genel amaçlı salon bulunmaktadır. Bu salonlar Ortakapı, Cumhuriyet gibi merkez mahallerinde yer alırken kentteki tek sinema salonu; Ortakapı Mahallesi, Faikbey Caddesinde bulunmakta olup, toplam, 286 koltuğa sahiptir. Kentte, tiyatro ve sahne sanatları için ayrılmış özel salon olmamakla beraber, Kültür İl Müdürlüğü ve Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı okullar ve Kafkas Üniversitesi bünyesinde, değişik amaçla kullanılabilen çok amaçlı salonlar bulunmaktadır. Salonlar, toplam 650 seyirci kapasitesine sahiptir. Kentte bulunan tek müze, İstasyon Mahallesi, Mezra Caddesi'ndedir. 1979 yılında, bugünkü yerinde hizmet vermeye başlayan 3 kat üzerine kurulu kent müzesindeki eserler, Arkeolojik, Etnografik sergi salonlarında ve açık bahçe de sergilenmektedir. Müze; 3.1 hektar alana sahiptir.

Kentte önemli görevleri yerine getiren sağlık kurumları, birçok mahalleye dağılmış olup merkezi konum özellikleri bulunmamaktadır. Kentin ve çevre alanların en önemli sağlık kuruluşu olan Kafkas Üniversitesi Araştırma Hastanesi; Şehitler Mahallesi'ndeki, Üniversite Merkez Kampüsü içindeki yaklaşık, 30,000 m² kapalı alana sahip 3 ayrı binada faaliyet göstermekte olup 200 yatak kapasitesine sahiptir. Bu hastanenin yanısıra, konum olarak Yenişehir Mahallesi'nde bulunan diğer büyük sağlık

kuruluşu, Ali Gaffar Okkan Bulvarı'ndaki Devlet Hastanesidir. Yaklaşık, 32.000 m² kapalı alan ve 255 yatak kapasitesine sahiptir (Fotoğraf 2.33). Kentte bulunan diğer bir önemli sağlık kuruluşu olan Doğum Evi Hastanesi ise Fevzi Çakmak Mahallesi'nde, yaklaşık 1,2 hektar alanda, 120 yatak kapasitesi ile hizmet vermektedir. Kentte sağlık hizmetlerinin yoğunlaştığı bu üç hastane, kentin merkezine uzak mesafede bulunmaları ve kolay bulunamayacak konumları nedeniyle, kentten ve kırsal alanlardan gelen hastalar için değişik problemlere neden olmaktadır. Hayati önem taşıyan sağlık kuruluşlarının, merkezi ve rahat ulaşılabilir konumda bulunması, önem arz etmektedir.

Fotoğraf 2.33. Kent ve Çevre Yerleşim Birimlerine Hizmet Veren Devlet Hastanesi, Gaffar Okkan Bulvarı'nda Bulunmaktadır.

Kentte hastaneler dışında bulunan sağlık kuruluşları, organizasyon gerekliliğinin de sonucu olarak daha homojen bir dağılım göstermektedir. Bu bakımdan, kentteki Aile Sağlık Merkezleri 10 mahallede faaliyetlerini sürdürürken, kentte bulunan eczaneler daha çok sağlık kuruluşlarının dağılımına paralel olarak veya kentteki ana caddeler üzerinde konuşularak, faaliyetlerini sürdürmektedirler. Kars'ta bulunan tüm sağlık kuruluşları, kentte 19,5 hektar alan kaplamakta olup, kent alanının yaklaşık olarak % 3'ünü oluşturmaktadır.

2.3.4.5. Ulaşım Alanları

Kars kentinin kurulması ve günümüzdeki durumuna gelmesinde etkili olan faktörlerin başında, ulaşım fonksiyonu gelmektedir. Kafkasya ile Anadolu'yu, Karadeniz ile Anadolu ve İran'ı birbirine bağlayan önemli tarihi yolların kavşak noktasında bulunan ve ulaşım yollarının kent makroformunu şekillendirdiği Kars'ta, bu nedenle ulaşım faaliyetleri, önemli yer tutmaktadır. Kent alanı dışında kalan havaalanı hariç tutulduğunda, ulaşım fonksiyonuna ait çeşitli tesis ve yollar, toplam 57,5 hektar alan kaplamakta olup kent yüzölçümünün yaklaşık % 1'ini oluşturmaktadır.

Kentin ulaşımı açısından en önemli unsurlardan birini, Kars Havaalanı oluşturmaktadır. Kentin güneyindeki Yenişehir Mahallesi'nde, düzlükler üzerinde kurulu havaalanı, 3.500 m. uzunluğunda uçak pisti ve 2012 yılında hizmete giren 36 hektar kullanım alanına sahip hizmet binaları, diğer hava alanı donatıları, apron ve boş alanlarıyla toplam, 275 hektar alan kaplamakta olup kent yüzölçümünün 0,04'ünü oluşturmaktadır.¹⁷⁷ Havaalanı; kente yaklaşık 6 km mesafede, kolay ulaşılabilir konumda bulunmakta olup, çevresindeki diğer cazibe unsurlarıyla birlikte, kentin güneye doğru yerleşme eğilimini arttırmaktadır (Fotoğraf 2.34; Harita 2.16).

Fotoğraf 2.34. Kentin Güneyinde Yer Alan Havaalanı Kolay Ulaşılabilir Konumda Bulunmaktadır. (Kaynak:<http://wowturkey.com/forum/viewtopic.php?t=90664>).

¹⁷⁷ Havaalanı ve kullandığı saha Belediye yönetim alanı dışında bulunmaktadır.

Kentte, ulaşım açısından önem taşıyan unsurlardan biri de İstasyon Mahallesi'nde konuşlu TCDD'ye ait, Kars Garı ve demiryolu tesisleridir. Kabaca doğu-batı yönünde, 1 km uzunluğunda bir alanda kurulmuş olan tesisler, bünyesindeki hizmet binaları; depo, silo, personel lojmanları, kent içindeki ray döşeli hat ve bütün diğer unsurları dâhil edildiğinde, yaklaşık 15 hektar alana yayılarak, Kent alanının yaklaşık 0,002'sini kaplamaktadır. Kent makroformunun gelişimine önemli etki yapan ve 1990'lı yıllara kadar, kentin güney yönündeki yerleşim eşiklerinden olan demiryolu hattı; kentin Izgara Planlı mahalleleri ile plansız özellikteki, güneydeki yeni gelişen mahalleri birbirinden ayırt eden sınır özelliğindedir. Hat, bu nedenle kent merkezinden güneye giden karayollarını kesintiye uğratarak, birçok yerde de karayolu araç geçişini engelleyen özellik göstermektedir (Fotoğraf 2.35).

Fotoğraf 2.35. Tren Garı, İstasyon Mahallesinde Merkezi Konumda Yer almaktadır.

Kentin diğer illerle arasındaki karayolu ulaşımında en önemli unsur, şehirlerarası otogar olup, kentin 2 km kuzeydoğusunda, Ardahan yolu kenarında bulunmaktadır. 1990 yılında faaliyete geçen otogarda; hizmet binaları ve kolaylaştırıcı tesisler, kullanılan açık ve kapalı park alanları 4 hektar alana yayılmaktadır. Sınırlı sayıda ulaşım aracına hizmet vermesi ve kısıtlı yolcu sayısı nedeniyle canlılığı bulunmayan otogarın kent yerleşimini yönlendirici etkileri, minimum seviyededir (Fotoğraf 2.36). Kentte, Yenişehir Mahallesi'nde de özel bir şirkete ait bir otobüs terminali bulunmakta olup bu amaçla kullanılan kentteki tüm otogar alanı, 5 hektar civarındadır

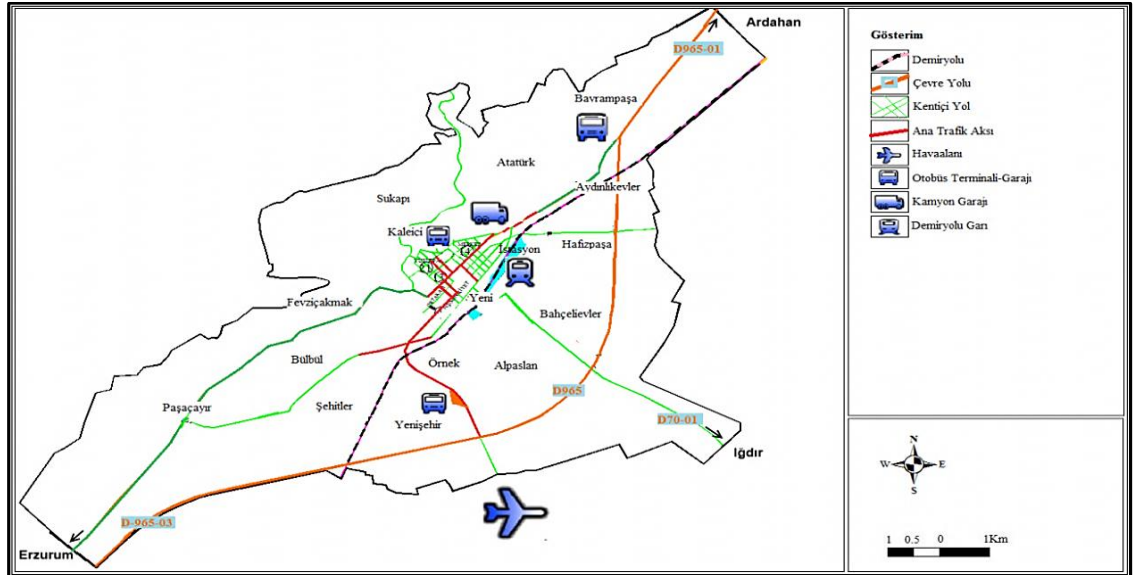
Fotoğraf 2.36. Şehirlerarası Otogar; Kentin Gelişim Yönünün Aksine, Ardahan Yolunda Bulunmaktadır.

Kent içi ulaşım hitap eden karayolu ulaşım merkezini; Yusufpaşa Mahallesi, Halitpaşa Caddesinde bulunan eski otogar alanı oluşturmaktadır (Harita 2.17). Günümüzde, kent içindeki dolmuşlar ile çevre ilçe ve köylere giden araçlara hizmet veren eski otogar, toplam 0,8 hektar açık ve kapalı kullanım alanına sahip olup 2009 yılında yeniden inşa edilmiştir. Bünyesinde, büro ve hizmete yönelik işyerleri bulunmaktadır. Otogardaki ticari araçlara ait kullanım alanlarının yetersizliği nedeniyle, park alanına sığmayan araçların yakınlardaki cadde ve sokak aralarına park edilmesi, kent in bu caddelerinde yaya ve araç trafiğini engelleyip, karmaşık bir kent görüntüsü oluşumuna neden olmaktadır. Kent içi ulaşımı olumsuz etkileyecek kuruluş yeri seçimi nedeniyle, otogardan hareketle hizmet veren dolmuşlar, ana trafik aksını oluşturan Faikbey Caddesi'ndeki, trafik akışkanlığını da sekteye uğratmaktadır (Fotoğraf 2.37).

Ulaşım için direkt kullanılan bu alanların dışında, kentte 25 akaryakıt istasyonu bulunmaktadır. Yaklaşık 8 hektar alanı kaplayan, merkezi mahalleler ve kent çevresindeki ana ulaşım yollarının kavşak noktalarında yoğunlaşan akaryakıt istasyonlarının sayısı, son yıllarda artış göstermekte olup, kent içinde yoğunlaşan bu istasyonlar, bitişik nizamda sıralanan diğer yaşam ve kullanım alanları için önemli tehdit potansiyeli oluşturmaktadır.

Fotoğraf 2.37. Kent İçi Trafik Akışkanlığı, Dolmuşlar Nedeniyle düşüktür.

Harita 2.16. Kars Kenti Ulaşım Haritası.

Kentte merkez mahallerdeki yol ve caddeler, Rus işgal döneminde oluşturulan kuzey-güney yönünde uzanan 4 cadde ve onları dik açılarla kesip ızgara şekil oluşturan doğu-batı yönündeki 4 caddeden oluşmaktadır. Bu caddelerdeki yollar, ana arterlerde 21,3 m, besleyen yan yollarda ise 10,2 m genişliğe sahiptir. Günümüzde sadece kent özeğinde bulunan Izgara Planlı yol ağı; kenti çevreleyen mahallerde, bu özelliğini yitirmiş olup plansız ve karmaşık bir yapı göstermektedir. Bu nedenle, merkez ve çevre mahalleler arasında uyumsuzluk gösteren ulaşım yolları, trafik akışını olumsuz etkilemektedir. Kent planı, cadde ve yol doğrultularını bozan plansız yerleşimlerin radikal önlemlerle by-pas edilerek kent içi ulaşımının gelecek yıllar için sağlıklı şekilde yapılandırılması, önem arz etmektedir.

2.3.4.6. Sanayi Alanları

Kars kentinde modern ve küçük sanayii kuruluşlarına ayrılan toplam alan, 300 hektar civarında olup bu değer, kent alanının % 5'ini oluşturmaktadır. Kentteki modern sanayi kuruluşlarının birçoğu, faaliyetlerini Organize Sanayi Bölgesi'nde sürdürmektedir. Toplam 206 hektar alanda 52 işyerinin faaliyetlerini sürdürdüğü bölgede, 18 firmaya ait tesisler ise proje veya inşâ safhasındadır. Kentin güneybatı çıkışında, Paşaçayırı Mahallesi ile Kümbetli köyü arasında bulunan Organize Sanayi Bölgesi, oluşturduğu cazibeye rağmen, kentle arasında bulunan Kars Çayı Vadisi ve Paşaçayırı sulak alanlarının yerleşmeye uygun olmayan zemin özellikleri ve diğer kısıtlayıcı unsurlar nedeniyle, kentten kopuk bir yerleşim özelliği göstermektedir. Bu yer seçimi ve yerleşim özellikleri ile kent in bu yöndeki gelişimi kısıtlanmasına rağmen, sanayi sitesinin yol açabileceği olumsuzluklar kent yaşamına yansımamaktadır (Fotoğraf 2.38).

Fotoğraf 2.38. Paşaçayırı Mahallesi'nde Bulunan, Organize ve Küçük Sanayii Sitesi.
(Foto: Yıldırım Öztürkkan Arşivi).

Kentin modern sanayi kuruluşlarının bir kısmı ise faaliyetlerini, Organize Sanayi Sitesi dışında sürdürmektedir. Bu kuruluşlardan Çimento Fabrikası; temel hammaddesini oluşturan kireçtaşı ocaklarının bulunduğu kentin 12 km batısında, Bozkale köyü yakınındaki, 14.952 m²'si üretim ve idare binalarınca kullanılan toplam, 475 hektar alana kurulu bulunmaktadır (Fotoğraf 2.39).¹⁷⁸ Tesis, hammadde temin ettiği açık işletme yapılan kireç ocakları ve üretim özelliği nedeniyle, atmosfere partikül madde yayılımına neden olmakta olup hâkim rüzgâr yönünde kurulu bulunması nedeniyle, kente ve çevresine sağlık tehdidi oluşturmaktadır.

Fotoğraf 2.39. Kars Çimento Fabrikası; Kentin Güneybatısında, Hammadde Kaynakları Bakımından Zengin Olan Bozkale Köyü Yakınlarında Konuşlandırılmıştır.

Kentte faaliyetlerini sürdüren diğer bir kuruluş, Kars Şeker Fabrikası'dır. Kentin güneyinde, Yenişehir Mahallesi sınırları içerisindeki, çevre yolu kenarında, kent merkezine 6 km uzaklıkta bulunan, fabrika ve sosyal donatıları, toplam 320 hektar alana

¹⁷⁸ Çimento Fabrikası ve kullanımına sunulan 475 hektar alan, kent yönetim sınırları dışında kalmasına rağmen kente dahil edilen sanayi alanları içerisinde değerlendirmeye alınmıştır.

yayılmıştır.¹⁷⁹ Oldukça büyük alana sahip olan fabrika arazileri, kentteki en önemli boş alanlar içerisindeyken; bu araziler, güney yönünde gelişim eğilimi gösteren kentin önünde, önemli eşiklerden birini oluşturmaktadır (Fotoğraf 2.40).

Fotoğraf 2.40. Kars Şeker Fabrikası; Kentin Güneyinde, Geniş Bir Alan İşgal Etmektedir.

Kars'ta sanayi sitesi dışında faaliyette bulunan ve modern sanayi üretimi yapan diğer şirketler, küçük ve orta boyutlu üretim ve istihdam kapasitesine sahip olup faaliyetlerini, kentin değişik yerlerinde sürdürmektedirler. Bu tesisler, yaklaşık 3 hektar alan kaplamaktadır.

Kentte, aktif sanayi kuruluşları dışında, çeşitli nedenlere dayalı olarak faaliyetlerini sürdüremeyen sanayi kuruluşlarına ait, arazi ve binalar da önemli yer kaplamaktadır. Kentin çeşitli mahallerinde bulunan tesislerden: Serhat Un, Kars Un, Kars Yem ve Kars Süt Fabrikası; kentin güneybatı çıkışında, Erzurum eski yolu kenarında bulunurken; Kars Deri Fabrikası, Kafkas Üniversitesi kampüsünde, Bilgir Kardeşler Enjektör Fabrikası; kent merkezinde, Faikbey Caddesi'nde atıl durumda bulunmaktadır. Kapalı bulunan sanayi tesisleri, yaklaşık 15 hektar alan kaplamaktadır (Fotoğraf 2.41).

¹⁷⁹ Kars Şeker Fabrikası kullanımına tahsis edilmiş 320 hektar boş arazinin büyük kısmı kentin bu yönde gelişimi sonucu sonradan değişik fonksiyonların kullanımına sunulmuştur.

Fotoğraf 2.41. Kent ve Çevresindeki, Sanayi Tesislerinin Birçoğu; Kapalı Durumdadır.

Karsta, küçük sanayi sektörlerindeki işyerlerinin büyük kısmı, faaliyetlerini; kentin güneybatısında, Paşaçayırı Mahallesi ve Kümbetli köyü arasında bulunan Küçük Sanayi Site 'sinde yürütmektedir. Toplam 32,8 hektar alan üzerinde kurulu bulunan sanayi sitesinde, 368' i aktif olmak üzere 408 işyeri bulunmaktadır (Fotoğraf 2.42). Sanayi Sitesi dışında: Gölyeri mevki, eski garajlar civarı ve değişik mahallerde de, mevcut kanuni sınırlamalara rağmen, 30 civarında işyeri; yaklaşık 10 hektar alanda faaliyetlerini sürdürmektedir. Kent içerisinde büyük mahsurları olan bu işyerlerinin küçük sanayi sitesine nakli yönünde işleyen hukuki süreç bulunmakta olup bu sürecin tamamlanmasıyla birlikte, işyerlerinin Küçük Sanayi Site 'sine taşınmaları beklenmektedir.

Fotoğraf 2.42. Paşaçayırı Mahallesi'nde Bulunan Küçük Sanayii Sitesi, Birçok İşyerine Ev Sahipliği Yapmaktadır.

2.3.4.7. Park ve Yeşil Alanlar

Park alanları ve yeşil alanlar, kentlerde planlı yapılaşmanın ve yaşam kalitesinin en önemli belirtilerindendir, Türkiye'nin planlı ilk parklarından olan İstikân ve Millet Bahçelerinin kurulu bulunduğu kent, buna rağmen; park, bahçe ve yeşil alan gibi rekreatif amaçlara hizmet eden alanlar bakımından yetersizlik göstermektedir. Kentteki parklar, düzenli bir dağılım göstermemekte olup su kaynaklarının varlığına paralel olarak, daha çok Kars çayı kenarındaki alanlarda bulunmaktadır. Kentte yeşil alan özelliği gösteren 4 park, toplam 10,3 hektar alan kaplamakta olup kent yüzölçümünün % 0,14'ünü oluştururken; kentteki fert başına düşen 1,34 m² park ve yeşil alan varlığı, 3194 sayılı İmar Kanunu'nda standart kabul edilen 10 m²/ kişi değerinin¹⁸⁰ altında, yetersiz bir durumu göstermektedir.

Kentte en çok kullanılan parklar; Kayabaşı mevki, Kars Çayı sağ sahilindeki, Mesut Yılmaz ve Haydar Aliyev Parklarıdır. 1579 yılında, kentin yeniden imarı sırasında kullanılan taşların, bu alandaki ocaklardan çıkarılmasıyla düzleşen ve Cumhuriyet döneminde, bir süre futbol sahası olarak kullanılan alan; 2001 yılında, Kars Belediyesi tarafından, parka dönüştürülmüştür. Yaklaşık 4 hektar alanı kaplayan parklarda, çeşitli ihtiyaçları karşılayacak cafe, restaurant gibi sosyal donatılar da bulunmaktadır (Fotoğraf 2.43).

Fotoğraf 2.43. Kentin, Önemli Rekreatif Alanlarından Mesut Yılmaz Parkı, Yaz Aylarında Rağbet Görmektedir. (Kaynak: <http://www.kars.bel.tr/>).

¹⁸⁰ Şinasi Aydemir, vd., *Kentsel Alanların Planlanması ve Tasarımı*, Akademi Kitabevi, Trabzon 2005, s. 292.

Kentte, hâlen kullanılan en eski yeşil alanlar: Kaleiçi mevkiinde, Kars Çayı iki yakasında bulunan İstikân Parkı¹⁸¹ ve Millet Bahçesi'dir. (Atatürk Çay Bahçesi) Rus işgali döneminde, Kars Çayı sağ sahilinde İstikan Parkı; Kars Çayı üzerindeki, yaklaşık 4 hektar alana sahip alüvyal ada üzerinde ise kamulaştırma bedeli ödenerek Millet Bahçesi (İlk kent parkı) oluşturulmuştur. Bu dönemde Kağızman, Ardahan ve Ahıska'dan getirilen çeşitli ağaç ve bitki türleri kullanılarak düzenlenen parklar,¹⁸² yaklaşık 5 hektar alana yayılmaktadır (Fotoğraf 2.44). Günümüzde, bakımsızlık nedeniyle özgün yapısını yitiren ve kent halkının ilgisinin azaldığı bu yeşil alanların, Kars Belediyesi tarafından yenileme projeleri yapılmış olup, çevre alanlardaki tarihi doku ile bütünsel olarak yeniden düzenlenerek, kente kazandırılmaları hedeflenmektedir.

Fotoğraf 2.44. Rus İşgal Döneminde, Kars Çayı'ndaki Alüvyal Ada Üzerinde Kurulan Atatürk Çay Bahçesi (Millet Bahçesi), Günümüzde Bakımsız Halde Olup Fazla Rağbet Görmemektedir.

Kentin birçok mahallesinde, yeşil alan özelliği göstermeyen ve çocuk oyun alanı olarak düzenlenmiş, 12 park alanı bulunmaktadır. Bakımsızlığı nedeniyle, kent sakinlerinin çoğunlukla istifade etmediği bu park alanlarının belediye tarafından yeniden ele alınıp düzenlenmesi ve sayılarının artırılması planlanmaktadır.

¹⁸¹ İstikân; Rusça, çay bardağı anlamında olup; bu park alanına adını vermiştir. Ancak günümüzde halk arasından bu alanın ismi değişik anlama gelen İstikhâm olarak telaffuz edilmektedir.

¹⁸² Badem, s. 229.

2.3.4.8. Diğer Kullanım Alanları

Kentte ana fonksiyonların kullanım alanları dışında; spor alanları, mezarlıklar gibi diğer fonksiyonlara ait ve daha az yer kaplayan kullanım alanları da bulunmaktadır.

Diğer kullanım alanları içinde, en önemli paylardan biri, kentleşmenin önemli belirtilerinden olan spor alanlarına aittir. Kentte spor için kullanılan alanlar, dağınık bir görüntü arz etmekte olup bazı mahallelerde, değişik spor dallarına hitap eden spor tesisleri bulunmaktadır. Spor tesisleri, nüfus ve konut alanlarının yoğunluğuna paralel olarak daha çok, kentin merkezi mahallelerinde toplanmıştır. Kentin en geniş spor alanını, 1960 yılında faaliyete geçen, toplam 5.000 seyirci kapasitesine sahip olan Cumhuriyet Mahallesi'ndeki kent stadyumu ve aynı parsel içinde bulunan 1.150 seyirci kapasitesine sahip, kapalı spor salonu oluşturmaktadır. Yaklaşık 3 hektar alana yayılan kent stadyumu ve spor salonu; merkezi konumda bulunmalarının sonucunda, ulaşım avantajına sahip olup, önümüzdeki yıllarda, Yenişehir Mahallesi'nde tasarlanan yeni alana taşınmalarıyla, merkezilik özelliklerini kaybedeceklerdir (Fotoğraf 2.45).

Fotoğraf 2.45. Kars Şehir Stadyumu, Merkezi Konumda Bulunmaktadır.
(Foto: Yıldırım Öztürkkan Arşivi).

Kentin ana spor tesisleri dışında, Yenişehir Mahallesi'nde; İsmail Aytemiz Spor Salonu, 0,6 hektar alanda 2.500 seyirci kapasitesine sahipken (Fotoğraf 2.46), Paşacıyır Mahallesi'nde toprak zeminli, amatör küme futbol takımlarının kullandığı, bir semt futbol sahası mevcuttur. Bu tesislerin kentin uzak mahallelerinde yer almaları nedeniyle, ulaşım dezavantajları söz konusudur. Beden Terbiyesi Spor Genel Müdürlüğü bünyesinde bulunan bu tesisler dışında, kentte Kafkas Üniversitesi ve Milli Eğitim Bakanlığına bağlı okullar bünyesinde, açık ve kapalı spor alanları da bulunmaktadır. Bu tesisler, eğitim alanları içerisinde değerlendirilmeye alınmıştır. Sayıları son yıllarda artan ve çoğunlukla kentin güneyindeki boş, düz alanlarda kurulu, özel işletmeli halı sahalarda dâhil edildiğinde kentte bulunan spor alanları, toplam 6 hektar alana ve fert başına 0,78 m² kullanım alanına sahiptir.

Fotoğraf 2.46. Modern Yapısı İle Dikkat Çeken İsmail Aytemiz Spor ve Sergi Salonu, Yoğun Bir Kullanıma Sahip Değildir.

Kentin fonksiyon kullanım alanları dışında değerlendirilen diğer bir unsurunu, mezarlıklar oluşturmaktadır. Kentin değişik mahallerinde, dağınık bir görüntü arz eden 11 mezarlık alanı bulunmaktadır. Toplam 52,5 hektar alanı kaplayan ve değişik mahallelere konuşlu bulunan mezarlık alanlarından, tarihi nitelik gösteren: Fevzi Çakmak ve Bayrampaşa mahallelerindeki mezarlıklar, daha çok yamaçlar üzerinde (Fotoğraf 2.47); Hafızpaşa, Bülbül ve Yeni mahallelerde bulunan mezarlıklar ise düz alanlara kurulu bulunmaktadır. Yenişehir Mahallesi'nde bulunan Rus Ortodoks ve

Alman; Sukapı Mahallesi'nde bulunan Ermeni mezarlıkları, kentte bu dinlere tabi cemaat bulunmaması nedeniyle kullanılmayıp kısmen ortadan kalkmıştır. Yenimahalle, Fevzi Çakmak ve Karadağ mahallelerinde bulunan Müslüman mezarlıkları ise defin yeri kalmaması nedeni ile kısıtlı olarak kullanılmaktadır. Kentte, Hafızpaşa Mahallesi çevre yolu kenarında, 60 hektar alanda kurulu Asri Mezarlık (Fotoğraf 2.48), yerel idare birimi tarafından yeni bir mezarlık alanı oluşturulmuş olup, yeni definlerin bir kısmı bu alanda bir kısmı Bülbül Mahallesi mezarlığında gerçekleştirilmektedir.

Fotoğraf 2.47. Kentin Kuzeyinde, Yamaçlar Üzerinde Bulunan Karadağ Mezarlığı, Dolmuş Durumdadır.

Fotoğraf 2.48. Kentte Yeni Definler, Çevre Yolunda Yapılan Asri Mezarlık Alanına Yapılacaktır. (Kaynak:<http://www.kars.bel.tr/?ProjectId=22>).

Kentte diğer kullanım alanlarını, çayırılık ve sulak alanlar oluşturmaktadır. Kentin güneybatısında, Paşaçayırı Mahallesi ve kentin güney yönündeki genişleme alanlarında: Yenişehir, Atatürk, Bahçelievler gibi mahallerin içinde kalan ve her geçen gün değişik fonksiyonların kullanım alanlarına dâhil olan çayırılık alanlar, yaklaşık 800 hektar alanı kaplamaktadır.

2.3.4.9. Askeri Alanlar

Kentte ve çevresinde konuşlu bulunan 14. Piyade Tugay Birlikleri; şehirde, 3 ayrı kışlada üstlenmiş durumdadır. Bir kısmı Cumhuriyetin kurulmasından önce, 1878-1918 arasındaki Rus işgali döneminde inşaa edilmiş kışlalardan, şehir içinde kalanlar, toplam 129 hektar; şehir dışında kalanlar, 800 hektardan fazla alana sahiptir. Kışlalar, çeşitli onarımlardan ve yapılan eklemelerden sonra, halen kullanılmaktadır. Kışla alanlarından ilki; şehrin kuzeyinde, Çakmak (Çalkavur) mevkiinde, hâkim tepelerde konuşlu olup kışla, kent alanının dışında kalmaktadır. Bu alandaki askeri kışlalar, Çakmak Doğu Kışla ve Çakmak Batı Kışla olarak iki parça şeklindedir. İkinci kışla gurubu; kentin doğu tarafında, Hafızpaşa mahallesindeki Subatan ve Digor yolu arasındaki mevkiide konuşlu olup kışla, Hafız Hakkı Paşa Kışlası olarak adlandırılmaktadır. Üçüncü kışla gurubu; şehir merkezinde, Kâzımpaşa Caddesi güney çıkışındaki Kâzım Karabekir Kışlası olup bünyesinde, Tugay Karargâh Birlikleri ve Tugay Sosyal Donatılarını bulundurmaktadır. Genel olarak kentin dış çeperlerinde konuşlu olan Çakmak Kışla ve Hafız Hakkı Paşa kışlalarının kentin gelişimi üzerinde olumsuz bir etkisi olmamasına rağmen, kentin merkezinde konuşlu olan Tugay merkez karargâhın da bulunduğu Kâzım Karabekir Kışlası, şehrin ızgara biçimli planını bozması ve merkezde, kıymetli ticari değerdeki alanları işgal etmesi sebebiyle, kentin gelişmesinde olumsuzluk oluşturmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KARS'IN KENTSEL FONKSİYONLARI

Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemine göre 2011 yılında, 76.928 kişinin yaşadığı kentte, çalışma çağı olarak kabul edilen 15-64 yaş grubundaki 52.583 birey, kent toplam nüfusunun % 68'ini oluşturmaktadır. Bu yaş grubu içinde kalan ve nüfusun % 45'ini oluşturan 23.748 birey, kentte bulunan çok çeşitli fonksiyonlara tabii işlerde istihdam edilmektedir. Genel olarak, çalışma çağında bulunan her iki kişiden birinin çalışmadığı kentte; 15-18 yaş aralığında bulunan ve iş sorumluluğu bulunmayacağı değerlendirilen 6.000 civarındaki ortaöğretim öğrencisi bulunmaktadır. Bu öğrenciler hariç tutulduğunda, çalışma çağındaki nüfusun % 46'sının, iş imkânlarının kısıtlılığı ve çalışmayı engelleyici olumsuz koşullardan dolayı istihdama katılamadığı Kars kenti, bu nedenle Türkiye istihdama katılım oranlarının altında ortalama değer göstermektedir.

Kars kentinde bulunan ve çalışma hayatına dâhil edilen nüfusun % 54,8'i, hizmet sektörlerinde; % 21,2'ü, üretim ve sanayii sektörlerinde; % 17,5'i tarım sektöründe; % 6,5'lik bir nüfus ise iyi tanımlanamayan veya bir gruba dâhil edilemeyen nüfustan oluşmakta olup¹⁸³ (Şekil 3.1), genel durum, kentte kamuya bağımlı hizmetler fonksiyonunun ön plana çıktığını göstermektedir. Cumhuriyetin kurulduğu yıllardan itibaren, öncelikle gelen garnizon özelliğinin devam etmesiyle; askeri nüfusun ve il merkezi olması nedeniyle de kamu odaklı istihdamın başat bulunduğu kent, bu fonksiyonel özelliğini çevre illere yönelik kurulan bölge müdürlükleri ve Kafkas Üniversitesi'nin gelişimine dayalı meydana gelen istihdamlar sonucu, daha da güçlendirmektedir. Diğer fonksiyonlar ve ilgili sektörlerin de bu özelliğe bağımlı şekilde gelişim eğiliminin olduğu anlaşılırken. Gerek kamu istihdamı ve yatırımlarına gerekse çevre yerleşimlere göre idari ve coğrafi merkez konumu nedeniyle, kentte, diğer hizmet ve ticaret sektörlerinde de önemli istihdam bulunmaktadır. Bu sektörlerdeki toptan ticari faaliyetlerin katkısıyla il nüfusunun kabaca 2/3' ünü oluşturan kırsal nüfusun, görece gelişmiş ticari imkânların bulunduğu "Pazar" özelliğindeki kente olan ilgileriyle kentte, önemli oranda ticarete dayalı istihdam bulunmaktadır. Kentte hizmetlere dayalı sektörler dışında, ikinci derecede istihdam alanını; Tarım ve hayvancılık oluşturmaktadır. Bu fonksiyondaki istihdam, geçim karakterli tarımla

¹⁸³ Kentteki fonksiyonlara ait istihdam verileri: SGK, Ticaret Odası, Esnaf Odaları, resmi kuruluş kayıtları ve yerinde yapılan çalışmalara dayalı olarak oluşturulmuştur.

uğraşan, ailelerdeki çalışma çağındaki bireylerin istihdamına dayalı olarak değerlendirilmiştir. Kentin saçaklanma alanlarında, kırsal yerleşim özellikleri gösteren mahallelerde ön plana çıkan fonksiyon, kentin yatay gelişimine dayalı olarak tarım alanlarının değişik yapılarca işgali ve kent alanında, yerel idare birimlerinin ve değişik kısıtlayıcılıkların etkisiyle, azalma eğilimi göstermektedir. Bu fonksiyona dâhil edilen nüfusun bu nedenlerle azalması ile kentsel özelliklerin daha da ön plana çıkacağı düşünülmektedir. Hizmetler fonksiyonu dışında değerlendirilen ve kent istihdamında ikinci sırada gözüken üretim fonksiyonu, bu fonksiyona dâhil edilip mevsimlik karakter gösteren inşaat sektörünün ve reel üretimi temsil etmeyen tamir faaliyetlerinin, yoğunlaştığı küçük sanayii faaliyetleri nedeniyle, yüksek oranda istihdam bulundurmaktadır. Buna rağmen, gerçek üretim faaliyetlerinin sanayi gelişimini kısıtlayan genel coğrafi koşullar nedeniyle; istihdam içerisindeki payı, % 5.3 ile son derece kısıtlı düzeydedir. Bu sektördeki mevcut kamu üretim tesislerinin özelleştirilmesi ve istihdamlarının da azalmasına rağmen, Kars'ı tanımlayan süt ürünlerini üreten, özel sektör sanayi tesislerinin ve istihdamlarının artış eğilimi, dikkat çekmektedir. Bu fonksiyona dâhil işyerlerinin ve istihdamlarının mevcut teşvikler ile emek, yoğun üretime dayalı olarak kent fonksiyonları içinde, payının artacağı düşünülmektedir.

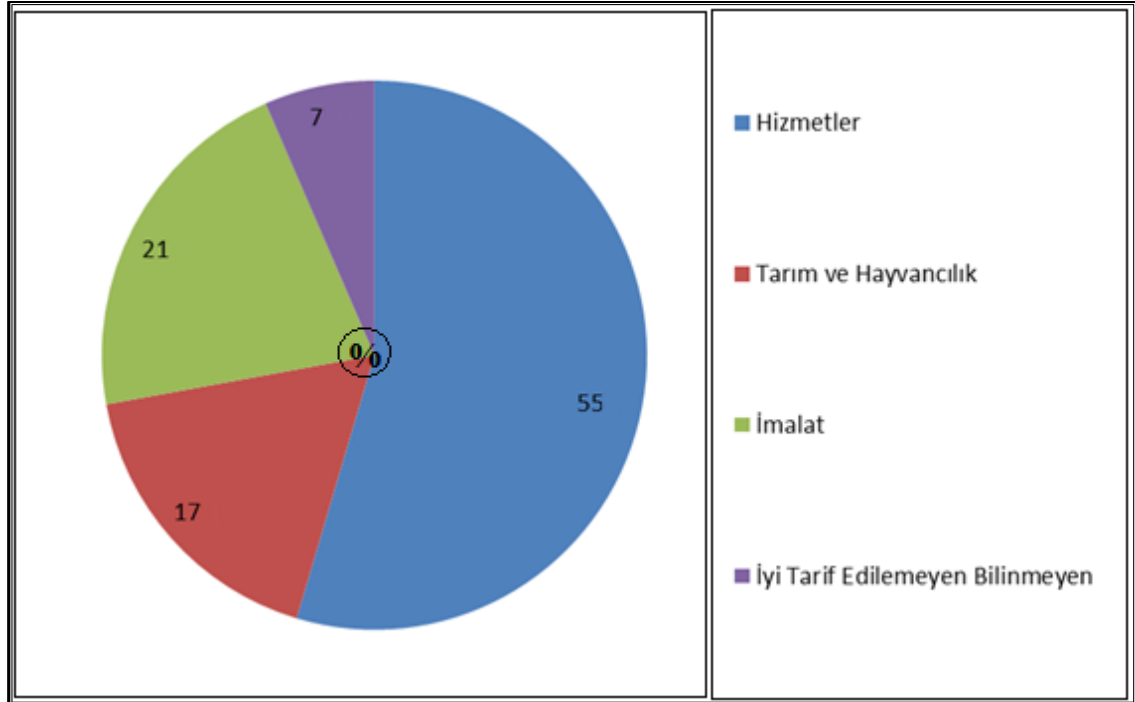
Kentte, herhangi bir fonksiyon içerisine dâhil edilemeyen, iyi tanımlanmayan ve mesleği bilinmeyen çalışma grupları; toplam çalışan nüfus içinde, % 6,5'lik bir yer tutmaktadır (Tablo 3.1). Bu grup içerisindeki; vasıfsız çalışanlar, Nahcivan'dan ve diğer komşu ülkelerden gelen kaçak işçiler ve üniversite eğitimi amacıyla kentte bulunup, değişik işlerde part time olarak çalışanlar, sosyal güvenlik sistemine dâhil olmamaları nedeniyle fonksiyonel değerlendirmeye dâhil edilmemiştir. Ancak kentte, çok çeşitli sebeplere dayalı olarak; kayda değer sayıda, kayıt dışı istihdam bulunmaktadır. Bu grupta vasıf gerektirmeyen, genellikle inşaat ve ticaret faaliyetlerinde, günübirlik çalışan nüfusun; çalışma çağındaki kent nüfusunun, kabaca 1/4'ü civarında olduğu düşünülmektedir. Değişik ve özel gelişen iş alanlarını da tanımlayan bu grubun gelişimi, kentin kırsal yerleşimlere özgü kültür ve iş alanlarının dışına çıkarak, kimlik kazanmasının en önemli belirtileri arasında olup; kent bu şekilde, çevre yerleşimlere göre merkezîyet kazanarak, innovative özelliğini güçlendirmektedir. Çeşitli nedenlerden dolayı gelişim ve değişimin yavaş olduğu kent ve çevresinde, dünyada meydana gelen gelişimlerle beraber iyi tanımlanamayan sektörlerin,

fonksiyonlar içindeki payının artış göstereceği düşünülmektedir.

Tablo 3.1. Kars Kentinde Çalışan Nüfusun, Ekonomik Faaliyet Kollarına Göre Dağılımı (2012).

Sektör	Alt Sektör	Çalışan	Toplam Çalışan	Tüm Çalışanlara Oranı (%)
Hizmetler	Genel İdare	3376	13019	54,8
	Banka-Sigorta	284		
	Ticaret- Hizmet	4173		
	Turizm	201		
	Ulaşım	1188		
	Eğitim	2446		
	Sağlık	1351		
Tarım ve Hayvancılık	Tarım -Hayvancılık	4142	4142	17,5
İmalat	Ana sanayi	1253	5041	21,2
	Küçük Sanayi	602		
	İnşaat	3186		
İyi Tarif Edilemeyen Bilinmeyen Sektörler		1546	1546	6,5
Genel Toplam		23748	23748	100.00

(Kaynak: SGK, Ticaret Odası, Esnaf Odaları, Resmi Kuruluş Kayıtları ve Yerinde Yapılan Çalışmalara Dayalı Olarak Oluşturulmuştur).

Şekil 3.1. Kars Kentinde Çalışan Nüfusun, Fonksiyon Gruplarına Göre Oransal Dağılımı (2012).

3.1. HİZMETLER FONKSİYONLARI

3.1.1. İdare Fonksiyonu

Yerleşim tarihi, oldukça eskilere giden, merkezi coğrafi konumu ve kale kenti olması nedeniyle, çevre yerleşimlerin idari merkezi durumunda olan Kars; bu özelliği sonucu, birçok kez yıkımlara uğrayıp büyük zarar görmesine rağmen; yönetim merkezi özelliğini, günümüze kadar korumuştur.

Kars; tarihinde ilk kez, yönetsel olarak M.S. 928 yılında, Bagratlı'ların üç önemli merkezinden biri olmuş ve çevre alanların ana yönetim merkezi özelliğini kazanmıştır.¹⁸⁴ 962'ye kadar, bu özelliğini sürdüren Kars; bu yüzyıldan itibaren, ana kale olmasının da etkisiyle çevre alanları, yönetimi altında tutmuştur.

İlk kez Kanuni Sultan Süleyman döneminde (1534), Osmanlı yönetimine geçen ve 1568-1574 yılları arasında Erzurum'a bağlı bir sancak merkezi durumuna getirilen Kars, 1632 yılında da eyalet durumuna getirilmiştir. Bu dönemde Oltu, Ardahan, Zaruşad, Keçvan ve Göle; Kars'ın yönetimi altındaki livalardır.¹⁸⁵ Kars, 18. yüzyıla kadar, bu mevcut yönetim; özelliğini sürdürmüştür.

18. yy.'da yönetim alanı fazla değişmeyen Kars eyaletinde, 1787'de Kağızman, Zaruşad, Geçvan, Şureğel; Kars eyaletine bağlı livaları oluşturmaktaydı. Bu dönemde, Ardahan ve Göle livaları; Kars'tan ayrılarak Çıldır eyaletine bağlanmışlardır.¹⁸⁶

19. yy. başlarında Kars eyaleti: Kars Merkez livası, Kağızman livası, Kağızman; Geçvan, Şuregel (Bu günkü Kızılçakçak ya da Akyaka) ve Zaruşad (Arpaçay)'dan oluşmaktaydı.¹⁸⁷

1828-1829 yılında, Rusya ile meydana gelen savaşlar sonucu, nüfusu azalan Kars ve Çıldır; Osmanlı Devleti'nin yönetsel bölünmesi içinde, eyalet olmaktan çıkarılıp, birer sancak olarak, Erzurum eyaletine bağlanmıştır.¹⁸⁸

1867'deki Vilayet Nizamnamesi, Kars ve Çıldır sancaklarını yine Erzurum vilayeti içerisinde bırakmıştır. Kars sancağı bu düzenleme sonucunda, Maa Karatuth; Maa Kars, Zaruşad; Maa Şarklı ve Akbaba, Şuregel; Maa Keçvan, Kağızman olmak üzere 4 kazadan oluşmaktaydı.¹⁸⁹

¹⁸⁴ Kırzioğlu, *Kars Tarihi I*, s. 283, 284.

¹⁸⁵ Anonim, s. 4493.

¹⁸⁶ Anonim, s. 4494.

¹⁸⁷ Anonim, s. 4494.

¹⁸⁸ Kızılkaya, s. 61.

¹⁸⁹ Anonim, s. 4494.

1872–1873 Erzurum Vilayet Salnamesi'nde; Kars, merkez dâhil beş yönetim biriminden oluşan bir sancaktı. Bunlar: Kağızman, Zaruşad, Şüreğel kazaları idi.¹⁹⁰

Kars; 1878 de Çarlık Rusya'sı tarafından işgal edildikten sonra, Osmanlı dönemindeki Erzurum Valiliğine bağlı merkezi Kars, Şüreğel, Zaruşad ve Kağızman kazalarından oluşan sancak idari yapısı değiştirip, yönetim sınırları genişletilerek, Kafkasya Genel Valiliğine doğrudan bağlı, bir Oblast (askeri yönetime sahip il) haline getirilmişti. Bu dönemde komşu kazalardan, Oltu ve Ardahan'ın, Kars'a bağlanmasıyla Kars Oblastı: Kars, Kağızman, Ardahan, Oltu olmak üzere dört ana Okrugdan (kaza) meydana gelmiştir.¹⁹¹ Kars oblastının idari alanında: Bugünkü Kars, Ardahan vilayetlerinin tamamı; Erzurum'un Oltu, Olur ve Şenkaya ilçelerinin büyük kısmı ile Narman ilçe merkezi de kalıyordu.¹⁹² Bu dönemde, merkezi oluşturan Kars kentindeki, belediye hizmetleri: Emniyet müdürü, şehir mimarı, vilayet mühendisi, valilik özel işler memuru ve halktan seçilen kişilerce oluşturulan bir komisyon tarafından yürütülüyordu.¹⁹³

Rus işgalinden sonra, 1919 yılında kurulan Cenubi-Garbi Kafkas Hükümetinin, yönetim merkezi haline gelen ve Elviyeyi Selasiye'nin (Kars, Ardahan, Batum) tamamını yönetimi altına alan Kars'ta,¹⁹⁴ Rus işgal dönemindeki yönetim düzeni, aynen devam ettirilmiş; ayrıca Sürmeli Çukuru (İğdır civarı) ve Aşağı Şüreğel'in doğusu da Kars'a bağlanmıştır.¹⁹⁵ Kafkas Hükümeti'nin 1919 yılında İngilizler tarafından dağıtılması sonucu, bu yönetim özelliği sona ermiştir.¹⁹⁶ Kars'ın ikinci defa işgalden kurtarılması sonrası, 1920 yılında Sürmeli Çukuru, İğdır ve Kulp kazaları; Kars'tan ayrılarak Beyazıt vilayetini; 1921 yılında, Ardahan, Artvin, Oltu ise Ardahan vilayetini oluşturmuştur.¹⁹⁷ Kars kentinde ilk belediye teşkilatı, 1922 yılında kurulmuştur.¹⁹⁸

Cumhuriyetin kurulması ile 1923 yılında, il merkezi yapılan ve valilik teşkilatı oluşturulan Kars'ın, önceki yıllardan kalan idari sınırları korunmuştur. 1927 yılında yapılan idari düzenlemelerle, Ardahan vilayeti kaldırılarak: Oltu, Erzurum'a; Ardahan,

¹⁹⁰ Kızılkaya, s. 61, 62.

¹⁹¹ İlber Ortaylı, "Çarlık Rusyası Döneminde Kars", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, İstanbul 1978, Sayı: 9, s. 345

¹⁹² Badem, s. 32.

¹⁹³ Badem, s.227.

¹⁹⁴ Selçuk Ural, Jülide Aslan Orat, Nebahat Arslan Oran, Akın Bingöl, Cem Tüysüz, *Kars Tarihi*, Kafkas Üniversitesi Yayınları, 2011, ss. 617-626.

¹⁹⁵ CHP Halkevleri Bürosu Yayını, *Kars*, İstanbul 1943, s. 14, 15.

¹⁹⁶ Ural, vd., s.625,626.

¹⁹⁷ CHP Halkevleri Bürosu Yayını, s.14, 15.

¹⁹⁸ Anonim, s. 4531.

Posof, Çıldır ve Göle kazaları, Kars'a bağlanıp; Şüreğel ve Zarşat kazaları, "Arpaçay kazası" adıyla birleştirilerek (Merkezi Zarşat) ve Digor nahiyesi, Kağızman'dan; Susuz nahiyesi, Zaruşat'dan alınarak Kars'a bağlanmıştır. 1933 yılında yeniden değişen vilayet düzenine göre, Beyazid vilayeti kaldırılarak merkezi Karaköse olan Ağrı vilayeti kurulmuş; Iğdır ve Kulp (Tuzluca) kazaları, Ağrı'dan alınarak Kars'a bağlanmıştır. 1937 yılında Hoçuvan nahiyesi, Göle'den alınarak Ardahan'a bağlanmış ve Susuz nahiyesi merkezi de Susuz'dan Cilavuz'a taşındığından nahiye, Cilavuz olarak anılmaya başlanmıştır.¹⁹⁹ Tüm idari düzenlemelerden sonra, 1938'de Kars idari alanında: Merkez, Arpaçay, Ardahan, Çıldır, Göle, Iğdır, Tuzluca Posof, Kağızman, Sarıkamış olmak üzere;²⁰⁰ 10 ilçe, 20 nahiye ve 858 köy bulunmakta, Kars; 17.380 km² alana yayılmaktaydı.²⁰¹ Digor'un 1953, Selim'in 1957, Hanak'ın 1958, Susuz'un 1959, Aralık'ın ise 1960 yılında ilçe haline getirilmesiyle, 1960 yılına gelindiğinde Kars'ın ilçe sayısı, 15'e ulaşmıştı. 1987 yılında Akyaka'nın ilçe olmasıyla,²⁰² ilçe sayısı 16'ya ulaşan Kars; 1992 yılı İller Kararnamesi ile Ardahan ve Iğdır ilçelerinin il yapılarak ayrılmasıyla küçülüp 2011 yılı itibariyle: 8 ilçe, 2 bucak, 385 köyden oluşan, 9.939 km² alan ve 305.755 nüfusa sahip alanın yönetim merkezi haline gelmiştir (Tablo 3.2),

Tablo 3.2. Bazı Yıllarda, Kars İlindeki İlçeler ve Sahip Oldukları Nüfus.

İlçeler	1927	1940	1960	1980	2000	2011
Merkez	38.021	63.258	61.934	102.286	114.071	111.008
Akyaka	---	---	---	---	14.526	12.139
Aralık	---	---	10.191	16.282	---	---
Ardahan	24.302	44.622	49.844	62.600	---	---
Arpaçay	25.538	37.059	57.408	58.982	24.995	19.832
Çıldır	18.337	20.326	30.173	34.987	---	---
Digor	---	---	17.945	27.104	25.125	26.112
Göle	22.170	24.974	40.944	58.168	---	---
Hanak	---	---	29.946	35.566	---	---
Iğdır	---	34.021	50.727	77.887	---	---
Kağızman	17.300	24.382	31.551	46.612	48.908	48.898
Posof	24.300	29.296	27.267	23.389	---	---
Sarıkamış	35.130	62.977	55.271	66.480	57.026	50.950
Selim	---	---	30.926	33.511	25.480	24.581
Susuz	---	---	25.336	23.087	14.885	12.235
Tuzluca	---	15.619	24.137	33.297	---	---
Toplam	205.098	356.534	543.600	700.238	325.016	305,755

¹⁹⁹ CHP Halkevleri Bürosu Yayını, s. 14, 15.

²⁰⁰ Genel Kurmay Başkanlığı Coğrafya Encümeni, *Doğu Anadolu Coğrafyası*, Genelkurmay Matbaası, Ankara 1938, 7, 170.

²⁰¹ CHP Halkevleri Bürosu Yayını, s. 14, 15.

²⁰² Kars İl Yıllığı, 1967, ss. 81-96.

Tablo 3.3. Kars'a Bağlı İlçelerin Yüzölçümleri ve İlçe Merkezlerinin Nüfusları. (2011).

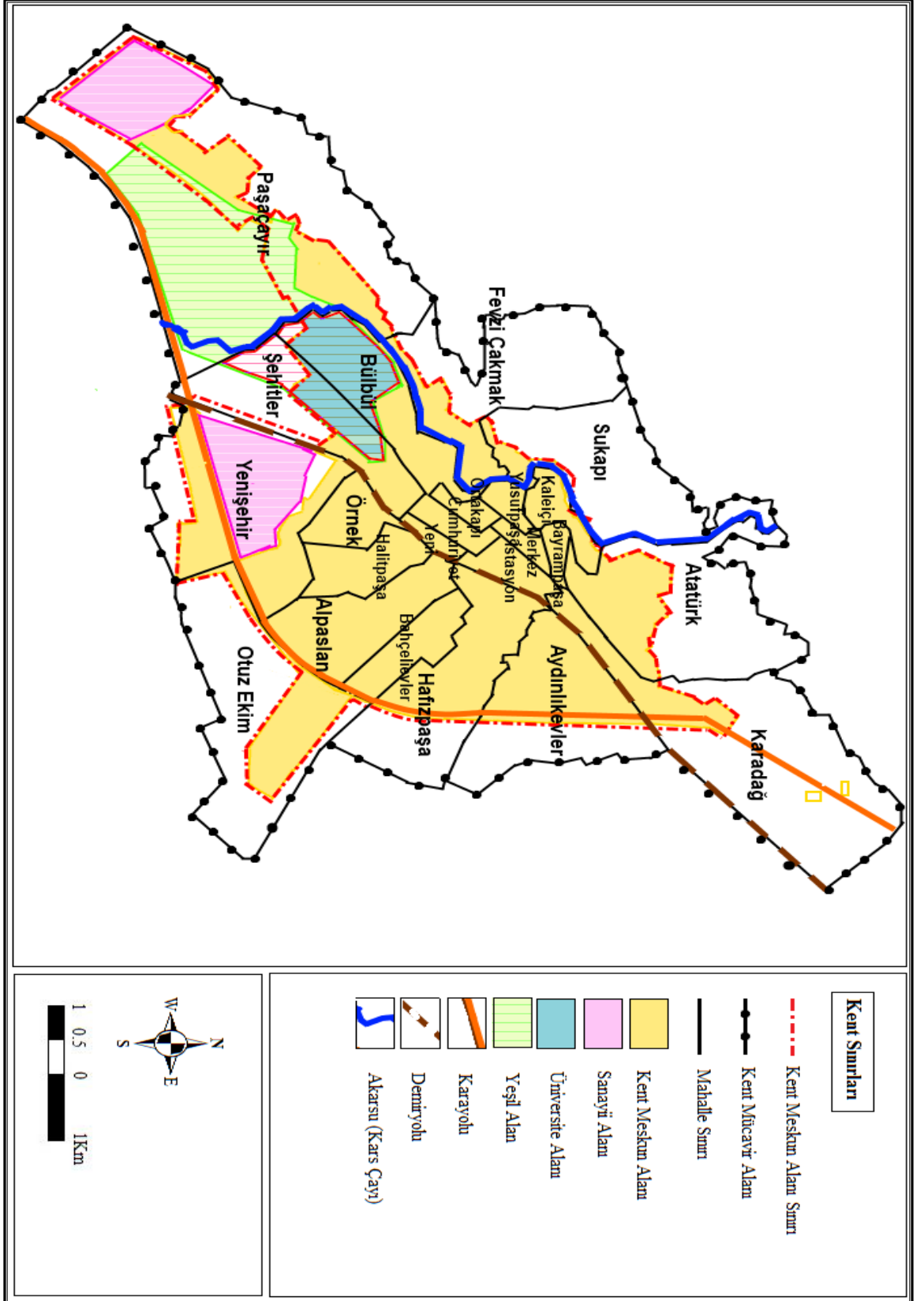
İlçe	Yüzölçüm	Nüfus	İlçe	Yüzölçüm	Nüfus
Merkez	1.810	76.928	Kağızman	1.798	17.597
Akyaka	416	2.219	Sarıkamış	1.972	19.691
Arpaçay	1.079	2.549	Selim	1.009	4.925
Digor	1.155	3.285	Susuz	701	2.419

(Kaynak: HGK VE TÜİK kayıtlarından hazırlanmıştır).

Türkiye'nin orta büyüklükteki illeri arasında bulunan Kars'ın; merkez ilçe yönetim alanında; 72 köy, 1.810 km² alana yayılmakta ve bu alanda, 111.008 nüfus bulunmaktadır. Kentin yönetim alanında kalan Merkez ilçe; mevcut haliyle Türkiye'de, ilçe başına düşen ortalama 84.000 nüfus ve 39 köye oranla oldukça fazla yönetsel sorumluluğa sahiptir.(Tablo 3.4; Harita 3.2).

Tablo 3.4 Kars Kentine Bağlı Köyler ve Kente Olan Mesafeleri

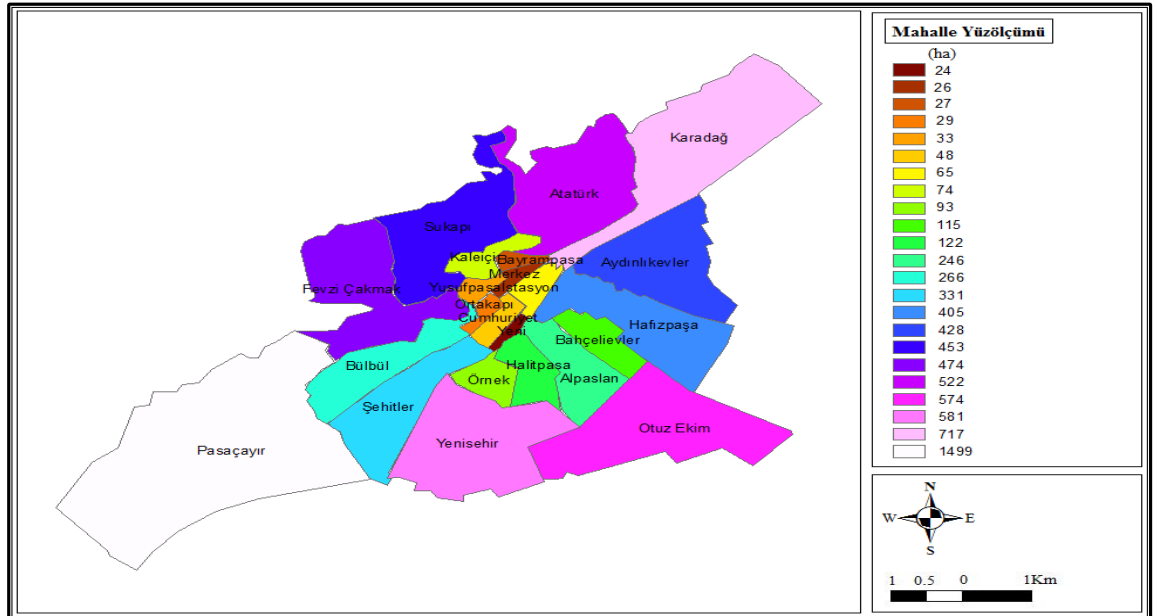
Köy	Mesafe (km)	Köy	Mesafe (km)	Köy	Mesafe (km)
Ağadeve	43	Çamurlu	23	Küçük Yusuf	26
Akbaba	26	Çerme	31	Kocabahçe	39
Akdere	25	Çığırın	22	Kozluca	41
Alaca	41	Çorak	3	Külveren	30
Alçılı	24	Davulköy	32	Kümbetli	10
Arazoğlu	42	Derecik	9	Maksutçuk	22
Aslanizi	30	Dikme	15	Mezra	15
Ataköy	14	Esenkent	40	Ocaklı	47
Atayurdu	44	Esenyazı	35	Oğuzlu	42
Ayakgedikler	33	Eşmeyazı	27	Ortagedikler	38
Aydıncalan	20	Gelirli	8	Ölçülü	13
Azat	6	Güdeli	18	Soylu	37
Başgedikler	34	Hacıhalil	18	Söğütlü	17
Büyük Aküzüm	53	Hacıveli	24	Subatan	25
Başkaya	25	Halefoğlu	15	Tazekent	43
Bayraktar	36	Hamzagerek	40	Tekneli	14
Bekler	41	Hapanlı	19	Üçbölük	42
Boğazköy	15	Hasçiftlik	10	Verimli	31
Borluk	18	Kç. Pirveli	31	Yağkesen	39
Bozkale	17	Karacaören	3	Yalçınlar	50
Bulanık	21	Karaçoban	13	Yalınkaya	10
Büyük Boğatepe	45	Karakale	15	Yılanlı	46
Çağlayan	15	Karakaş	28	Yolaçan	6
Çakmak	6	Küçük Boğatepe	47	Yücelen	13

Harita 3.3. Kars Kentinin Sınırları. (Kaynak: BHA planlama, agp., Ankara 2003, Etütler, Değiştirilerek).

Tablo 3.5. Kars Mahallerinin: Nüfus, Yüz Ölçüm ve Nüfus Yoğunluğu (2011).

Mahalle	Nüfusu	Yüzölçümü (ha.)	Yoğunluk (kişi/ha.)
Alpaslan	2.928	246	11.9
Atatürk	1.059	522	2
Aydınlıkevler	4.091	428	9.56
Bahçelievler	1.984	115	17.2
Bayrampaşa	1.982	27	73
Bülbül	4.635	266	17.4
Cumhuriyet	3.287	48	68.5
Fevzi Çakmak	2.791	474	5.9
Hafızpaşa	3.317	405	8.2
Halitpaşa	5.661	122	46.4
İstasyon	7.282	65	112
Kaleiçi	2.152	74	29
Karadağ	1.635	717	2.3
Merkez	2.972	26	114
Ortakapı	3.845	29	132
Örnek	3.241	93	34.8
Paşacayırı	3.375	1499	2.25
Sukapı	681	453	1.5
Şehitler	6.136	331	18.5
Yeni	2.369	24	110
Yenişehir	5.664	581	9.7
Yusufpaşa	2.672	33	81
30 Ekim	3.169	574	5.52
Toplam	76928	7152	10.7

Harita 3.4. Kars Mahalleleri Haritası. (Kaynak: Kars Belediyesi, mahalle haritasından değiştirilerek) (2012).

Kentte, yönetim fonksiyonuna sahip kuruluşlarda istihdam edilen 3.376 kişi çalışma çağındaki 52.583 nüfusun % 6,5'ini; ve 23.636 olan kent istihdamının % 14'ünü oluşturmaktadır. Genel idare fonksiyonunda istihdam edilen 3.376 çalışanın 76.928 olan kent nüfusuna orantılanması sonucu kentte, birey başına 22,8 kamu görevlisi düşmektedir. Kentte, yönetim alanında en çok istihdama: İl Emniyet Müdürlüğü, İl Özel İdaresi, Cumhuriyet Başsavcılığı ve Kars Belediyesi sahip olup bu kuruluşların istihdamları, kamu personel politikaları ve genel hizmet gerekliliğinin bir sonucudur. En az istihdam, hizmet özellikleri nedeniyle, personel ihtiyacı fazla olmayan: İl Dernekler Müdürlüğü, KOSGEB Kars Hizmet Müdürlüğü, Bilim Sanayi ve Teknoloji İl Müdürlüğü gibi kuruluşlara aittir. Kentte yönetim fonksiyonuna sahip kuruluşların istihdamı, hizmetler fonksiyonunun ön plana çıktığını gösteren önemli kanıt niteliğindedir.

Tablo 3.6. Kars'taki İdari Fonksiyonu Oluşturan Kamu Kuruluşları ve İstihdam Durumu (2012).

Kurum Adı	Çalışan Sayısı	Kurum Adı	Çalışan Sayısı
Aile ve Sosyal Politikalar Müdürlüğü	60	Kafkas Üniversitesi Rektörlüğü	157
Aras Elkt. Dağ. A.Ş. Kars İl Müd.	131	Kars Belediye Başkanlığı	183
Bilim, Sanayi, Teknoloji İl Müdürlüğü	4	Kars İl Defterdarlığı	121
Cumhuriyet Başsavcılığı	250	Kars Meydan Meteoroloji Müdürlüğü	15
Çalışma ve İş Kurumu İl Müdürlüğü	18	Kars Orman İşletme Müdürlüğü	12
Çevre ve Şehircilik Müdürlüğü	72	KOSGEB Kars Hizmet Merkezi Müd.	7
DSİ 24. Bölge Müdürlüğü	157	Kültür Var. Koruma Bölge Kurulu Müd.	10
Gençlik Hizmetleri Spor İl Müdürlüğü	50	Kültür ve Turizm Müdürlüğü	53
İl Afet ve Acil Durum Müdürlüğü	33	Organize Sanayi Bölgesi Müdürlüğü	10
İl Dernekler Müdürlüğü	2	Orman ve Su İşleri Şube Müdürlüğü	8
İl Emniyet Müdürlüğü	893	Serhat Kalkınma Ajansı	36
İl Gıda, Tarım Hayvancılık Müdürlüğü	140	Sosyal Güvenlik Kurumu İl Müdürlüğü	86
İl Jandarma Komutanlığı	165	SYDV Başkanlığı	14
İl Milli Eğitim Müdürlüğü	119	Tapu Müdürlüğü	15
İl Müftülüğü	39	Tarım ve Kırsal Kalkınma Destek Kurumu	20
İl Nüfus ve Vatandaşlık Müdürlüğü	22	TMO Kars Ajans Müdürlüğü	8
İl Özel İdaresi Genel Sekreterliği	327	TÜİK Bölge Müdürlüğü	54
İl Yazı İşleri Müdürlüğü	52	KYK Kars Yurt Müdürlüğü	13
Kadastro Müdürlüğü	20	Genel Toplam	3376

(Kaynak: Kars Valiliği Bilgi Notu)

3.1.2. Kültürel Fonksiyonlar

Kültürel bakımdan çeşitli özellikler taşıyan Kars kentinde, kültürel fonksiyonlar içerisinde en önemli yeri eğitim almaktadır. Askeri garnizon özelliği nedeniyle geçmiş yüzyıllarda kültür ve eğitim özelliğinden çok fazla bahsedilemeyecek kentte, 17. yy. ortalarına kadar, medrese eğitimi verecek kurumlar da bulunmamaktadır.²⁰³ Kentteki eğitim kurumlarının nicelik ve niteliği, ilerleyen yıllarda artarken; 1872 Erzurum Vilayet Salnamesi'ne göre, Kars'ta 20 adet medrese bulunmaktadır.²⁰⁴ 1875 yılı Erzurum Vilayet Salnamesi'ne göre Kars sancağı medrese sayısı, 56'ya; sıbyan mektebi sayısı, 39'a çıkmıştır.²⁰⁵ Ancak sancak yönetim alanındaki nüfusun da yaklaşık yarısını barındıran Kars kenti, Salnamelerde bahsi geçen okulların muhtemelen yarısına sahip olup kentte, 20 civarında medrese ve 20-30 civarında sıbyan mektebi mevcuttu. 1877 yılı Salnamesi'ne göre kentte; iki muallimli, 30 öğrencili bir rüştiye (ortaokul) açılmıştır.²⁰⁶ Bu okul, 1865 yılında eğitime başlamıştır.²⁰⁷

Fotoğraf 3.1. Rus işgal döneminde açılan Kars Gimnazyonu. (Foto: Yıldırım Öztürkkan Arşivi)

²⁰³ Kurşun, Kahraman, Yücel, s. 169.

²⁰⁴ Kızılkaya, s. 48.

²⁰⁵ Anonim, s. 4497.

²⁰⁶ Ortaylı, "Çarlık Rusyası Döneminde Kars", s. 356.

²⁰⁷ Ural vd., s. 341.

Kentin 1878 yılında Rus işgaline girmesiyle, kentten göçe zorlanan, ağırlıklı mevcudu Müslüman olan, Osmanlı nüfusunun eğitim aldığı okullar ve medreselerin birçoğu kapanmıştır.²⁰⁸ Geriye kalan birkaç medresede, az sayıda Müslüman öğrenci; eğitime devam etmiştir.²⁰⁹ Geleneksel Osmanlı eğitim kuruluşlarının yerlerine 1879 yılından itibaren, Rus eğitim kurumları hizmete açılmıştır. Bu dönemde kentte faaliyete geçen çeşitli ilkokulların yanısıra, 1880 yılında Kars Şehir Erkek Ortaokulu; 1881 yılında ise Kars Kız Ortaokulu hizmete girmiştir. Rus işgal dönemi sonlarında, 1914 yılında, kentte bir “real” okul (lise), bir kız gimnazyumu, 11 şehir okulu, bir meslek okulu ve çeşitli kilise okulları bulunmaktaydı. Bu okullarda, daha çok Rus ve Hristiyan öğrenciler eğitim görmekte olup, okullara, Müslümanların ilgisi azdı.²¹⁰

Cumhuriyet’in 1923 yılında ilanı ile Kars’ta eğitim alanında gelişim başlamış ve zaman içinde, çeşitli eğitim kademelerinde birçok okul açılarak kent eğitimi ciddi gelişim göstermiştir. Kars kentinde bu bakımdan ilk olarak numune mektebi, takiben bir de idadi (lise) mektebi açılmıştır. 1926 yılında kentte; 2 erkek 1 kız ilkokulu, 1 ortaokul ve 1 anaokulu bulunuyordu. Kars Ortaokulu, 1932’de Kars Lisesine dönüştürülerek ilk mezunlarını, 1935 yılında vermiştir.²¹¹

Fotoğraf 3.2. Cumhuriyet Döneminde Açılan, İlk Eğitim Kuruluşlarından Alpaslan Lisesi (1933). (Foto: Yıldırım Öztürkkan Arşivi)

²⁰⁸ Badem, s. 243.

²⁰⁹ Kırzioğlu, *Kars Tarihi I*, s. 553.

²¹⁰ Badem, ss. 243-276

²¹¹ Selçuk Ural, “Atatürk Döneminde Kars’ın Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Durumu”, s.131.

Günümüze kadar, eğitim kuruluşu ve bina bakımından büyük gelişim gösteren kentte: 1 üniversite, 13 lise ve dengi kuruluş, 25 ilköğretim kurumu, 4 okul öncesi kurumu ve 17 özel eğitim kurumu, hizmetlerini sürdürmektedir. Bu öğretim kuruluşlarında: 473'ü öğretim elemanı, 1.202'si öğretmen 771'i diğer personel olmak üzere toplam 2.446 çalışan görev yapmaktadır. Bu sonuçla eğitim çalışanları kentteki istihdamın yaklaşık % 10'unu oluşturmaktadır (Tablo 3.7).

Tablo 3.7. Kars Kentindeki, Okul, Öğrenci, Öğretmen, Öğretim Elemanı ve Personel Sayısı (2011-2012).

Okul Adı	Okul veya Birim Sayısı	Öğrenci Sayısı	Öğretmen veya Öğretim Elemanı	Diğer Personel
Okul Öncesi	4	562	36	15
İlköğretim	25	11653	643	164
Ortaöğretim	13	6293	355	125
Yükseköğretim	17	11104	473	388
Özel Eğitim	17	2793	156	42
Yaygın Eğitim	1	3928	5	6
Diğer	3	-	7	31
Toplam	80	36333	1675	771

(Kaynak: Milli Eğitim İl Müdürlüğü, Kafkas Üniversitesi Rektörlüğü).

Kentteki tek yükseköğretim kuruluşu Kafkas Üniversitesidir. YÖK tarafından 11 Temmuz 1992 tarih 3837 sayılı yasayla kurulmuştur. Kurulduğu tarihte, Atatürk Üniversitesi'nden devredilen bir fakülte (veteriner) ve tek programlı bir meslek yüksekokulu ile 245 öğrenci ve 40 öğretim elemanına sahiptir. Üniversite, geçen 20 yıllık sürecin sonunda, kentte: 6 Fakülte, 3 Yüksekokul, 5 Meslek Yüksekokulu, 1 Devlet Konservatuvarı, 3 Enstitü, 10 Araştırma Merkezi olmak üzere toplam 28 akademik birime ulaşmıştır.²¹² Üniversitenin kentteki birimlerinde, genel idare fonksiyonuna dâhil edilen Rektörlük ve sağlık fonksiyonuna dâhil edilen Üniversite Hastanesi personeli hariç tutulduğunda: 473 öğretim elemanı, 118 idari ve yardımcı hizmet personeli olmak üzere toplam, 591 personel istihdam edilmekte olup, bu rakam, tüm kentteki eğitim fonksiyonuna dâhil, toplam 2.291 çalışanın % 26'sını, kentteki toplam, 23.636 istihdamın ise % 2,5'ini oluşturarak kente, birçok alanda ciddi katkılar sağlamaktadır (Tablo 3.8).

²¹² http://www.kafkas.edu.tr/genel_bil/index.php

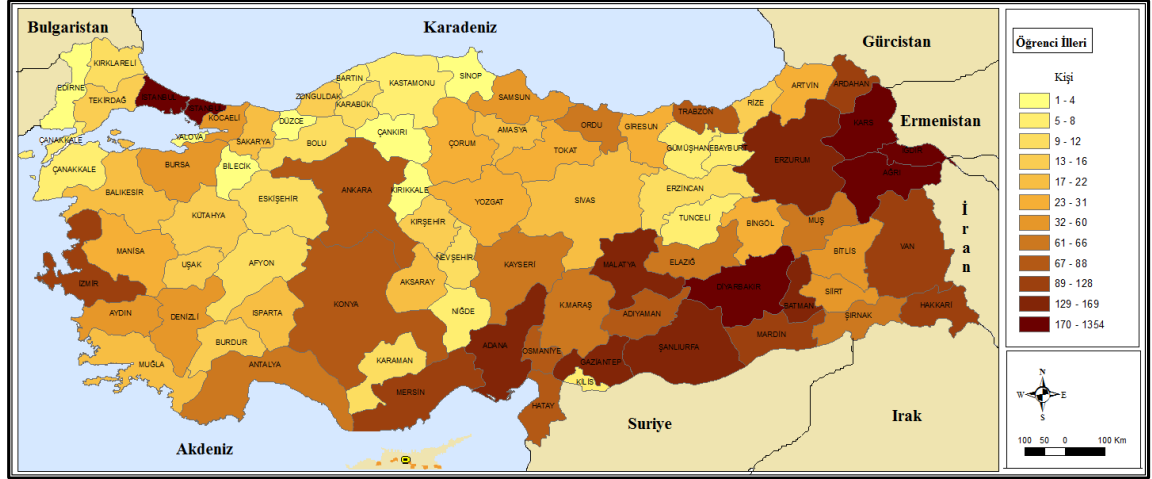
Tablo 3.8. Kafkas Üniversitesi'nin Kars'taki Öğrenci, Öğretim Elemanı ve Personel Sayısı (2011-2012).

Akademik Birim	Kuruluş Yılı	Öğrenci Sayısı	Öğretim Elemanı	Diğer Personel
Atatürk Sağlık Hiz. M.Y.O.	2007	994	9	5
Devlet Konservatuarı	2003	71	7	7
Eğitim Fakültesi	1998	2223	65	11
Fen Bilimleri Enstitüsü	2003	103	-	3
Fen-Edebiyat Fakültesi	1992	2357	108	22
Güzel Sanatlar Fak	2011	-	2	1
İktisadi İdari Bilimler Fak.	1998	1811	48	11
İlahiyat Fakültesi	2011	202	5	1
Kars Meslek Y.O.	1990	179	17	6
Kars Sağlık Y.O.	1998	794	29	9
Kazım Karabekir TBMYO	2012	438		
Mühendislik-Mimarlık Fakültesi	2010	39	24	4
Rektörlük	1992	-	52	157
Sağlık Bilimleri Enstitüsü	1992	26	1	2
Sosyal Bilimler Enstitüsü	2003	295	-	2
Sosyal Bilimler Meslek Y.O	2007	865	10	6
Üniversite Hast.Baş müd.	-	-	-	113
Veteriner Fakültesi	1982	582	95	24
Yabancı Diller Y.O	2011	-	1	4
Toplam	17	11104	473	388

(Kaynak: Kafkas Üniversitesi Rektörlüğü, Personel Daire Başkanlığı)

Fotoğraf 3.3. Kafkas Üniversitesi Kampüsünün Gelişimi, Dikkat Çekmektedir.

Kafkas Üniversitesi'nin Kars kentindeki birimlerinde, 2011-2012 eğitim-öğretim yılı itibarıyla 11.104 öğrenci, eğitim görmekte olup yükseköğrenim öğrencileri, bu sayıları ile eğitim-öğretim dönemleri içinde, kentteki nüfusun takriben %15'ni oluşturmaktadır. Bölgesel özellik gösteren üniversitede öğrencilerin çoğunluğunu, Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerindeki illerden gelenler oluşturmaktadır²¹³ (Harita 3.5).

Harita 3.5. Kafkas Üniversitesi Öğrencilerinin, Geldikleri İllere Göre Dağılımı (2011-2012). (Kaynak: Kafkas Üniversitesi, Öğrenci İşleri Daire Başkanlığı).

Kafkas Üniversitesi'nin varlığı ve gelişimi ile kentte sosyal, ekonomik ve kültürel olarak bir dizi gelişim meydana gelmekte özellikle, kent makroformu bu değişimlerden ciddi şekilde etkilenmektedir. Kentte, yükseköğrenim yurt imkânlarının kısıtlılığı nedeniyle öğrencilerin konut talepleri, kira fiyatlarında ciddi artışlara sebebiyet verirken bu durum konut yapımını teşvik edici faktör olarak, kentin binalaşması ve kent görüntüsünü güçlendirmesine de dolaylı katkı sağlamaktadır. Diğer yandan öğrencilerin tüketime odaklı yaşam şekilleri de hizmetler ve ticari sektördeki kuruluşların sayısının artışına ve hizmet anlayışında değişime neden olup, kentin ekonomisine ve dolayısıyla fizyonomik değişimine ciddi katkı sağlamaktadır.

Kars kentinde, eğitim fonksiyonu içerisinde önemli unsurlardan birini, ortaöğretim kurumları oluşturmaktadır. Kentte 2 klasik, 3 anadolu, 1 fen, 6 meslek lisesi olmak üzere, toplam 13 lise bulunurken; liseler de 355 öğretmen, 125 idari ve yardımcı hizmetler personeli olmak üzere, toplam 480 kişi istihdam edilmektedir. Tüm ortaöğretim kurumlarında, 2011-2012 öğretim yılında; toplam 6.293 öğrenci, 181 derslikte eğitim-öğretim faaliyetlerine katılmaktaydı. Bu durumda derslik başına, 34,1

²¹³ Kafkas Üniversitesi, Öğrenci İşleri Daire Başkanlığı

öğrenci ve öğretmen başına, 17,1 öğrenci düşmekte olup oranlar, yaklaşık olarak Türkiye standartlarını yansıtmaktadır. Kentte bulunan en eski ortaöğretim kurumu, 1933 yılında kurulan Alparslan Lisesi olup halen; 55 öğretmen ve personel, 1.054 öğrenci ile eğitim faaliyetlerini kurulduğu mevkide devam ettirmektedir. Mevcut ortaöğretim kurumlarında, çoğunlukla kent nüfusuna kayıtlı öğrenciler ağırlıktayken; Anadolu ve Fen lisesi gibi okullardaki öğrencilerin bir kısmının, ilin kent dışındaki yerleşim birimlerinden ve Ardahan, Iğdır illerinden gelenlerden oluşması, kentin ortaöğretimdeki etki sahasının il dışına genişlemesine neden olmaktadır (Tablo 3.9).

Tablo 3.9. Kars'taki Ortaöğretim Kurumları Öğrenci, Öğretmen ve Derslik Sayıları (2011-2012).

Okulların adı	Derslik sayısı	Öğrenci sayısı	Öğretmen Sayısı	Diğer Personel Sayısı	Toplam Personel Sayısı
Alparslan Anadolu Lisesi	20	1054	45	10	55
Anadolu Öğretmen Lisesi	11	116	6	5	11
Atatürk Kız Meslek Lisesi	9	786	55	9	64
Cumhuriyet Lisesi	18	1132	49	11	60
Faik Fikriye Torunoğulları A.S.M.L.	7	141	9	12	12
Fen Lisesi	16	222	19	11	30
G.A.M.P. End. Meslek Lisesi	20	968	52	13	65
Gazi Kars Anadolu Lisesi	10	234	13	8	8
Gülahmet Aytemiz Güzel Sanatlar L.	10	147	8	7	15
Harakâni Anadolu Lisesi	10	60	4	9	13
Hüsnü Özyeğin Anadolu Lisesi	16	291	19	6	25
İmam Hatip Lisesi	20	495	38	12	50
Ticaret Meslek Lisesi	14	647	38	12	50
Toplam	181	6293	355	125	480

(Kaynak: Milli Eğitim İl Müdürlüğü.).

Kentte; yükseköğretim kuruluşları dışında, en fazla okul, öğrenci ve öğretmen, ilköğretim kurumlarında bulunmakta olup, 2011-2012 eğitim-öğretim yılında kentte Milli Eğitim Bakanlığına bağlı olarak, 3'ü özel, toplam 25 okul bulunmaktadır. Kurumlar bünyesinde; 643 öğretmen, 164 idari ve yardımcı personel görev yapmaktadır. Bu okullarda 11.653 öğrenci, eğitim faaliyetlerini 397 derslikte sürdürmekte olup derslik başına, 29,3 öğrenci ve öğretmen başına, 18,1 öğrenci düşmektedir (Tablo 3.10). Bu değerler; Türkiye genelindeki derslik başına, 31,8 ve öğretmen başına, 21,2 öğrenci ortalamalarının altındadır. Bu okullara devam eden 07-14 yaş gurubu ilköğretim öğrencileri, kentteki toplam nüfusun % 15'ini oluşturmakta olup bu durum, Kars kenti geniş aralıklı nüfus diyagramında da dikkat çekmektedir. Kentte bulunan okullara taşınmalı eğitim kapsamında, çevre köylerden gelen bu yaş gurubu öğrencileri; kentin, kısıtlı olsa da öğrenci sayısını ve eğitim, etki sahasını genişletmektedir.

Fotoğraf 3.4. Kentte İlköğretim Okulları, Merkez Mahallelerde Yoğunlaşmaktadır.

Tablo 3.10. Kars'taki İlköğretim Okullarının: Öğrenci, Öğretmen ve Derslik Sayıları (2011-2012).

Okulun Adı	Derslik Sayısı	Öğrenci Sayısı	Öğretmen Sayısı	Diğer Personel Sayısı	Toplam Personel Sayısı
Atatürk İlköğretim Okulu	26	1332	70	8	78
Aydın Tanrıverdi İlköğretim Okulu	17	522	14	6	20
Başbakanlık TOKİ İlköğretim Okulu	17	457	24	8	32
Bayrampaşa İlköğretim Okulu	6	66	4	3	7
Cumhuriyet İlköğretim Okulu	7	231	9	6	15
Dede Korkut İlköğretim Okulu	6	116	5	3	8
Fevzi Paşa İlköğretim Okulu	17	709	34	5	39
Gazi Ahmet Muhtar Paşa İlköğretim Okulu	17	995	46	9	55
Halit Paşa İlköğretim Okulu	24	638	37	11	48
İsmet Paşa İlköğretim Okulu	25	547	35	8	43
İstiklal İlköğretim Okulu	6	119	10	2	12
Kazım Karabekir İlköğretim Okulu	15	319	20	7	27
Kurşunoğlu İlköğretim Okulu	10	163	16	5	21
Mustafa Kemal Atatürk İlköğretim Okulu	7	247	12	5	17
Mihrali Bey İlköğretim Okulu	29	580	42	11	53
Mehmetçik İlköğretim Okulu	6	296	13	7	20
Mehmet Akif Ersoy İlköğretim Okulu	16	479	25	6	31
Namık Kemal İlköğretim Okulu	17	783	36	8	44
Zübeyde Hanım İlköğretim Okulu	9	395	21	1	22
Ziya Gökalp İlköğretim Okulu	24	792	37	8	45
Ş.A.İ.K.O. İlköğretim Okulu	19	521	27	11	38
Otuz Ekim TOKİ İlköğretim Okulu	26	505	32	10	42
Kars Kafkas Üniv. Kalkınma Vakfı Özel İ.Ö.O	9	157	21	5	26
Özel Çelik Başarı İlköğretim Okulu	12	186	18	4	22
Özel Burhanettin Akhan İlköğretim Okulu	30	498	35	7	42
Toplam	397	11653	643	164	807

(Kaynak: Milli Eğitim İl Müdürlüğü).

Örgün eğitim kuruluşları dışında, kentte halk eğitim gibi kuruluşlarla yaygın eğitim faaliyetleri de sürdürülmektedir. Bu eğitim kuruluşları vasıtasıyla; Biçki, dikiş, nakış, yabancı dil, bilgisayar gibi çeşitli alanlarda kurslar verilmektedir. 30 civarında öğretmen ve usta öğreticinin görev yaptığı bu kurslardan, 2012 yılı itibari ile 3.928 kişi, eğitim almıştır. Kurslar sayesinde, kentte nitelikli birey sayısı artarken; istihdama da katkı sağlanmaktadır.

Kentteki resmi eğitim kuruluşlarının yanın da diğer önemli görevler, özel eğitim kuruluşlarınca yerine getirilmektedir. Kentte, bu amaçla faaliyet gösteren: 7 dersane, 4 motorlu taşıt sürücü kursu, 3 özel okul, 4 rehabilitasyon merkezi ve 3 muhtelif amaçlı kurs faaliyetlerini sürdürmekte olup, ilköğretim alanında değerlendirilen özel okullar hariç tutulduğunda bu okullarda 2.791 öğrenci, 156 öğretmen; değişik amaçlı 168 derslik ve salonda eğitim-öğretim faaliyetlerine katılmaktadır. Öğrenci ve öğretmen bakımından, çeşitli sınavlara yönelik hazırlık kurslarının ağırlık gösterdiği bu alanda, özel rehabilitasyon merkezleri ve dershanelerin çevre yerleşim alanlarına vermiş olduğu görece nitelikli hizmetler nedeniyle, kente hayli miktarda öğrenci gelmekte olup, bu şekilde, kentin eğitim etki sahası genişlemektedir.

Kentte çeşitli yerlerden gelen yükseköğretim, ilk ve ortaöğretim öğrencilerinin ikamet etmesi için 12'si devlet, 12'si özel olmak üzere toplam, 24 öğrenci yurdu bulunmaktadır. Yurtlardan 12'si yükseköğretim öğrencilerine yönelik olup bu yurtlardan 10'u, özel sektöre aittir. 2.221 kapasiteye sahip yükseköğretim yurtlarından, 1.812 erkek ve kadın öğrenci istifade etmektedir (Tablo 3.11). Yurtların öğrenci kapasitesinin, kentteki toplam yükseköğretim öğrenci sayısına oranlanması sonucu, yurt yatak sayılarının çok yetersiz olduğu ortaya çıkarken; Kafkas Üniversitesi, YURTKUR ve özel kuruluşların devam eden yurt inşaatları ve yatırımları ile bu açığın giderilmesi hedeflenmektedir. Kentte ortaöğretim öğrencilerinin ikameti için, devlet ve özel kuruluşlara ait 12 yurt hizmet vermekte olup yurtlarda, 3.394 öğrenci barınmaktadır. İlgili ilköğretim kuruluşları ile aynı alanda bulunup pansiyon hizmeti veren ilköğretim öğrenci yurtları, çoğunlukla merkez ilçeye bağlı köylerden gelen öğrenciler tarafından kullanılmakta olup bu şekilde, kentin eğitim etki sahası genişlerken, kırsal alanlardan gelen öğrencilerin de kent kültürüne olan adaptasyon süreci hızlanmaktadır.

Tablo 3.11. Kars'ta Bulunan, Öğrenci Yurt Ve Pansiyonlarının Öğrenci Kapasitesi (2012).

Yurt Adı	Durumu	Öğrenci Kapasitesi	Öğrenci Mevcudu
Yüksek Öğretim Yurtları			
Özel Ayten Soylu Yükseköğretim Öğrenci Yurdu	Karma	288	98
Özel Bekir Bey Yükseköğretim Erkek Öğrenci Yurdu	Erkek	151	120
Özel Güven Yükseköğretim Kız Öğrenci Yurdu	Kız	77	63
Özel H.Harakani Yükseköğretim Erkek Öğrenci Yurdu	Erkek	88	65
Özel Kardelen Yükseköğretim Kız Öğrenci Yurdu	Kız	56	40
Özel Ö. Nasuhi Bilmen Yükseköğretim Erkek Öğrenci Yurdu	Erkek	130	95
Özel Reyhan Yükseköğretim Kız Öğrenci Yurdu	Kız	77	63
Özel Saniye Yükseköğretim Kız Öğrenci Yurdu	Kız	48	48
Özel Şem-İ Taban Yükseköğretim Kız Öğrenci Yurdu	Kız	75	60
Özel Tarçımlı Zeynep Hanım Yükseköğretim Kız Yurdu	Kız	81	60
Kai Vakfı Vasfiye Eriş Kız Öğrenci Yurdu	Kız	200	200
Kredi Yurtlar Kurumu Yükseköğretim Yurtları	Karma	1150	1100
Toplam		2421	2012
İlk- Orta Öğretim Yurt ve Pansiyonları			
Alpaslan Anadolu Lisesi Pansiyonu	Erkek	150	150
Atatürk Kız Teknik ve Meslek Lisesi Pansiyonu	Kız	100	100
Cumhuriyet Lisesi Pansiyonu	Kız	274	274
Faik Fikriye Torunoğulları Anadolu SML Pansiyonu	Karma	200	200
Fen Lisesi Pansiyonu	Karma	300	150
Gül Ahmet Aytemiz Güzel Sanatlar Lisesi Pansiyonu	Karma	141	131
Harakani Anadolu Lisesi Pansiyonu	Karma	100	75
İmam Hatip Lisesi Pansiyonu	Erkek	200	200
Ticaret Meslek Lisesi Pansiyonu	Kız	288	100
Şehit Albay İbrahim Karaoğlanoğlu YİBO	Karma	120	111
Kars KOTYD, Serhat Ortaöğretim Erkek Öğrenci Yurdu	Erkek-kız	132	91
Kars KOTYD, Serhat Ortaöğretim Kız Öğrenci Yurdu	Kız	52	46
Toplam		2005	1582
Genel Toplam		4426	3394

(Kaynak: Milli Eğitim İl Müdürlüğü)

Kars kentinde, kültürel faaliyetleri destekleyen en önemli görevlerden biri, halka açık kütüphaneler tarafından yerine getirilmektedir. Kentte çeşitli kuruluşlar bünyesinde, 3 ana kütüphane bulunmakta olup bu kütüphanelerde, 2011 yılı itibariyle 26 personel istihdam edilmektedir. 110.000 civarında, kitap ve kaynağın bulunduğu kütüphanelerde, en yoğun istifade, Kafkas Üniversitesi Merkezi Kütüphanesi'nden sağlanmaktadır. 2012 yılsonu itibariyle Kafkas Üniversitesi Merkezi Kütüphanesi'nden 25.000 İl Kültür Müdürlüğü bünyesindeki Merkezi Halk Kütüphanesi ve İl Çocuk Kütüphanesinden ise 60.000 civarında okuyucu istifade etmiştir. Kütüphaneler, daha çok öğrenciler tarafından kullanılmakta olup öğrenci dışı kullanım, asgari düzeydedir.

Kentte, kültürel fonksiyonlar açısından önemli işlevlerden birini, müzeler yerine getirmektedir. Kentteki mevcut tek müze, Kars Kent Müzesi olup envanterindeki, çoğunluğu, İlk Çağ buluntularına dayalı eserler; 2 salon ve 1 bahçede sergilenmektedir. Yıllar itibariyle ziyaretçi sayısı artan müze, 2011 verilerine göre 11.600 kişi tarafından, ziyaret edilmiştir (Fotoğraf 3.5).

Fotoğraf 3.5. Kent Müzesinin Ziyaretçi Sayısı, Artış Göstermektedir.

Kent merkezinde, kültürel fonksiyonlar dâhilinde, çeşitli mahallere dağılmış 43 camii bulunmakta olup, Kars'ın kozmopolit yapısına uygun olarak çeşitli mezheplere bağlı inanç sahipleri, bu ibadetgâhlardan faydalanmaktadır. Bu ibadethanelerde, 80 civarında din adamı hizmet vermektedir. Kaleiçi Mahallesi civarında bulunan ve yapılışı eski tarihlere giden camiler, yurtiçi ve yurtdışından gelen ziyaretçiler tarafındanda ziyaret edilirken; bu alanda, Evliya Camii bahçesinde bulunan Hasan-ı Harakani Türbesi, son yıllarda artan ziyaretçi sayısı, kente önemli bir kültürel misyon yüklemektedir.

Kent merkezinde, kültürel fonksiyon açısından önemli diğer bir faaliyet, basın yayın kuruluşları tarafından, icra edilmektedir. Kentteki miladı, Cumhuriyet öncesine giden basın-yayın faaliyetlerinde; Rus işgal döneminde, “Kars” adıyla Rusça basılan gazete, belli bir süre basın-yayın faaliyetinde bulunurken²¹⁴ Cumhuriyetin ilk yıllarında, 1938’de halkevinin çıkardığı Doğuş Dergisi ve 1940-1950 yılları arasında, Kars Özel İdaresi’nin çıkardığı “Kars” gazetesi, yayın faaliyetlerini sürdürmüştür. Kentteki yerel basın, Türkiye’deki demokratik yaşamın gelişimine bağlı olarak 1950’li yıllardan sonra, gelişim göstermiştir.²¹⁵ Günümüze kadarki yıllarda sayıları değişen, basın-yayın kuruluşlarının buna rağmen faaliyetleri, süreklilik göstermiştir. Bu kapsamda, 2012 yılı itibariyle kentte: 10 gazete, 4 radyo, 1 TV istasyonu faaliyetini sürdürmektedir.

Şehirde, kültür faaliyetleri kapsamında, diğer bir rolü de sinema ve tiyatrolar yerine getirmektedir. Kentte sinema, tiyatro, opera gibi görsel sanatların çok eski dönemlere giden tarihi olup bu alanlarda ilk örneklere, Rus işgali döneminde rastlanmaktadır. Bu dönemde kentte, Tiflis’ten trenler vasıtasıyla gelen sanatçıların, opera ve tiyatro gösterileri dikkat çekerken, dünyada, sinemanın icadından hemen sonra çekilen ilk filmlerden bazılarının kentte sergilendiği de bilinmektedir.²¹⁶ Cumhuriyet döneminde de görsel sanatların ilgi gördüğü kentte; 1979 yılında 7 sinema faaliyet göstermekteydi,²¹⁷ Televizyonların gelişimi ve diğer etkenlere bağlı olarak sinema sayısı zaman içinde azalmış olup, Kentte halen, 1 sinema salonu bulunmaktadır. Kentte, sürekli tiyatro faaliyetleri bulunmamakla beraber bu amaca da hizmet eden, 3 genel amaçlı salon mevcuttur. Bu salonlarda amatör guruplarca, çeşitli temsiller sahnelenmektedir.

²¹⁴ Badem, s. 256.

²¹⁵ Anonim, “Kars”, a.g.e., 1981, s. 4557.

²¹⁶ Shirokorad Alexander, B “Kafkas Tuzağı” Moskova, 2009 s.13.

²¹⁷ Anonim, s. 4557.

3.1.3. Sağlık Fonksiyonu

Kuzeydoğu Anadolu'daki merkezi konumu, il merkezi olması ve ulaşım kolaylıklarının da etkisiyle, çeşitli sağlık kurumlarının konuşlu bulunduğu Kars kentinde, sağlık imkânları ve hizmetleri görece gelişim göstermiştir.

Kentin ve Kuzeydoğu Anadolu'nun en önemli sağlık kuruluşlarından birisi, Kafkas Üniversitesi bünyesinde bulunan Tıp Fakültesi ve Araştırma Hastanesi'dir. 2011 yılına kadar faaliyetlerini, üniversite kampüsü içerisindeki çeşitli binalarda, müşterek olarak yürüten hastane; 2011 Ekim ayı itibariyle, toplam 30.090 m² kullanım alanına ve 200 yatağa sahip yeni binalarında hizmet vermektedir. 2011 yılı itibariyle günlük, ortalama 900 hastanın sağlık hizmeti aldığı hastanede; çeşitli branşlarda 110 doktor, 150 yardımcı sağlık elemanı ve diğer personel görev yapmaktadır (Fotoğraf 3.6). Hastanenin sağlık hizmetlerindeki gelişimi sonucu, kentteki diğer sağlık kuruluşlarının iş yükü, önemli ölçüde hafiflediği gibi, hastane; Ardahan ve kısmen Iğdır illerinden gelen hastalara sunduğu sağlık hizmeti ile kentin, sağlık etki alanının gelişimine de önemli katkı sağlamaktadır.

Fotoğraf 3.6. Kafkas Üniversitesi Araştırma Hastanesi; Kent ve Çevre Yerleşim Alanlarından, Artan Bir İlgi Görmektedir.

Önemli sağlık kuruluşlarından bir diğeri Kars Devlet Hastanesidir. Yenişehir Mahallesi'nde, Ali Gaffar Okkan Bulvarı'nda, bulunan hastane; Toplam 36.000 m² kullanım alanına ve 255 yatak kapasitesine sahiptir. Hastanede; çeşitli branşlarda 97 doktor, 261 yardımcı sağlık elemanı, 243 diğer personel görev yapmaktadır. 2011 yılı itibariyle, hastaneden günlük 2.000 civarında hasta, tıbbi hizmet almıştır. Hastane, artan

sağlık imkânları ile Kars ili ve çevresindeki ilçe ve köylerden gelen hastalara da hizmet vermektedir. Böylece kentin merkezi, sağlık etki alanını büyütürken kente de önemli ekonomik katkı sağlamaktadır.

Kars'taki sağlık kuruluşlarından biri de, Devlet Hastanesi ek birimi olarak nitelenen Kars Çocuk ve Doğum Hastanesi'dir. Fevzi Çakmak Mahallesi, Jandarma Komutanlığı yanındaki 3 katlı binasında hizmet veren hastane; 120 yatak sayısına sahip olup başta, kent merkezi olmak üzere, çevre ilçe ve köylere de hizmet vermektedir. 2011 yılı itibariyle, günlük 500 hastaya tedavi imkânı sunan hastanede, görev yapan personel, Devlet Hastanesi ile müşterek görevli kabul edilmektedir (Fotoğraf 3.7). Hastanenin mevcut binasının eskiliği ve kapasitesinin, artan talebe cevap verememesi nedeniyle; Yenişehir Mahallesi'nde yapımına başlanan yeni hastanenin, 2013 yılında hizmete açılması planlanmaktadır.

Fotoğraf 3.7. Kars Doğum Evi; Fevzi Çakmak Mahallesinde, Ulaşım Elverişsiz Bir Konumda Bulunmaktadır.

Kente, sağlık hizmetleri alanındaki diğer bir kuruluş, Ağız ve Diş Sağlığı Merkezi'dir. Yenişehir Mahallesi'nde, TOKİ konutları içerisinde bulunan binasında hizmet vermekte olan hastaneden, tüm Kars ili nüfusu, istifade edebilmektedir. 2011 yılı itibariyle, günlük 500 civarında hastaya hizmet veren hastanede; 20 diş hekimi, 14 yardımcı personel ve diğer sağlık personeli görev yapmaktadır. Açıldığı 2008 yılı itibariyle, önemli bir misyon üstlenen hastane; 2010 yılı itibari ile kentin merkezin de, Faikbey Caddesi'ndeki ek binasında, şehir içindeki hastalara da hizmet vermektedir.

Kars kentinde, 1.derece sağlık hizmeti veren ve yaygın şekilde birçok mahallede bulunan Aile Sağlık Merkezleri; sağlık hizmetlerinin, tabana inmesini sağlayarak önemli görevler üstlenmektedir. 10 mahallede bulunan kurumlar, kent merkezinin yanı sıra yakında bulunan köy ve köyaltı yerleşimlere de sağlık hizmeti sunmakta olup bu kurumlarda; 25 doktor, 25 yardımcı sağlık personeli görev yapmaktadır (Fotoğraf 3.8). İl Sağlık Müdürlüğü bünyesindeki bu kuruluşların yanı sıra Toplum Sağlığı Merkezi, 112 Acil Sağlık Hizmetleri Merkezi, Ana Çocuk Sağlığı ve Aile Planlaması Merkezi (AÇSAP) , Halk Sağlığı Laboratuvarı, Verem Savaş Dispanseri ve Kızılay'a bağlı Kan Toplama Merkezi de sağlık hizmetlerini sürdürmektedir.

Kars kentinde, kamu sağlık kuruluşları dışında, poliklinik hizmeti veren 2 özel sağlık merkezi bulunup bu kuruluşlarda; 4 doktor ve 55 diğer sağlık personeli, sağlık hizmeti vermektedir. Bu sağlık kuruluşları dışında Kent merkezinde 24 eczane, sağlık hizmetlerine katkı sağlamayı sürdürmekte olup özel sağlık merkezleri, özel muayenehane ve eczaneler, toplam 120 personeli bünyelerinde istihdam etmektedir.

Fotoğraf 3.8. Kentin Değişik Mahallerindeki Aile Sağlık Merkezleri, Önemli Hizmetler Vermektedir.

Kentteki sağlık kuruluşlarının, organizasyon olarak bağlı bulunduğu İl Sağlık Müdürlüğü ve bağlı birimleri ile kent merkezindeki sağlık fonksiyonu ile ilgili tüm diğer kuruluşlarda; 278 doktor, 1.066 yardımcı sağlık personeli, 24 eczacı, 107 diğer personel olmak üzere toplam 1.475 personel görev yapmaktadır (Tablo 3.12). Nitelikli sağlık personelinin yerleşik nüfusa oranlanması sonucunda; kentte, doktor başına düşen 276 birey, kentte sağlık hizmetleri açısından standartların gelişmesi gerektiğini

göstermektedir. Sağlık hizmetlerindeki belli eksiklikler; kenti, başta Erzurum olmak üzere; İstanbul, Ankara gibi daha büyük kentlerin etki alanına sokarak sağlık sebebiyle, sürekli veya geçici göçlerin meydana gelmesine de neden olmaktadır.

Tablo 3.12. Kars'taki Sağlık Kurumlarının Personel Durumu (2012).

Sağlık Kuruluşu	Doktor	Yardımcı Sağlık Personeli	Diğer Sağlık Personeli	Toplam
Kafkas Üniv. Araştırma Hast.	110	150	-	260
Devlet Hastanesi	97	261	243	601
Kadın Doğum ve Çocuk Hastanesi	-	-	-	-
Ağız ve Diş Sağlığı Merkezi	20	3	10	33
Halk Sağlığı Müdürlüğü	2	13	44	59
AÇSAP	-	-	-	-
Verem Savaş Dispanseri	-	-	-	-
Halk Sağlığı Laboratuvarı	-	-	-	-
Toplum Sağlığı Merkezi Toplam	12	34	13	59
Bülbül Aile Sağlığı Merkezi	2	2	-	4
Hafızpaşa Aile Sağlığı Merkezi	3	3	-	6
Karadağ Aile Sağlığı Merkezi	2	2	-	4
Ortakapı Aile Sağlığı Merkezi	5	4	-	9
Paşacayır Aile Sağlığı Merkezi	1	1	-	2
Yenişehir Aile Sağlığı Merkezi	4	4	-	8
Yusufoğlu Aile Sağlığı Merkezi	5	5	-	10
Otuz Ekim Aile Sağlığı Merk.	0	1	-	1
Toplam	241	461	310	1012

(Kaynak: Sağlık İl Müdürlüğü- Kafkas Üniversitesi Rektörlüğü verilerinden hazırlanmıştır).

Kent ve çevresindeki sağlık problemleri, kısmen coğrafi koşullarla ilintili olup yılın büyük bölümündeki düşük sıcaklıklar ve uzun süren kış koşullarının da etkisiyle; soğuk algınlığı, romatizma, solunum yolları hastalıkları ile beraber hijyen eksikliği, kirli hava ve su gibi nedenlerle oluşan bulaşıcı mikrobik hastalıklar, sağlık kuruluşlarına başvuran hastaların, temel sağlık problemleri arasında bulunmaktadır.

3.1.4. Ulaşım-İletişim Fonksiyonu

Coğrafi özelliklere bağımlı olan ulaşım faaliyetleri, kentsel alanlarının, merkezi özellik kazanması ve kentlerdeki diğer birçok fonksiyonun gelişmesinde, tayin edici role sahiptir. Kars ve civarının nispeten düz ve yüksek bir plato yüzeyinde konuşlu bulunması nedeniyle; ulaşım, topoğrafik koşullardan ziyade daha çok iklim koşullarının ve beşeri özelliklerin etkisinde bir gelişim göstermektedir.

Kars kenti, KD-GB doğrultusunda, geniş bir olukta; Kafkasya ile Anadolu'yu Karadeniz kıyıları ile Doğu Anadolu ve İran'ı birbirine bağlayan kuruluş yeri özelliği ile ulaşım yollarının kavşak noktasında, önemli bir konuma sahiptir. Günümüzde, kent trafiği ana aksını oluşturan Faikbey Caddesi'nin bu yönde uzanışı, ulaşımın kentteki fiziki şekillendiriciliğinin önemli bir kanıtı niteliğindedir. Kent hayatında ve istihdamında önemli rolü bulunan ulaşım sektörlerinde, 1.188 birey istihdam edilmekte olup bu oran, kentteki toplam istihdamın % 5'ini oluşturmakta ve ulaşımın kentteki beşeri faaliyetler üzerindeki şekillendirici etkisini de teyit etmektedir.

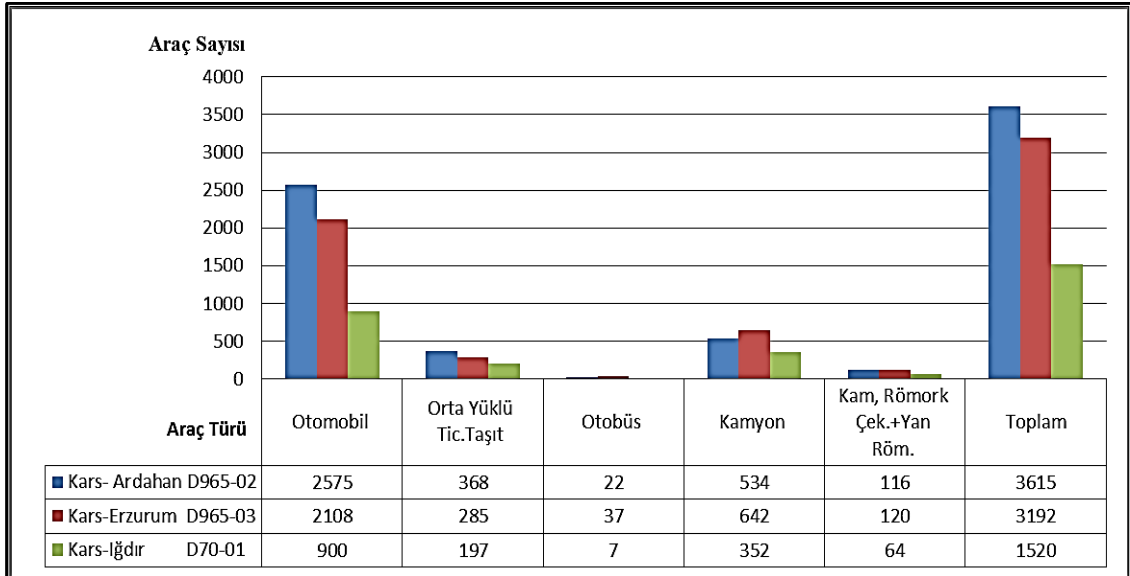
Kars kentinin çevre alanlarla ulaşımı, günümüzde çoğunlukla karayolları ile sağlanmaktadır. Doğuda, Gürcistan ve Ermenistan'dan gelip Erzurum üzerinden batıya giden ve güneydoğuda, İran-Azerbaycan'dan gelip Artvin üzerinden Karadeniz'e açılan yolların kavşağında bulunan kent, başta Ermenistan ile mevcut sınır kapılarının kapalı olması ve diğer olumsuzluklardan dolayı; bu ulaşım avantajından faydalanamayan, çıkmaz bir sokağı andırmaktadır. Bu duruma rağmen, ulaşım faaliyetlerinin temelini; karayolları oluşturmaktadır. İl genelinde, kente bağlantı sağlayan toplam 3.186 km karayolu bulunmakta olup bunlardan 728 km'si, Karayolları Genel Müdürlüğü hizmet ağına dâhil, devlet karayoludur. Bir kısmı, 2x2 bölünmüş yollardan oluşan bu yolların, ilgili kuruluşların hizmet programları dâhilinde, niteliklerini artırma çalışmaları devam etmektedir. Kent çevresinde, nitelikleri son yıllarda arttırılan karayolları; çevre alanlarla bağlantıları kolaylaştırıp ulaşım süresini kısaltırken, trafik kazalarında meydana gelen can ve mal kaybını da azaltarak, önemli fayda sağlamaktadır.

Kentin il içi ve komşu illerle olan trafiği: Kars'ı Erzurum'a bağlayan D965-03, Kars'ı Iğdır'a bağlayan D070 ve Kars'ı Ardahan'a bağlayan D965-02 ana karayolları ile sağlanmaktadır. Ardahan yönündeki D965-02 ve Erzurum yönündeki 965-03 karayollarında araç trafiği; gidiş ve geliş yönünde, belirli yoğunluk göstermekte olup Iğdır yönündeki karayolu, aynı yoğunluğu göstermemektedir (Şekil 3.3). Karayollarının

kavşağı durumunda olmasına rağmen; transit ulaşımın, kente girişine müsaade edilmeyen Kars'ta; transit ulaşım, 1990'lı yılların başında hizmete açılan kentin güneyinde yer alan yaklaşık, 25 km uzunluğundaki çevre yolu üzerinden sağlanmaktadır. Olumsuz sonuçlar doğurması olası olabilecek, şehirlerarası trafiği kent dışında tutarak olumlu bir katkı yapan çevre yolu; güney yönündeki, yerleşim eşiklerinden biri olmasına rağmen, oluşturduğu cazibe ile kentin bu yönde gelişimine neden olup kent içinde kalma eğilimi göstermektedir (Fotoğraf 3.9).

Fotoğraf 3.9. Kentin Güneyindeki Çevre Yolu; Kentsel Gelişim Nedeniyle, Yerleşim Alanları İçinde Kalmaktadır.

Şekil 3.2. Ardahan- Kars- Erzurum (D965); Kars-Iğdır (D070) Karayolları, Günlük Araç Sayısı (2011). (Kaynak: Karayolları Genel Müdürlüğü. www.kgm.gov.tr.)

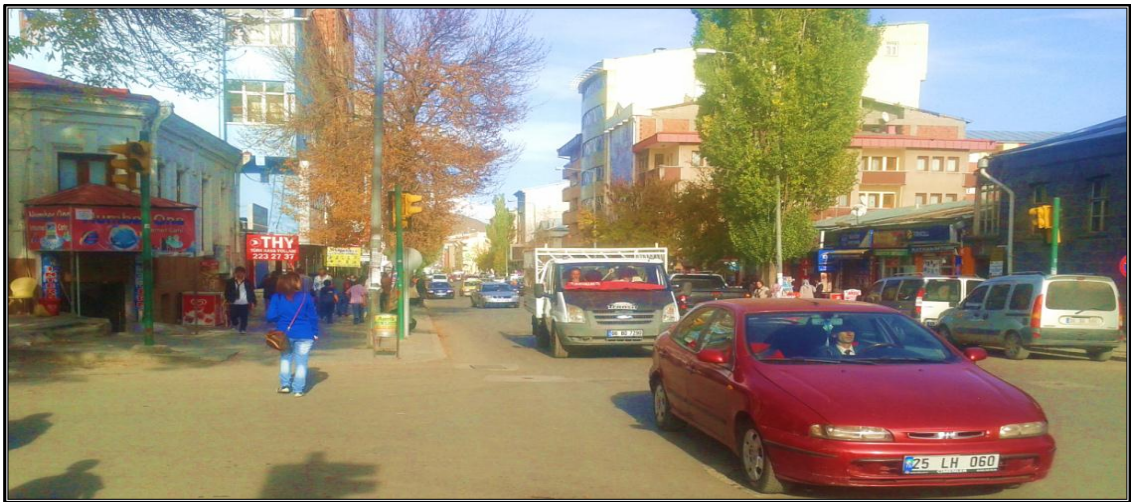
Kent çevresindeki 415 km yol, kent ile merkeze bağlı kırsal yerleşmeler arasında, ulaşımı sağlamakta olup, İl Özel İdaresi, hizmet ağında bulunmaktadır. Bu yolların 99 km'si, asfalt kaplama; 316 km'si ise düşük nitelikli toprak yollardan oluşmakta (Tablo 3.13) olup, İl Özel İdaresi girişimi ile önümüzdeki beş yıllık dönemde, tamamının asfalt yapılması planlanmaktadır.

Tablo 3.13. Kars, Merkez İlçesindeki Köylerin Yol Durumu (2012).

İlçesi	Köy Sayısı	Bağlı Ünite	Ham Yol	Tesviye	Stablize	Asfalt	Toplam
Merkez	72	5	49	53	215	99	415
%	-	-	12	13	51	24	100

(Kaynak: İl Özel İdaresi Yol ve Ulaşım Hizmetleri Müdürlüğü)

2012 yılında, Kars belediyesinin yaptırdığı kent içi trafik araştırmasına göre; kentte trafik yoğunluğu, caddelere göre homojenite göstermeyip araç trafiği daha çok, Faikbey, Kâzımpaşa, İsmeti İnönü ve İsmail Aytemiz caddelerinde yoğunlaşmaktadır. Bu caddelerden Faikbey, Kazımpaşa İsmeti İnönü ve İsmail Aytemiz caddeleri (Fotoğraf 3.10), kent trafiğinin birincil yoğunluklu yollarını oluştururken; Kent içi trafik; tali caddelerden meydana gelen katılımlarla, Faikbey ve İsmeti İnönü caddelerinde oluşan ana ulaşım aksını izleyerek kentin güneyinde bulunan çevre yolu bağlantısına doğru, akış göstermektedir. Bu yönde bulunan yolların; hastane, havaalanı, üniversite gibi kamu yatırımları ve konut alanları nedeniyle, trafik yoğunluğu artarken bu yolların kenarlarına park edilen araçlar nedeniyle; trafik akışkanlığı, mesai saatlerinde en düşük düzeylere inmektedir.

Fotoğraf 3.10. Kent içi trafik, Faikbey Caddesi'nde yoğunluk göstermektedir.

Değişik ulaşım tesislerinin bulunduğu kentte, çevre alanlarla olan karayolu ulaşımında, iki ana ulaşım tesisi kullanılmaktadır. Bu tesislerden birincisi, şehirlerarası ulaşımında hizmet veren şehirlerarası otobüs terminalidir. 1990 yılında, adı geçen çevre yolunun kuzeydoğusunda, Ardahan yolunda kurulmuş olup halen, 11 otobüs firması için ana kalkış ve son varış noktası durumundadır. Terminalden, Türkiye'nin ana merkezlerine (İstanbul, Ankara, İzmir, Bursa, Diyarbakır, Trabzon, Samsun) otobüs seferleri düzenlenmektedir (Tablo 3.14). Tesis; sayısı mevsimlere göre değişmekle birlikte; gidiş ve dönüş yönünde, yıllık yaklaşık 350.000 yolcuya hizmet vermektedir (Fotoğraf 3.11).

Fotoğraf 3.11. Şehirlerarası Otobüs Terminalinin, Kapasite Kullanımı Düşük Düzeydedir.

Tablo 3.14. Kars'ın, Çeşitli Kentlere Olan Karayolu Uzaklığı.

İl Merkezi	Uzaklık (Km)	İl Merkezi	Uzaklık (Km)
Ankara	1059	Adana	1011
İstanbul	1411	Samsun	773
İzmir	1632	Trabzon	414
Bursa	1435	Erzurum	211
Ardahan	86	Iğdır	132

Kentten çevre alanlara ikinci ana hareket noktası, çevre ilçe ve köylerle ulaşım için kullanılan Şehir İçi Terminalidir (eski otogar). Terminal; yeniden inşa edilerek, 2008 yılında hizmete açılmış olup; genelde minibüs gibi, daha az yolcu kapasiteli mobil ulaşım araçlarına hizmet vermektedir. Yolcu ve sefer sayıları kayıt altına alınmayan Şehir İçi Terminalinden, kent boyutuna göre önemli sayıda yolcu faydalanmakta olup aynı terminalden; şehir içinde, dolmuş hatlarında, hizmet veren 100 civarında araç da istifade etmektedir (Fotoğraf 3.12).

Fotoğraf 3.12. Kent İçindeki Otogar, Artan Yolcu ve Araç Trafik Nedeniyle Yetersiz Kalmaktadır.

Tablo 3.15. Kars'ın, İlçe Merkezleriyle Olan Karayolu Uzaklığı.

İlçe Merkezi	Mesafe (km)
Akyaka	64
Arpaçay	41
Digor	43
Kağızman	73
Sarıkamış	54
Selim	31
Susuz	28

Kentte, ulaşım faaliyetlerinde, yolcu ve yük taşınmasında, değişik araçlarla hizmet veren meslek gurupları; önemli görevleri yerine getirmektedir. Bu alanda ilk gurubu, taksi hizmetleri oluşturmaktadır. Kentteki, mevcut 10 taksi durağına bağlı veya serbest şekilde çalışan 249 ticari taksi, mevcut olup bu sektörde yaklaşık 300 birey, istihdam edilmektedir. Taksi taleplerinin, ücret pahalılığı ve müşteri alışkanlığı olmaması nedeniyle kısıtlı olduğu kentte; yolcu taşımacılığında ana işlev, dolmuş hatları tarafından yerine getirilmektedir. Kentte, değişik yönlere hizmet veren 7 dolmuş hattı bulunmakta olup bu hatlarda, 91 araç hizmet vermektedir. Eski garajlar mevkiinde bulunan duraklarından hareket edip, Faikbey Caddesi'ni takip ederek 6-7 km mesafede bulunan kentin, dış mahalleri ve yeni gelişen alanlarına (Tablo 3.16) yolcu taşıyan dolmuşların hizmet standartları düşük olup, dolmuş hatlarında çalışan araç şoförlerinin, disipline edilmeyen hareket tarzları, kent trafiğinde önemli sorunlara sebep olmaktadır. Kentte yolcu taşımacılığında, diğer bir ulaşım grubunu ise okul ve personel servisleri oluşturmaktadır. Bu gruptaki araçlar daha çok, mesai saatlerinde hizmet vermekte ve Yaz ayları dışında, kentte trafik yoğunluğunun artmasına olumsuz yönde katkı sağlamaktadır. Kentte, yolcu taşımacılığı dışında, kent içi yük taşıyan 70 civarında araç hizmet vermektedir. Daha çok, toptan işyerlerinin bulunduğu Bahri Dağdaş, İsmail Aytemiz, Prof. Metin Sözen caddeleri ve Eski Garajlar mevkiinde konuşlanan araçlar, önemli bir görevi yerine getirmektedirler.

Tablo 3.16. Kars Kenti, Dolmuş Ulaşımı Güzergâhları (2012).

Hat	Güzergâh
1	Merkezden, Paşaçayır Mahallesi Üniversite, KYK. Yurdu ve Organize Sanayi'ye
2	Merkez, Otogar, Hayvan Pazarı, Sebze Haline
3	Merkez, Havaalanı, Şeker Fabrikası, Toplu Konutlar, TCK, Havaalanı ve DSİ'ye
4	Merkezden, Hafızpaşa Mahallesi, Hafızpaşa Kışlası, Digor yolu TOKİ'ye
5	Merkez, Sukapı ve Fevzi Çakmak Mahallesi, Jandarma, Doğumevi ve Lojmanlarına
6	Merkezden Bülbül Mahallesi çalışmaktadır.
7	Kombine yolu -Fen Edebiyat Fakültesi

(Kaynak: Kars Belediyesi Ulaşım Dairesi).

Kentte ulaşım faaliyetleri içinde önemli bir görev de, yük ve kargo taşımacılığı sektöründe hizmet veren kuruluşlarca yerine getirilmektedir. Bu alanda en önemli payı, değişik caddelerdeki büro ve depolarıyla faaliyet gösteren ulusal ölçekli kargo firmaları almaktadır. Çoğunlukla adrese teslimat odaklı hizmet veren şirketlerin taşıdıkları değişik özellikli kargolar yanında, kentin tanımlayıcı ürünleri olan kaşar peyniri ve bal sevkiyatlarında da ciddi bir iş hacmi oluşmuştur. Kentte bulunan 6 kargo şirketine ait temsilciliklerde, 30 civarında personel istihdam edilmektedir. Kentte, yük ve kargo taşımacılığında diğer bir gurubu ise nakliye ambarları oluşturmaktadır. Kent ile çevresinden, ağır ve hacimli yüklerin Türkiye'nin değişik yerlerine taşınmasını sağlayan şirketler, daha çok hayvan ve çimento gibi yüklerin nakliyesine odaklanmıştır.

Kentte, karayolu ulaşımında değişik vasıfta araçlar kullanılmakta olup araç sayıları, Türkiye genelindeki artışla paralellik göstermektedir. Kentte 2012 yılı Eylül ayının sonu itibariyle, kırsal kullanım için tescil edilen traktörler hariç tutulduğunda; 16.311 araç bulunmakta (Tablo 3.17), böylece araç başına 4,7 kişi düşmektedir. Rakam, araç başına 5,2 kişi ortalamasına sahip Türkiye geneline göre, daha düşük düzeyde olup kentte, bu şekilde Türkiye ortalaması üzerinde araç bulunmaktadır. Çoğunlukla, kişisel kullanıma ait araçların sayılarının arttığı ve ağırlıklı olarak tercih edildiği kentte, hizmete yönelik araç sayılarında ise aynı yönde bir gelişim mevcut bulunmayıp durum, kent ve civarındaki ticari faaliyetlerin kısıtlılığını da teyit etmektedir. Kentteki genel araç fazlalığı; trafik yoğunluğuna, trafik kökenli hava kirliliğine ve araç park yeri eksikliği gibi ciddi kentsel sorunlara neden olmaktadır.

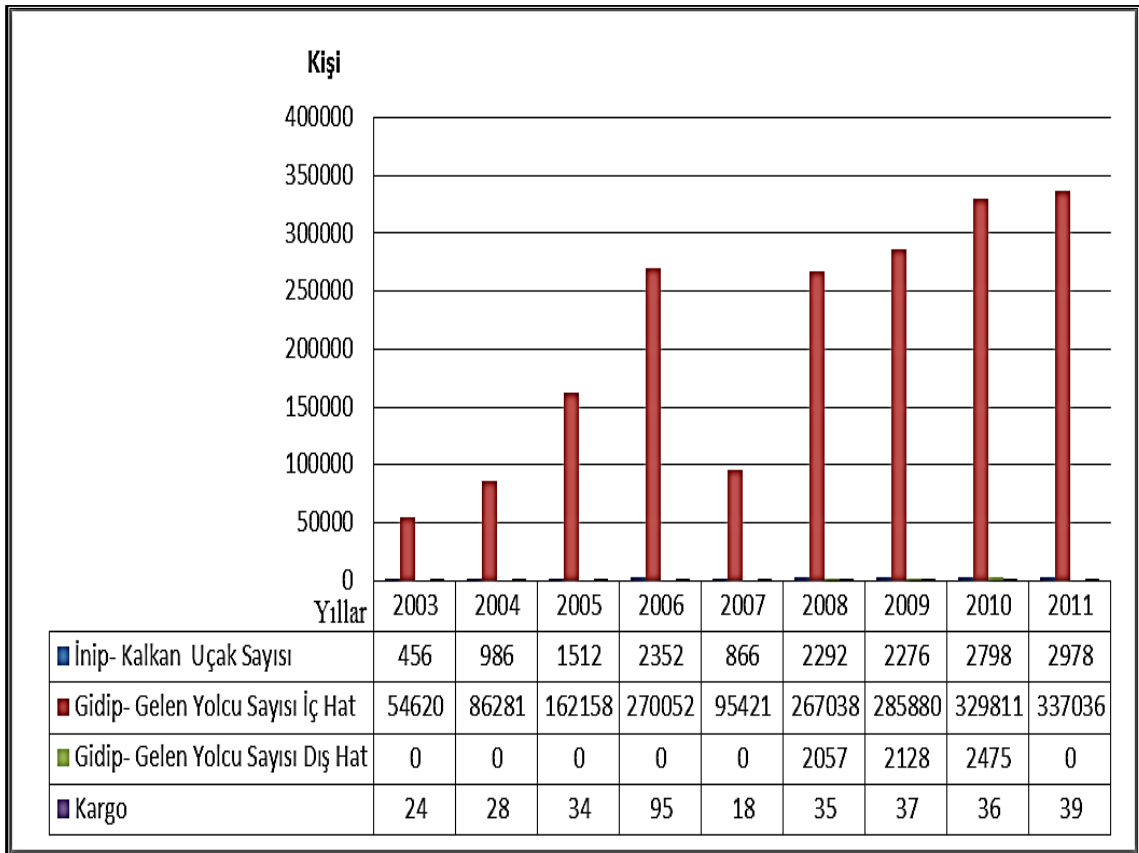
Tablo 3.17. Karsta Bulunan Motorlu Araçların, Cinslerine Göre Dağılımı (2012).

Araç Cinsi	Sayısı	Araç Cinsi	Sayısı
Otomobil	7842	Traktör ²¹⁸	12895
Jeep	141	Çekici	97
Minibüs	1186	Ambulans	68
Otobüs	376	İtfaiye	19
Kamyon	1354	Motosiklet	469
Kamyonet	4717	Zırhlı araç	1
Tam Tanımlanamayan	41	Toplam	16311

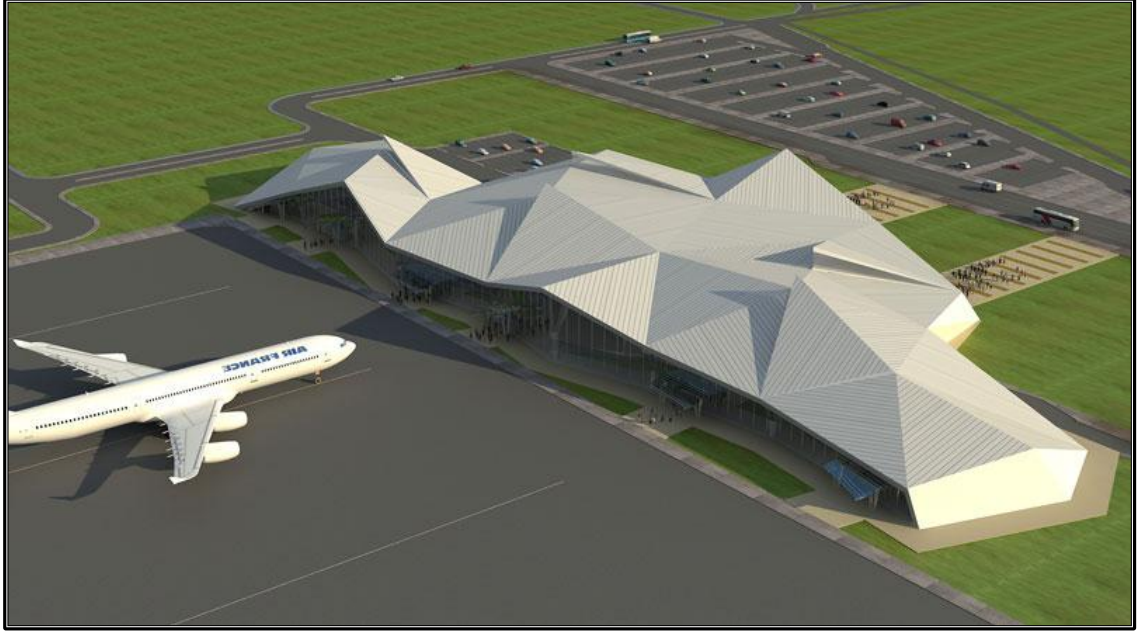
(Kaynak: Kars İl Emniyet Müdürlüğü, Trafik Tescil Şube Müdürlüğü).

²¹⁸ Traktörler, kentin kırsal alanlarındaki tarım faaliyetlerinde kullanımları nedeniyle değerlendirme dışında tutulmuştur.

Kentte, ikincil olarak hava yolu ulaşımından istifade edilmektedir. Ulaşım için, kentin 6 km güneyinde bulunan 1988’de hizmete açılmış olan Kars Uluslararası Havaalanı kullanılmaktadır. 2007 yılında, pist boyu uzatılarak uluslararası uçuşlara da açılan Kars Havaalanını; 2011 yılında, 337.036 yolcu kullanmış olup hava alanını: Ardahan, Artvin ve ilçelerinden gelen yolcular da kullanmaktadır (Şekil 3.3). Ülkemizdeki hava yolu ulaşım politikaları, Kars ilindeki turizm faaliyetleri ve Kars’ın anakentlere olan ulaşım mesafesinin uzunluğunun etkisiyle; son yıllarda, giden ve gelen yolcu sayısı, sürekli artış gösteren havaalanından, 3 havayolu şirketi: İstanbul, Ankara, İzmir gibi yurtiçi merkezlere, haftanın her günü tarifeli olarak, sefer düzenlemektedir. Hava alanında istihdam edilen 63 kişi, kent ulaşım istihdamının % 5,3’ünü oluşturmaktadır. Mevcut yolcu talebine cevap veremeyen hâlihazırdaki havaalanı hizmet binalarının yerine; Ulaştırma Bakanlığı tarafından, 2.000.000 yolcuya hizmet verebilecek yeni hizmet binalarının yapımına başlanmış olup binaların, 2013 yılında hizmete girmesi planlanmaktadır (Şekil 3.4).

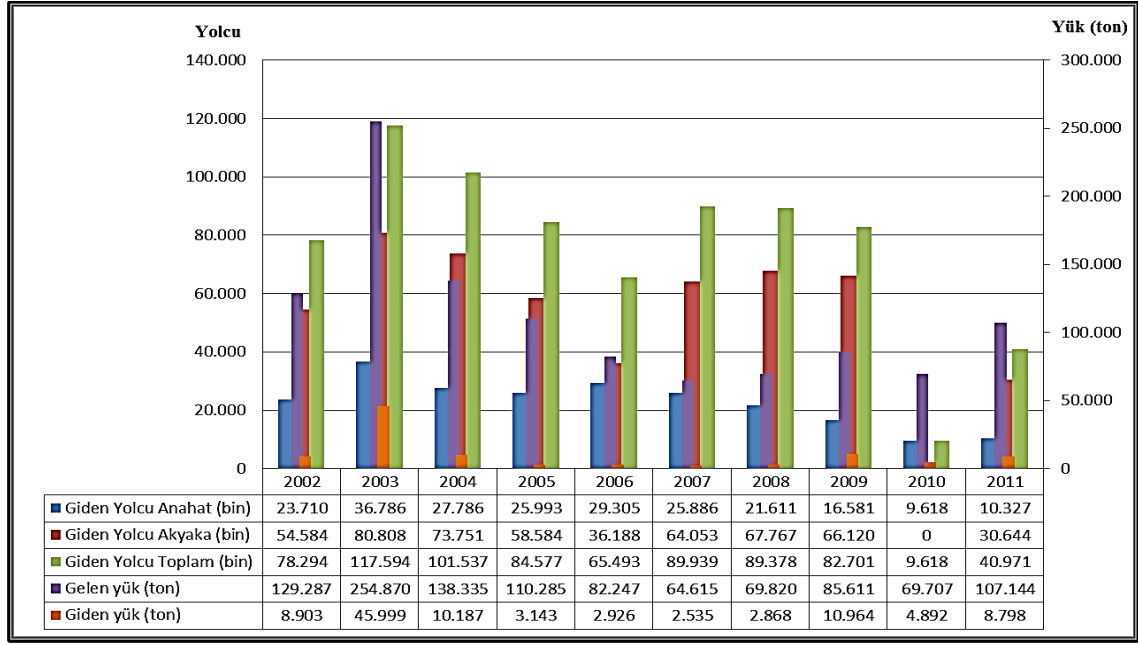
Şekil 3.3. Kars Havaalanının, Yıllara Göre; Uçak, Yolcu ve Kargo Miktarı (2003-2011).
(Kaynak: www.dhmi.gov.tr/istatistikler).

Şekil 3.4. Yapımı Süren, Kars Havaalanı Hizmet Binaları
(Kaynak: <http://www.ermithmuhendislik.com/projeler/19/kars-havaalani-insaati-isi.html>).

Kentin ulaşımında, kapasite açısından üçüncü ulaşım unsuru, demiryollarıdır. Rus işgali döneminde, Kafkasya'daki demiryolu ağının Tiflis üzerinden, Kars'a bağlanmasıyla; 1900 yılında, demiryolu ulaşımından faydalanmaya başlayan Kars; Cumhuriyet döneminde, bu hattın yeniden düzenlenerek 1939 yılında, Türkiye Demiryolu ulaşım ağına bağlanmasıyla birlikte ülkenin geneliyle, demiryolu üzerinden ulaşım imkânına kavuşmuştur. Günümüzde İstanbul'dan gelen demiryolu hattı, kentten geçerek halen kapalı bulunan Akyaka'daki Demirkapı Ermenistan Sınır Kapısına kadar ulaşmaktadır. Kentte demir yolu ulaşımında kullanılan gar, güney yönünde adını verdiği İstasyon Mahallesinde bulunmaktadır. Garda demiryolları bünyesindeki çeşitli işlerde istihdam edilen 80 personel, görev yapmaktadır. Gardan: Kars- İstanbul arası Doğu Ekspresi, Kars-Erzurum Expres Seferleri ve 2011 yılı Mayıs ayı itibari ile Akyaka-Kars Banliyö seferleri düzenlenmektedir. Bu seferlerde 2011 yılında, ortalama 27.000 yolcu ve 37.000 ton yük taşınmıştır (Şekil 3.5). Kentten geçen demiryolu hattı, kent içerisinde 8 km uzunluğa sahip olup kenti, kabaca güney ve kuzey yerleşimleri olarak ikiye bölmektedir. Günümüzde mevcut devlet politikaları ile demiryollarındaki tekrar yapılanma sonucu, kent ve civarında da önemli yatırımlar yapılmakta olup bu kapsamda inşaatı devam eden Bakü-Tiflis-Kars demiryolu, etüt çalışmaları halen sürdürülen Ankara-Sivas-Kars ve Bakü-İğdır-Kars demiryolu projelerinin hayata geçirilmesi ile kent, önemli demiryolları kavşağındaki merkez konumuna gelecektir. Bu kapsamda,

kentin 15 km kuzeydoğusundaki Mezra köyü yakınında kurulacak demiryolu lojistik merkezinin de etüt çalışmaları sürmekte olup tesisin, 2014 yılında hizmete açılmasıyla; kentin, sahip olacağı uluslararası ticaret misyonu ile belli düzeyde de olsa gelişim ivmesi kazanacağı düşünülmektedir.

Şekil 3.5. Yıllara Göre, Kars Garı'na Gelen- Giden Yolcu ve Yük Miktarı (2002-2011).
(Kaynak: TCDDY Kars Gar Müdürlüğü).

Kars kentini ilgilendiren diğer bir ulaşım unsuru, petrol ve doğal gaz boru hatlarıdır (pipe line). Bu ulaşım yolları, Bakü ve Tiflis üzerinden gelerek kentin 3 km kuzeyinden geçmektedir. Petrol hattı, Bakü-Tiflis-Ceyhan ismiyle bilinmekte olup yılda, 50 milyon varil petrol taşıma kapasitesine sahiptir. Doğalgaz hattı ise Bakü-Tiflis-Erzurum hattıdır, kapasitesi 12 milyar m³ sıvılaştırılmış doğalgazdır. Kent; bu hatlar nedeniyle, Dünya ve Türkiye ölçeğinde jeopolitik ve ekonomik önem kazanmaktadır.

Tüm yurttaki olduğu gibi ulaşım içinde, giderek önemi artan iletişim sektöründe, Kars'ta da özel sektör yatırımlarına dayanan dinamik bir gelişim söz konusudur. Kablolulu ve kablosuz iletişim hizmeti verilen bu alanda, 4 ulusal kuruluşa bağımlı 20 civarında hizmet birimi ve işyeri faaliyetlerini sürdürmekte olup bu kuruluşlarda, 100 civarında çalışan istihdam edilmektedir. Kuruluşların iletişim faaliyetlerini sürdürmeleri için, kentin birçok yerinde kurulu olan GSM baz istasyonlarının oluşturdukları görüntü kirliliği yanında ciddi sağlık sorunlarına neden olduğu düşünülmektedir.

3.1.5. Ticaret Fonksiyonu

Kars'a ait, fonksiyonlardan biri de ticarettir. Kurulduğu çok eski dönemlerden bu güne kadar, sınır alanları ve tarihi İpek Yolu üzerinde yerini muhafaza eden, böylelikle yakın çevresiyle yoğun ticari ilişkileri bulunan kentin bu özelliği, günümüzde son derece zayıflamış durumdadır.

Tarihi süreçte, Erzurum yolu ile gelen Acem kervanlarının uğrak yeri olmasına rağmen, bir bedesteni bulunmayan kentin; 17.yy.'da Hint, Mısır, İran ve Çin mallarının bulunduğu 200 dükkânı olan bir çarşısı mevcuttu. Esnafın büyük çoğunluğu, kale içerisinde yer alıyordu. 19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde; şehirde, 600'den fazla dükkân vardı Esnafın çoğunluğu, şehrin ve kırsal kesimin ihtiyacına yönelik üretim yapmaktaydı. İç pazar ihtiyaçları, bugün de olduğu gibi dışardan temin edilmekteydi. Kars şehrinde, dış pazarlar için halı, kilim, keçe gibi ürünler üretilmekteydi. Bu dönemde, ticaretin gelişmesi için; 1870'de, Şarampol Mahallesi, ticari mallar ve hayvan alışverişi için Mayıs ayı ortasından Haziran ayı ortasına kadar, bir panayırın kurulmasına izin verilmişti.²¹⁹

Kentin, 19. yy.'daki ticaretine dair bazı bilgiler, Kars'a gelen seyyahlardan edinilmektedir. 1837 yılında Kars'a gelen İngiliz konsolosu, K.E. Abbot: "*Kars şehri küçük olsa da, çok faal bir görünüm arz eder. Gürcü mallarının ve Erivan'ın Türkiye'ye ve Türk mallarının Erzurum'dan, Rus topraklarına geçiş noktası ve son olarak da sayısız yabancıların ziyaret yeridir. Ticarete, Avrupa emtiası küçük bir yer işgal etmekle birlikte; Rus hâkimiyetindeki topraklardan, mallarla veya pašalıkta büyük miktarlarda üretilen ucuz ve kaliteli buğday ile arpayla, değiş tokuş için Türk mallarına hatırı sayılır bir pazar olanağı sunar,*"²²⁰ ifadeleriyle kent ticaretini anlatmaktadır.

Kente, 1864 yılında gelen ve kentin 19. yy.'daki ticari hayat hakkında ayrıntılı bilgi veren Seyyah W.R.Holmes: "*Kars çarşıları, çok fakir olup pek az değişik eşya bulunur. Belli başlı dükkânlarda pek az manchester çeşitleri, meyveler, yerli mamulat, az miktarda Alman madeni eşyası, sabun, tütün çubukları, kâseler ve binlerce kaba yerli eşyaya rastlanır. Yarı madeni bu eşyalar, halk arasında büyük ölçüde istimal edilir. Meyve dükkânlarında ise, kiraz, elma, armut; koyun ile nehir kenarındaki bahçelerde yetiştirilen lahana, soğan, şalgam ve diğer sert meyveler bulunur. Ayrıca ekmek,*

²¹⁹ Gündüz, s. 517.

²²⁰ Yaban, s. 456.

ayakkabıcı ve başka ticaretle uğraşan dükkânlarda vardır. Kars'ın kendi ihtiyaçlarını sağlamak için Rusya ile yaptığı ticaret, önemli değildir; fakat büyük ölçüde ticaret eşyası, Erzurum'a ve başka yerlere gitmek üzere, bu şehirden gelir ve geçer. Bunun kati miktarını tespit etmeye imkân yoktur; çünkü transit vergisi mecburi olmadığından, hiçbir kayıt tutulmaz. Erivan'dan Kars'a, her yıl, yaklaşık olarak 1.000 at yükü pamuk gelir. Şehirdeki tacirler bunu satın alır ve yakın köylere götürüp, eğrilip iplik yapılmak üzere köylülere dağıtırlar. Bu iplikler, Artvin ve Livan'a yerlilerine satılır. Onlar da bu ipliklerden, köylülerin giydiği, kaba çizgili pamuk elbiseler dokurlar. Pamuğun yanı sıra Erivan'dan her yıl, 37.000 libre piring ithal edilip kent ve çevresine satılır. Tiflis ve Gümrü'den Kars'a; yün, manda ve öküz derileri gelir ve gelen yünlerin bir kısmı, Kars'ta yatak ve yastık yapılır. Derilerin büyük kısmı ise Erzurum'a transit olarak geçer. Az bir kısmı ise tabaklanarak ayakkabıcılar tarafından kullanılır. İngiliz malı eşyalar, Kars'a Erzurum'dan gelir. Bu malların bir miktarı, gümrük kaçakçılığı yoluyla Gürcistan sınırı ötesine geçer. Kars'tan Rusya'ya yapılan ihracat arasında, kayda değer olan kereste ve hububattır,²²¹ ifadeleriyle, kent ticaretini anlatmaktadır.

Rus işgali döneminde, Kars valilerinin 1879-1882 yıllarına ilişkin raporlarında, vilayette ticaretin genelde: Artvinli, Gümrülü ve Ahıskalı, Ermeni tüccarların elinde olduğu ve küçük cirolar yaptığı ifade edilirken, ticaretin fazla gelişmeyişi; sermaye yetersizliği, ulaşım zorlukları ve kredi kuruluşu eksikliğine bağlanmıştır. Başlıca iç ticaret malları: Tarım ürünleri, hayvanlar ve tuz iken; başlıca dış ticaret malları da metal, cam, kâğıt, deri ve mamul maddelerden oluşmaktadır.²²² Kentte fırıncı, tatlıcı, kasap, berber, terzi gibi hizmetler veren esnaf bulunmaktadır.²²³

Tablo 3.18. 1928 Yılı Ticaret Salnamesi'nde Kars'taki İşyerleri.

Meslek	Adet	Meslek	Adet	Meslek	Adet
Bakkal	33	Kasap	8	Otel	2
Berber	5	Kunduracı	12	Saatçi	2
Attar	5	Kuyumcu	3	Terzi	9
Demirci	5	Lokantacı	4	Tuhafiyeci	9
Doktor	3	Manifaturacı	59	Zahireci	7
Eczacı	1	Marangoz	6	Gazinocu	1
Ekmekçi	5	Müteahhit	3	Kahvehaneci	1
Hırdavatçı	5	Nalbant	6	Çeşitli	13

(Kaynak: Kars İl Yıllığı. (1999). *Cumhuriyetimizin 75 Yılında Kars*. Ankara: Önder Matbaacılık Ltd.Şti, s. 130)

²²¹ Yaban, s. 460, 461.

²²² Badem, s. 190.

²²³ Badem, s. 191.

Cumhuriyetin kurulduğu ilk yıllarda, ticari karakteri çok değişmeyen ve dış ticarete bağımlı yapısını sürdüren kentte, 1928 Büyük Ticaret Salnamesi'ne göre, değişik iş kollarında faaliyet gösteren 207 işyeri bulunuyordu (Tablo 3.18).²²⁴

Olumsuz coğrafi koşulların etkisiyle; kent ve civarında hammadde, üretim çeşitliliği ve üretim miktarı yetersiz düzeydedir. Bu nedenlerin yanında Etki sahasındaki nüfusun azlığı ve halkın düşük gelir seviyesinde bulunması sonucu; kentteki ticari hacim, günümüzde düşük düzeydedir. Kent; idari alanında bulunan yerleşimler ve komşu illerden çoğunlukla Ardahan ve kısmen de Iğdır'ı, ticari hinterlandına alırken başta, Erzurum olmak üzere ulusal etkiye sahip İstanbul, Bursa gibi merkezlerin ticari hinterlandın da bulunmaktadır. Kentte; ilgili meslek odaları kayıtlarına göre, 2012 yılı Ekim ayı sonu itibariyle 3.800 civarında işyeri faaliyetlerini sürdürmektedir. Bu işyerlerinden, 77'si anonim şirket, 651'i limited şirket, 18'i kolektif şirket olup böylelikle kentteki toplam 746 işyeri, faaliyetlerini hükmi şahıs olarak; geriye kalan 3.000 civarındaki işyeri ise faaliyetlerini, hakiki şahıs olarak sürdürmektedir (Tablo 3.19; Tablo 3.20). Kentteki işyerlerinin 286'sı toptan, 3.468'i perakende ticaret ve hizmet kollarında faaliyet göstermekte olup tüm ticari faaliyetlerde çalışan 4.173 birey, kentteki istihdamın % 17,7'sini oluşturmaktadır.

Fotoğraf 3.13. Kazımpaşa Caddesi, Kentteki Perakende Ticari Faaliyetlerin Önemli Merkezlerindedir.

²²⁴ Kars İl Yıllığı, 1999, s. 130.

Tablo 3.19. Kars Ticaret Odasına Kayıtlı Şirketlerin Sektörel Dağılımı ve Sayıları (2012).

Meslek Gurubu	Hakiki Şahıslar	Hükmi Şahıs	Toplam
Banka Sigorta-Sarraf Vb.	150	215	365
Canlı Hayvan Grubu	185	52	237
Eğlence Yerleri	10	60	70
Hayvani Madde Mahsulleri	70	50	120
Hububat Bakliyat	62	38	100
Keresteciler	75	29	104
Madeni Eşya Hırdavat	220	47	267
Manifatura Tuhafiyeciler	125	36	171
Müteahhitleri	240	150	390
Sanayiciler	45	50	95
Yiyecek Maddeleri	148	46	198
Toplam	1330	773	2117

(Kaynak: Kars Ticaret ve Sanayi Odası).

Tablo 3.20. Kars Kentinde, Hizmete Yönelik İşyerlerinin Sektörel Dağılımı (2012).

Ticaret türü	İşyeri Sayısı	Ticaret türü	İşyeri Sayısı
Aperatif Yiyecek İmal ve Satış	6	Kartonpiyecilik ve Dekorasyonculuk	2
Arzuhalci	1	Kontürlü Telefon İşletmeciliği	1
Atari Salonu	7	Kreş, Gündüz Bakım Evi İşletmeciliği	2
Ayakkabı Tamircisi	3	Bayan Kuaför ü	44
Barlar ve Cafeler	3	Kuru Temizleme	5
Berber	14	Lokantacılar	49
Beyaz Eşya Tamircisi	6	Marangozlar	56
Bilardo Salonu İşletenler	4	Matbaacılar	4
Birahaneci	3	Mobilyacılar	11
Çamaşırhane İşletmeciliği	2	Nakışçı	3
Çorbacı - İşkembeci	1	Otelciler	10
Diş Teknisyenliği	1	Oto Camcılar	1
Doğramacılar	1	Oto Elektrikçiler	6
Döşemeci	1	Oto Kaportacıları	6
Elektrik Proje Tesisatçısı	1	Oto Lastikçiler	11
Elektronik Alet Parça Tamirciliği	3	Oto Motor Tamircileri	10
Fırıncılık	51	Oto Şase, Kaporta Tamirciliği	4
Fotoğrafçı	1	Oto Yıkama-Yağlamacılar	16
Gazinocular	5	Pastahane İşletmeciliği	13
Gözlemeci	1	Pide Lahmacun salonu	2
Gümüş Eşya İmal ve Tamirciliği	1	Plak, Bant, Dvd, Kayıt ve Kirala	1
Güzellik Salonu İşletmeciliği	1	Soba, Kazan İmal Satış Ve Tamirciliği	3
Halı Kilim Yıkama İşletmeciliği	3	Spor Salonu İşletmeciliği	4
Hamamcılar	3	Tabelacılık	2
Hızarcılar	1	Telefon Alım Satım Ve Tamiri	3
İnternet Cafe İşletmeciliği	41	Tornacılar	4
Kadayıfçılar	1	Yemek Hazırlama Pişirme ve Servis	2
Kafeteryacılar	14	Yufkacılar	1
Kahveciler	83	Toplam	539

(Kaynak: Esnaf ve Sanatkarlar Odaları).

Tablo 3.21. Kars'ta, Ticari İşyerlerinin, Faaliyet Kollarına Göre Dağılımı (2012).

Perakende Ticaret	İşyeri sayısı	Perakende Ticaret	İşyeri sayısı
Akvaryumcu	1	Kuruyemişçi	11
Alüminyum Eşya İmalciliği	2	Kuyumcu	9
Ambalaj Malzemesi İmalciliği	2	Lastik ve Panjur Satıcılığı	3
Anahtarıcı	2	Lastik, Plastik, Kaucuk İmal Sat.	2
Ayakkabı Satıcıları	12	Mahalli Gazetecilik	10
Baharatçı	3	Züccaciye	9
Bakkalık, Bayılık, Büfecilik	553	Manav	37
Bal Ürünleri İmalciliği ve Sat.	5	Şans Oyunları	2
Balıkçı	8	Market	13
Bisiklet Tamircileri	1	Mermerciler	3
Boyacılar	1	Sobacı	4
Büfeci	27	Nalburiye	9
Camcılık ve Aynacılık	2	Naylon Örtü Poşet İmal Satıcılığı	1
Tüpgaz Satıcılığı	3	Naylon Poşet Satıcılığı	1
Çeyiz	3	Oto Galericiileri	16
Çiçekçi	4	Oto Yedek Parça Aksesuar satıcısı	49
Tuhafiye	5	Parfümeri	2
Çorapçı	1	Pazarıcı	32
Demir Doğrama	1	Perdecilik	21
Demirciler	3	Pvc Doğrama İmal ve Satıcılığı	5
Dericiler	2	Plak Bant Satıcılığı ve Kayıtlılığı	2
Doğalgaz Tesisatçılığı	2	Perakende Ticaret Toplam	1027
Temizlik Ürünleri	7	Toptan Ticaret	
Elektrik, Elektronik Malzeme sat.	3	Kömür Odun Satıcısı	6
Eski Giyim, Ev Eşyası Satıcılığı	2	Peynir ve Yağ İmalat-satış	7
Gömlek İmal ve Satıcılığı	1	Sihhi Tesisatçılar	3
Hediyelik Eşya satışı	7	Zırai Alet Satıcıları	1
Hırdavatçı	11	Meşrubatçı	1
Hurdacılar	4	Mandıracı	18
İç Çamaşırı	1	Keresteciler	3
İnşaat Malzemeleri Satıcısı	8	Kabzımal	18
Tavukçular	8	Dorse, Damper İmal, satış	1
Kantinci	17	Tuzcular	1
Kasaplar	8	Çimento Kömür Biriket, Satıcı	1
Kaynakçılar	5	Un Ticaretcileri	1
Kepek Satıcıları	1	Zahireciler	5
Şarküteri	14	Celepler	4
Kırtasiyeci	9	Saman, Sap, Balya İmal ve Satıcılığı	1
Konfeksiyon	47	Toptan Ticaret Toplam	71
Krank Taşlamacılığı	1	Toplam	1098

(Kaynak: Esnaf ve Sanatkârlar Odaları).

Kentin ticaretinde en önemli dinamiği, hayvancılık ve hayvancılık ürünleri oluşturmaktadır. Bu alanda, canlı hayvan ticareti önemli bir yere sahipken; hayvancılığa dayalı faaliyetler sonucu, katma değer üreten başta kaşar peyniri ve süt ürünleri ile bal gibi ilin coğrafi tanımlayıcı ürünleri, kente ciddi mali girdi sağlamaktadır. Kentte, başta kaşar peyniri olmak üzere adı geçen ürünleri, toptan ve perakende şekilde pazarlayan 130 civarında iş yeri bulunmakta olup bu işyerleri; kentte bakkal, market gibi basit tüketim ürünlerini pazarlayan işyerlerinden sonra, en kalabalık sektörel işyeri gurubunu oluşturmaktadır. Bu işyerlerinde yaklaşık, 250 çalışan istihdam edilmektedir.

Fotoğraf 3.14. Kars Ticaretinde; Kaşar ve Gravyer Peynirleri Satan İşyerleri, Önemli Yer Tutmaktadır.

Perakende ticari sektörlerin ağırlıklı yer aldığı kentte, bu ticari faaliyetler daha çok, kentin merkezini oluşturan: Kazımpaşa, Faikbey, Ordu caddeleri üzerinde yoğunlaşmakta; bu alanlardan çevreye doğru, perakende sektörlerde hizmet veren işyerlerinin sayısı ve yoğunluğu azalma göstermektedir. Kentin merkezinde bulunan caddelerdeki iş yerlerinden daha çok, kentte ikamet eden nüfus; Kazımpaşa ve Faikbey caddeleri tarafından sınırlandırılan ve kentin kabaca doğusunda kalan Prof. Metin Sözen, Bahri Dağdaş, İsmail Aytemiz ve Halitpaşa gibi caddelerin civarındaki işyerlerinde ise daha çok kırsal alanlardan günübirlik olarak kente gelen nüfus, hizmet almaktadır. Kentin diğer caddelerinde hizmet veren işyerleri ise daha çok, buldukları mahallelerin sakinlerinin günlük ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik hizmet vermektedir.

Kentte, perakende sektöründe hizmet veren işyerlerinin, üniversite öğrenci nüfusundaki artışa da bağlı olarak, sayı ve hizmet kaliteleri gelişim göstermektedir. Kentte, ulusal ölçekli, büyük sermayeli kuruluşlara ait işyerlerinin artışına bağlı olarak, mevcut küçük sermayeli aile işletmelerinin bu kuruluşlarla rekabet edemeyip, kapanmasıyla; kent perakendeciliği, yeniden şekillenmekte ve kentten, esnaf göçü meydana gelmektedir.

Kentteki ticari faaliyetlerin önemli bir kısmını hizmete yönelik faaliyet gösteren: Lokanta, cafe, kahvehane, elektrikçi, berber, terzi vb. işyerleri yerine getirmektedir. Çok nitelikli sayılamayacak hizmet anlayışına sahip bu işyerleri, buna rağmen önemli bir görevi yerine getirmekte ve göreceli de olsa, son yıllarda hizmet kalitelerini arttırmaktadırlar. Kente, merkezîyet özelliği kazandıran bu işyerlerinin ekonomik durumun gelişimi ve oluşacak taleplerle, hizmet niteliklerinin artacağı düşünülmektedir.

Kentteki perakende ticaret faaliyetlerinde, diğer bir bölümü pazarcılık faaliyetleri oluşturmakta olup, bu amaçla; haftanın 7 günü, değişik mahallelerde pazar kurulmaktadır. İldeki iklim koşulları sonucu, tarımsal üretimin kısıtlı olması nedeniyle; pazarlarda daha çok, ülkemizin değişik yerlerinden getirilen yaş sebze, meyve gibi tarım ürünleri pazarlanmaktadır. Ürün çeşitliliği ve talebin, kısıtlı olduğu pazarlarda; 32'si tezgâh sahibi olmak üzere, yaklaşık 70 çalışan hizmet vermektedir (Fotoğraf 3.15).

Fotoğraf 3.15. Kentte Kurulan Pazarlar, Trafik Yoğunluğuna ve Çevre Kirliliğine Neden Olmaktadır.

Kentte yürütülen pazarcılık faaliyetleri içinde en önemli işlevi, hayvan pazarı yerine getirmektedir. Kentin kuzeydoğusunda, Ardahan yolu üzerinde bulunan pazar, Cumartesi ve Pazar dışındaki haftanın diğer günlerinde, sabah 06.00- 10.00 arasında faaliyet göstermekte olup pazarda, kent ve kırsal alanlardan gelen hayvanlar, Hayvancılık Borsası denetiminde pazarlanmaktadır. Mevsim ve hayvan durumuna bağlı olarak pazarlanan büyük ve küçükbaş hayvan sayısı değişkenlik gösteren Pazarda, yörenin coğrafi özelliklerinin bir sonucu olarak daha ziyade, büyükbaş hayvanlar pazarlanmaktadır. Toptan karakterde ticari faaliyetleri de yerine getiren pazar, bu işlevliyle kentin etki sahasını: İstanbul, Ankara, İzmir gibi bölge ötesi illere kadar genişletmektedir (Fotoğraf 3.16).

Fotoğraf 3.16. Hayvan Pazarındaki, Faaliyetler İlkel Koşullarda Sürdürülmektedir.

Kentte, perakende ticaret faaliyetleri ile yakın ilişki içinde gelişen toptan ticari faaliyetler de önemli yer tutmaktadır. Çevre alanlara göre, merkezi coğrafi konumu nedeniyle; çevre ilçeler, Ardahan ve kısmen de Iğdır illerini de etki sahasında bulduran kentte; kuru gıda, ihtiyaç maddeleri, zahire gibi toptan ticaret sektörlerinde, 113 işletme ve 472 çalışan bulunmakta olup, bu sektörlerde, hizmet veren kuruluşlar; kent içerisinde dağınık bir yayılım göstermektedir. Yaş sebze ve meyve pazarlayan

toptancılar, faaliyetlerini toplu halde, şehrin kuzeydoğusundaki Ardahan yolu çıkışında; Yaş Sebze Meyve Hâl binasında, sürdürmektedirler. Hâl binasında, aktif faaliyet gösteren 17 şirkette; 50 civarında, çalışan istihdam edilmektedir. Zahire, inşaat malzemeleri, kuru gıda ve yaş sebze meyve toptancılarının; merkezi konum üstünlüğü, likit para ve sermaye varlığına dayalı olarak sayılarının fazla olması nedeniyle; kentin toptan ticaret etki sahası: Kuzeyde, Artvin ve Ardahan; güneyde, Iğdır ve Ağrı ili ve ilçelerini de kapsamakta olup bu şekilde Kars'ın ticari etkisi, yaklaşık olarak 30.000 km²'lik sahaya yayılmaktadır.

Kars'ta, ticari faaliyetleri mali olarak destekleyen 13 banka ve 2 kredi kooperatifi bulunmaktadır. Banka, kredi, sigorta gibi mali sektörü ilgilendiren kurumlarda, toplam 284 birey istihdam edilmekte olup buna rağmen, bu kurumların toplam iş hacimleri, kentte ticaret fonksiyonunu en önemli unsur haline getirmektedir. Kentteki bankaların, yaygın hizmet verme politikaları ve ildeki, ulaşım yatırımlarına bağlı olarak dış ticaret gelişim potansiyeli ile şube sayıları, artış göstermektedir.

Tarih boyunca, sınır kenti özelliği gösteren ve dış ticaret açısından önemli bir konumda bulunan kentte; Cumhuriyetin kuruluş yıllarında, Sovyetler Birliği ile yürütülen ticari faaliyetler, kentte bulunan Sovyetler Birliği Konsoloslğunun düşük ticaret hacmi nedeniyle; 1938 yılında, Ticaret Ataşeliğine dönüştürülmesi ve daha sonra, ticari hacmin daha da zayıflaması ile neredeyse sonlanmıştır. 1990'lı yıllarda, Sovyetler Birliği'nin dağılıp, il alanından, Ardahan ve Iğdır'ın ayrılmasıyla; Ermenistan dışında, sınır komşuluk ilişkisi kalmayan Kars'ta, mevcut sınır kapılarının da kapalı olması ve üretim yetersizliğinin de bir sonucu olarak dış ticaret faaliyetleri de yok denecek düzeydedir. 2011 yılının sonu itibariyle, 1.094.000 dolar ihracat ve 1.801.000 dolar ithalat gerçekleştirip toplam, 2.895.000 dolar dış ticarete sahip olan il, bu kısıtlı değerlerin sonucu olarak Türkiye illeri dış ticaret sıralamasında, son sıralarda bulunmaktadır. Mevcut dış ticaret hacmi, ildeki üretim ve ticaret faaliyetlerinin neredeyse tamamının yapıldığı, Kars kentini temsil etmektedir. Kars'tan yapılan ihracatın neredeyse tamamını, çimento sektörü ürünleri oluştururken en önemli ithalat ürünleri, imalat faaliyetlerinde kullanılan makine, ekipman, çeşitli hammaddeler ve canlı hayvanlardan oluşmaktadır. Kentten yapılan ihracatın büyük kısmı, Nahçıvan ve İran'a gerçekleştirilirken; kent ithalatı, İran ve Batı Avrupa ülkelerinden gerçekleşmektedir.

3.1.6. Askeri Fonksiyon

Kafkasya ve Anadolu arasındaki doğal sınır alanında, önemli yolları kontrol etmek amacıyla kurulan ve bu nedenle, tarih boyunca Askeri Garnizon özelliği gösteren kentte; mimariden, ekonomiye kadarki birçok alanda, askeri yapılanma ve hareketliliğe dayanan şekillenme meydana gelmiştir. Kentte: Kale, askeri kışlalar, çeşitli askeri yapı ve tabyalar bu şekillenmeyi doğrular nitelikte, dikkat çekmektedir. Cumhuriyetin ilanı ve sonrasındaki dönemde, Sovyetler Birliği ile doğrudan sınırda bulunması nedeniyle, askeri nüfusun yoğun şekilde bulunduğu kent; Askeri Garnizon kenti, özelliğini korumuştur. Soğuk savaş sonrası dönemde, Sovyet askeri tehdidinin azalması ve Silahlı Kuvvetler bünyesinde, kuvvet ve organizasyon yapısının değişmesiyle; kent ve civarında sayıları azalan askeri birliklerin en önemli kısmını, 14. Mekanize Piyade Tugayı Birlikleri oluşturmaktadır. Tugay Birlikleri; kentte 3 ayrı bölgede ve 4 kışlada, faaliyetlerini sürdürmektedir. Klâsik tugay personel sayısından hareketle; kentte, 350 civarında subay, astsubaya ve sivil çalışana; 3.000 civarında da er ve erbaşa sahip olabileceği düşünülen tugay birlikleri, tahmini olarak 3.500 civarında personele sahiptir

Kentte diğer bir askeri birliği, İl Jandarma Komutanlığı Birlikleri oluşturmaktadır. Organizasyon bakımından İçişleri Bakanlığına bağlı ve kırsal asayiş görevleri bulunan birimde; 143 subay, astsubay, 22 sivil memur ve 300 er ve erbaşla birlikte, toplam 465 personel görev yapmaktadır. Kentteki bu birimler ve Milli Savunma Bakanlığı bünyesindeki Askerlik Şubesi Başkanlığı personeli ile birlikte, toplam 4.000 civarında asker bulunmaktadır. Birliklerde bulunan 550 civarındaki muvazzaf personel ve sivil görevli, kentte çalışan nüfusun yaklaşık % 2,3'ni oluşturmaktadır.

Kent ve çevre alanların güvenliğinin sağlanması yanında, birçok ihtiyacın karşılanması gayesiyle; kentten istifade edip katkılar sağlayan askeri birlikler, ekonomik fonksiyonların beslendiği, kaynak niteliğini sürdürmektedir.

İlde, ilçelere ve kırsal alanlara dağılmış bulunan İl Jandarma Komutanlığı Birlikleri ve Ermenistan ile olan sınır güvenliğini sağlama görevi de bulunan Tugay'ın Arpaçay, Akyaka, Digor gibi ilçelerinde konuşlu bulunan birliklerinin merkezi konumdaki Kars'a, komuta ve lojistik bağımlılığı; kentin askeri yönetim merkezi özelliğini güçlendirmektedir

belgeli konaklama tesislerinde ortalama bir gece konakladıktan sonra, diğer illere hareket etmektedirler. İlde turizm yoğunluğu, Kış mevsiminde Sarıkamış kayak merkezi etkisiyle artmaktadır. Çoğunlukla, havayolu ile gelen turistlerin tamamına yakını, Sarıkamış'ta bulunan turizm tesislerindeki bir haftalık konaklamadan sonra, ilden ayrılmaktadır.

Yerli ve yabancı birçok turistin ilgi gösterdiği il ve kentte, yerli turistlerin sayısı Türkiye genelinde meydana gelen artışla paralellik gösterirken, yerli turistler daha çok çevre illerden ve Türkiye'nin gelişmiş illerinden gelmektedir. Son yıllarda, sayıları artan yabancı uyruklu turistler ise Almanya, ABD, Fransa, Japonya gibi ülke vatandaşlarından oluşmakta, Ermenistan'dan gelen turist sayısındaki, artışta dikkat çekmektedir. 2011 yılı itibariyle, Kars ilini 145.948'i yerli ve 25.353'ü yabancı, toplam 171.301 turist ziyaret ederken, bu turistlerin 100.846'sı yerli ve 14.695'i yabancı olmak üzere toplam 115.541' i aynı zamanda Kars kentini de ziyaret etmiştir. Turizm hareketlerini ve turist sayısını kayıt altına almanın zorluğu nedeniyle Kars'a; gelen turist sayısının daha fazla olabileceği, düşünülmektedir (Şekil 3.7).

Şekil 3.7. Yıllara Göre, Kars Kentine Gelen Turist Sayıları.

(Kaynak: <http://www.ktbyatirimisletmeler.gov.tr/TR,9853/istatistikler.htm>).

Birçok turistik cazibe unsurunu barındırmasına rağmen, turizm faaliyetlerinin daha çok paket turlar kapsamında meydana gelmesi nedeniyle, turizm gelirleri, il ve kente yeteri katkıyı sağlamamaktadır. Turizm sektöründe yapılacak çalışmalar ile gelen turist sayısının ve elde edilen gelirin artırılıp, tabana yansıtılması ile turizm fonksiyonunun gelişim göstereceği düşünülmektedir.

Kars'ta, turizm faaliyetleri için önemli gerekliliklerden olan konaklama imkânları; son yıllarda yapılan otel ve tesis yatırımlarının katkısı ile mevcut talepler için yeterli düzeye ulaşmış olup kentte, Turizm Bakanlığı belgeli, çeşitli standartlara sahip 7 otel, toplam 734 yatak belediye belgeli 4 otel ise toplam 144 yatak ile gelen konuklara hizmet vermektedir (Tablo 3.22; Tablo 3.23).

Kentte turizm belgeli otellerin standartları, tatminkâr düzeyde olup, hizmet kaliteleri, artan turist sayısı ve hizmet talepleri ile paralellik gösterip gelişirken; belediye belgeli otel ve tesisler, çoğunlukla vasat kaliteye sahiptir. Kentte bulunan otellerde, toplam 201 personel istihdam edilmekte olup, gelişen turizm faaliyetleri ile konaklama tesislerinde, istihdam gelişimi görülmektedir. Kentte, özel sektör odaklı bu turizm yatırımları dışında, çeşitli kamu kuruluşlarına ait konaklama tesisleri de mevcuttur. Tesisler, 300 civarı yatağa sahiptir.

Tablo 3.22. Kars'ta Bulunan, Turizm Belgeli Oteller ve Yatak Sayıları (2012).

Tesisin Adı	Oda Sayısı	Yatak Kapasitesi
Grand Anı Otel (4 Yıldızlı)	64	136
Sim-Er Kars Otel (4 Yıldızlı)	150	304
Büyük Kale Otel (4 Yıldızlı)	32	78
Karabağ Otel (3 Yıldızlı)	50	85
Temel Otel (2 Yıldızlı)	21	45
Kar's Otel (Butik Otel)	8	20
Okan Otel (2 Yıldızlı)	31	66
Toplam	356	734

(Kaynak: Kars İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü).

Tablo 3.23. Kars'ta Bulunan, Belediye Belgeli Oteller ve Yatak Sayıları (2012).

Tesisin Adı	Oda Sayısı	Yatak Kapasitesi
Kervansaray Otel (1.Sınıf)	16	24
Kent Otel (1.Sınıf)	22	41
Nur Otel (1.Sınıf)	24	40
Polat Otel (1.Sınıf)	22	39
Toplam	84	144

(Kaynak: Kars İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü).

3.1.7.1. Kent Turizm Kaynakları

Birçok doğal ve beşeri turistik kaynağın yer aldığı Kars'ta, kentteki beşeri çekicilik oluşturan yapıları, mimari tarz olarak 1878 öncesi yapılanlar ve 1878 sonrası şeklinde ayırt etmek mümkündür (Tablo 3.24).

3.1.7.1.1. 1878 Öncesi Oluşturulan Yapılar

Kümbet Camii (Havariler Kilisesi): Kümbet Camisi, Kars Kalesi'nin güney eteğinde olup, Kale İçi Mahallesinde Kars Çayı'nın kuzey kıyısında yer almaktadır. Bagratlı Krallığı döneminde 932-937 yılları arasında Kral Abbas tarafından 12 Havari adına, Hivarium Kilisesi adıyla yaptırılmıştır. Kilise merkezi haç planlı, dört yonca yaprağını andıran, dört nişle genişleyen dik açılı bir mekâna sahiptir. Kilise, kesme bazalt taş duvarlı olup, pencere kemerleri arasında 12 Havariye ait taş kabartmalar bulunmaktadır. Kilisenin ana giriş kapısı batı yönündedir ve güney ve kuzey yönünde iki giriş kapısı daha bulunmaktadır. Kilise 1064 yılında Selçuklular tarafından camiye çevrilmiştir. 1579'da Kethüda Camisi adını almış, 1878 deki Rus işgali döneminde tekrar kiliseye çevrilmiştir. Cumhuriyet döneminde 1964 yılında, Halkevi tarafından onartılan bina, Halkevi İl Müzesi olarak açılmış ve 1978 yılına kadar da müze olarak kullanılmıştır. Bu tarihten itibaren bir müddet boş ve bakımsız kalan bina, daha sonra camiye çevrilerek Kümbet Camii adını almıştır. Halen camii olarak kullanılmaktadır.²²⁵ (Fotoğraf 3.17).

Fotoğraf 3.17. Kentin Sembollerinden Olan, Havariler Kilisesi (Kümbet Camii); M.S. 932–937 Arasında, Bagratlılar Döneminde İnşaa Edilmiştir.

²²⁵ Temel, F., *Ortaçağ Boyunca Kars ve Çevresinin Tarihi Coğrafyası*, Kafkas Üniversitesi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars, 2011, s.16,17

Kars Kalesi: M.Ö. 8. Yüzyılda bölgeye hakim olan Urartu devleti tarafından yaptırıldığı anlaşılan kale daha sonra Anadolu Selçuklu devletine bağlı Saltuklu Sultanı Melik İzzeddin'in emri ile Veziri Firuz Akay tarafından M.S. 1153 yılında, yeniden inşaa ettirilmiştir.²²⁶ 1386 yılında, Timur'un Anadolu'ya akınları sırasında yıkılan kale; 1579 yılında, Osmanlı Padişahı III. Murat'ın fermanı ile Kars'a gelen Lala Mustafa Paşa tarafından, yeniden yaptırılmıştır.²²⁷ Bu yıllardan itibaren birçok kez tahribata uğrayan kale, defalarca onarımdan geçmiştir. 1878 yılında Kars'ın Rus işgaline girmesinden sonra ciddi şekilde tahribata uğrayan orta ve dış surları sökülen kaleden geriye iç kale kalmıştır. İç Kalenin uzunluğu 250 metre genişliği ise 90 metredir. Surları, bazalt taşından yapılmış olup, yapının orijinalinde 220 burç ve kule 2080 mazgal vardır. Çevre uzunluğu 3500 metredir.²²⁸ Cumhuriyet döneminde de restorasyonlar gören iç kalede, günümüzde Celal Baba Türbesi, askeri koğuşlar, cephanelikler ve çeşitli askeri yapılar sağlam halde bulunmaktadır. Halen kale içinde bulunan bir cafe ziyaretçilere hizmet vermektedir (Fotoğraf 3.18).

Fotoğraf 3.18. Kars Kalesi, Kentin En Önemli Sembollerinden Biridir.

²²⁶ Kars Valiliği, *Kars İli Kùltür Envanteri*, İl Özel İdaresi Yayınları, Ankara 2009, s. 10.

²²⁷ Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi (1451–1590)*, 1998, s. 182.

²²⁸ Anonim, s. 4555.

Kars Tabyaları: Osmanlı İmparatorluğu'nun, 1699 tarihinde imzaladığı Karlofça Antlaşması'ndan sonra, devletin doğu sınırlarında yeni savunma sistemleri oluşturmak amacıyla, 1734 tarihinden başlayarak şehri, doğudan Ruslara ve güneyden İran'a karşı savunacak tahkimatlar (tabyalar) oluşturulmaya başlanmış ve 19. yy. sonuna kadar, bu çalışmalar devam etmiştir. 1734-1878 yılları arasında, 154 yıl boyunca, Kars şehrini düşman saldırılarından korumak amacıyla yaptırılan tabyalar, Rus saldırılarına karşı, devletin doğu sınırının korunmasını sağlamıştır.²²⁹ Bu savunma hatları, Kars şehri'nin coğrafi yapısına göre oluşturulan ve 1734-1878 yılları arasında yaptırılan 46 tabyadan oluşmaktadır. Bu tabyalardan 24' ü ya tamamen tahrip olmuş ya da sadece savunma mevzileri günümüze kadar ulaşabilmiştir. Diğer 12 tabya ise halen, askeri denetim altında bulunmaktadır. Geriye kalan 10 tabyadan, 5'i önemli ölçüde zarar görmüş; 5 tabya ise günümüze sağlam bir şekilde ulaşmıştır. Karadağ Tabya, Kerimpaşa Tabya ve Süvari Tabya isimleri ile bilinen tabyalar ise yapılacak onarım ve restorasyon çalışmalarından sonra, turizme açılabilir durumdadır²³⁰ (Fotoğraf 3.19).

Fotoğraf 3.19. Kars Kenti Çevresinde, Savunma Amacıyla Yapılan 46 Tabya Bulunmaktadır. (Foto:<http://www.karskulturturizm.gov.tr/belge/1-85730/kars-tabyalari-fotograf-galerisi.html>).

²²⁹ Kars İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, *Kars Tabyaları*, Kars 2008, s. 3.

²³⁰ Kars Valiliği, age, 2009, s. 35.

Evliya Camisi: 1579 yılında, Kars'ın imarı sırasında, Ebûl Hasan Harakani'nin mezarının bulunmasından sonra; III. Murat tarafından çıkarılan ferman üzerine, buraya bir cami ve türbe inşa edilmiştir. 1604 yılında, İran istilasında, temellerine kadar sökülen bu cami; 1617 yılında, toprak damlı olarak yeniden yapılmıştır. İkinci yıkımı, 1877–1878 Osmanlı-Rus savaşlarında meydana gelen cami, 1996 yılında yeniden yapıp, ibadete açılmıştır²³¹ (Fotoğraf 3.20).

Ebûl Hasan Harakani Türbesi: Evliya Camisi'nin bahçesinde yer alan türbe, Buhara'nın Rey Kasabası'nın Harakan köyünde doğan Caferoğlu Şeyh Ebul Hasan Harakani adlı eren'e aittir. 1021'de Sultan Alparslan'ın babası, Çağrı Bey ile birlikte başlayan ilk Selçuklu akınları sırasında, Horasan'dan Kars'a gelen eren, Yahni Dağı'ndaki çatışmaların birinde şehit olmuştur. Eren adına 1579 yılında, Kars Kalesi ile birlikte yapılan türbe; İran akınları sırasında, 1604 yılında aynı alanda bulunan Evliya Camisi ile birlikte yıkılmıştır. 1617 yılında, toprak damlı olarak yeniden yapılan cami ve türbe; 1996 yılında, Evliya Camisi ile birlikte yeniden inşaa edilmiştir.²³²

Fotoğraf 3.20. Hasani Harakani Türbesi ve Evliya Camii, Artan Bir İlgi Görmektedir.

²³¹ Anadolu Kültür Derneği Chrest Foundation, Kars Kent Konseyi, *Kars Kent Rehberi*, , A4 Ofset, İstanbul 2007, s. 47.

²³² *Kars Kent Rehberi*, 2007, s. 47.

Gazi Ahmet Muhtar Paşa Köşkü: 19. yüzyılın ilk çeyreğinde yapılmış olan konak iki katlı olup, bu dönem Osmanlı mimari tarzını yansıtan önemli sivil mimari örneklerinden birisidir. Konağın güney cephesindeki büyük balkonunun ahşap süslemesi ile iç mekânındaki ısıtmayı sağlayan peç sistemi yapının en dikkat çekici mimari özelliğini yansıtır. 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sırasında ordu komutanı Gazi Ahmet muhtar paşa tarafından bir süre karargah binası olarak kullanılan konak 2001 yılında restore edilerek güzel sanatlar galerisi olarak hizmete açılmıştır.²³³ (Fotoğraf 3.21).

Fotoğraf 3.21. Osmanlı Dönemi Eserlerinden Günümüze Kalan, Gazi Ahmet Muhtar Paşa Köşkü

Namık Kemal Evi: Taşköprü ile Mazlumağa Hamamı arasındaki kâgir konak, Namık Kemal Evi'dir. Zemin katı, 350 yıllık. Vatan Şairi Namık Kemal; 1853-1854 yıllarında Kars Mutasarrıfı olan dedesi Abdullatif Paşa ile bir buçuk yıl, bu konakta yaşamış ve ilk şiirlerini burada yazmıştır. Konağın yeniden işlevlendirilmesi için yapılan çalışmalar tamamlanmış olup, Toplum Merkezi olarak hizmet vermektedir.²³⁴

²³³ Kars Valiliği, age, 2009, s. 35.

²³⁴ *Kars Kent Rehberi*, 2007, s. 47.

Karahanoğlu Köprüsü (Taşköprü): Kars Çayı'nın üzerindeki ve İç Kale altındaki üç kemerli Taş Köprü; 1579' da, Osmanlı döneminde, Sultan III. Murat'ın emri ile Lala Mustafa Paşa tarafından, şehrin imarı sırasında yaptırılmıştır. 1715 yılında yaşanan taşkın sırasında yıkılan ve sadece ayak temelleri kalan köprü, dört sene sonra Kars eşrafından Hacı Ebubekir Karahanoğlu tarafından, yeniden yaptırılmış ve günümüze, bu şekliyle intikal etmiştir²³⁵ (Fotoğraf 3.22).

Fotoğraf 3.22. Osmanlı Mimarisi Özelliklerini Taşıyan, Taş Köprü ve Hamamlar; Tarihi Doku İçerisinde, Önemli Yere Sahiptir.

Paşa (Beylerbeyi) Sarayı: 1579 yılında III.Murad'ın, emri ile Lala Mustafa Paşa tarafından, şehrin yeniden inşaa edilmesi sırasında yaptırılmıştır. Saray, bugünkü iç kale önündedir. İki katlı olan yapı kesme bazalt taşlardan yapılmıştır. Paşa sarayı olarak ta bilinen yapı 1878 yılına kadar idare binası olarak kullanılmıştır. Bu tarihten sonra Kars'ın Rus işgaline girmesi ile kullanılmaz hale gelen yapıdan, günümüze sadece dış duvarları kalmıştır.²³⁶

²³⁵ *Kars Kent Rehberi*, 2007, s. 44.

²³⁶ Kars Valiliği, *age*, 2009, s. 26.

3.1.7.1.2. 1878-1918 Rus İşgal Dönemi Baltık Mimarisi Örnekleri

Kentte, 1878-1918 yılları arasındaki, Rus işgal döneminde, Kars Çayı'nın güneyinde uygulamaya geçirilen, yeni kent planı ile Baltık mimarisi özelliğini yansıtan sivil ve resmi nitelikte; pek çok yapı, inşa edilmiştir. Kentte, bu dönemden kalan 200'ün üzerindeki yapı, günümüzde koruma altına alınmış olup büyük turistik potansiyel oluşturmaktadırlar (Tablo 3.24).

Alexander Nevski – Rus Askeri Kilisesi (Fethiye Camisi): Ortakapı Mahallesi'nde bulunan yapı, Rus Ortodoks dini mimarisine iyi bir örnek teşkil etmektedir. 1905 Japon Harbi'nden sonra, Ruslar tarafından yapılmıştır. Kazak Kilisesi olarak da bilinen yapı, dikdörtgen plânlıdır. Üç giriş kapısı bulunur. Kapılar, duvar yüzeyinden bir metre kadar çıkıntılıdır. Çatı ile duvar bitiminde, batı cephesi üzerinde, kapının sağ ve sol tarafına gelen yanlarında; dört adet, sivri kemerli, çatı penceresi vardır. Bu sanat eserinin en dikkat çekici yanı, bugün yerinde olmayan soğan kubbeleridir. Kubbeler, 1953 yılında sökülüştür. Cumhuriyet'in ilk yıllarından 1970'li yıllara kadar, kapalı spor salonu olarak kullanılan kilisenin iç mekânı, yoğun onarımlar nedeniyle özgünlüğünü büyük ölçüde kaybetmiştir. Yapı, 1985 yılında ise iki minare eklenerek camiye çevrilmiştir²³⁷ (Fotoğraf 3.23).

Fotoğraf 3.23. Rus İşgali Döneminde Yapılan, Alexander Nevsky Kilisesi; Günümüzde, Cami Olarak Kullanılmaktadır (Foto: Yıldırım Öztürkkan Arşivi).

²³⁷ *Kars Kent Rehberi*, 2007, s. 53.

Vali Konağı (Eski): 1883 yılında yapılan konak Baltık Mimari Tarzında inşaa edilmiş olup, tek katlı ve ‘L’ planlıdır. Doğu yönündeki giriş cephe duvarı, yalancı sütun ve rölyeflerle süslüdür. 1921 Kars Antlaşması’nın imzalandığı konak, Cumhuriyetin ilanından sonra, vali konağı olarak kullanılmaya başlanmış ve 2009 yılında, restore edilmiştir.²³⁸ Yapı günümüzde tekrar vali konağı olarak kullanılmaya başlanmıştır (Fotoğraf 3.24).

Fotoğraf 3.24. Baltık Mimari Tarzında Yapılan, Vali Konağı; Restore Edilerek Kullanıma Sunulmuştur. (Foto: Yıldırım Öztürkkan Arşivi).

Fotoğraf 3.25. Rus İşgal Döneminde İnşâ Edilen Resmi Yapılar; Kente, Kültürel Kimlik Kazandırırken, Günümüzde Değişik Amaçlarla Kullanılmaktadır. (Eski Hekimevi)

²³⁸ Kars Valiliği, age, 2009, s. 83.

Tablo 3.24. Kars Kentinde Bulunan, Turistik Değer Taşıyan, Mimari Eserler.

Osmanlı Dönemi Mimari Eserleri	Rus Baltık Mimari Eserleri
Beylerbeyi Sarayı	Küçük Köprü (Demir Köprü)
Gazi Ahmet Muhtar Paşa Konağı	Paşa Konağı
Kars Kalesi Celal Baba Türbesi	Belediye Binası
Ebul Hasan Harakani Camii ve Türbesi	Defterdarlık Binası
Havariler Kilisesi (Kümbet Camii)	Gazi Kars İlköğretim Okulu
Yusuf Paşa Camii	Çocuk Kütüphane Binası
Laçınbey Camii	Konservatuar Binası
Ulu Camii	Fevzi Paşa İlköğretim Okulu
Büyük Abdi Ağa Camii	Vali Konağı
Hacı Seyfi Camii	Ticaret Odası Binası
Beşik Camisi (Kabun-Kab Kilisesi)	İsmet Pasa İlkokulu
Vaizoğlu Camii	Beden Terbiyesi Binası
Aliğa Camii	Eski Adliye Binası
Topçuoğlu Hamamı	Ordu Evi (Serka Binası)
İlbeyoğlu Hamamı	Emniyet Müdürlüğü Binası
Mazlumağa Hamamı	Anadolu Lisesi
Cuma Hamamı	Gümrük Binası
Taş Köprü	Fethiye Camii (Aleksandr Nevski Rus Askeri Kilisesi)
Tabyalar	

Kentte, turistik çekicilik oluşturan birçok beşeri unsur içinde en önemli yeri, mimari eserler almaktadır. Buna rağmen; yerel kültüre özgü Âşıklık geleneği gibi somut olmayan kültür unsurları ile meşhur Kars balı, kaşar peyniri, sadece Kars'ta yapılan gravyer peyniri ve kentle özdeşleşen kaz yemekleri ile oluşan Gastroturizm potansiyeli de turistik çekim oluşturan diğer unsurları oluşturmaktadır.

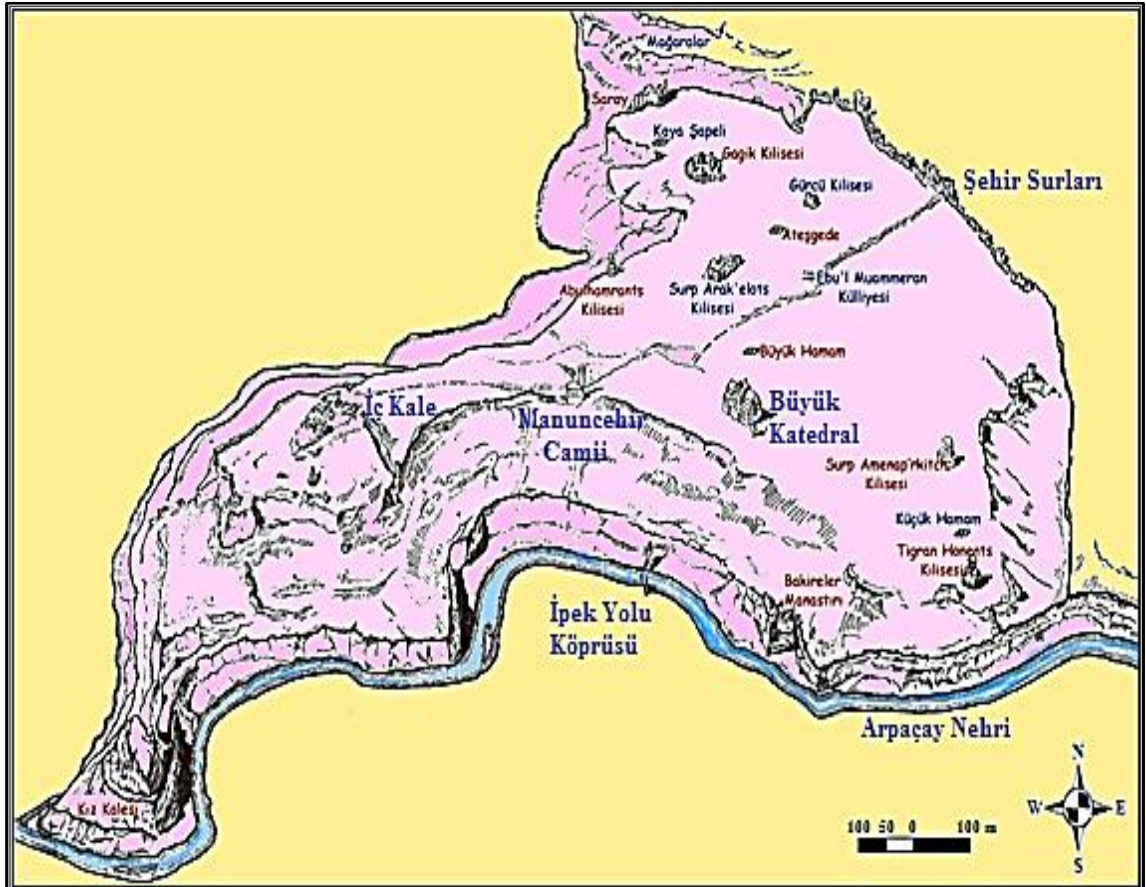
3.1.7.2. Kent Sınırları Dışındaki Turizm Kaynakları

Tarihi çok eski çağlara dayanan ve bu tarihi boyunca, sürekli sınır alanlarında bulunan Kars ve çevresinde; bu nedenle, birçok medeniyetin izlerini taşıyan somut ve soyut kültürel varlık dikkat çekmektedir. Kent yerleşim alanı içinde bulunan ve turizme katkı sağlayabilecek, oldukça fazla turistik varlığın haricinde, kent dışındaki yakın alanlarda da birçok turizm varlığı bulunmaktadır. Önemli turistik potansiyel taşımalarına rağmen, kent ve il turizminde yeteri kadar değerlendirilemeyen bu unsurlar kısıtlı da olsa kent turizmine katkı sağlamaktadır.

Ani Ören Yeri: Kars kentine 42 km uzaklıktaki Ocaklı Köyü sınırları içerisinde yer alan, Ani Ören Yeri; Türkiye-Ermenistan sınırını ayıran Arpaçay Nehrinin batı yakasında, Türkiye sınırları içerisinde, volkanik tüfler üzerinde kurulmuş bir Orta Çağ şehridir (Harita 3.6). Ören Yeri'nin en eski tarihi, M.Ö. 5000 yıllarına kadar uzanmaktadır. Tarih öncesi dönemde, ören yerindeki yerleşim; Bostanlar Deresi olarak bilinen, vadideki volkanik kökenli mağaralardan oluşmuştur. Bugünkü ören yerini oluşturan İç Kale, M.S. 4. yy.'da, Kars şehrine ismini veren Karsaklılar tarafından yaptırılmıştır. Ören yerinin dış cephe surları; Bagratlı Kralı Aşot tarafından M.S. 964 yılında yaptırılmaya başlanmış; daha sonra Kral III. Sembat, 978 yılında 2. takviye sur sistemini yaptırmıştır. 1064 yılında Selçuklu Sultanı Alparslan'ın Ani'yi fethetmesinden sonra, Anı Beyi olan Ebul Menucehr tarafından, 1064 – 1072 yılları arasında 3. sur sistemini yaptırmıştır. Kale surları deve yünü ve siyah renkli tuf taşından, yer yer iki ve üç sıra halinde, Horasan Harcı ile yapılmıştır. Kurulduğu arazi üzerine uyumu sağlamak amacıyla, üçgenimsi bir şekilde inşa edilen surların yedi giriş kapısı mevcut olup bu kapıların en önemlileri: Aslanlı Kapı, Kars Kapısı ve Sarnıçlı kapılarıdır. Şehrin surlarını; uzun kuşatmalara dayanıklı hale getirmek için, surlar arasına yapılan destekleme kuleleri, aynı zamanda erzak ve tahıl deposu olarak kullanılmıştır. Arazinin eğimine göre, yüksekliği yer yer 5 metre'ye kadar ulaşan surların dış cephelerinde: Haç motifleri, aslan ve yılan kabartmalı rölyefler, çini süslemeler mevcuttur. Ören yerinin ana giriş kapısı olan aslanlı kapı, iki büyük giriş kapısından oluşmaktadır. Aslanlı kapının bulunduğu surların doğu yanındaki burç üzerinde, Selçuklu sultanı Alparslan'ın şehri 1064 yılında fethetmesini belgeleyen dört satırlık, Kûfi İslami Kitabe mevcuttur.²³⁹ Kentte toplam, dört buçuk kilometre uzunluğundaki surlar içinde kalan

²³⁹ Kars Valiliği, Turizm Alanları, *Ani Ören Yeri*, Erişim Tarihi: 01.09.2012, www.kars.gov.tr.

düzlüğün tamamı, iskân edilmiştir. Kentte, mahalleler, kuzeye doğru uzanmaktadır. Konut alanları dışında; dükkân, han, ambar, hamam, küçük kilise, bezirhane, çömlekçilik, demircilik vb. gibi küçük üretimlerin yapıldığı, imalathaneler bulunmaktadır. Plansız geliştiği tespit edilen Ani de ana yollar, dış surlardaki üç kapıdan başlamakta ve güney yönünde, İç Kale'ye kadar gitmektedir. Camiler, kiliseler, saraylar, kervansaray ve hamamlar gibi anıtsal yapılarla (Tablo 3.25); mimari bütünlüğe ulaşan kent, 15. yüzyıl sonuna kadar ticari önemini korumuştur. Bu zaman içinde, farklı uygarlıkların ve kültürlerin etkisinde kalan, günümüzde, birinci derece arkeolojik sit alanı olan Ani de tescilli, 21 taşınmaz kültür varlığı bulunmaktadır. Bu anıtsal yapıların dışında, yıkılarak bir kısmı toprak altında kalmış, birçok sivil mimarlık örneği de mevcuttur. Ani'deki yapılar: Sasani, Arap, Ermeni, Selçuklu ve Gürcü uygarlıklarının mimari izlerini taşımaktadır. Birçok medeniyete beşiklik etmiş olan Ani, dünya uygarlıklarının ortak kültür mirasıdır.²⁴⁰

Harita 3.6. Ani Ören Yeri Haritası (Değiştirilerek). (Kaynak: <http://www.ani.gov.tr/yapilar.asp>).

²⁴⁰ *Kars Kent Rehberi*, 2007, s. 55, 56.

Tablo 3.25. Ani Kenti'nde; Turistik Cazibe Oluşturan, Çeşitli Tarihi Eserler.

Eser Adı	Eser Adı
Surlar, Aslanlı Kapı ve Diğer Kapılar	Selçuklu Sarayı
Mağaralar	Selçuklu Kervansarayı
Büyük Katedral (Fethiye Camii)	Büyük Hamam, Küçük Hamam
Gagik Kilisesi	Menucehr Camii
Havariler Kilisesi	Ebu'l Muammeran Camii
Tigran Honents (Resimli) Kilise	Genç Kızlar Kilisesi
Abughamrents - Aziz Krikor (Polatoğlu) Kilisesi	Bakireler Manastırı
Aziz Prkich Kilisesi	Ateşgede
İpek Yolu Köprüsü	İç Kale

Fotoğraf 3.26. Birçok Medeniyete Ev Sahipliği Yapan, Ani Kenti; Önemli Kültürel Birikime Sahiptir. (Kaynak: <http://www.kars.bel.tr/?PhotoGalleryId=4>)**Fotoğraf 3.27.** Ani Kenti'nde Bulunan Yapılar, Büyük Oranda Tahrip Olmuştur. (Kaynak: <http://www.kars.gov.tr>)

Sarıkamış Kış Turizm Merkezi: Kış sporları ve Kış turizmi bakımından, Türkiye'nin 1. derece öncelikli 5 merkezinden biri olan, Kars-Sarıkamış Cıbiltepe Kayak Merkezi; etrafı Sarıçam Ormanları ile kaplı, 2100-2600 metre yüksekliğindeki Cıbiltepe üzerinde yer almaktadır (Fotoğraf 3.28). Kars'a 54 km, Erzurum'a 153 km uzaklıktaki kayak merkezi; Kars Havaalanına, 40 dakika mesafededir. Cıbiltepe Kayak Merkezi, yaklaşık "5.000 kayakçı / gün" büyüklüğünde bir kapasite sunmaktadır. Cıbiltepe Kayak Alanında, 3 adet telesiyej tesisi hizmete açılmıştır. 2012 yılı itibariyle, toplam 481 yatak kapasiteli 4 tesisin bulunduğu, Cıbiltepe Kayak Merkezi'nde; normal Kış koşullarında, yılda ortalama 4 ay; 8 ile 120 cm kalınlığında karla kaplıdır. En uygun kayak mevsimi, 10 Aralık – 10 Nisan tarihleri arasındadır. Sarıkamış'ın Kış turizmi yanında, piknik ve mesire yeri alanı bakımından da zengin bir yöre olması, Kış mevsimindeki ilginin, Yaz mevsiminde de devam etmesini sağlamaktadır.²⁴¹ Sarıkamış'ta bulunan Katerina Köşkü ve Keklik Şelalesi gibi unsurların, oluşturduğu çekiciliğin turizm faaliyetlerini destekleyeceği düşünülmektedir.

Fotoğraf 3.28. Sarıkamış Kayak Merkezi, Kristal Kar Özelliği ve Sarıçam Ormanları İle Önemli Turistik Cazibe Oluşturmaktadır.

²⁴¹ <http://www.karskulturturizm.gov.tr/belge/1-33831/kis-turizmi-ve-kis-sporlari.html>

Çıldır Gölü: Göl, ilin kuzeydoğusunda yer alır. Kuzey kısmı, Ardahan ili sınırlarında bulunan gölün; güney kesimleri, Kars ilinin toprakları içerisinde. Deniz seviyesinden, 1957 m yükseklikte bulunan ve 120 km²'lik yüzölçümü ile Van Gölü'nden sonra, Doğu Anadolu'nun en büyük ikinci gölü olan Çıldır Gölü'nün suları, tatlıdır. En derin yeri, 22 m'yi bulur. Çevresinde yaban kuşları barınan gölde, sazan ve alabalık bulunur. Gölün fazla suları, Cala Deresi'yle Kars Çayı'na karışır. Kış aylarında, tamamen donan göl civarında, turizm faaliyetleri canlanma göstermektedir²⁴² (Fotoğraf 3.29; Fotoğraf 3.30). Bu gölün haricinde, Kars çevresinde: Denizgölü, Kuyucuk Gölü gibi turizme hizmet edecek diğer göller de mevcuttur.

Fotoğraf 3.29. Kars Turizmine, Önemli Kaynak Oluşturan Çıldır Gölü.
(Foto: <http://www.karskulturturizm.gov.tr>)

Fotoğraf 3.30. Çıldır Gölü'ndeki Akçakale Adası'nda, Yapılan Göl Festivalleri; Büyük İlgi Görmektedir.
(Foto:<http://www.loadtr.com>)

²⁴² Çevre Orman İl Müdürlüğü, *Çevre Durum Raporu*, Kars 2009, s. 39.

Kuyucuk Gölü: Kars'ın, en önemli sulak alanlarından biri olup Uluslararası Önemli Doğa Alanı (Key Biodiversity Area) ve Yaban Hayatı Geliştirme Sahası statüsüne sahiptir. 219 hektarlık bir alanı kaplayan Kuyucuk Gölü, Kars kent merkezinin yaklaşık 30 km kuzeydoğusunda, Akyaka ilçe merkezinin yaklaşık 15 km batısında, denizden 1.627 m yükseklikte yer almaktadır. Kuyucuk Köyü, göle yaklaşık 1 km uzaklıktadır. Kars-Akyaka Platosu'nda yer alan göl, kaynak suyuyla beslenmekte olup, en derin noktası, 13 metredir. Yer yer, küçük *Phragmites* ve *Juncus* saz öbekleri olsa da göl kıyısında, bitki örtüsü; fakirdir ve göl kıyısı ve çevresinde, koyun ve inek otlatılmaktadır. Ağaçsız bozkırla çevrelenmiş olan gölün etrafında, tahıl ve yem bitkileri yetiştirilmekte ve hayvancılık yapılmaktadır. Göl, en büyük doğa turizm potansiyeline sahip olan zengin kuş toplulukları, özellikle de bayrak tür niteliğini taşıyan Angıt (*Tadorna ferruginea*) ördekleri açısından, çok önemlidir. Kuyucuk Gölü; kuşlar açısından, Kars ilindeki en önemli alandır ve Türkiye'nin, nesli tehlike altında (Endangered) kuş türü olan Dikkuyruk (*Oxyura leucocephala*) Ördeği'nin ve Sibirya Kazı'nın (*Branta ruficollis*) yanı sıra; en az 207 türden, on binlerce kuşu barındırmaktadır. Bu türlerin 136'sı; ilk kez 2004-2007 yılları arasında, göldeki Kars-Iğdır Doğal Zenginlik Projesi kapsamında belirlenmiştir. Bir gün içinde, dünya Angıt (*Tadorna ferruginea*) nüfusunun yaklaşık %12'si (20,000 üzeri kuş); 2004 Eylül ayında, proje ekibi tarafından, göl üzerinde gözlenmiştir²⁴³ (Fotoğraf 3.31)

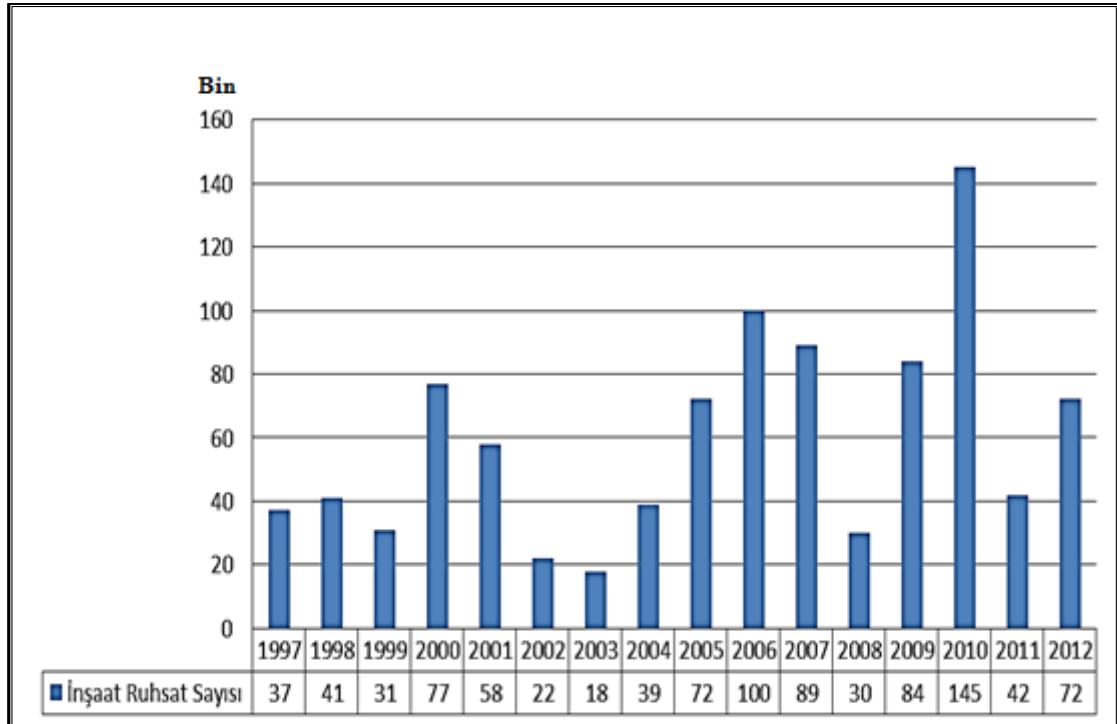

Fotoğraf 3.31. Kuyucuk Gölü; Dünyanın, En Önemli Kuş Yaşam Alanları Arasındadır. (Foto:<http://www.yaylalife.com/link/kars-golleri.html>)

²⁴³ <http://www.kuyucuk.org/index.php/kuyucuk-goelue>, erişim: 01.09.2012.

3.1.8. İnşaat Sektörü

Kentlerin gelişimlerini ortaya koyan önemli göstergelerden biri de inşaat sektöründeki hareketlilikle ilgilidir. Kars kentinde, son yıllarda artan kamu yatırımları ve düşük nitelikli yapı stokunun, yükselen gelir seviyesi ve talep nedeniyle; yenilenme ihtiyacı sonucu, inşaat faaliyetlerinde belli bir canlılık görülmektedir (Şekil 3.8). Buna rağmen, Türkiye ve kentteki ekonomik ve siyasi gelişime paralel olarak inşaat faaliyetlerinde de, istikrarlı bir gelişim söz konusu değildir.²⁴⁴ Bu nedenle, kentte henüz tam bir fonksiyon özelliği kazanmamış inşaat sektörünün, önümüzdeki dönemde hayata geçirilecek kentsel dönüşüm ve yeniden yapılanma politikaları sonucunda, ivme kazanacağı düşünülmektedir.

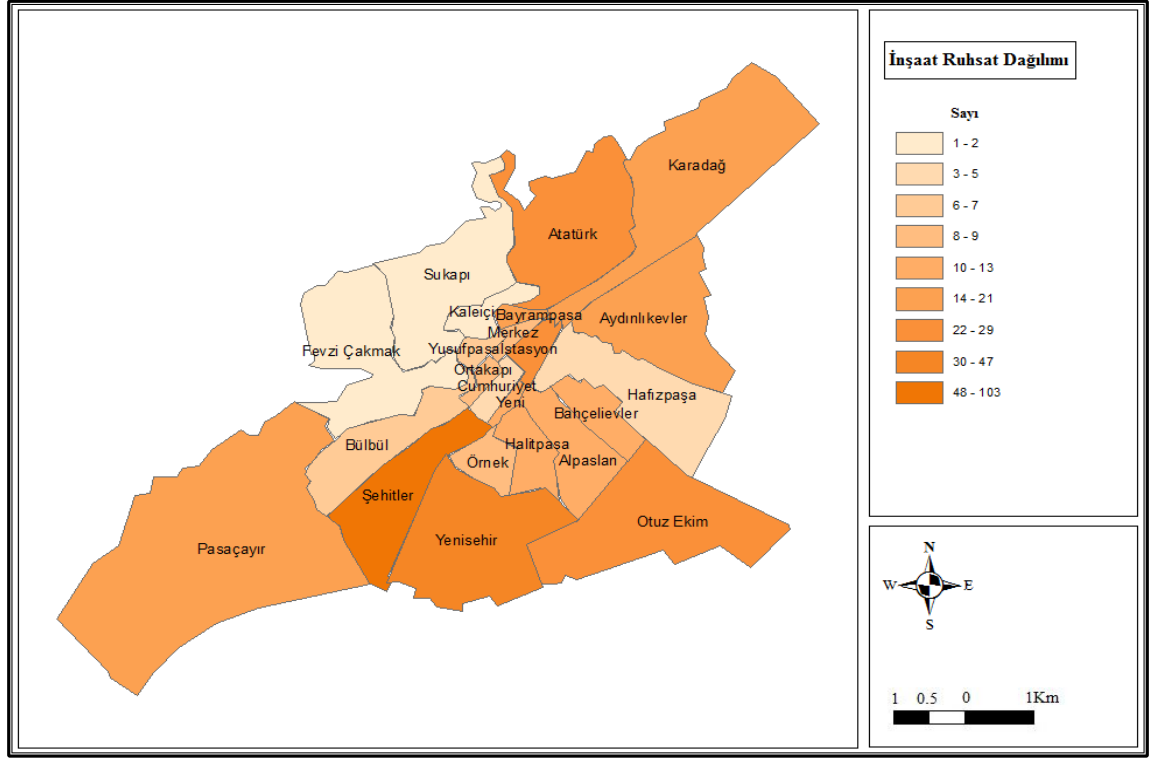

Şekil 3.8. Kars Belediyesi Tarafından Verilen, İnşaat Ruhsatlarının Yıllara Göre Dağılımı.

Kentte homojen bir dağılım göstermeyen inşaa faaliyetleri; kentin merkezini oluşturan mahallerde: Arsa arzında sınırlılık, arsa ve emlak fiyatlarının yüksek değerleri, mevcut tarihi koruma planı gibi faktörlerin etkisi ile kısıtlı durumdadır. Kenti güney yönünde, çevre mahallelerine gidildikçe artan arsa arzı, düşük arsa değerleri ve kooperatifleşme gibi faktörler sonucu, inşaat faaliyetleri de artış göstermektedir (Harita 3.7). Ağır iklim koşulları nedeniyle, ancak, Nisan-Ekim ayları arasını kapsayan

²⁴⁴ Kentte inşaatlar için verilen ruhsatlar birden çok yapıyı kapsayabilmektedir.

5-6 aylık kısıtlı dönemde sürdürülen inşaa faaliyetleri, Ağır kış koşulları nedeniyle çoğu zaman tamamlanamakta olup, yapımına başlanan inşaatlar, ancak çok yıllık çalışmalar ile tamamlanmaktadır. Bu durumunda etkisiyle, bu dönemde mukavemet kaybına uğrayan yapılar; kentte betonarme görüntü kirliliği ile olumsuz kent imajının oluşumuna da neden olmaktadır.

Harita 3.7. Kars Kentinin, Mahallere Göre İnşaat Ruhsat Sayısı Dağılımı (2012).

Kentte, inşaat faaliyetlerinde esas istihdam gurubunu oluşturan inşaat ustası ve işçiler dışında; inşaat malzemeleri üretimi, ticareti, mühendislik, mimarlık gibi tüm ilgili sektörlerde istihdam edilen 3.261 çalışan, kent istihdamının % 13,8'ini oluşturmaktadır. Bu alanlarda hizmet veren işyerleri, dağınık bir görüntü arz etmekte olmasına rağmen; çoğunlukla, kent merkezini oluşturan mahallerde de konuşlanmışlardır. Kentte, bu sektörde çalışanlardan büyük kısmı; Kars ve yakın çevresinde ikamet edenlerden oluşmaktadır. Bu grup dışında kalan çalışanların bir kısmı, kentte iş alan müteahhit şirketlerce; değişik illerden getirilen işçilerden ve geriye kalan bir kısım çalışan ise Nahçıvan'dan gelip düşük ücretlerle çalışan kaçak işçilerden oluşmaktadır. Mevcut iş imkânlarının azlığı ve ilde meydana gelen göçler sonucu, kent inşaat sektöründe vasıf gerektiren fayans, sıhhi tesisat vb. işler için yeterli sayıda çalışan olmayıp, bu işlerde ortaya çıkan vasıflı işçi açığı, genellikle diğer illerden karşılanmaktadır.

Kentteki inşaat faaliyetlerine katkı sağlayan diğer bir alan ise inşaat malzemeleri ve hazır beton üretimidir. Çevrede bulunan Perlit ve Pomza yataklarındaki hammadde kaynaklarının kullanımı ile briket gibi yapı malzemeleri üreten 2 kuruluş faaliyet gösterirken; kentte, yapı kalitesi ve üretim hızı açısından önemli değişime sebep olan 3 adet beton üretim santrali (Şantiyesi) de hizmet vermektedir (Fotoğraf 3.32). Yoğunlukla, kentin güneyindeki Yolaçan köyü civarındaki, Kars Çayı çökel ve alüvyonlarının hammadde olarak kullanıldığı Beton santrallerinin üretim faaliyetleri sonucu, verimli alüvyal araziler, ciddi tahribata uğramaktadır. Beton santralleri; konuştul buldukları Organize Sanayi Sitesi ve çevre yolu civarında, önemli çevre kirliliğine de neden olmaktadır. Bu kuruluşların ürettiği beton gibi malzemelerin Kent'e sevkinde kullanılan araçlar, gerek altyapı sistemlerinin tahribine gerek trafikte bir dizi olumsuzluğa ve gerekse çevre kirliliğine sebep olmaktadır.

Fotoğraf 3.32. Kent Çevresindeki; Hazır Beton Üretim Tesisleri, Çevre Kirliliğine Neden Olmaktadır.

Kentte yapılan inşaatların dikkate değer bir kısmı, sürekli afet riskleri ve kanuni yaptırımların varlığına rağmen; çeşitli nedenlerden dolayı, proje ve yapı denetiminden geçmeden inşâ edilmektedir. Bu durum sonucu, kentteki inşaatların belirli kısmı kaçak olup bu inşaatlar sonucu oluşan yapılar, ciddi riskler barındırmaktadır. Türkiye genelinde gündeme gelen yapı denetim ve kentsel dönüşüm uygulamaları sonucunda, bu yapıların yeniden inşâ edilme ihtimali, kentte önemli mali kayıpların yolunu açmaktadır.

3.2. SANAYİ FONKSİYONU

Kars kentindeki ekonomik fonksiyonlardan biri de sanayii faaliyetleri sonucunda meydana gelmektedir. Sanayii kuruluşlarının varlığı ve gelişimi bakımından önemli olan hammadde kaynaklarının azlığı, pazar alanlarına uzaklık, sermaye birikimi gibi koşulların eksikliği nedeniyle; fazla gelişim gösteremeyen kent ve civarındaki sanayi faaliyetleri, Dünya ve Türkiye'nin diğer karasal alanlarında olduğu gibi hayvancılık, bitki tarımı ve toprak (İnşaat) sektörlerine dayalı gelişim göstermiştir.

Sanayii faaliyetleri, tarihsel gelişim sürecinde de ana tanımlamaya ve mevcut koşullara uygun, kısır bir gelişim göstermiştir. Kars'ta, Osmanlı Döneminde de halı dokuma tezgâhları ile birkaç deri ve sabun imalathanesi dışında herhangi bir sanayi üretimi yoktu.²⁴⁵ 19.yy'da, Osmanlı idaresindeki kentte, 1871 ve 1875 Erzurum Vilayet Salnameleri 'ne göre kuyumculuk, demircilik, bakırcılık, saraçlık ve kavaflik (ayakkabı çarık üretimi) gibi zorunlu ihtiyaçları karşılayacak basit üretim faaliyetleri yapılmaktaydı.²⁴⁶⁻²⁴⁷ Yörede; gümüş ve bakırdan süs eşyaları, sigara ağızlıkları, nargile başlıkları, mangal ve soba yapımı, ileri düzeydeydi. Esnaf; günlük yaşamda, bölgede kullanılan araba ve çift gibi tarım ve taşımacılığa yönelik alet ve araçların yapımını ve tamiratını yapmaktaydı. Bunların dışında, çulhacılık yaygın olup üretilen çulhadan, o dönemde çok gözde olan şallar yapılmaktaydı.²⁴⁸⁻²⁴⁹

Kars'ın Rus işgaline girdiği 1878 yılından itibaren, yöre tarımında meydana gelen üretim artışı ve kentteki garnizon üslenmesiyle inşaatların artması; pazara yönelik üretim faaliyetlerinde, gelişime neden olmuştur. Bu gelişime rağmen, Kars yöresinde; daha çok, ev ve küçük işyerlerinde yapılan üretim hâkimdir. Kent civarında ise ayçiçeği ekimi sonucunda, bitkisel yağ üreten imalathaneler ile tütün ekimi sonucunda oluşan birkaç sigara imalathanesi, yerel ihtiyaçları karşılayabilecek ancak, Kafkasya'da bulunan kentlerin üretimiyle karşılaştırılmayacak kadar, düşük üretime sahiptir.²⁵⁰ Bu dönemde, 1890 yılında, Kars'ta: İki bira, bir sabun, iki boya, iki kerpiç, üç çömlek, iki kireç, bir maden suyu imalathanesi ve un üreten, beş su değirmeni vardı.²⁵¹ 1898 yılı,

²⁴⁵ Badem, s. 187.

²⁴⁶ Kızılkaya, s. 135.

²⁴⁷ Anonim, s. 4497.

²⁴⁸ Kızılkaya, s. 135.

²⁴⁹ Anonim, s. 4497.

²⁵⁰ İlber Ortaylı, "Çarlık Rusyası Yönetiminde Kars", *Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim*, Turhan Kitabevi, Ankara 2004, s. 406, s. 407.

²⁵¹ Badem, s. 189.

Rus Üretim Sayımı sonuçlarına göre; kent ve çevresinde, vergi ödeyen ve üretim yapan imalathaneler; hayli artmıştır (Tablo 3.26).²⁵² Kentte, bu imalathaneler dışında; 1902 yılında, bakır döküm ve bakır mutfak eşyaları üreten birer işyeri daha açılmıştır.²⁵³

Tablo 3.26. Rus İşgal Döneminde, Kars'ta Üretim Yapan İşyerleri ve İşçi Sayıları

İmalat Birimi	Adet	İşçi sayısı
Yağ İmalathanesi	5	12
Bitkisel Yağ İmalathanesi	27	49
Peynir İmalathanesi	1	4
Değirmen	679	786
Deri İmalathanesi	4	8
Pamuklu Dokumahanesi	7	7
Şarap İmalathanesi	3	6
Bira İmalathanesi	1	3
Kireç Ocağı	5	12
Kerpiç Tuğla İmalathanesi	13	34
Briket İmalathanesi	5	10
Maden Suyu İmalathanesi	3	7
Boyahane	4	8
Toplam	757	946

(Kaynak: Ortaylı, İ., “Çarlık Rusyası Yönetiminde Kars”, *İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi*, İstanbul 1978, Sayı: 19).

Cumhuriyetin ilk yıllarında, hayvancılığa ve bitki tarımına dayanan kısıtlı hammadde kaynakları ve ülke geneline entegre olmamış ulaşım sistemi nedeniyle; Kars'ta yapılan üretim faaliyetleri, geleneksel ve zorunlu ihtiyaçların teminine yönelik yapısını sürdürmüştür. 1927 yılı, Sanayi Sayımı sonuçlarına göre; kentte ve civarında, hayvancılık ve tarıma dayalı üretim faaliyetlerini sürdüren 200 civarında küçük işyerinin varlığı, bu tespiti doğrular niteliktedir.²⁵⁴ Bu dönemde, sanayi gelişimi ve üretim faaliyetleri çok ağır olan Kars'ta, 1932 yılında, Karanlı bir müteşebbis tarafından açılan 20 ton/gün kapasiteli bir un fabrikası;²⁵⁵⁻²⁵⁶ Kayabaşı mevkiinde, Kars Çayı kıyısında kurulmuştur. 1934 yılında, Süt Limited Şirketi tarafından; makinaları, Almanya'dan getirtilip, yıllık 1.000 ton süt işleyerek, 90 ton süt tozu üretecek olan Süt

²⁵² Ortaylı, Ankara 2004, s. 406; Verilen tabloda; değirmen, madensuyu, kerpiç, tuğla, briket imalathaneleri ve kireç ocaklarının tamamına yakınının hammadde kaynaklarının kentte bulunmaması nedeniyle, kırsal alanlardaki üretimi temsil ettiği düşünülmektedir.

²⁵³ Shirokorad Alexander, B “Kafkas Tuzağı” Moskova 2009 s.15

²⁵⁴ TÜİK, 1927 Yılı Sanayi Sayımı.

²⁵⁵ M, Tarhan Toker, *Kars (Coğrafya, Tarih, Ekonomi)*, Kars 1939, s. 68.

²⁵⁶ Ural, “Atatürk Döneminde Kars'ın Sosyal, Kültürel Ekonomik Durumu”, s.140

Tozu Fabrikası²⁵⁷ ise İstasyon Mahallesi'nde kurulmuştur. Mayıs-Temmuz ayları arasında, 3 ay üretim yapan tesis;²⁵⁸ bu nedenle ekonomiye, fazla katkı sağlayamamıştır. 1941 yılına gelindiğinde, üretim yapacak tesis sayısı ve üretim niteliği değişmeyen il ve kentte; bir un fabrikası, bir süt tozu fabrikası, bir matbaa ile belediyenin elektrik santrali, Teşvik-i Sanayii'den yararlanan işletmeler arasındaydı. Kars İmalat Sanayii'nin tekdüze ve durağan yapısı, 1950 ve 1960'larda da pek değişmemiştir. 1964 Sanayii Sayımı sonuçlarına göre; ilde, 10 ve daha fazla işçi çalıştıran işletme sayısı, sadece 3'tü. Bu kuruluşlardan 2'si, Kars merkezinde konuşlu: Un ve Süt Tozu fabrikaları; biri ise Iğdır'da bulunan Dokuma Fabrikasıydı. Kars sanayii, 1960'ların sonlarında başlayan ve 1970'lerde süren yatırımlarla, görece bir gelişme göstermişti. Daha çok, kamu kuruluşlarınca gerçekleştirilen yatırımlarla; 1960'ların başlarında, sayıları 2 olan kentteki büyük işletme sayısı, 6'ya çıkmıştır. Bu dönemde, Kars'ta kurulan ilk kamu sanayii tesisi; Kars Süt Fabrikasıdır. 1967'de üretime geçen tesis; 1980 yılında, 156 işçi istihdam ederek 21.000 ton/yıl çiğ süt işleyebilecek kapasitedeydi.²⁵⁹ Özelleştirme kapsamında, 1986 yılında işletme hakkını 9 yıllığına devralan özel sektör; kuruluşun, kira bedellerini ödememesi üzerine,²⁶⁰ tesis, 1993 yılında Yüksek planlama Kurulu kararıyla, bedelsiz olarak Kars İl Özel İdaresi'ne devredilmiştir. Atıl durumda kalan tesis binaları, halen kız öğrenci yurdu olarak kullanılmaktadır (Fotoğraf 3.33).

Fotoğraf 3.33. Karsta Kurulan İlk Sanayii Tesislerinden Olan Kars Süt Fabrikası Atıl Durumda Bulunmakta Olup, Binaları Öğrenci Yurdu Olarak Değerlendirilmektedir.

²⁵⁷ Ural, "Atatürk Döneminde Kars'ın Sosyal, Kültürel Ekonomik durumu", s. 140.

²⁵⁸ *Kars İl Yıllığı*, Ankara, 1967, s. 162.

²⁵⁹ Anonim, s. 4521.

²⁶⁰ Özelleştirme Kapsamına Alınan Yarım Kalmış Tesisler ve Mevcut Durum, Erişim Tarihi: 01.09.2012: http://www.oib.gov.tr/program/uygulamalar/1985-2003_22_yarim.htm

3.2.1. Modern Sanayii Faaliyetleri

Kentte, halen faaliyette bulunan en büyük sanayi kuruluşu, Kars Entegre Çimento Fabrikası'dır. Merkez Bozkale Köyü mevkiinde, 1969 yılında temeli atılarak 1976'da işletmeye açılan tesis; özelleştirme sürecinde, 1996 yılında, daha sonradan İtalyan sermayesi yönetimine geçen Çimentaş kuruluşuna devredilmiştir. Toplam; 330.000 ton klinker, 1.682.692 ton çimento üretim kapasitesine sahip tesiste; 2011 yılında, 304.795 ton klinker ve 463.010 ton çimento üretimi yapılmıştır. Fabrikada; 3 mühendis, 87 işçi, 64 büro çalışanı olmak üzere; toplam 154 personel çalışmaktadır. Kuruluş, başta çevre il ve ilçelerin ihtiyaçlarını karşılarken yurt dışına da yıllık 1 milyon dolar civarında, ihracat gerçekleştirmektedir.²⁶¹

Kars'ta kurulan diğer bir kamu kuruluşu, Et Kombinasıdır. 1972 yılında inşaatına başlanıp, 1974 yılında Et ve Balık Kurumu'na bağlı olarak faaliyete geçen kuruluş; yıllık 300.000 büyükbaş, 180.000 küçükbaş hayvan kesim kapasitesine sahipti.²⁶² Yöre hayvancılığına önemli katkı sağlayacak bir kuruluş durumundayken; 1995 yılında, özelleştirme kapsamında bir özel sektör kuruluşuna devredildikten bir süre sonra, faaliyetlerine son verilmiştir (Fotoğraf 3.34).

Fotoğraf 3.34. Kent ve Çevresindeki Önemli Sanayii Tesislerinden Olan Et Kombinası Günümüzde Atıl Durumda Olup, Arazisi Konut Yapımında Değerlendirilmektedir,

²⁶¹ Kars Valiliği Briefing Raporu, Kars 2011, s. 20.

²⁶² Anonim, s. 4521.

Kars kentinde, faaliyete geçen sanayi kuruluşlarından biri de Kars Yem Fabrikası'dır. Yöre hayvancılığına katkı sağlamak gayesiyle; 1980 yılında, 342 ortakla kurulmuştur. Tesis, bünyesinde 21 personel istihdamıyla; 8 saatte, 125 ton üretim yem kapasitesine sahipken; işletme ve karlılık sorunları sonucunda alınan tasfiye kararı ile 2007 yılında, İl Özel İdaresi tarafından devralınmıştır. Daha sonra; 2009 yılında, bir özel sektör kuruluşuna devredilmiş olup, halen faaliyet göstermemektedir.²⁶³

Kentte bulunan büyük ölçekli tesislerden Kars Şeker Fabrikası, 1993 yılında kurulmuştur. Kentin 6 km dışında, Yenişehir Mahallesi çevre yolu kenarında kurulu bulunan fabrika; 26.000 ton kristal şeker, 9.000 ton melas, 70.000 ton yaş küspe üretim kapasitesine sahiptir. Tesiste, 2011 yılı kampanya döneminde; 7.534 ton kristal şeker, 1.983 ton melas ve 20.307 ton yaş küspe üretilmiş olup; tesisin kapasite kullanım oranı, oldukça düşük düzeyde gerçekleşmiştir. Bünyesinde: 200 daimi işçi, 88 kampanya dönemi geçici işçisi, 32 idari ve büro personeli olmak üzere; toplam 320 işçi bulunduran kuruluş, özelleştirme kapsamında bulunmaktadır.²⁶⁴

Kentte sanayi sitesi dışında faaliyette bulunan en önemli kuruluşlardan biri de Ofis Yem Sanayi ve Ticaret A.Ş.dir. Diğor yolu kavşağında, hammadde temini ve ulaşım bakımından elverişli konumda kurulu bulunan ve karma yem üretimi yapan tesiste; yıllık yem üretim kapasitesi ve fiili üretim, 19.000 ton/yıldır. Tesis bünyesinde, 20 civarında personel istihdam edilmektedir²⁶⁵

Kentte adı geçen büyük sanayii kuruluşları dışındaki; sanayii faaliyetleri daha çok, küçük ve orta boyutlu sanayi kuruluşları tarafından sürdürülmektedir. Bu sanayii kuruluşlarının bir kısmı; kentin güneydoğu çıkışında, Paşaçayırı Mahallesi ve Kümbetli köyü arasında bulunan Organize Sanayii Bölgesi'nde toplanmıştır. Kuruluş faaliyetleri, 1976 yılında başlayan ve 89 parselde sahip bölgede, tahsisi yapılmış 85 parselde, aktif olarak 52 firma üretim faaliyetlerini sürdürürken; 18 firma, inşaat ve planlama safhasında, 7 firma ise kapalı durumda bulunmaktadır²⁶⁶ (Tablo 3.27). 2011 yılında, Tevsii Projeye; 6 hektar alanın tahsisi yapıp gerekli altyapı çalışmaları devam eden; ancak gerekli birçok donatı, ulaşım ve altyapı hizmetlerinin halen eksik bulunduğu bölgede; 2011 yılı itibariyle, daha çok süt ve süt ürünleri üzerine üretim yapan firmalar faaliyet göstermektedir. Bölgede, 358 kişi istihdam edilmekte olup 2012 yılı itibariyle,

²⁶³ *Kars Valiliği Briefing Raporu*, Kars 2011, s. 21.

²⁶⁴ *Kars Valiliği Briefing Raporu*, Kars 2011, s. 21.

²⁶⁵ *Kars Valiliği Briefing Raporu*, Kars 2011, s. 21.

²⁶⁶ *Kars Valiliği Briefing Raporu*, Kars 2011, s. 22.

Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı tarafından çıkarılan yeni teşvik düzenlemeleriyle; yatırımcı sayısında, artış beklenmektedir.

Tablo 3.27. Kars Organize Sanayii Sitesinde Bulunan Sanayii Kuruluşları (2012).

Sanayii Türü	Aktif Üretim	Çalışan Sayısı	İnşaat Aşaması	Proje Aşaması
Gıda Sanayii	24	200		
Süt ve Süt Ürünleri	23		1	4
Et ve Et Ürünleri	1			1
Hazır Yem	1			
İnşaat Sanayii	6	95		
Taş Kesme	1		2	2
Hazır Beton	2			
Isı İzolasyon-Tuğla	1			
Kum Eleme	1		1	1
Kilit Parke Taş-Karo	1		1	1
Boya				
Beton Boru				
Elektrik Malzemeleri				
Plastik Boru		15	1	1
Diğer	7	63		
Mobilya	2	20		
Orman Ürünleri		13	2	
Tarım Makineleri	1	15	3	
Temizlik Ürünleri	1	10		
Araç Muayene İstasyonu	1			
Çevre Koruma Hizmetleri	1			
Kâğıt Havlu Peçete	1	5		
Okul Malzemeleri			1	
Ambalaj			1	
Metal Rekor			2	
Tekstil			1	
Toplam	38	358	16	10

(Kaynak: Kars Organize Sanayii Sitesi Müdürlüğü).

Kentte modern sanayi alanında, Organize Sanayi Bölgesi ve dışında üretim yapan kuruluşlarda, 1.253 çalışan istihdam edilmekte olup modern sanayi alanındaki çalışanlar, kentteki istihdamın % 5.3' ünü oluşturmaktadır.

3.2.2. Atölye Tipi Sanayi Faaliyetleri

Kentte küçük kapasiteli üretim faaliyetleri, Atölye Tipi Sanayi alt sektörlerinde sürdürülmektedir. Bu sektörlerdeki ana faaliyetler, küçük sanayii sitesinde yürütülmekte olup site, 1986 yılında Küçük Esnaf Kooperatifi tarafından; Organize Sanayii Sitesi'nden satın alınan Paşaçayırı ve Kümbetli köyleri arasındaki, yaklaşık 328 hektar alanda kurulmuş olup, bu alanda, toplam 408 işyeri inşaa edilmiştir (Tablo 3.28). Halen, 368 işyerinin aktif olduğu sitede, 542 çalışan istihdam edilmektedir. Genellikle oto tamiri, metalik ve ahşap işlere yönelik; torna, tesviye, marangoz atölyeleri ve ilgili meslek kolları için ürün tedarik eden işyerlerinin bulunduğu sitede; oto tamiri yapan işyerleri, ağırlıkta bulunmaktadır. Bu sektörün gelişimi, kente merkezilik özelliği kazandırarak; çevre alanlardan kente, günübirlik olarak ziyaretçi gelmesine neden olmaktadır.

Tablo 3.28. Kars Küçük Sanayii Sitesinde Bulunan İşyerlerinin Faaliyet Türlerine Göre Dağılımı (2012).

Sektör Türü	Adet
Oto Tamircisi	171
Keresteci	71
Marangoz-Mobilya	65
Demirci	58
Sobacı	35
Zirai Alet Tamircisi	8
Toplam	408

(Kaynak: Kars Küçük Sanayii Sitesi Kooperatifi)

Sanayii sitesine, halen taşınmayan ve faaliyetlerini, kent merkezinde sürdüren işletmelerde bulunup; faaliyetlerini yoğunluklu olarak, eski sanayii olarak nitelenen, Gölyeri mevkiindeki öğretmen evleri civarı ve şehir İçi Oto Garajı civarında sürdürmektedirler. Yoğunluklu olarak oto tamir, mobilya, ahşap, plastik doğrama işlerinde faaliyet gösteren, 30 civarında işyerinde; 100 civarında çalışan istihdam edilmekte ve kentteki, küçük sanayi sektörlerinde çalışan nüfusun % 11'ni oluşturmaktadır. Kent içerisindeki, atölye tipi işyerlerinin üretim faaliyetleri, çevre kirliliği ürettiği gibi kent alt yapı sistemlerinde, olumsuz sonuçlara sebep olmaktadır.

Atölye tipi sanayii faaliyetleri, daha çok kent ve çevre ilçelere hizmet vermekte olup etki sahaları; oto tamiri yapan işyerleri dışında, sınırlıdır. Uzmanlık gerektiren; fakat Kars'ta karşılanamayan oto ve mobilya gibi sanayi sektörlerindeki işlerde; kent, Erzurum ve Trabzon kentlerinin etki alanında kalarak, önemli ekonomik kayba uğramaktadır.

3.3.TARIM FONKSİYONU

Tarım dışındaki fonksiyonların hâkim olduğu yerleşim olarak tanımlanan kentsel alanlarda; tarım faaliyetlerinin etkisi, fonksiyon olarak ihmal edilemez ve diğer fonksiyonların şekillenmesindeki temel faktörlerdendir.²⁶⁷ İl alanında kalan nüfusun 2/3'ünün halen kırsal alanlarda ve tarım ekonomisine bağımlı olarak yaşadığı Kars'ta, kent merkezi de çevresindeki tarım faaliyetlerine bağımlı bir yapı göstermektedir.

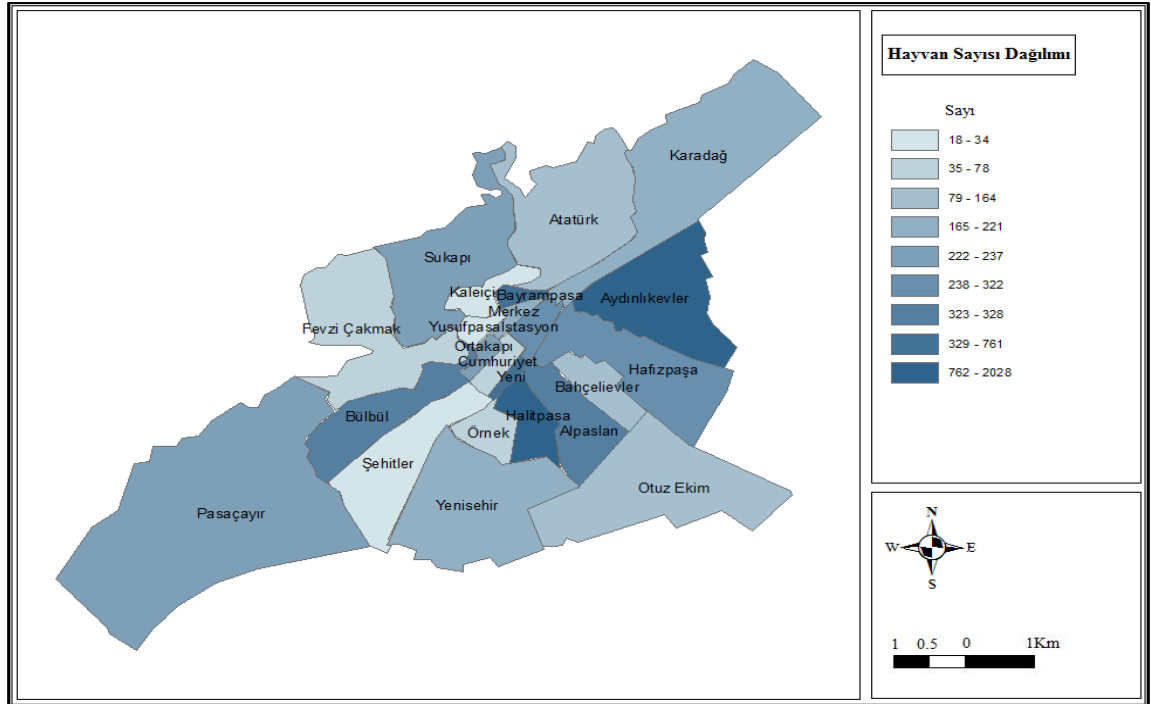
Kent ve çevresindeki topoğrafik koşulların uygunluğuna rağmen, iklim koşullarının doğurduğu olumsuzluklar nedeniyle, tarım faaliyetleri yeteri kadar gelişim gösterememiştir. Kentte, tarım yapılan 1.961 hektar alan bulunup; bu alan, kent mücavir alanının % 27'si gibi oldukça, büyük kısmını oluşturmaktadır. Tarım faaliyetleri, genellikle kentin güneyinde bulunan Otuz Ekim, Karadağ, Aydınlikevler, Hafızpaşa, Bahçelievler, Alpaslan ve güneybatıdaki, Paşaçayırı Mahalleri civarında yapılmakta olup bu alanlardaki, nadaslı topraklara ve diğer tarım koşullarına uygun şekilde; arpa, fiğ, korunga, buğday gibi tarım ürünleri yetiştirilmektedir. Kars Çayının, kente dâhil olduğu alanlarda ise Karadeniz Bölgesi'nden gelen çiftçiler tarafından kısıtlı miktarda; patates, hıyar, domates, mısır gibi diğer bitkisel ürünlerin tarımı yapılmaktadır (Fotoğraf 3.35). Kentteki, hayvancılık faaliyetlerini desteklemek gayesiyle, geçim tipi yapılan tarım faaliyetleri; kentin güney yönlü gelişimi, havaalanı, şeker fabrikası, çevre yolu gibi kamu yatırımları nedeniyle azalma eğilimi göstermektedir.

Fotoğraf 3.35. Kars Çayı Vadisi'ndeki Sulak Alanlarda, Çeşitli Sebzelerin Tarımı Yapılabilmektedir.

²⁶⁷ Hayati Doğanay, *Genel Beşeri ve Ekonomik Coğrafya*, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2011, s. 182.

Kentte, tarım faaliyetlerinin esasını, hayvancılık oluşturmaktadır. Hayvancılık faaliyetleri, bitkisel tarım faaliyetleri ile müşterek biçimde, kenti çevreleyen; Aydınlikevler, Halitpaşa, Yenimahalle, Alpaslan, Bahçelievler, Bayrampaşa ve Paşaçayırı gibi mahallerinde yapılmaktadır (Harita 3.8). Kentin merkezini oluşturan mahallerde, hayvancılık faaliyeti; kentleşme, alan eksikliği ve yerel idare birimleri müdahalesi ile fazla mümkün olmamaktadır. Kentteki hayvancılık faaliyetleri, genellikle konutların ekinde yer alan, niteliği düşük, derme çatma ahırlarda yapılırken; faaliyetlerde, yörenin karakteristiğine uygun olarak, daha çok Anadolu Kara sığır ırkına ait, büyükbaş hayvan türleri ve çok az miktarda da küçükbaş hayvan türleri tercih edilmektedir. 7.000 civarında hayvanın beslendiği kentte, 4.000 civarında nüfusun, doğrudan bu faaliyetlerden geçindiği tespit edilmiştir.

Harita 3.8. Kars Kenti, Mahallelere Göre Hayvan Varlığı (2012). (Kaynak: Kars Tarım İl Müdürlüğü).

Geçim amacıyla, birkaç hayvanın yetiştiriciliğine dayanan bu faaliyetler dışında; kentin güneyindeki çevre yolu civarında, 38 çiftlikte besi hayvancılığı yapılmaktadır. Modern koşullarda yapılan hayvancılık faaliyetlerinde; genellikle yüksek verimli hayvan ırkları, tercih edilmektedir. Kentte yapılan hayvancılık faaliyetleri, çoğunlukla mera tipi hayvancılığa dayanmakta olup bu faaliyetlerde, hayvanların günübürlük olarak kent dışındaki, mera alanlarına götürülmesi, trafikte olumsuzluklara sebep olmaktadır (Fotoğraf 3.36). Diğer yandan kentte, hayvancılık amacıyla stoklanan ot yığınları ve

hayvancılık atıklarından oluşan gübre yığınları; kırsal yerleşmelere özgü, görüntü oluşturmakta ve çevrede olumsuz sağlık koşullarının ortaya çıkmasına da neden olmaktadır. Kentte yapılan hayvancılık faaliyetlerinin sonlandırılıp, ilgili sorunların giderilmesi için Kars Belediyesi ve ilgili bakanlıkların desteği ile Ardahan yolu kenarında, Organize Hayvancılık ve Besi Sitesi yapımı sürmekte olup; bu projenin ilerleyen yıllarda tamamlanması beklenmektedir.

Kentte, büyük ve küçükbaş hayvanların yanında, Kars'ın sembollerinden olan kaz ve diğer kanatlı hayvanlar da yetiştirilmektedir. Daha ziyade tarım ve hayvancılığın egemen olduğu çevre mahallelerde beslenen kaz ve diğer kanatlı hayvanlar, daha çok geçim amacıyla yetiştirilmektedir (Fotoğraf 3.37).

Fotoğraf 3.36. Kentte Yetiştirilen Hayvanlar, Birçok Soruna Neden Olmaktadır.

Fotoğraf 3.37. Kentin Sembollerinden Olan Kazlar, Birçok Mahallede Yetiştirilmektedir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KENT İMAR PLANLARI VE ALTYAPI AÇISINDAN KARS

4.1. İMAR PLANLARI

Tarihi boyunca, defalarca toplu şekilde yıkıma uğrayan ve bu yüzden, toplu şekilde imar edilmesi gerekliliğiyle birçok kez onarım gören ve yeni imar planları uygulanan kentte; Makroformda, izleri hala mevcut ve imar planı olarak nitelenebilecek ilk büyük plan, Osmanlı hâkimiyeti döneminde hayata geçirilmiştir.

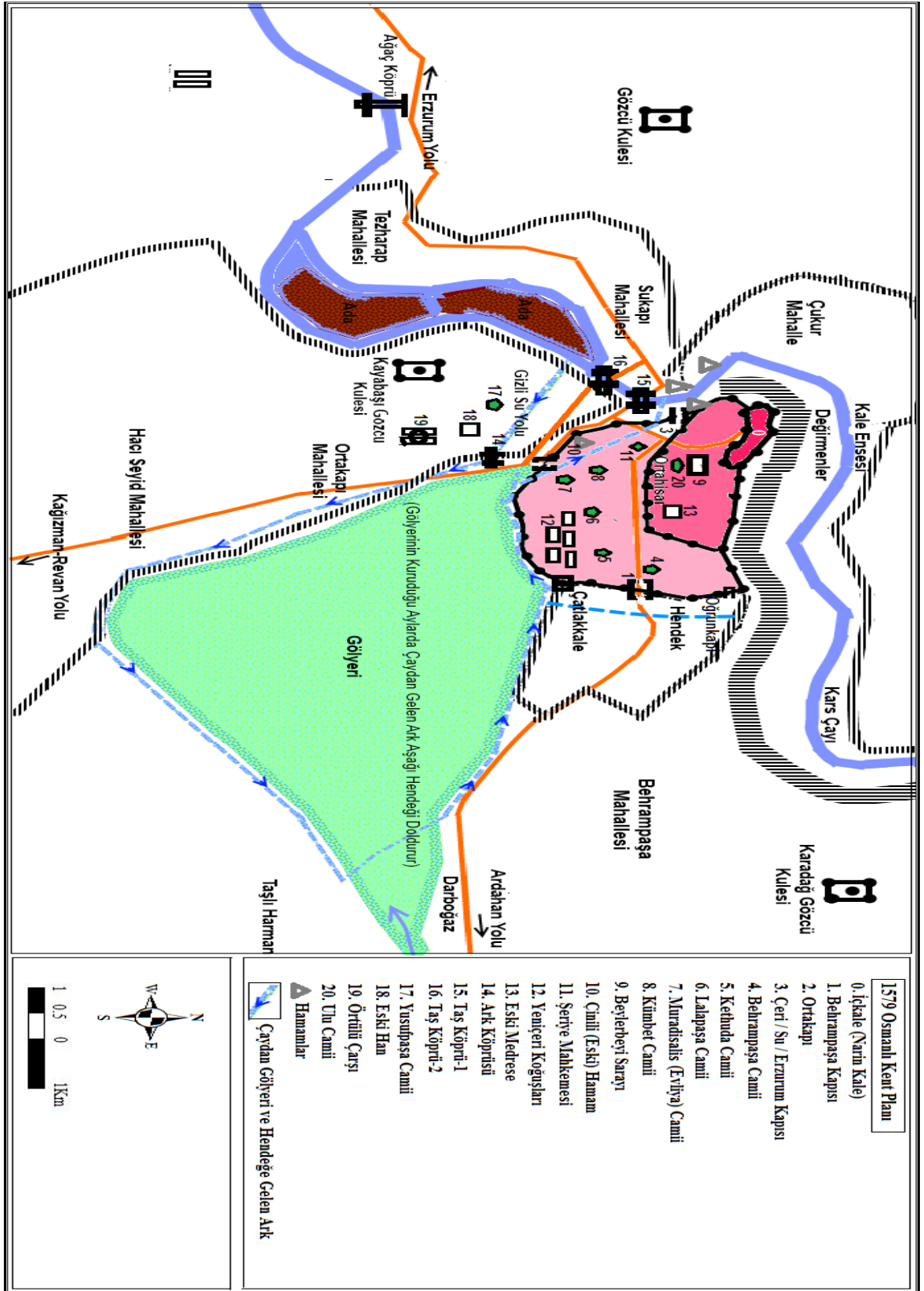
“1579 yılına kadar, neredeyse harabe ve ıssız görüntüdeki Kale ve kent; imar edilmeden önce, 50 binden fazla vazifeli halkın, Kars Kalesi'nin taşlarını ayıklamak, Kayabaşı ve Dereiçi gibi yerlerde; açıktaki taş ocaklarından, taş çıkarıp yontmak, kireç kuyularını doldurmak, iskele ve hatıl için gereken ağaçları kesip, kereste hazırlayarak, inşaat²⁶⁸ hazırlıklarının bitirilmesiyle; bu dönemde, Osmanlı Beylerbeyi, Serdar Lala Mustafa Paşa yönetiminde, 100 bin asker ile 50 bin ahaliden oluşan inşâ ekibinin çalışmasıyla; kentin, İç Kalesi 28, Dış Kale ve burçları ise 58 günde imar edilmiştir (Şekil 4.1). Bugün, izleri açık şekilde görülen bu imar faaliyeti sonucu, Bayrampaşa Mahallesi ile Kaleiçi arasında; basamaklı derin 1 hendek, Gölyeri'nden gelen suyun dış kale güneyinden geçeceği 1 ark ile Kars Çayı üzerinde; 2 Taşköprü, 1 beylerbeyi sarayı, 1 büyük mektep medrese, 1.000 yeniçerinin rahatça yerleşip kalabileceği 1 kışla, biri Karadağ tepesinde Ardahan ve Zarşat yolunu, biri Tahmasp tepesinde, Erzurum ve Göle/Kızılgedik yolunu, biri de Kayabaşında (şimdiki vali konağı bulunduğu yerde) Kireçhane Boğazı ile Çamurlu dere boyunu gözetlemek üzere; 3 gözcü kulesi, Adanalı, usta askerlerin maharetiyle, kayalıkların altından açılan bir tünel-kanalla; Kars Çayı'ndan, Gölyeri'ne su aktarıp, her zaman Kaleiçi kible yanındaki hendeği, su ile dolu bulundurmaya yarayan 1 kemerli gizli su yolu, 1 su kulesi, 1 hamam, yeni bulunan Ebül Hasan-ül Harakani Hazretlerinin sandukası üzerine, 1 kubbeli türbe ile biri padişah adına (şimdiki Evliya Camii yerinde, o yüksek minare kubbeli olarak) biri de Erzurum'daki Lalapaşa Camii gibi Serdar Lala Mustafa Paşa hayratı yapılmak üzere; kubbeli beş cami, demirden üç kale kapısı, ayrıca vakıf olarak: Dükkânlar, konaklar değirmenler ve çarşı yapılarak Kars, imar edilmiştir”²⁶⁹ (Harita.4.1).

²⁶⁸ Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas Elleri Fethi (1451–1590)*, 1998, s. 323.

²⁶⁹ Kırzioğlu, *Kars Tarihi I*, s. 526.

Şekil 4.1. Nusretname'de, Kars'ın 1578 Yılında İmar Edilmesini Gösteren Bir Minyatür.
(Kaynak: *Kars İl Yıllığı*, 1997, s. 25).

Harita 4.1. 1579 Yılında, Rekor Sürede İnşaa Edilen, Kars Kentinin Planı. (Değiştirilerek)
(Kaynak: Kırzioğlu, M., F. (1953). *Kars Tarihi*. İstanbul: Işıl Matbaası, s. Ekler Osmanlı Kars'ı Krokisi).

Kentin, bu günkü şeklini (makroformunu) almasını sağlayan en önemli imar planı; 1878-1918 yılları arasında, Rus işgal döneminde uygulamaya geçirilmiştir (Harita 4.2). 1881 yılında, Rus mimarları tarafından yapılan planda,²⁷⁰ yeni şehrin kurulacağı yerin seçiminde, Kars Çayı'nın güneyindeki nispeten az eğimli alan tercih edilmiştir.²⁷¹ “Yapılan yeni imar planına göre; düz ve geniş caddelerde, taştan evler inşaa edilecekti. Ana caddeler, 10 sajen²⁷² (21,3 metre); sokaklar ise 4-5 sajen (8,5-10,6 metre) genişliğinde olacaktı; ancak bu planın uygulanması, Kars vilayetindeki bütün arazilerin dağıtımı için, genel planın bitirilmesine değin, ertelenmişti. Bu arada, kısmi izinlerle; şehirin bazı yerlerinde, plan uygulanmış; 1883-1888 yılları arasında, sadece birkaç kilometrelik yeni cadde, 50 kadar yeni konut ve 90 kadar atölye ve dükkân yapılabildi. Bundan sonra da şehir bütçesinin darlığı yüzünden; çalışmalar, çok yavaş ilerleyebilmiş, her yıl; ancak dört-beş yüz metre uzunluğunda cadde döşenebilmiş ve düzene sokulabilmişti. Örneğin; 1895 yılında, Kars şehrinin imarı için harcanan para, sadece 9.278 ruble idi. O zamanki fiyatlarla, bu para ile bir okul binası yapmak bile mümkün değildi.”²⁷³

Osmanlı döneminde uygulanan planın sonucu olarak; demirci, marangoz, öteki dükkân ve atölyeler, pazarın yanındaki ahşap binalarda, yerleşmiş bulunuyorlardı. Dolayısıyla, yangın tehlikesi büyüktü. Uygulanan yeni planla, ateşle çalışan bütün atölyeler; 1886 yılında şehirde, yeni ayrılan yere taşındılar. Bu dükkân ve atölye sahiplerine; yeni iş yerlerinin paralelinde, bir cadde üzerinde, ev arsaları verildi. Yeni dükkân ve arsaların, taştan yapılması zorunlu idi. Şehir merkezinde, yeni imar planına tâbi yerlerde; kamulaşma çalışmaları, çok yavaş ilerliyordu; çünkü imar planına göre, minimum ev arsası 120 sajenkare (546 m²) olmalıydı; ancak bu ölçüdeki arsalarda, çoğu zaman birkaç hane, bazen beş ayrı hane bulunuyordu. Kars Valisine göre; bu ev sahipleri, arsaları için çok yüksek fiyatlar istiyorlardı. Vali; onları normal fiyata ikna etmek için, zorlayıcı bir tedbir olarak imara tabi yerlerde, her türlü tamirin yasaklandığı ve böylece, ev sahiplerinin daha uygun fiyatlara razı olmalarının sağlandığını, belirtmiştir. Kamulaştırma bedeli, şehir merkezine uzaklığa bağlı olarak sajenkareye, 0,25 ile 2 ruble arasında değişiyordu. Rus Tarihçi Şirokard'a göre; yerli

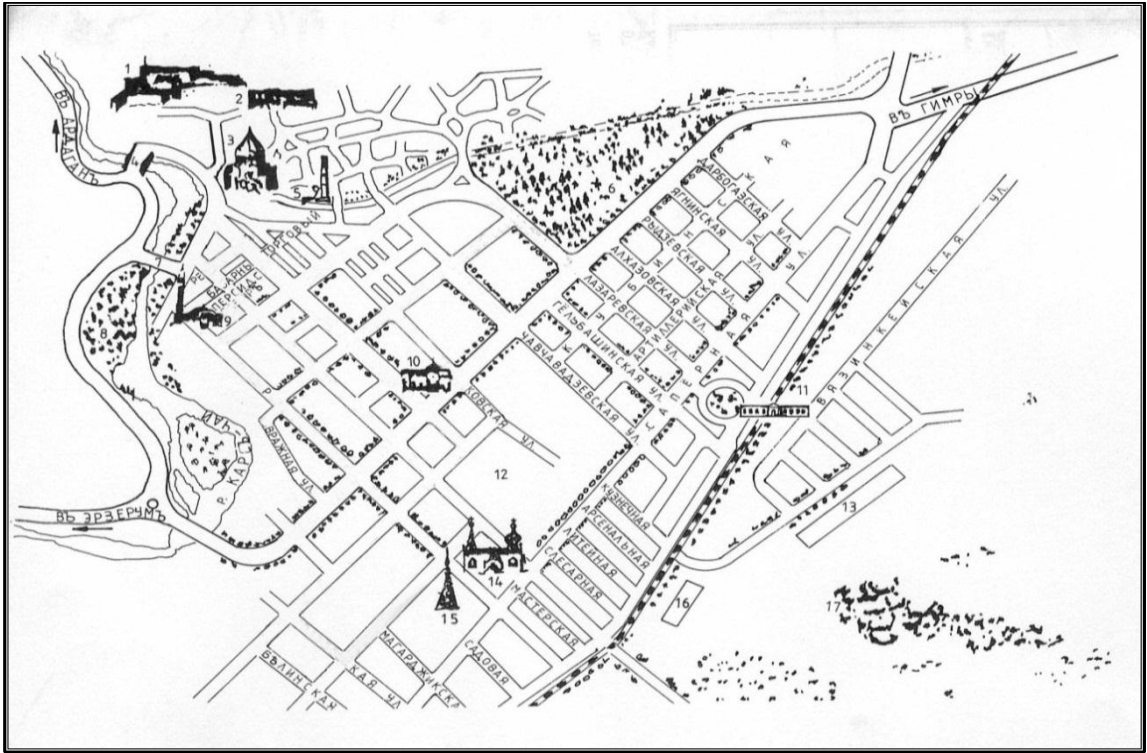
²⁷⁰ Badem, s. 229.

²⁷¹ Hamza Gündoğdu, “XIX. Yüzyıl Kars Yapılarına Baltık Mimari Üslubunun Yansıması”, *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Estitüsü Dergisi*, Erzurum 2007, Sayı: 18, s. 84.

²⁷² 2.13 metreye tekabül eden bir rus uzunluk ölçü birimi.

²⁷³ Badem, s. 229.

Müslüman halk, evleri için fahiş fiyat istediklerinden imar planı, çok yavaş ilerledi ve 1902'ye gelindiğinde, sadece bir yeni cadde ve bir buçuk kilometre uzunluğunda, bir mesafe boyunca, yeni evler inşa edilebildi. Kars Çayı üzerinde; 1887'de, selin götürdüğü tahta köprü yerine 1889'da, demirden bir köprü yapılmıştı. 1900'lerin başında, Kars'ta içme suyu ve kanalizasyon şebekesi hâla yoktu. Kars içme suyu şebekesi, bütçe yetersizliği nedeniyle; ancak 1907'de tamamlandı ve Kars caddeleri de; ancak 1910-1914 arasında, parke taşıyla döşendi. Yeni caddelerin iki yanında; bir ya da iki katlı, büyük kesme bazalt taşlarıyla örülmüş, evler yapıldı. Kars'ta ilk inşa edilen, Neoklasik Üsluptaki resmi binalar arasında: Üç katlı valilik binası, iki katlı halk kütüphanesi, kız gimnazı, ilkököl ve ortaokul, altı adet otel ve 1900 yılında, Kars'a getirilen demiryolu için; başta istasyon ve gar binası²⁷⁴ olmak üzere revizörlük, su kulesi, gümrük binaları, ambarlar, depolar ve çok sayıda lojmandan ibaret; büyükçe bir mahalle teşkil eden birimler, yer almaktaydı.²⁷⁵ Bu mahallede; garnizon kullanımı için, çok sayıda taş bina inşa edilmiştir²⁷⁶ (Harita 4.2).

Harita 4.2. 1881 Yılından Sonra, İnşaa Edilen, Kars Kenti Planı. (Kaynak: Badem, C., *Çarlık Rusyası Yönetiminde Kars Vilayeti*, Bir Zamanlar Yayıncılık, İstanbul 2010, s. 400).

²⁷⁴ Badem, s. 229, 230.

²⁷⁵ Gündoğdu, s. 84.

²⁷⁶ Badem, s. 229, 230.

Kars'ın yeni bölümü için; Izgara Plan'ı uygulaması sonucu birbirini, 90 derecelik açılarla kesen sekiz geniş cadde ve sokaklar, yeni Kars'ın, ana dokusunu meydana getirmiştir. Ana kavşak noktalarında, devlete ve zadegânlara ait, özel binalar inşa edilmiştir.²⁷⁷ Bu binalar, genellikle caddeye ve sokağa göre konumlandırılmış; tek, iki ya da üç katlı düzenlemeye sahip, önemli binalar dışındakilerin, çoğu caddeye ya da sokağa göre bitişik nizamda inşa edilmiştir. Caddeye bakan cephe ortalarında; bazen araba, at vs. girecek şekilde, kemerli açıklıklara yer verilmiş, dolayısıyla; arkada oluşturulan U biçimli avlularda muhafazaları için, tertibat alınmış; bunların, caddelerde meydana getirecekleri görüntü kirliliğinden arındırılmaları, sağlanmıştır. Kilise, şapel ve katedraller de yine Geç Baltık Stili ve Rus Üslubunda, yüksek ve çevresi açık meydanlara inşa edilmiştir. Geniş, kaldırımlı caddelere bakan yapıların yüzeylelerine, ayrı önem verilirken; Kars'ın topografik yapısına uygun şekilde; park oluşumları, çarşı, pazar yeri ilişkilerine de özel itina gösterilmiştir.²⁷⁸

Bu imar planı sonucu; kars Milletli Hipodemos tarafından geliştirilen Gridiron (Izgara) Plan'a sahip olmuştur.²⁷⁹ *Bu nedenle Osmanlı şehri karakterini kaybeden ve daha çok, garnizon-şehir olarak nitelenen yeni Kars'ın kuruluşunda, Çar I. Petro'nun 1703 yılında kendi adına kurdurduğu, St. Petersburg şehrinin plan düzeni ve yapılaşması esas alınmıştır. Çar I. Petro'nun kurdurduğu, St. Petersburg'un Baltık Denizi kıyısında olması nedeniyle; yeni Kars'ın yapımında da benzeri mimari üslubun XIX. yüzyıl sonundaki yansımaları, şehri biçimlendirmiştir. Bu yönü ile de Kars, Anadolu'da belirli bir imar düzenine göre kurulmuş, ilk şehir olma özelliğini kazanmıştır. O tarihlerde, Ruslar'ın eline geçen Elviye-i Selâse adı verilen Kars, Ardahan ve Batum gibi Osmanlı şehirleri ile bunlara bağlı; Sarıkamış, Kağızman, Susuz gibi ilçeler de ve Tiflis, Gümrü gibi sınırlarımız dışındaki kentlerde de benzeri planlar uygulanmıştır. Hatta aynı savaşın sonunda; Ruslar'ın eline geçen, Yunanistan'daki Dedeoğaç'ta da benzeri bir mimari yapılanma, esas alınmıştır.*²⁸⁰

Uygulanan bu planla, Kent Anadolu'daki diğer kent ve yerleşimlerden farklı özgün bir görüntüye kavuşurken; Cumhuriyetin ilanından sonra uzun bir süre kentte, imar planı ihtiyacı duyulmamış ve sonraki yıllarda uygulamaya geçirilecek yeni kent planlarda ızgara şekilli, bu plandan ciddi şekilde etkilenmiştir.

²⁷⁷ Gündoğdu, s. 84.

²⁷⁸ Gündoğdu, s. 84.

²⁷⁹ Tümertekin, Özgüç, s. 518.

²⁸⁰ Gündoğdu, s.84, 85.

Cumhuriyet Döneminde; Kars'ın ilk imar planı, İller Bankasınca, Profesör Kemal Ahmet Aru'ya, 1956'da yaptırılmıştır. Bu plan, 1/5000, ölçekli 5 pafta; 1/1000, ölçekli 39 pafta olarak düzenlenmiş²⁸¹ olmasına rağmen; uygulama için, gerekli kaynakların bulunamaması nedeniyle, hayata geçirilememiştir.

1956 yılındaki ilk plandan sonra; ön çalışmaları 1964-1977 yılları arasında, İller Bankası tarafından yapılan ikinci plan; 1977'de, Haluk Berksan tarafından yapılmış olup, daha ziyade, ilk planın revizyonu olarak ele alınmıştır. Bu plan; kentte, bina kat sayılarını 4'e çıkarmıştır.²⁸²

Kente dair, 3. imar planı; 1988 yılında, İller Bankası tarafından, Şehir Plancısı Bülent Coşkun'a yaptırılmıştır. İmar planı; 11 paftalık, 1/5000 ölçekli nazım imar planı ile 87 paftalık, 1/1000 ölçekli uygulama imar planından oluşmaktadır. 1.600 hektar alan ve 150.000 nüfusu kapsayacak büyüklükte planlanan kentte, sonradan yapılan gelişigüzel tadilat ve mevzii planlar, bu planın bütünlüğünü ve işlerliğini ortadan kaldırmıştır. Esas plandaki bozulma ve kente ilave olan çeşitli kuruluşların, kent makroformunda yaptığı değişiklikler sebebi ile gerek imar planı gerekse kentsel gelişim, bütünlüğünü kaybetmiştir.²⁸³ Kent alanında; tarihi kimliği fazla dikkate almayan bu plan, Erzurum Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 09.11.2002 tarih ve 1307 sayılı kararı sonucunda, kent merkezinin birçok yerinin kentsel sit alanı ilan edilmesi ile hükmünü yitirmiştir.²⁸⁴

Halen yürürlükteki plan; 2001 yılında, İller Bankası tarafından, BHA Planlama Mühendislik Müşavirlik San. Tic. Ltd. Şti.'ne yaptırılmıştır. 2002 yılına kadar, harita alım çalışmaları tamamlanan plan; 241 adet 1/1000, 24 adet 1/15000 ve 17 adet nirengi ve poligon kanavasası sayısal verileri ile 2.500'ü meskûn olmak üzere toplam, 6.500 hektar alanı kapsamaktadır.²⁸⁵ Önceki planlarda olduğu gibi; coğrafi koşulları ve mekânsal özellikleri fazla dikkate almayan ve yapılan tadilatlarla bütünlüğünü ve işlevini yitiren planın yerine, kentnin fiziki ve beşeri coğrafyasının doğurduğu koşulları modern bir bakış açısıyla göz önünde bulunduran, yeni bir planın yapılması, önem arz etmektedir.

²⁸¹ BHA planlama, Ankara 2003, s.131.

²⁸² BHA Planlama, 2003, s. 132.

²⁸³ BHA Planlama, 2003, s. 132.

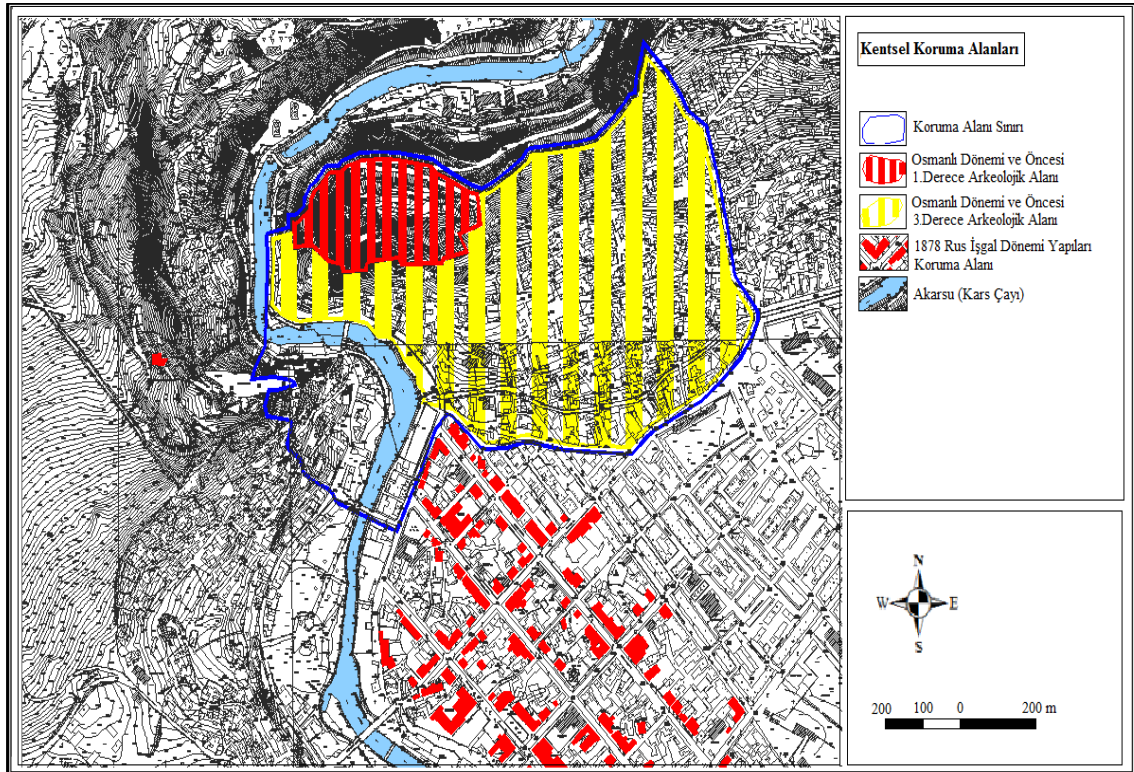
²⁸⁴ Korunan Kars, *Ölçek Gazetesi*, Kars 10 Kasım 2002, s. 1

²⁸⁵ Kars Belediyesi, *Doğunun Uygur Kenti Kars*, Kars 2003, s. 141.

4.2. KENTSEL VE ÇEVRESEL KORUMA

Kars'ta, kentsel alanda yer alan tarihi alanlarla ilgili; resmi ve sivil toplum kuruluşları tarafından yapılan, birçok çalışma bulunmaktadır. Çalışmalar, Osmanlı tarihi mirasının yoğunluk gösterdiği; kale ve çevresi ile Kars Çayı güneyinde kalan, bu günkü kentin merkezini oluşturan, Rus işgali döneminde Baltık Mimari Tarzı ile işgal edilmiş; Izgara Planlı alanı kapsamaktadır.

Osmanlı miras alanı üzerine koruma ve canlandırma planlarından ilki; sadece kale ve yakın çevresini ele alan, Erzurum Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulunca 1995'de uygun bulunan, bir koruma planıdır. Fikret Baykam, tarafından yapılmıştır. 1/1000'ölçekli tek pafta halindeki bu koruma planı, 50 hektar kadar yeri ve 1. ve 2. derece, arkeolojik sit alanlarını kapsamaktadır.²⁸⁶ İmar planı; 2002 yılında, ÇEKÜL Vakfı'nın katkılarıyla revize edilmiş ve Erzurum Koruma Kurulu tarafından, onaylanmıştır. Bu planlamada önerilen kararların bir bölümü; daha sonradan, Kars Kaleiçi Projesi kapsamında değerlendirilerek uygulamaya geçirilmiştir²⁸⁷ (Harita 4.3).

Harita 4.3. Kars, Osmanlı Mirası Koruma ve Canlandırma Planı (değiştirilerek). (Kaynak: BHA planlama, agp., Ankara 2003, Etütler).

²⁸⁶ BHA Planlama, 2003, s. 132.

²⁸⁷ Global Heritage Fund, *Kars Kaleiçi Osmanlı Mirası Canlandırma Projesi Raporu*, 2004, s. 1.

Kentte, tarihi miras ve kentsel koruma üzerine diğerk bir çalışma; “Kars Kaleiçi Osmanlı Mirası Canlandırma Projesi”dir. Kars Belediyesi, Küresel Miras Fonu ve Christensen Fonu’nun işbirliğı; ÇEKÜL ve Kars Kent Konseyi gibi sivil toplum kuruluşlarının katkıları ile gerçekleştirilmesi amaçlanan plan; Kars’taki mimari ve kültürel mirası, turizm temasıyla bütünleşecek şekilde değerlendirmeyi öngören, bir kentsel koruma, canlandırma projesidir.²⁸⁸

1878-1917 yılları arasındaki Rus hâkimiyeti döneminde; Taht düzünde kurulan, Izgara Planlı yeni kentle başlayan süreçte, Kars güneye doğru gelişmiş; bunun sonucu olarak da Kale ve çevresindeki tarihi kent, hem fiziksel hem de işlevsel olarak merkez olma özelliğini yitirmiştir. Böylece; tarihi dokuda yer alan kentsel işlevler ve sosyal grupların yanı sıra, mekânsal özellikler de değişmiştir. Toplumsal açıdan, önem ve prestij yitirmenin sonucu olarak fiziksel açıdan sağlıksız yenileme, çürüme ve eskime gibi dönüşümlere sahne olan ve bir “Çöküntü Bölgesi” haline gelen bu alanın kurtarılması için ortaya konan Kars Kaleiçi Osmanlı Mirası Canlandırma Projesi’nin ana hedefi; proje alanını oluşturan tarihi çevrenin bir mimari ve kültürel miras olarak, özenle korunması ve bunu yaparken, ihtisaslaşmış yeni merkez işlevlerine kavuşturarak; kentle, hem fiziksel ve hem de işlevsel bütünleşmesinin sağlanması olarak belirlenmiştir²⁸⁹(Şekil 4.2).

Genel olarak Dış Kale ile tanımlanan, bir tarihi çevre olan proje alanında: Doğu Anadolu’nun en önemli kalesi olan Kars Kalesi, Taşköprü, hamamlar, camiler, kiliseler ve Beylerbeyi Sarayı gibi çok değerli kamu yapılarının yanı sıra; yok olmaya yüz tutmuş, dikkate değer az sayıda Osmanlı sivil mimari örneğı de yer almaktadır²⁹⁰(Fotoğraf 4.1).

İlgili sivil ve resmi toplum kuruluşları tarafından yapılan çalışmalarla; hayata geçirilen plan sonucunda, tarihi koruma alanında kalan ve sonradan oluşan, 700 civarında gecekondulu tasfiye edilerek; bu alandan çok uzakta, bu günkü Otuz Ekim Mahallesi’nde, yeni yapılan konutlara transfer edilmiştir. Eş zamanlı olarak, alanda bulunan birçok Osmanlı yapısı restore edilip; projenin temel amaçlarına uygun olarak, kentin kullanımına sunulmuştur. Buna rağmen; alanda, proje kapsamında yapılan birçok çalışma sürmektedir. Ancak plan kapsamı dışında; alanının tarihi ve mimari özellikleri

²⁸⁸ Global Heritage Fund, s. 1.

²⁸⁹ Global Heritage Fund, s. 2.

²⁹⁰ Global Heritage Fund, s. 1.

dışına çıkılarak, dini yapılarda yapılan restorasyon ve düzenleme çalışmaları, kentin innovation yaratan unsurlarının orijinal kimliğini bozarak; alanın, tekdüze görüntüye bürünmesine neden olmaktadır.

Fotoğraf 4.1. Kars Kaleiçi Osmanlı Mirası Canlandırma Projesi Kapsamında, Yakın Zamanda Restore Edilen; Ahmet Tevfik Paşa Konağı, Halen Metruk Halde Bulunmaktadır.

Şekil 4.2. Kars Kaleiçi Osmanlı Mirası Canlandırma Projesi Planı.
(Kaynak: Global Heritage Fund, (2004). *Kars Kaleiçi Osmanlı Mirası Canlandırma Projesi Raporu*).

Karsta, kentsel tarihi korunma yönünden; çeşitli plan ve eylemlerle ele alınan diğer bir alan, Kars Çayı güneyinde, Rus işgal dönemindeki Izgara Plan'a göre imar edilen ve Baltık Tarzı mimari eserlerin yer aldığı; Yusufpaşa, Ortakapı mahallerini kapsayan, Taht Düzlüğü olarak adlandırılan ve halen kentin bir kısmının bulunduğu bölümüdür (Harita 4.2). Adı geçen mimari tarzda yapılan planın, 1970'li yıllardaki yapılaşma süreci ile deformasyona uğraması; tarihi yapıların, yıkılarak yerlerine betonarme ve çok katlı binaların yapımı; amaç dışında kullanım ve bakımsızlık nedeniyle tahrip olması üzerine, kentin mimari determinantlarından olan bu plan ve yapıların; Anadolu'daki özgün, en canlı örneklerinin muhafaza edilmesi hedeflenmiştir. Kars Belediyesi, Kültür Bakanlığı inisiyatifi ve Erzurum Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulunun 09.11.2002 tarih ve 1307 sayılı kararı sonucunda;²⁹¹ kent merkezinin birçok yerinin, kentsel sit alanı ilan edilmesi ve mevcut bulunan 200 civarındaki Baltık Mimari Tarzı'nı yansıtan eserin, kesin hüküm ve cezai yaptırım caydırıcılığı ile korunması sağlanmıştır (Harita 4.4). Gelişen süreçte, Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın mali ve teknik destekleri ile restorasyonu başlayan birçoğu, özel mülkiyet altında bulunan yapıların; geçen süreçte, bir kısmı restore edilmiş olup proje ile birçok yapı, tekrardan yaşamın sürdüğü alanlar haline dönüştürülmüştür. Böylece Sürdürülebilir turizm kavramı içinde; kent cazibe unsurlarına da, önemli bir halka yeniden eklenmiştir. (Fotoğraf 4.2; Fotoğraf 4.3).

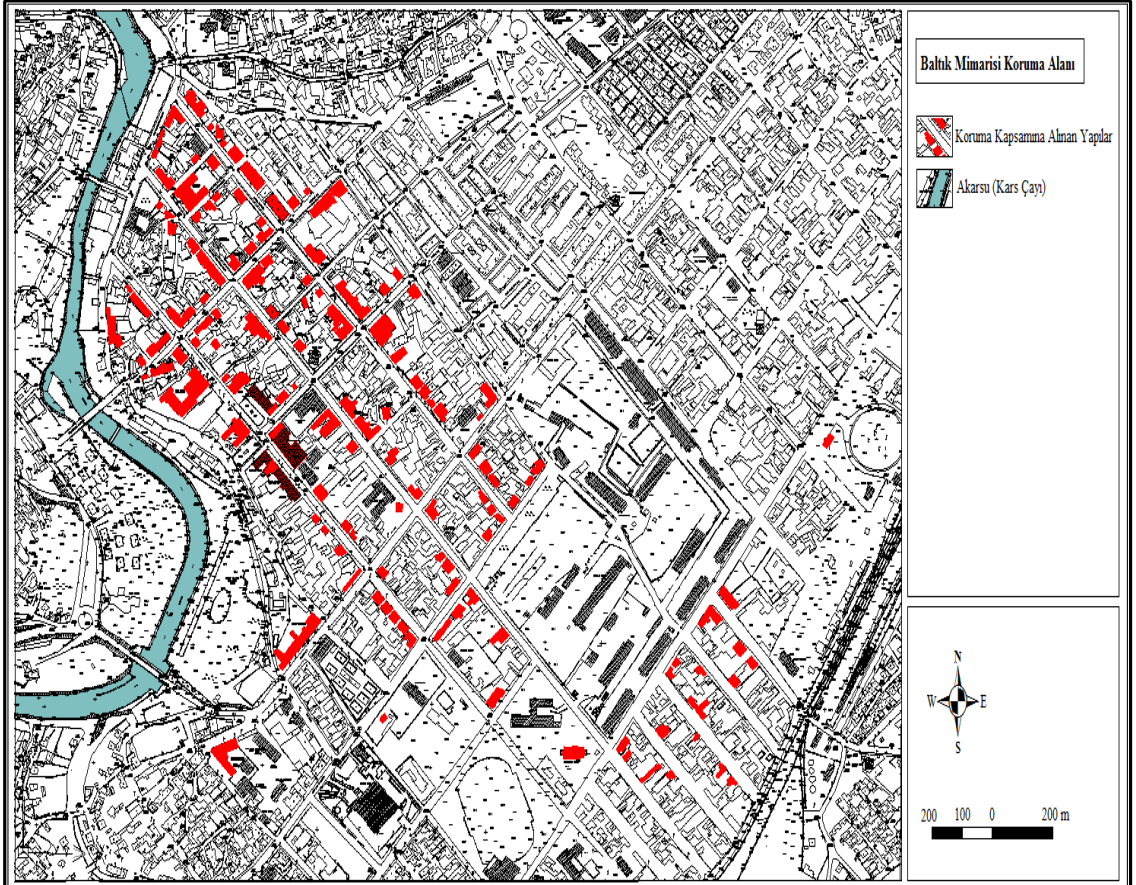

Fotoğraf 4.2. Kentteki Baltık Mimari Tarzındaki Yapılar, Koruma Altına Alınmıştır.

²⁹¹ Korunan Kars, *Ölçek Gazetesi*, Kars 10 Kasım 2002, s. 1.

Fotoğraf 4.3. Baltık Mimari Tarzında İnşaa Edilen; Sivil ve Resmî Yapılar, Önemli Özelliklere Sahiptir.

Harita 4.4. Kars Kentinde; Rus İşgal Dönemi, Baltık Mimarisî'nde İnşaa Edilen Eserleri Koruma Planı. (değiştirilerek) (Kaynak: BHA planlama, agp., Ankara 2003, Etütler).

4.3. ALTYAPI AÇISINDAN KARS KENTİ

4.3.1. Su

Kuruluş yeri; Kars Çayı ve Gölyeri (kurutulmuş) gibi su kaynakları kenarında bulunmasına rağmen, sağlıklı su konusunda eksiklik yaşayan Kars'ta; su tedariki, kent yaşamını, tarih boyunca önemli oranda etkilemiştir.

17. yy.'da, Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde; kale önünde bulunan gölün sularının, tatlı olarak nitelenip; kent halkının, bu suyu kullandığı kast edilmesine rağmen; suyun, zaruri sebepler dışında kullanılmadığı ve kente; çevrede bulunan kaynaklardan su getirildiği, anlaşılmaktadır.²⁹²

Karslı bir hayırsever tarafından; 1579 yılında, Kars'ın 21 km güneyinde bulunan, Üç Tepeler yakınlarındaki Borluk mevkiinden, Horasan harcıyla yapılmış, iç içe geçme künklerle getirtilen içme suyunun; kaynağı ve su hattı, 1755 yılındaki, Nadir Şah kuşatması sırasında bozulmuştur.²⁹³ Bu nedenle uzun yıllar, temiz su alamayıp; 1800-1862 yılları arasındaki, yaklaşık altmış yıllık dönemde de mevcut su kaynaklarının, nüfusun ihtiyaçlarını karşılayamaması nedeniyle; çevredeki kaynaklardan kente, su getirmek için su yolları yapılıp, mevcut su yolları ise tamir edilmeye çalışılmıştır. Bu dönemde Kente getirilen suyun dağıtımı gayesiyle; kentte, 14 mahalle çeşmesi yapılmış olup, geçmiş 60 yıllık süreçte yaşanan, su kıtlığı bu şekilde giderilerek; sağlıksız su kaynaklarının kullanımına, o dönem için son verilmiştir.²⁹⁴

Rus işgali döneminin başlarından 1882 yılına kadar geçen 4 yıllık sürede Kentin su ihtiyacı, Borluk kaynaklarından karşılanmıştır. Daha sonra; Borluk kaynaklarını taşıyan su hatlarının bozulması üzerine, kentte, Kars Çayı suları kullanılmış ve bugünkü kalenin arkasında, Kars Çayı sağ yakasında kurulan küçük bir fabrika ile kente; gündüz su, gece ise elektrik sağlanmıştır.²⁹⁵ Yeni kent planı kapsamında yapılan ilk su şebekesinin 1907'de hizmete alınmasıyla, Bu su, kentin sınırlı bir kısmına verilmiştir.²⁹⁶

Cumhuriyet Dönemi başlarında, Kars'ta içilen sular: Kars Çayı suyu, Çakmak kaynak suyu, birde pek az bir nüfusun istifade edebildiği Borluk kaynak suyudur. Çakmak kaynak suyu; şehre, iki kilometre mesafeden arabalarla getirilmektedir. Borluk

²⁹² Kurşun, Kahraman, Yücel, s. 168, 169.

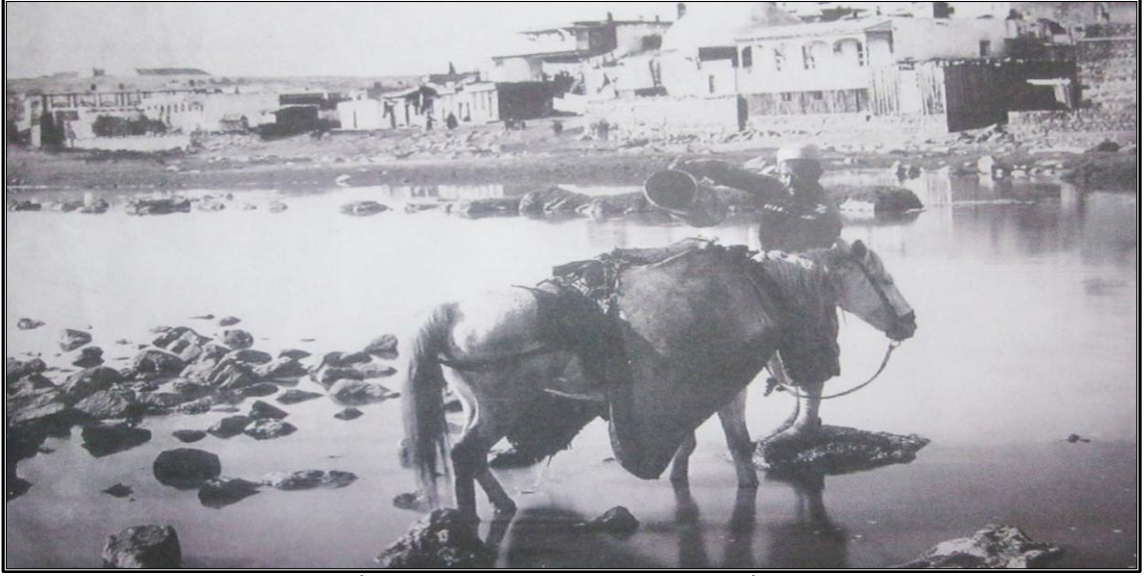
²⁹³ Kırzioğlu, *Kars Tarihi I*, s. 543.

²⁹⁴ Ural vd., s. 347-348.

²⁹⁵ Kırzioğlu, *Kars Tarihi I*, s. 543.

²⁹⁶ Badem, s. 230.

kaynak suyu ise 18 kilometre mesafede bulunan, dağların yamaçlarından akmakta ve şehre yine araba ile getirilmektedir. Kireçli olan Çakmak suyunun sertlik derecesi, 16'dır.²⁹⁷

Fotoğraf 4.4. Cumhuriyet'in İlk Yıllarına Kadar; Kentin Su İhtiyacı, Kısmen Kars Çayı'ndan Karşılanmıştır (Foto: Yıldırım Öztürkkan Arşivi).

Kente, sağlıklı sayılabilecek içme ve kullanma suyu; ilk kez 1938 yılında, halen kısmen istifade edilen Borluk kaynaklarından getirilmiş²⁹⁸ ve o günden itibaren; bu kaynaktan, istifade edilmeye devam edilmiştir.

Önceki yıllarda yapılan şebekeyle, Borluk membalarından getirilen 25 lt/sn suyun; Ocak, Şubat ve Mart aylarında 15 lt/sn'e düşmesi ve şehrin, ancak % 30'unun su alması, kalan kısmının çeşitli kaynaklardan su tedarik etmesi²⁹⁹ nedeniyle; 1962- 1972 yılları arasında, ek şebeke çalışmaları yapılmıştır.³⁰⁰ Kente verilen suyun, yetersiz kalması nedeniyle; 1976'da, 7 km güneybatıda yer alan Yolaçan köyü yakınlarında, 9 ayrı kuyu açılarak temin edilen su, yapılan çalışmalarla; hizmet alanı ve kalitesi yükseltilen şebeke ile kent'e verilmiştir.³⁰¹

Bu yıllardan sonra, içme suyu yetersizliği devam eden kentin, içme suyu ihtiyacı; 1991 yılında, İller Bankası Genel Müdürlüğü tarafından yapılan proje ile karşılanmaya çalışılmıştır. Daha sonraki yıllarda, İçme suyu temini için; 1992 yılında

²⁹⁷ Genelkurmay Başkanlığı Coğrafya Encümeni, s. 148.

²⁹⁸ M, Tarhan Toker, *Kars (Coğrafya, Tarih, Ekonomi)*, Kars 1939, s. 68.

²⁹⁹ *Kars İl Yıllığı*, 1967, s. 210, 211.

³⁰⁰ Kent Yapı Planlama Mim. Müh. İnş. ve Taah. Ltd. Şti., 2010, s. 707.

³⁰¹ BHA Planlama, Ankara 2003, s. 47.

hazırlanan Kamasor Keson Kuyuları Terfi Hattı, 1993 yılında hazırlanan Cumhuriyet Köyü Derin Kuyular Terfi Hattı; 1997 yılında hazırlanan Cumhuriyet Köyü Derin Kuyular Terfi Hattı Projelerine; kentte, terfili iletimler yapılarak mevcut sistem, geliştirilmiştir.³⁰²

Kars kentinin 2012 yılı ortalarına kadarki; içme suyu ihtiyacının büyük kısmı, 2003 yılında faaliyete geçen, 15 km mesafedeki, Q=230 lt/sn akıma sahip Çerme köyü yakınlarındaki kaynaklardan ve kentin 16 km güneydoğusunda, Borluk Tepesi eteklerindeki irili ufaklı kaynaklardan çıkan; bahar mevsiminde Q= 80 lt/sn, kurak mevsimlerde Q= 25 lt/sn akıma sahip olan Borluk kaynaklarından sağlanmıştır. Bu kaynakların ihtiyacı karşılamaması üzerine kentin 7 km güneyinde yer alan; Cumhuriyet Köyü mevki, Kars Çayı kenarındaki, 10 adet keson kuyu ve Paşaçayırı mevkiinde bulunan derin kuyulardan elde edilen sular kullanıma sunulmuştur. Böylece kente minimum 317 lt/sn içme suyu sağlanmıştır³⁰³(Fotoğraf 4.5). Ancak, kente gelen suyun, ihtiyacı karşılayamaması, kuyu sularındaki zararlı arsenik maddesi oranının standart değer üzerinde bulunması³⁰⁴ ve kentte eskimiş ve asbest malzemeyle yapılan su şebekesinin³⁰⁵ insan sağlığını tehdit etmesi nedeniyle; Kars kentine; 30 km mesafede bulunan, Selim ilçe merkezi yakınlarındaki Bayburt Barajı'ndan, su teminine başvurulmuştur. Baraj ile kent arasında inşa edilen İsale Hattı ile 2012 yılında, kente getirilen sular; 22.000 m³/gün arıtma kapasitesine sahip, arıtma tesislerinde; işleminden geçirilerek, kent içme suyu şebekesine verilmekte olup, bu şekilde, kentin 2050 yılına kadar ki su ihtiyacını karşılaması beklenmektedir³⁰⁶ (Fotoğraf 4.6). Mevcut projeye paralel olarak, sağlık açısından zararlı asbestten yapılmış ve eskiyip, ihtiyaca cevap vermeyen su şebekesi de büyük oranda değiştirilirken; projeye, derin kuyulardan elde edilen ve bünyesinde arsenik gibi zararlı kimyasalların bulunduğu belirtilen suların kullanımında, en az seviyeye indirilmiştir.

2012 yılı öncesinde; Kentte, fert başına çekilen günlük 356 lt su, Türkiye kentlerinin günlük 217 lt olan fert başına çekilen,³⁰⁷ su miktarının üzerinde bir değer taşımaktadır. Buna rağmen; şebeke kaçakları, kaçak kullanım gibi çeşitli sebeplerden

³⁰² Kent Yapı Planlama Mim. Müh. İnş. ve Taah. Ltd. Şti., 2010, s. 707.

³⁰³ Kars Çevre Durum Raporu, 2009, s. 58.

³⁰⁴ Kars-(Bayburt-Barajı)-İcmesuyu-Projesi, 01.09.2012, <http://www.kha.com.tr/Cevre/13700>.

³⁰⁵ Kars Belediyesi, *Faaliyet Raporu*, 2011, Sayı: 50, Kars

³⁰⁶ Kars-(Bayburt-Barajı)-İcmesuyu-Projesi, 01.09.2012, <http://www.kha.com.tr/Cevre/13700>.

³⁰⁷ TÜİK İstatistik Yıllığı, *Belediye Çevre Göstergeleri*, 2011, s.7.

dolayı, kentte su kaynakları yetersizlik göstermiştir. Şebeke yenilemesi, su kayıplarının azaltılması ve su ihtiyacının mevcut kaynaklardan sağlanması yerine, 2012 yılı itibariyle; büyük maddi yatırımla temin edilen, fert başına 290 lt su ile kentte; fert başına sağlanabilir su miktarı 646 litreye ulaşarak talebin, oldukça üzerine çıkmıştır.

Fotoğraf 4.5. Kentteki, Su İhtiyacı; Uzun Süre, Kars Ovası'ndaki Su Kuyularından Sağlanmıştır.

Fotoğraf 4.6. Kentin Kuzeyinde Yamaçlar Üzerinde Bulunan, Su Arıtma Tesisleri.

4.3.2. Kanalizasyon Altyapısı ve Dere Islahı

Kars kenti, altyapı sorunları arasında; önemli yer tutan unsurlardan biri de şehir kanalizasyon sistemidir. İlk kez, Rus işgali döneminde; planlı kanalizasyon ve atık su kanalları yapılan ve bir ana arterle, Kars Çayı'na bağlanan kentte;³⁰⁸ bu dönemde, askeri kışlalar için yapılan hatlar, halen çalışmaktadır.³⁰⁹ Cumhuriyet döneminde; nüfusunun artması, alanının genişlemesi gibi sebeplerden dolayı; kanalizasyon ve atık su sistemleri ihtiyacı artan kentte, ilk kanalizasyon sistemi: 1960'lı yıllarda, kentin merkezini oluşturan; Yusufpaşa, Ortakapı mahallerinde yapılmıştır.³¹⁰ Günümüze kadar geçen süreçte; parçalar halinde, plansız şekilde yapılan kanalizasyon sistemi, bütünsel yapı göstermemekte ve şehrin, sonradan gelişen mahallerinde ise halen bulunmamaktadır. 2010 yılı itibariyle fert başına, günlük 116 lt atık su³¹¹ üretilen kentte; bu değer, Türkiye kentlerinin, ortalama 182 lt olan atık su miktarının, oldukça altındadır.³¹² Buna rağmen Belediye idare alanında kalan; toplam nüfusun % 95'ine hizmet verebilen,³¹³ mevcut kanalizasyon sisteminin eskimiş, sık arıza veren ve ihtiyaçları karşılayamayan yapısı; sağanak yağışlar esnasında görev yapamayarak, su baskınlarına zemin hazırladığı gibi; yeraltına yaptığı sızıntılar ile yeraltı suyunun kirlenmesine yol açıp, kentte sağlık sorunlarına da neden olmaktadır.

Kentte kanalizasyon sisteminde ortaya çıkan atık sular; arıtılmamakta ve doğrudan, Kars Çayı'na deşarj edilmekte olup bu durum, başta Aras ve devamındaki Hazar havzalarında, çevre kirliliğine sebep olmaktadır. ilgili yerel idare birimleri tarafından; Kent kanalizasyon ve atık su sisteminin yenilenmesi için; son yıllarda, çeşitli projeler yürütülmekte olup bu konuda, hayli mesafe alınmıştır. Buna rağmen; kent atık sularının arıtılması için, Kars Çayı Vadisi'nde yapımı planlanan arıtma tesisleri halen proje ve finansman temini aşamasındadır.

Kentteki önemli sorunlardan birini; kent içinden akış gösteren, dereler ve kanallar oluşturmaktadır. Kentin güneyindeki tepelerden; bahar aylarında, kar erimeleri ve yağış ile gelen sular, Atatürk ve Bayrampaşa mahallelerinde bulunan; Bayrampaşa Deresi (kanal) ile Halitpaşa, Şehitler ve Bülbül mahallerinden geçen; Bülbül

³⁰⁸ *Kars Kent Rehberi*, 2007, s. 16.

³⁰⁹ BHA Planlama, 2003, s. 112.

³¹⁰ Hazine Doğualp, *Kars Belediye Tarihi (1920-1970)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars 2011, s. 45.

³¹¹ TÜİK, *Seçilmiş Göstergelerle Kars*, 2011, s.127.

³¹² TÜİK İstatistik Yıllığı, *Belediye Çevre Göstergeleri*, 2011, s. 7.

³¹³ TÜİK, *Seçilmiş Göstergelerle Kars* 2011, s.127.

Deresi(kanal) ile Kars Çayı'na, drene edilmektedir. Bu şekilde, çukur alanda kalan ve sellere uygun topografik yapıdaki kent alanı, taşkın ve sellerden korunmuş olmaktadır. Geçmiş yıllarda, bakımsızlık nedeniyle görevlerini yerine getiremeyen ve 2002 yılı Mart ayında, bu nedenle taşıp; kent hayatını, günlerce aksatarak, ciddi zararlara neden olan bu kanal ve dereler; halen bakımsız şekilde ve kent atıkları ile dolmuş olup bu durum; kanallar yakınındaki yerleşim alanları ve çevresinde, ciddi sel riski oluşturulmaktadır (Fotoğraf 4.7; Fotoğraf 4.8). Diğer yandan dere ve kanallara, çevre sakinleri tarafından atılan çöp ve atıklar, sağlıksız koşulların oluşumuna neden olmaktadır. Derelerin ıslahı ve bakımı konusunda, 2012 yılı itibariyle; yerel hizmet birimi tarafından, çalışma başlatılmış durumdadır.

Fotoğraf 4.7. Kent İçinden Geçen, Dere ve Kanallar, Kentsel Atıklar Nedeniyle, Dolmuş Olup Görevlerini Yerine Getirememektedir.

Fotoğraf 4.8. Çöküntü alanında konuşlu bulunan kent merkezi; altyapı sistemlerinin de eksikliği nedeniyle, yağışlı günler de sellere maruz kalmaktadır.

(Kaynak: http://www.kentges.gov.tr/_dosyalar/kiu_kars_mekansal_inceleme_raporu2.pdf).

4.3.3. Elektrik

Anadolu'da, ilk elektrik enerjisi kullanan kentlerden olan Kars'a; elektrik enerjisi, ilk kez Rus işgali döneminde getirilmiş olup bu dönemde kalenin arkasında, Kars Çay'ı sağ yakasında kurulan, küçük bir fabrika ile şehre; gündüz içme suyu, gece ise elektrik sağlanmıştır.³¹⁴ Bu dönem de üretilen elektriğin; kentte, sınırlı kullanımı olduğu düşünülmektedir. Cumhuriyet döneminde, elektrik enerjisi; 1933 yılında kurulumu tamamlanan, Kars Çay'ı kenarındaki küçük jeneratörlerden ve Kars Süt Fabrikası jeneratörlerinden sağlanmakta olup üretilen elektrik, cadde ve sokakların aydınlatması için kullanılmaktaydı. Bu yıllarda kente, gerekli enerjinin yeterlilik göstermemesi üzerine; 1938 yılında, kale arkasındaki, Kars Çay'ı üzerinde; 400 kva gücündeki santralin yapımına başlanmıştır. Santraldeki elektriğin, kente dağıtımını için 770 elektrik direği dikilmiş olmasına rağmen (Fotoğraf 4.9), projenin kısa sürede bitirilememesi nedeniyle; kentin elektrik enerjisi ihtiyacı, İstanbul'dan getirilen daha büyük jeneratörlerle, sağlanmaya çalışılmıştır. Önceden yapımına başlanan santralin, 1957 yılında tamamlanmasıyla; Kars kenti, düzenli olarak elektrik almaya başlamış ve konutlarda da elektrik kullanımına başlanmıştır.³¹⁵

Fotoğraf 4.9. Kente, Elektrik Getirmek Gayesiyle; 1939 Yılında, Elektrik Direkleri Dikilmiştir (Foto: Yıldırım Öztürkkan Arşivi).

³¹⁴ Kırzioğlu, *Kars Tarihi I*, s. 543.

³¹⁵ Doğualp, ss. 41-43.

Kars kentinde kullanılan elektrik; kente, 70 km mesafede bulunan ıldır ve Narinkale Enerji Santrali'nin de bağlı bulunduğu; Enterconnecte Hattından, tedarik edilmektedir. Hattan kente gelen enerji, Türkiye Elektrik İletim A.Ş. (TEİAŞ)'ye ait; Paşaçayı'nda bulunan Ana Trafo Merkezi zerinden, Aras Elektrik A.Ş. (AEDAŞ), kent içi trafolarına nakledilip; orta gerilime indirgenerek, kentteki abonelere dağıtılmaktadır.

Aras Elektrik A.Ş. enerji dağıtım alanında bulunan kentte; yaklaşık, 740 km enerji hattı bulunmakta olup bu hatların % 17'si yer altı, % 83' ise yer üstündeki havai hatlardan oluşmaktadır.³¹⁶ Enerji nakil hatlarının, yeraltına alımı; kademli olarak sürdürülmekte olup; buna rağmen, halen kentte bulunan havai hatlar, can ve mal güvenliği riski taşıyıp, kent peyzajında da olumsuz görüntü oluşturmaktadır. Kente verilen, enerji kalitesinde; herhangi bir sorun bulunmamaktadır (Fotoğraf 4.10).

Fotoğraf 4.10. Kentte Bulunan, Havai Enerji Hatları; Can ve Mal Güvenliği Riski Oluşturduğu Gibi Kent Peyzajında da Olumsuz Görüntüye Neden Olmaktadır (Erzurum, eski yolu).

Kentte, Aras Elektrik dağıtım ağında; çeşitli niteliklerdeki 20.000 civarında abone bulunmakta olup, elektrik enerjisinden istifade etmeyen, mahalle ve konut bulunmamaktadır. Kente verilen elektrik enerjisinin, kayıp ve kaçak miktarı; % 21 civarında³¹⁷ olup, kayıp-kaçak oranları; ısıtma ihtiyacına bağlı olarak, Kış mevsiminde artış göstermektedir. Kent içinde, enerji kullanım miktarı; kentin gelişimine bağlı olarak, yıllar itibariyle artmakta, olup; durum, Kars'ın kentleşme yönündeki gelişimini göstermektedir.

³¹⁶ Aras Elektrik Dağıtım A.Ş., Kars İl Müdürlüğü, Proje ve Tesis Müdürlüğü, Briefing Raporu, Kars 2012.

³¹⁷ Aras Elektrik Dağıtım A.Ş., 2012

4.3.4. Kentsel Atık

Kars'ta, önemli altyapı sorunlarından birisi; çöp toplama ve depolama ile ilgilidir. Kentte; genel altyapı eksikliği, kırsal alanlardan gelen nüfusun kırsal yaşam biçimini sürdürmesi, kent kültürünün zayıflığı ve yerel idare birimi hizmet eksikliğinden kaynaklı olarak atık madde ve çöp sorunu bulunmaktadır. Kış mevsiminde, yapıların ısıtmalarında faydalanılan; fazla kül miktarına sahip yakıtların kullanımı ve hayvancılık faaliyetlerinden dolayı; üretilen çöpün, standartlar üzerine çıktığı kentte. Fert başına, üretilen günlük 1,2 kg çöp, Türkiye kentlerinin, fert başına ortalama 1,15 kg'lık katı atık (çöp) miktarına denktir.³¹⁸ Kentte katı atıklar; Ardahan yolu kenarında, merkeze 5 km mesafede bulunan, Karadağ Burnu mevkiinde depolanmaktadır. Mevcut çöp depolama alanında vahşi depolamanın yapılması; henüz, çöp bertaraf edecek veya geri dönüştürecek tesislerin oluşturulmaması nedeniyle; çöplerin, çevreye dağılıp, kötü kokular yayması, yanması ve çöp kaynaklı atık suların, yeraltına sızması; çöp toplama alanı civarındaki gecekondü sakinleri ve kent için, ciddi tehditler oluşturmaktadır (Fotoğraf 4.11). Kentte, çöp toplama ve temizlik faaliyetleri için; Belediye Temizlik İşleri Müdürlüğü bünyesinde, toplam 101 işçi istihdam edilmekte olup 11 araç kullanılmaktadır.³¹⁹

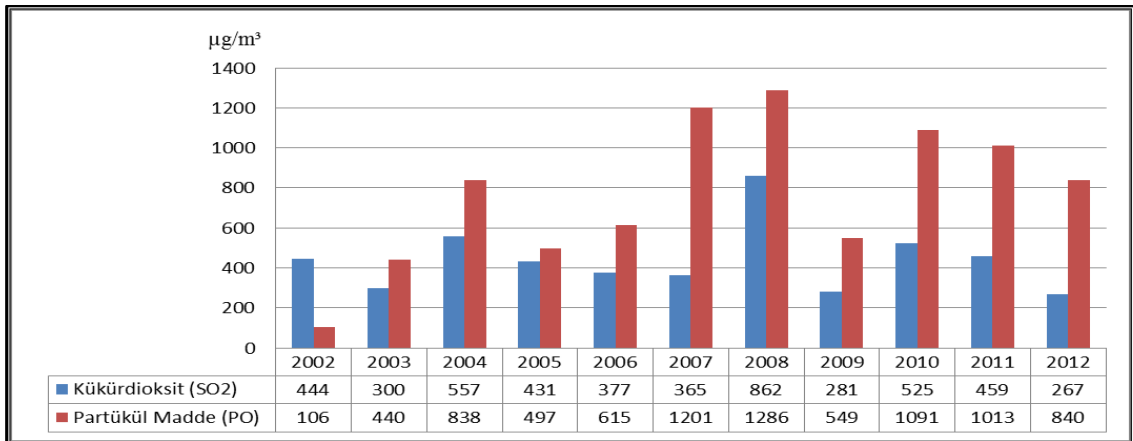
Fotoğraf 4.11. Karadağ Burnu Mevkiindeki Kent Çöplüğü, Çevre Sorunlarına Neden Olmaktadır.

³¹⁸ TÜİK İstatistik Yıllığı, *Belediye Çevre Göstergeleri*, 2011, s. 7.

³¹⁹ Kars Belediyesi, s.59.

4.3.5. Hava kirliliği

Kentte, meydana gelen hava kirliliği; daha çok, yapıların ısıtmasında kullanılan düşük kalorili ve kirleticiliği yüksek: Linyit, mazot, kokar yakıt (tezek) gibi yakıtların kullanımı, araç trafiği ve kentin kuzeydoğusunda bulunan, kent çöplüğünden kaynaklanmaktadır. Sanayi tesislerinin; Çimento Fabrikası dışında, havayı kirletebilecek özelliği bulunmamaktadır. Kentteki, hava kirliliği; çöküntü alanında konuşlu yerleşim yeri seçimi ve Kış aylarında soğuma ile ağırlaşmış yığılan hava özelliğinden dolayı, artmaktadır. Devlet yardımı olarak dağıtılan, düşük kalorili linyit kömürlerinin, bu mevsimde kullanımı ile bazı günlerde, Kükürdioksit (SO₂) ortalaması; Hava Kalitesinin Korunması Yönetmeliğinde, Kış ayları ortalama sınır değeri olan 250 µg/m³'ün ve Dünya Sağlık Örgütü tarafından kabul edilen, uzun vadeli sınır değeri olan 150 µg/m³'ün, üstüne çıkabilmektedir. Hava kirliliği açısından diğer önemli değer, partikül maddelere ait olup kentte; Hava Kalitesinin Korunması Yönetmeliğinde, Kış ayları ortalama sınır değeri olan 200 µg/m³'ün ve Dünya Sağlık Örgütü tarafından kabul edilen, uzun vadeli sınır değeri olan 75 µg/m³'ün, çoğunlukla altında değerler kaydedilmektedir³²⁰ (Şekil 4.3). Kış aylarında, Türkiye kentleri hava kirliliği sıralamasında; ilk sıralarda bulunan Kars'ta, 2008 yılında başlayan doğalgaz kullanımıyla, hava kirliliğinde (Şekil 4.4), azalma meydana gelmiştir. Buna rağmen; güneybatıda bulunan, Kars Çimento Fabrikası ve açık işletmeye tabii kireçtaşı ocakları ile kuzeydoğuda bulunan, kent çöplüğünden kaynaklı hava kirliliği ve partiküler madde yayılımı; canlı sağlığını, tehdit eder düzeylere ulaşabilmektedir.

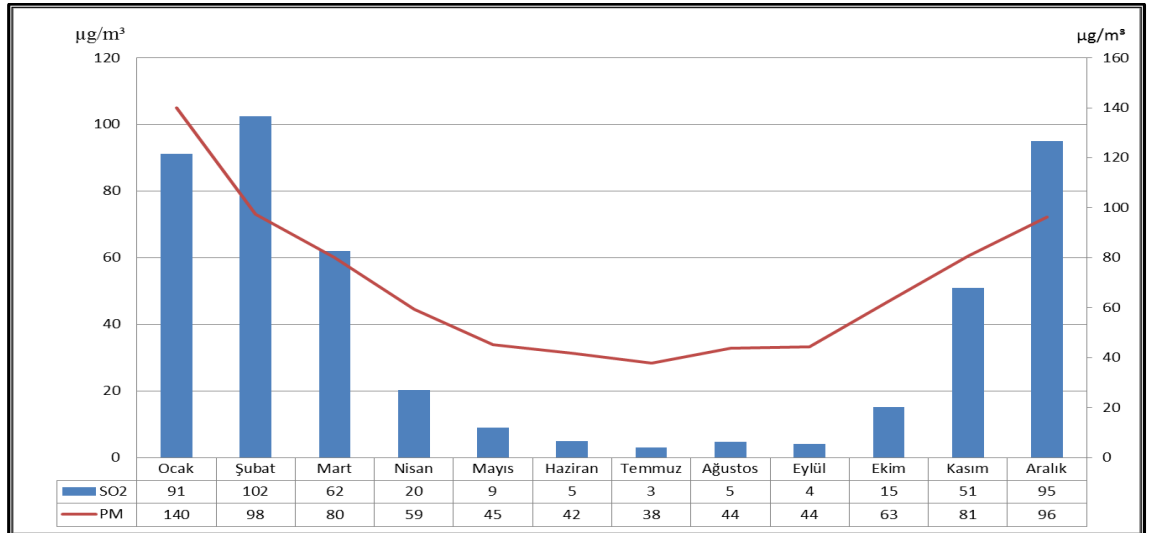

Şekil 4.3. Kars Kentinde, Yıllara Göre; Kükürdioksit (SO₂) ve Partikül Madde (PO) Miktarı. (Kaynak: <http://www.havaizleme.gov.tr/Default.ltr.aspx>).

³²⁰ Kars Çevre Durum Raporu, 2009, s. 73, 74.

Fotoğraf 4.12. Kars'ta, Hava Kirliliği; Kış Aylarında Artış Göstermektedir.

Şekil 4.4. Kars Kenti Aylık Ortalama; Kükürdioksit (SO₂) ve Partikül Madde (PO) Miktarı (2002-2012). (Kaynak: <http://www.havaizleme.gov.tr/Default.ltr.aspx>).

4.3.6. Doğalgaz

Kentin kullanımına sunulan doğalgaz, Bakü-Tiflis-Erzurum hattından sağlanmakta olup kente, 2008 yılında getirilmiştir. 2012 yılı sonu itibariyle, kentte bulunan 26.000 yapının % 30'unda doğalgaz kullanımına geçilmiştir.³²¹ Uzun ve ağır geçen Kış koşullarının etkisiyle; geçmiş yıllarda, düşük kalorili katı ve sıvı yakıtların kullanıldığı Kars'ta; ısıtma sistemlerinde, doğalgaz kullanımı ile hava kirliliği, belli bir oranda azalmıştır. Doğalgaz abonelik sistemine giriş ücretlerinin ve tesis bedellerinin düşürülmesi ile kentte, doğalgaz kullanımının daha da yaygınlaşacağı düşünülmektedir.

³²¹ Kargaz Doğal Gaz Dağıtım Şti, *Bilgi Notu*, 2012

4.3.7. Yol ve Trafik Alt Yapısı

Kentte bulunan, yol ve trafik altyapısı; olumsuz iklim koşulları, coğrafi koşullara uygun olmayan malzeme seçimi, altyapı sistemlerinin eksikliği, yerel hizmet birimlerinin yatırım ve bakım eksikliği gibi nedenlerden dolayı, kötü durumda olup bu alanda, ciddi yatırım gerekliliği bulunmaktadır.

Kentte, 2012 yılı itibariyle; ana trafik akışını oluşturan caddelerde, yol ve trafik altyapı sistemlerin yenilenmesine başlanmış olup toplam 30 km yol, gerekli altyapıların tamamlanması ile bitümlü asfalt malzeme ile kaplanmıştır. Kentin çevresini oluşturan ve düşük trafik yoğunluğuna sahip; Atatürk, Alpaslan, Aydınlikevler, Bülbül, Şehitler gibi birçok mahallesindeki, yol ve trafik altyapısı ise kötü durumda olup bu mahallerdeki belli yollar, niteliklerini kaybetmiş; ciddi yenileme ve bakım gerektirmektedir (Fotoğraf 4.13).

Kentteki, artan trafik yoğunluğuna rağmen; trafik ışıklandırmaları ve kavşak düzenlemesi gibi altyapı sitemleri, henüz yeterli durumda bulunmayıp, yerel idare birimi tarafından, bu eksikliklerin giderilmesi için projelendirme çalışmaları devam etmektedir.

Fotoğraf 4.13. Kentte, Trafik ve Ulaşım Altyapısı Eksikliği Dikkat Çekmektedir (Yenişehir Mahallesi).

SONUÇ ve ÖNERİLER

- Jeolojik olarak genç oluşumlu bir alanda konuşlu bulunan; ancak önemli deprem riski taşımayan kentte, zemin özelliklerinden kaynaklanan ve yerleşmeyi etkileyecek bir sorun bulunmamaktadır. Buna rağmen, deprem yönetmeliğinin çıkmasından önce; birçok binanın zemin analizlerinin yapılmadan ve kat sınırları aşılarak inşaa edilmesi, önemli risk oluşturmakta olup, ilgili yapı ve binaların kentsel dönüşüm kapsamında yenilenmesi, can ve mal güvenliği için hayati önem taşımaktadır.
- Hâkim rüzgârların, kuzeydoğu - güneybatı yönlü estiği kentte; yeni gelişen ve Izgara Planı'na uymayan cadde ve sokaklar, rüzgâr sirkülasyonunu bozmakta olup çöküntü alanında konuşlu kentte, bu nedenle; hava kirliliği, Kış mevsiminde artmaktadır. Bu sorunun çözümlenmesi için; cadde ve sokakların, hâkim rüzgâr yönünde geliştirilmesi gerekmektedir.
- Yeraltı suyu kaynaklarının yoğun olarak kullanıldığı kentte, jeolojik formasyon özellikleri nedeniyle; arsenik gibi maddelerin, insan sağlığı için tehdit oluşturacak sınır değerlerin üzerinde bulunması ve yeraltı suyunun, organik kirlilik taşıma potansiyeli, ciddi sağlık sorunlarına zemin hazırlamaktadır. Oluşan sorunların giderilmesi için; 30 km mesafedeki Bayburt Barajı'ndan getirilen suyun, tüm kentte kullanımının yaygınlaştırılması yanında; yeraltı suyunu kirletebilir, hayvancılık ve kanalizasyon atıklarının kontrol altına alınması ve derin sondajlı kuyulardan elde edilen yeraltı sularının kullanımının engellenmesi, kamu sağlığı açısından önem arz etmektedir.
- Büyük kısmı, güneş radyasyonu bakımından elverişsiz özellikteki düz alanlarda bulunan kentte, meydana gelen dikey yapılaşmanın da etkisiyle; yapıların birçoğu, güneş duldasında kalmakta olup bu durum, yapıların ısınması için daha fazla enerji harcanmasına ve dolaylı olarak da hava kirliliğine neden olmaktadır. Sorunun çözümü için yeni yapılan binaların, güneş bakışı dikkate alınarak konuşlandırılması ve kat sayılarının sınırlandırılması, uygun görülmektedir.
- Kars kenti, etrafına göre alçakta kalan çöküntü alanında konuşlu bulunmakta olup, durum; kentin belli mahallerinde, çevreden gelen kar ve yağmur sularının toplanıp; böylelikle, sellerin oluşmasına neden olmaktadır. Belli yıllarda, kente önemli zarar veren bu olumsuzluğun giderilmesi için, çevreden gelen suları Kars

Çayı'na akıtan dere ve kanalların ıslah edilmesi ile birlikte, çöplerle dolmuş dere yataklarının temizlenmesi, kentteki sel riskini en aza indirecek ilk önlemlerdir.

- Kars kenti ve civarında, ağaç ve orman varlığı ile rekreatif amaçlı yeşil alan varlığı, son derece kısıtlı olup; kent peyzajında, bu durumun sonucu olarak, taşların hâkim olduğu, soğuk bir görüntü hâkimdir. Kent yaşamında, pek çok olumlu etkiler üretebilecek yeşil alanların artırılması gayesiyle; kentte kullanılabilir park ve yeşil alanların üretilmesi ve kentteki mahallelere; coğrafi imkânlar nispetinde, homojen şekilde dağıtılması, önem arz etmektedir.
- Kent yeşil alanlarında, kök sistemlerini geliştirip altyapı unsurlarını tahrip edebilen; tozlanma dönemlerinde ise polenleriyle, solunum yolları rahatsızlıklarına neden olan kavak, söğüt gibi ağaçlarla; geç büyüyen, çam ağaçları tercih edilmiştir. Bu türlerden kaynaklanan, adı geçen sorunların giderilip; kent peyzajının yenilenmesi için, coğrafi koşullara uyumlu olabilecek: Dişbudak, Huş gibi ağaç türleri ve bitkilerin tercih edilmesinin, rasyonel olacağı değerlendirilmektedir.
- Kent belediyesi tarafından; Sukapı Mahallesi, Kars Çayı kıyılarında yapımı planlanan kent parkına ait tasarımlarda; kent coğrafyasına ve tarihi geçmişine uygun olmayan, bir yaklaşım görülmektedir. Plandan doğabilecek olumsuzlukların giderilebilmesi için, alana ait planların yeniden ele alınması; eldeki çalışmada ortaya çıkarılan “Kars Çayı Adaları'nın, doğal yapılarına dönüştürülmesi ve park alanının, Kireçhane Boğazı girişine kadar uzatılması, rasyonel gözükmemektedir. Bu şekilde, alüvyal özellikteki vadi alanı korunmuş olurken; kentte, sel ve deprem hasar riski taşıyan alanda, yapılaşma ve getireceği olası zararların önüne geçilerek; kentin büyük ihtiyaç duyduğu, yaklaşık 50 ha alana sahip, rekratif alan ihtiyacı da giderilmiş olacaktır.
- Kent kanalizasyon sisteminin niteliğini kaybetmesi ve belli mahallerde bulunmaması nedeniyle; yağışlar ve kar erimeleri ile oluşan yüzey suları, tahliye edilemeyip sel baskınlarına; özellikle Kış aylarında meydana gelen arızalar ise yeraltı suyunun kirlenmesine neden olmaktadır. Kars Belediyesi tarafından; yenilenmesi devam eden kanalizasyon sisteminin, tüm mahallelere yayılması ve ivedilikle tamamlanması; kentte, meydana gelen sağlık sorunlarının önlenmesi ve kamu sağlığı açısından, büyük önem taşımaktadır.

- Kent kanalizasyonu ve değişik kirleticilerin, arıtma uygulanmadan, Kars ayı'na değarj edilmesi; ayda, Aras ve Hazar havzalarında da ciddi kirlenmeye yol açmaktadır. ay ve civarında, canlı yaşamını olumsuz etkileyen ve kentte, evre sağlık sorunlarına neden olan bu durumun giderilmesi için, kent atık suları arıtma tesislerinin; ivedilikle hayata geçirilmesi gerekmektedir. Bu Şekilde, Kars ayı üzerinde yapımı devam eden, Kars Barajı'nın tamamlanması sonucu, baraj rezervuarında meydana gelecek ve kenti de çok olumsuz etkileyebilecek kirlenme ve diğer sorunların da önüne geçilmiş olacaktır.
- Kentin kuzeydoğusunda, Şahnaçayırı ve güneybatısında bulunan Paşaçayırı sulak alanları; gerek yeraltı suyu kaynakları gerekse canlı yaşamı için çok önemli ve korunması gereken, alan özelliğinde bulunmaktadır. Kentin, yatay yönlü gelişimi ile özeliklerini, hızlı Şekilde yitirmekte olan bu alanların korunması için; ilgili kuruluşlarca koruma planlarının hayata geçirilmesi, kent ve çevresinde, doğal yaşamın sürdürülebilirliği açısından büyük öneme sahiptir. Bu Şekilde, Amik glnn kurutulması sonucu, Hatay kenti ve civarında ortaya çıkan büyük olumsuzlukların, Kars'ta tekrarlanmasının önüne geçilebilecektir.
- Kentin; güney yönlü, yatay gelişimi ile verimli niteliğe sahip, tarım ve hayvancılık yapılan toprakların, çeşitli yapılar tarafından işgal edilmesi; kent çevresindeki üretim azalmasına ve ekolojik yaşamın, olumsuz etkilenmesine neden olmaktadır. Bu olumsuzluğun giderilmesi gayesiyle; ilgili alanlara yönelik, kesin hükümlü koruma planlarının uygulanması gereklidir. Bu Şekilde, kent in yatay gelişimi kontrol edilerek; yerel hizmet birimlerinin de, yatırım ve harcama btçelerinin, dar alanlar için etkili kullanımı da sağlanacaktır.
- Kentte, tarihi özellikteki mezarlıklar; verimsiz, litosol özellikteki tarım yapılamayan yamaçlarda kurulmuş olmasına rağmen, halen aktif kullanıma sahip mezarlıklar, düz ve verimli tarım toprakları üzerinde konuşlandırılmıştır. Bu hatalı yer seçimi nedeniyle oluşan mahzurların giderilmesi için; yeni mezarlık alanlarının, kent in kuzeyinde yer alan yamaçlar üzerinde oluşturulmasının, arazi kullanımı bakımından uygun olduğu değerlendirilmektedir.
- Kentte, telekomünikasyon ve elektrik dağıtımına ait havai nakil hatlarının bir kısmı, açıkta bulunmaktadır. Bu durum, kentte ve özellikle tarihi sit alanları

peyzajında, görüntü kirliliği, yaşam riskleri de oluşturmaktadır. Durumun doğurduğu olumsuzlukların giderilmesi için; hatların ve tesislerin, ilgili kuruluşlarca, ivedilikle yer altına alınması uygun olacaktır

- Rus işgali döneminde oluşturulan ızgara şekilli kent planı; 1950’li yıllardan itibaren, meydan gelen yatay gelişimle; kentin, çevre mahallelerinde özelliğini yitirmiştir. Böylece, kentte; şekilsiz caddeler, çıkmaz sokaklı ve plansız görüntüye sahip mahalleler oluşmuştur. Trafik ve altyapı hizmetlerinde, aksamalara neden olup kent peyzajında, olumsuz görüntü oluşturan durumun giderilmesi için; yerel idare birimlerinin, radikal kararlarla, planı bozan yapılara müdahaleleri, kentleşme ve özgün kent planının korunması için, büyük önem taşımaktadır.
- Kentteki yapıların inşasında, yörenin coğrafi özelliklerini yansıtan malzemelerin kullanımı yerine, yapay yapı malzemelerinin kullanımı tercih edilmektedir. Kentte, kimliksiz görüntüye neden olan bu tercih, yapı; ömrünün kısıllığı ve ısıtma gibi pek çok benzer soruna neden olmaktadır. İlgili sorunların giderilmesi amacıyla; yapılarda, mevcut tarihi dokuyla da uyum gösterecek, yöreye has, volkanik kökenli malzemelerin kullanımının, mimari imkân ve maddi teşvikler dâhilinde özendirilmesinin uygun olacağı düşünülmektedir.
- Kente kimlik katan, Osmanlı ve Rus Baltık Mimarisi karakteristiklerini yansıtan tarihi yapılar, mevcut koruma planlarına rağmen; yeni binaların yapılması ve Vandalist eylemlere dayalı olarak, tahrip edilmekte olup; durum, inovative özellikteki kent somut mirasının yok olmasına da neden olmaktadır. Kentin kimliğini yansıtan bu yapıların korunması için; mevcut koruma hükümlerinin geliştirilmesi ve kent sakinlerine yönelik, koruma içerikli eğitim çalışmalarının yapılması, önem arz etmektedir.
- Kentte, somut kültür kimliğini temsil eden; Baltık Mimarisi özelliğindeki sivil ve resmi yapılar, yeni yapıların imar edilmesi ve kullanım özelliklerinden kaynaklanan kısıtlayıcı sebeplerden dolayı terk edilerek, metruk bir hale gelmektedir. Kent merkezinde, virane görüntüye neden olan bu durumun giderilmesi için; gentrification (yeniden hayata kazandırma) yoluyla, yapılara yeni işlevler kazandırılarak yaşayan mekânlar haline getirilmesinin, sürdürülebilir tarihi kent kimliği ve yaşamı için gerekli olduğu düşünülmektedir.

- Kentte, mekânsal ilişkilerin analizine dayanmayan planlamalar ve geçersiz sebeplerle yapılan plan tadilatları ile cazibe oluşturan kamu hizmet yatırımları; kent güneyine inşaa edilmektedir. Bu nedenle; meydana gelen yatay yönlü gelişim, güney yönlü trafik akışını sağlayan yolların kapasitesinin üzerindedir. Bu yöne akış sağlayan, alternatif yollar geliştirilmesi; kentte, kırılğan özellikteki ulaşımının rahatlatılıp ulaşımın dengeli gelişimini sağlayacaktır.
- Kentin, kuzey ve güneyindeki mahalleler; 1950’li yıllardan itibaren, il içi kırsal alanlardan gelen göçlerle, gecekondu gelişim alanına dönüşmüş olup buralarda, kırsal alanlara özgü, plansız görüntü oluşmuştur. Yapı niteliğinin düşük, altyapı ve hizmetlerinin oldukça yetersiz olduğu mahallelerin, kentsel dönüşüm kapsamında yenilenmesi ile kenti olumsuz etkileyen pek çok sorununun önlenmesi, mümkün olacaktır.
- Kent nüfusunun gelecekteki durumu üzerine yapılan nüfus projeksiyonları; sosyal, ekonomik ve coğrafi koşulların dikkate alınmaması sonucu, gerçek değerleri yansıtmamakta olup, projeksiyonlardaki öngürülen nüfusa göre yapılan planlama ve yatırımlar ile kentte, çeşitli alanlarda yatırım fazlalığı meydana gelmiştir. Bu nedenle, yapılacak nüfus projeksiyonları ve tahminlerinin; sosyal, ekonomik ve coğrafi faktörlere dayalı olarak yapılması ile büyük zararların önüne geçilip, daha rasyonel bir kentsel gelişimin sağlanabileceği değerlendirilmektedir.
- Kentte, belirli caddelerdeki; kaçak, dikey yapılaşma sonucu, altyapı sistemleri yetersizlik göstermektedir. Yerel idare birimlerinin sağladığı altyapı hizmetlerinin yetersizliğine ve yaşam kalitesinin düşmesine neden olan bu durum; doğal afetler halinde de, ciddi sorun potansiyeli taşımaktadır. Kaçak kat ve yapıların, yurt sathında başlatılan kentsel dönüşüm ile izin verilen oranda, tekrar inşası ile başta ilgili cadde ve bulvarlarda yerel idare birimlerinin sağladığı altyapı hizmetleri yeterliliği artarken; diğer yandan diğer birçok kent kaynaklı sorununun önüne geçilecektir.
- Kentte oluşan çöpler, düzensiz ve ilkel şekilde depolanmaktadır. Böylelikle, depolama alanları ve civarında; çevre kirliliği meydana gelirken ekonomik değere sahip, çöp ve atıklar ise heba olmaktadır. Büyük sorun niteliğindeki bu durumun giderilmesi gayesiyle, yerüstü ve yeraltı çevre unsurlarına zarar

vermeyecek depolama koşullarına sahip, geri dönüşüm tesislerinin kurulması ve elde edilecek gelirlerin, çevreye yönelik yatırımlarda kullanımı önerilmektedir.

- Kentte, Izgara Planlı ana caddelerde 21,3 m, ara caddelerde ise 8,5-10,6 m genişliğe sahip yollar ve ulaşımı kolaylaştırabilecek, düşük eğimli topoğrafik koşullara rağmen, artan bir trafik yoğunluğu gözlenmektedir. Sorunun çözümlenmesi için; mevcut Izgara Plana entegre, alternatif cadde ve bulvarların oluşturulması, tek yönlü trafik akışının sağlanması ve kentin mimari dokusuna uyumlu, yeraltı ve yerüstü otopark alanlarının oluşturulması önerilmektedir.
- Kenti, kuzey ve güney olarak ikiye bölen demir yolu hattı; bu yönlere giden karayollarını kesmekte olup böylece, kent içi trafik akışını da olumsuz etkilemektedir. Kentte, hemzemin geçitlerle ulaşımın sağlandığı, kimi demiryolu geçişleri aksine; Mihralibey İlköğretim Okulu civarında, ulaşım köprülü geçişle sağlanmakta olup bu durum nedeniyle, trafik yoğunluğu artmaktadır. Olumsuz hava koşullarında ise trafik kazaları meydana gelmektedir. Kısıtlı demiryolu trafiği ve yatırım maliyetleri nedeniyle, bu gibi alanlarda çözüm getirmeyeceği düşünülen ikinci bir demiryolu köprüsünün yerine, bu alandan geçen araçların hızlarını azaltarak, öğrenci ve yaya geçişlerini kolaylaştıracak, demiryolu hemzemin geçit yapımı önerilmektedir.
- Kars'ta kış mevsiminin uzun ve ağır geçmesi; ısıtmada, fosil ve hayvansal kökenli yakıtların kullanılması ve kentin kurulu olduğu çöküntü alanının etkisi gibi nedenlerden dolayı; hava kirliliği değerleri, insan ve diğer canlıların yaşamlarını tehdit eden düzeylere çıkabilmektedir. Olumsuz sonuçların önüne geçilebilmesi için; kent ve yakın alanlarında, kalitesiz yakıtların kullanımının önlenmesi ve doğalgaz kullanımının teşvik edilmesi, önem arz etmektedir.
- Kentte, sayıları son yıllarda hızla artan GSM baz istasyonları; kent peyzajında, görüntü kirliliği oluşturduğu gibi insan sağlığı için de çeşitli sorunlara sebep olmaktadır. Bu nedenle, ilgili kuruluşların; sağlığa daha az zararlı düşük radyo frekansa sahip, ve kent peyzajında kötü görüntü oluşturmeyen daha küçük boyutlu baz istasyonu ve anten kullanımının sağlanması gereklidir.
- Büyük ve küçük sanayii kuruluşlarının, güneybatıdaki Organize ve Küçük Sanayii Siteleri'nde toplandığı kentte; bir kısım sanayii kuruluşu, değişik mahallelerde faaliyetlerini sürdürmekte olup durum, çevre ve gürültü kirliliği

gibi sorunlara ve fazla kapasite kullanımı nedeniyle, kent altyapı unsurlarının yetersizliğine neden olmaktadır. Bir dizi diğer soruna da yol açan olumsuzlukların giderilmesi için; mevcut kuruluşların, ivedilikle sanayii sitelerine taşınması, modern kent yaşamının gerekliliğidir.

- Kentin mücavir ve meskûn alan sınırlarının, idari uyumsuzluğu sonucu; yerel hizmet birimlerinin, meskûn alan dışında kalan ve çoğunlukla imarsız alanlarda hizmet götürmesi; gecekondulaşmanın meşrulaşmasına, kentin yatay yönlü, plansız büyümesine ve ilgili kuruluşların mali kayıplarına neden olmaktadır. Durumun doğurduğu olumsuzlukların giderilmesi için, belediye ve ilgili yerel idare kuruluşlarının kati hükümlere dayalı olarak; belediye ve kent yönetim alanlarını uyumlu hale getirip; gecekondu oluşumlarını, kanuni müeyyidelere dayalı şekilde, engellemeleri gerekmektedir.
- Kente ait, çeşitli özellikteki bilgileri bulundurup analize edecek, merkezi bilgi bankası bulunmamakta olup; bu durum, ilgili kuruluşlar arasında koordinasyonsuzluğa ve kent hizmetlerinde de, plansızlığa neden olmaktadır. Bu nedenle; başta belediye olmak üzere, kentteki tüm hizmet kuruluşlarının kente ait bilgilerinin toplanıp, coğrafi bilgi sistemleri yardımıyla değerlendirileceği bir merkezin oluşturulması gerekmektedir. Bu merkez ilgili kuruluşlar arasındaki koordinasyonsuzlukların giderilerek, kente ait sorunların çözülmesi ve rasyonel planlama faaliyetleri için büyük öneme arz etmektedir. Oluşturulacak kent coğrafi bilgi biriminde; ilgili bilgi sistemleri ve programlarını kullanıp oluşan verileri, uygulamalı coğrafi bakış ile değerlendirebilecek, multi disiplinler özellikteki Coğrafyacıların istihdamı, sistemin yürütülmesi açısından önemlidir.
- Kars kenti oldukça geniş alana yayılan ve birçok ziyaretçi tarafından, değişik sebeplerle ziyaret edilen yerleşim yeri özelliğindedir. Buna rağmen kente gelen ziyaretçilerin, yer ve yön bulmasını sağlayacak, tanıtıcı levha ve işaretler eksiktir. Bu nedenle; kentte, ilgili ihtiyacı giderecek çalışmaların yapılması, büyük gereklilik göstermektedir. Bu amaçla kentin gerekli olabilecek yerlerinde yerel malzemelerden yapılmış, kent değerlerini anlatacak tanıtıcı işaret ve levhaların sayısının arttırılması önerilmektedir.
- Kentin yayıldığı, geniş alan ve talebe rağmen; toplu taşıma sistemi, ihtiyacı karşılayacak kapasite ve organizasyona sahip olmayıp kent trafik akışında,

önemli problemlere neden olmaktadır. Bu nedenle, toplu taşıma sisteminin; ilgili yerel idare birimlerince, tekrar ele alınıp; örnek uygulamalara dayalı olarak, yeniden organize edilmesinin gerekli olduğu düşünülmektedir.

- Kentin, çeşitli mahallelerdeki cadde ve sokaklarda kurulan pazarlar; trafik akışkanlığının azalmasına ve çevre sorunlarına da neden olmaktadır. Bu nedenle, kentteki pazarların, ilgili olumsuzluklara neden olmayacakları yerlere taşınmaları gerekmektedir. Bu sorunun çözülmesi için ilk etapta mahalle pazarlarının kent trafiğini daha az aksatabilecek olan cadde ve sokaklarda kurulması ve daha sonrasında ise halkın talep gösterebileceği yerlerde sabit kapalı pazar yerlerinin kurulması önerilmektedir
- İl ekonomisinin temelini teşkil eden hayvancılık faaliyetleri için, kent merkezi; pazaryeri özelliğini göstermekte olup yetiştirilen hayvanlar; kentte, Hayvan Pazarı'nda satılmaktadır. Son derece, ilkel koşullara sahip olan pazaryerine; bu nedenle, alıcı ve satıcıların ilgisi azalmakta olup, hayvan ticareti; belli zamanlarda, kentin caddelerinde yapılmaktadır. Modern bir kentin cadde ve sokaklarında, varlığı kabul edilemeyecek ve yüzyıllar önce; Ani Kenti'nde dahi, özel fermanla müsaade edilmeyen; kent içinde, hayvan satışının önlenmesi amacıyla; Ardahan yolu üzerinde, yapımı devam eden Hayvan Pazarı'nın, ivedilikle tamamlanması gereklidir. Hayvan Pazarı; faaliyetlerin, bu alanda yapılması ve kentte, hayvan ticaretinin kati önlemlerle engellenmesi, kent imajı ve yaşamı için önem arz etmektedir.
- Kentte, ilkel koşullarda yapılan hayvancılık faaliyetleri neticesinde ortaya çıkan atıklar; gelişigüzel ve açık şekilde depolanmakta olup bu durum, olumsuz sağlık koşulları ve kent peyzajında, görüntü kirliliğine neden olmaktadır. Sorunun giderilmesi için; ilgili kuruluşlarca, kent dışında yapımı düşünülen Organize Hayvancılık Bölgesi'nin ivedilikle hayata geçirilmesi, önem arz etmektedir.
- Önemli kültürel ve doğal zenginliklere sahip bulunan, kent ve çevresinde; kenti tanıtıcı nitelikteki yayın, hatıra, eşya vb. eksik olup bu nedenle, kent turizm ve ekonomisine de katkı sağlayacak ve yöredeki doğal malzemelerden, özgün şekilde üretilecek bu eşyaların; kent ve yurt genelinde, yaygın şekilde pazarlanması önerilmektedir.

- Kaşar, gravyer peynirleri, bal gibi ürünlerin yanı sıra kaz etine dayalı olarak gastroturistik potansiyel taşıyan kentte; bu ürünlerin geliştirilmesi, standardize edilmesi, kent ekonomisine ve turizmüne katkı sağlaması amacıyla; Kafkas Üniversitesi bünyesinde, Kars Gastronomik Araştırmalar Enstitüsü'nün kurulması önerilmektedir.
- Doğurganlık oranları yüksek olan; ancak başta iklimatik ve ekonomik sebeplere dayalı olarak Türkiye'nin değişik alanlarına doğru meydana gelen göçlerin etkisiyle, hızlı nüfus kaybına uğrayan il ve kentte; bu durumun sonucunda, ekonomik gelişim ve değişim yavaşlamaktadır. Değişik sosyolojik sebeplerin de etkisiyle, önlenemez hal alan bu göçlerin engellenmesi mümkün olmayıp, ancak entegre projelerle, belli oranda yavaşlatılması olasıdır. Bu amaçla, il ekonomisinin temelini oluşturan hayvancılık faaliyetlerinin, yerel coğrafi koşullara daha uygun şekilde; sınırlı hayvan sayısı ve butik üretime dayalı olarak geliştirilmesi önerilmektedir. Bu şekilde, büyük sermayeli kuruluşların tekdüzeleşen ürünlerine karşı, alanın özgün ürünleri ile rekabet edilebilirlik düzeyi artarken, alana ait innovation üreten değerler ve yoğun hayvancılık faaliyetleri ile çölleşme tehdidi altındaki il toprakları korunup; kent ve civarında, sürdürülebilir ekonomik gelişime katkı sağlanabilecek ve ilin verdiği göçlerin hızı bir nebze olsa yavaşlatılacaktır.
- Türkiye gelişmişlik sıralamasında, son sıralarda bulunan il ve kentte; mevcut durumda, birçok alandaki geri kalmışlığın giderilmesi amacıyla çok alanda gelişim hedefi yerine, ilin mevcut coğrafi değerlerinden, katma değer üretebilecek belli uzmanlık alanlarının, devlet koordinasyonu ile ön plana çıkarılması önerilmektedir. Bu amaçla, somut ve soyut birçok önemli turizm unsuru barındıran ilde, mevcut potansiyelin değerlendirilmesi amacıyla; merkezi Kars kenti olmak üzere, turizm sektöründe, yeni ve güncel isteklere adapte düzenlemelerin yapılması ve tabana incek turizm gelişiminin sağlanması, önem arz etmektedir.
- Meydana gelen göçlerin etkisiyle, 1990'lı yıllara kadar önemli oranda geri kalmış olan kent; Kafkas Üniversitesi'nin kurulması ile birlikte, başta ekonomi olmak üzere birçok alanda gelişim ve dönüşüm göstermiştir. Mevcut olumlu etkilerin sürdürülmesi için Kafkas Üniversitesi'nin coğrafi koşullara uyumlu,

güncel iş ve bilim alanlarında yeniden yapılandırılarak; öğrenci ve öğretim elemanı sayısının artırılmasının, kente önemli katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Kuzeydoğu Anadolu'da, Erzurum-Kars Platosunda, büyük kısmı hafif dalgalı volkanik zeminler üzerinde konuşlu bulunan Kars kentinin, zemin özelliklerinden kaynaklanan ve kent gelişimini etkileyebilecek olumsuzlukları bulunmamakta; tam tersine, bu morfoloji konuşluluk özelliği; kente, önemli gelişim avantajı sunmaktadır. Ancak kentin bulunduğu alanın yükseltisi ve karasallığının baskın etkileriyle oluşan Doğu Anadolu'nun sert karasal ikliminin etkisiyle, kent ve çevresinde; tarım, hayvancılık, ulaşım ve ticaret gibi pek çok beşeri ve ekonomik faaliyet fazla gelişim gösterememekte, hatta büyük oranda geriye gitmektedir. Kuruluşundan günümüze kadar geçen süreçte, sınır kenti olmasının etkisiyle yaşanan birçok savaş ve siyasi olaydan, negatif yönde etkilenen ve bu şekilde, kentsel gelişimi kesintiye uğrayan Kars'ta; anılan nedenlerden dolayı, değişim ve gelişim süreci de son derece yavaştır.

Günümüzde, yaklaşık 300.000 civarında nüfus bulunduran, il yönetim alanının merkezi konumunda bulunan kent, yaklaşık 80.000 nüfusa sahiptir. Anılan birçok sebepten dolayı, fazla gelişim göstermeyen, aksine bu nedenlerin de etkisiyle meydana gelen yoğun göçlerle, nüfus bakımından da gerileyen kentte, bu nedenden dolayıda gelişim meydana gelememektedir. Mevcut kent alanından verilen göçlerle, nüfus azalış eğilimi yüksek olan Kars'ta; Kent alanından göç eden, görece kentlileşmiş nüfusun yerine kırsal alanlardan gelen nüfus yerleşmekte, Bu nedenle, kentlileşme düzeyi ve özellikleri de fazla gelişmemektedir. Son yıllarda "Doğunun Uygur Kenti" olarak sloganlaştırılan Kars, ilin kırsal alanlarından gelen, kent kültürüne adaptasyonu zayıf nüfusun artış göstermesi ile hızlı şekilde, "Köykent" olma yolunda ilerlemektedir. Böylece, kentte kırsal alanlara özgü yaşam şekli benimsenmekte ve yüceltilmektedir.

Yerleşim özellikleri itibarıyla; merkezinde, kent görünümü yüksek düzeyde olan kentte, çevre mahallelere gidildikçe kırsal nitelikli yapı ve konutların sayısı artış göstermektedir. Altyapının yetersizlik gösterdiği bu alanlarda, kent imajına uymayan, derme çatma yapılar ve yerleşim görüntüleri, dikkat çekmektedir. Kentsel dönüşüm çalışmalarıyla, yakın olmayan zamanlarda da olsa, bu alandaki yapıların yenileneceği düşünülmektedir. Bu şekilde, kent yaşamıyla çok bağdaşmayan tarım ve yoğunlukla

hayvancılık yapılan mahallerdeki, bu faaliyetlerin de en asgari düzeye düşmesiyle, kent imajının ve kentlilik olgusunun güçleneceği düşünülmektedir.

Çevresinde, ekonomik gelişime zemin oluşturacak kaynakların sınırlı bulunması ve daha önce anılan nedenlerin de etkiyle, fazla gelişim göstermeyen kentte ve çevresinde; bu durum, kentsel gelişimi de olumsuz etkilemektedir. Son yıllarda yapılan bazı yatırımlara rağmen, gelişim ivmesi kazanmayan kentin, mevcut stabil yapısı, daha çok Kafkas Üniversitesinin sağladığı katkılarla mümkün olabilmektedir. Üniversitenin kentteki varlığı, kentin nicelik olarak varlığını muhafaza etmesini ve kısmen de nüfus artışını sağlarken, kentleşme bilincine de önemli katkı sağlamaktadır.

Anadolu'daki en önemli kent yerleşimleri arasında bulunan Kars; medeniyetler arası sınır konumu ile önemli kültürel mirasa sahiptir. Coğrafya ve diğer bilim dalları için laboratuvar özelliği de bulunan Kars'ın; Turizm Bakanlığı tarafından, Türkiye'nin "marka kentleri" arasında geliştirilmesi hedeflenmektedir. Kars'a önemli katkılar sağlayacağı düşünülen bu türden geliştirme çalışmalarının, arttırılarak sürdürülmesinin, kente de önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir. Bu araştırmada, önemli zenginliklere sahip olduğu bir kez daha anlaşılan Kars kentinin, değişik bilim dalları tarafından özel yaklaşımlarla ele alınması, büyük önem arz etmektedir.

Çok eski tarihi geçmişi bulunmasına rağmen, Kars; günümüze kadar geçen süreçte yaşanan siyasi olumsuzluklar, savaşlar ve gelişimi olumsuz etkileyebilecek mevcut coğrafi koşulların da etkisiyle; gelişim göstermeyen, hatta günümüz Türkiye'sinde geri kalmış kentler arasında bulunmaktadır. Doğal gelişim sürecini etkileyebilecek doğal afetler veya beşeri etki yapacak olumsuzluklar dışında, Kars'ın; çalışmada, daha önce ortaya konan sebeplerinde etkisiyle, gelecek yıllarda da nüfusunu ve kentsel özelliklerinin birçoğunu, yaklaşık olarak muhafaza edeceği düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

- Aksoy, D., *XIX. Yüzyıl Kars Kent Dokusu Oluşumunda Meydana Gelen Değişimler ve Gelişimler*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2004.
- Akyüz, J., “XIX. Yüzyılda Rusya’dan Yapılan Göçler ve Kars-Sarıkamış Çevresinde Yaşanan Muhacir Hareketleri”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı:154, İstanbul 2005, 179-195,
- Alım, M., “Bir Kültürel Coğrafya Çalışması: Iğdır'da Nevruz”, *Doğu Coğrafya Dergisi*, Erzurum 2009, 231-238,
- Alım, M., Doğanay, S., Şimşek, O., “Ülkemize Yönelik Göçlere Bir Örnek: Ahıska Türkleri”, *Doğu Coğrafya Dergisi*, Erzurum 2006, 303-322.
- Aliağaoğlu, A., Uğur, A., *Şehir Coğrafyası*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2010.
- Altaş, N., T., *Bozüyük Kent Coğrafyası*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2009.
- Altunsoy, A., *Kentsel Tarihi Çevre Koruma (Kars Üzerine Bir İnceleme)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2005.
- Arınc, K., *Tatvan Şehri (Kuruluşu, Gelişmesi ve Fonksiyonları)*, Atatürk Üniversitesi, Yay. No: 925, Fen-Edebiyat Fak. Yay. No: 99, Araştırma Serisi No:70, Erzurum 2001.
- Atalay, İ., *Türkiye Jeomorfolojisine Giriş*, (Genişletilmiş 2. Baskı), Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayınları, No: 9, İzmir 1987.
- _____, *Toprak Coğrafyası*, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayınları, No: 8, İzmir 1989.
- _____, *Ekosistem Ekolojisi ve Coğrafyası*, Meta Matbaacılık, Cilt: 2, İzmir 2008.
- Atalay, İ., Koçman, A., “Kuzeydoğu Anadolu’nun Jeotektonik ve Morfotektonik Evriminin Ana Çizgileri”, *Jeomorfoloji Dergisi*, Yıl: 9, Sayı: 8, Ankara 1979, 41-76,
- Atalay, İ., Mortan, K., *Türkiye Bölgeler Coğrafyası*, İnkılap Yayınevi, İstanbul 2003.

- Avcı, M., “Çeşitlilik ve Endemizm Açısından Türkiye’nin Bitki Örtüsü”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Coğrafya Dergisi*, Sayı: 13, İstanbul 2005, 27-55,
- Ayaz, M., Baysal, A., “Kars Çayı Balıklarının Taksonomik Yönden Araştırılması”, *Türk Sucul Yaşam Dergisi*, İstanbul 2004, s. 19-26.
- Aydemir, S., Aydemir, E. S., Beyazlı, Ş. D., Ökten, N., Öksüz, M. A., Sancar, C., Özyaba, M., Türk, A. Y., *Kentsel Alanları Planlanması ve Tasarımı*, Akademi Kitabevi, Trabzon 2005.
- Badem, C., *Çarlık Rusyası Yönetiminde Kars Vilayeti*. Bir Zamanlar Yayıncılık. İstanbul 2010.
- Bağcı, G., Yatman, A., Özdemir, S., Altın, N., *Türkiye’de Hasar Yapan Depremler*, Deprem Araştırma Bülteni, Ankara 2000, 69, 113-126.
- Bayartan, M., “Tarihi Coğrafya Çalışmaları Açısından Şehir ve Osmanlı Şehri”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi*, Sayı: 13, İstanbul 2005, 85–92.
- Bekdemir, Ü., *Giresun Kent Coğrafyası*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2000.
- Bilgin, A., “Yerleşme Alanlarının Seçiminde Jeomorfoloji”, *Jeomorfoloji Dergisi*, Sayı:17, Ankara 1989, 35-42.
- Bingöl, A., *En Eski Çağlardan Urartu’nun Yıkılışına Kadar Kars ve Çevresi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniv. Sos. Bil. Enst. Tarih Anabilim Dalı, Erzurum 2003.
- Bozkuş, C., “Kars ve Yakın Çevresinin Sismotektoniği”, *Akhaltıkhe - Kars İlim Sempozyumu*, Gürcistan, Akhaltıkhe 2002.
- Bozkuş, C., Yeşiltaş, N. K., “Qars ve Yakın Etrafının Gemorfoloji Quruluşu”, *Her Yönü ile Naxçıvan ve Qars Beynelxalq Simpoziumun Materialları*, Naxçıvan 2003, 71-75.
- Bulut, İ. *Kars Kümbetli Köyü, Yolboyu Köy Yerleşmelerine Bir Örnek*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniv. Sos. Bil. Enstitüsü, Erzurum 1988.,
- Coşkun, O., Zaman, S., “Kentlere Göç Eden Kırsal Nüfusun Kentsel Adaptasyonu ve Kentleşme Düzeyleri Üzerine Uygulamalı Bir Araştırma: Erzurum Örneği”, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 9(1), Sakarya 2012, 441-455.

- Çetin, B., *Burdur Kent Coğrafyası*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2007.
- Çiçek, İ., Doğan, U., “Ankara’da Şehir Isı Adasının İncelenmesi”, *Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi, Coğrafi Bilimler Dergisi*, 3(1), Ankara 2005, 57-72.
- Demirci, A., *Öğretmenler İçin CBS (Coğrafi Bilgi Sistemleri)*, Fatih Üniversitesi, Yayın No:41, İstanbul 2008.
- Doğanay, H., *Erzurum’un Şehirsel Fonksiyonları ve Başlıca Plânlama Sorunları*, (Yayımlanmamış Doçentlik Tezi), Atatürk Üniversitesi Fen-Edeb. Fak. Coğrafya Bölümü, Erzurum 1983.
- _____, *Erzurum’da Sanayileşme ve Şehirsel Arazi Kullanılışı, Dünya Şehircilik Kolokyumları-9*, Bayındırlık ve İskân Bakanlığı, KGM Matbaası, Ankara 1985.
- _____, “Kars’ta Şehirsel Çevre Sorunlarına Analitik Bir Yaklaşım”, *Çevre: 88. IV. Bilimsel ve Teknik Çevre Kongresi*, Dokuz Eylül Üniv., Mühendislik-Mimarlık Fak. Çevre Müh. Böl., (5-9 Haziran 1988), İzmir 1988.
- _____, *Kars’ta Tarihi Doku ve Korunması Türkiye II. Dünya Şehircilik Günü Kolokyumu (6-8 Kasım 1987)*, Trakya Üniv. Müh. Fak. Bayındırlık ve İskân Bakanlığı Matbaası, Ankara 1989.
- _____, *Genel Beşeri ve Ekonomik Coğrafya*, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2011.
- _____, *Türkiye Beşeri Coğrafyası*, MEB Yayınları, Ankara 2011.
- Doğanay, H., Özdemir, Ü., Şahin, F., *Genel Beşeri ve Ekonomik Coğrafya*, Pegem Yayınları, Ankara 2011.
- Doğanay, S., *Gümüşhane Şehir Coğrafyası*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2001.
- _____, *Şehir Coğrafyası Açısından Bir Araştırma: Of*, Aktif Yayınevi, İstanbul 2006.
- Doğualp, H., *Kars Belediye Tarihi (1920-1970)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars 2011.
- Erentöz, C., Ketin, İ., *1/500.000 Ölçekli Türkiye Jeoloji Haritası Kars Paftası İzahnamesi*. MTA Yayınları, Ankara 1974.
- Erol, O., *Genel Klimatoloji*, (5. Baskı), Çantay Kitabevi, İstanbul 1999.

- Genelkurmay Başkanlığı, Coğrafya Encümeni, *Doğu Anadolu Coğrafyası*, Genel Kurmay Matbaası, Cilt: 7, Ankara 1938.
- Gottman, N., J., *Şehirsel Merkeziyetin Gelişmesi*, (Çeviri: Nazmiye Özgüç), İstanbul Üniversitesi, Yayın No:2087, Coğrafya Enst. Yay. No:8. İstanbul 1976.
- Gönen, M., “Kars’taki Osmanlı Mimarisinin Yeniden Canlandırılması”, *Kars “Beyaz Uykusuz Uzakta”*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2006, s. 284–285.
- Göney, S., *Şehir Coğrafyası*. İstanbul Üniversitesi, Yay. No: 3908, Edeb. Fak. Yay. No: 2274, Coğrafya Bölümü Yay. No: 91. İstanbul 1977.
- Güner, İ., “İğdir’in Kentsel Fonksiyonları ve Fonksiyonel Sınıflandırmadaki Yeri”, *Türk Coğrafya Dergisi*, Sayı: 32, İstanbul 1997, 79-99.
- Gülen, T., B., K., *Erzurum-Kars Plâto Sahası’nın İklim Özellikleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2006.
- Gündüz, T., “Kars”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 24, Ankara 2001, 515–518.
- Gündoğdu, H., *Uygarlık ve Sanat Tarihi Açısından Kars*, Kafkas Üniversitesi Yayınları, Sayı:16, Kars 1999.
- _____, “XIX. Yüzyıl Kars Yapılarına Baltık Mimari Üslubunun Yansıması”, *Atatürk Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, Sayı:18, Erzurum 2007.
- Harris, C., D., “Şehirlerin Doğası: Son Yarım Yüzyıl İçinde Şehir Coğrafyası.”, (Çev. Yalçın Karabulut), *Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı: 7, Ankara 1999, 121-146.
- Hoşgören, Y., *Hidrografyanın Ana Çizgileri I*, Çantay Kitabevi, İstanbul 2004.
- Karaboran, H., H., “Şehir Coğrafyası ve Şehirsel Fonksiyonlar”, *Fırat Üniversitesi Dergisi (Sosyal Bilimler)*, 3(1), Elazığ 1989.
- Karpat, K., H., *Osmanlı Nüfusu (1830–1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003.
- Kars*, CHP Halkevleri Bürosu Yayını, İstanbul 1943.
- Kars, “Doğunun Uygar Kenti”, *Kars Belediyesi Faaliyet Raporu (1999-2003)*, Kültür Ofset, Ankara 2003.
- Kars İli Arazi Varlığı*, Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1998.
- Kars İli Kültür Envanteri*, Kars Valiliği, İl Özel İdaresi Yayınları, Ankara 2009.

- Kars İl Yıllığı, *Cumhuriyetimizin 75. Yılında Kars*, Önder Matbaacılık Ltd. Şti, Ankara 1999.
- Kars İl Yıllığı*, Tisa Matbaacılık Sanayi Tesisleri, Ankara 1967.
- Keleş, R., “Kent ve Bölge Planlamasında Jeomorfoloji”, *Jeomorfoloji Dergisi*, Sayı:14, Ankara 1986, 7-11.
- _____, *Kentleşme Politikası*, (4.Baskı), İmge Kitabevi, Ankara 1997.
- Keskin, M., “Erzurum - Kars Platosunun Çarpışma Kökenli Volkanizmasının Volkanostratigrafisi ve Yeni K/ar Yaş Bulguları Işığında Evrimi”, *MTA Dergisi*, Sayı:120, Ankara 1998, 135-157.
- Kırzioğlu, M., F., *Kars Tarihi*, Işıl Matbaası, İstanbul 1953.
- _____, *1855 Kars Zaferi*, Işıl Matbaası, İstanbul 1955.
- _____, *Osmanlıların Kafkas Elleri Fethi (1451-1590)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998.
- Kızılkaya, O., *XIX yüzyılda Kars Sancağında Sosyal ve Ekonomik Durum (1830-1877)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2011.
- Koca, H., *Kuruluşu-Gelişmesi ve Fonksiyonel Özellikleri Yönünden Dört Yol Şehri*. Aktif Yayınevi, İstanbul 2005.
- Kocacık, F., Keser, M., “Kafkasya’dan Anadolu’ya Göçler”, *Zeitschrift für die Welt der Türken*, Sivas 2010, 187-196.
- Koçman, A., “Yukarı Kura Nehri Havzasının Genel Jeomorfolojik Özellikleri ve Evrimi”, *Jeomorfoloji Dergisi*, 5.1(32), Ankara 1981.
- _____, “İzmir’in Kentsel Gelişimi”, *Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Coğrafya Bilim ve Uygulama Kolu, Coğrafya Araştırmaları*, 1(3), Ankara 1998, 101-122.
- _____, *Türkiye İklimi*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, No:72, İzmir 1993.
- Koday, S., *Murgul Çayı Havzasının Coğrafyası*, Atatürk Üniv. Yay. No: 912. Erzurum 2000.
- Koday, Z., *Arhavi Çayı Havzasının Coğrafyası*, Atatürk Üniv. Yay. No: 934. Erzurum 2003.

- Koday, Z., Demir, M., “Keklik Şelalesi (Sarıkamış/Kars) Doğal Çevre Özellikleri ve Beşeri Ekonomik Potansiyeli”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(2), Erzurum 2011, 289-306.
- Kurşun, Z., Kahraman, S., Yücel, D., *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999.
- Mater, B., *Toprak Coğrafyası*, Çantay Kitapevi, İstanbul 2004.
- Mumford, L., *Tarih Boyunca Kent (Kökenleri, Geçirdiği Dönüşümler ve Geleceği)*. Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2007.
- Mustafayev, B., “Kafkaslar ‘da Müslüman Türk Soykırımı”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, XII/1, İzmir 2012, 533-561.
- Oran, A, N., “Güney Kafkasya’dan Türkiye’ye Gelen Muhacir ve Mültecilerin Durumu (1921-1945)”, *AÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 35, Erzurum 2007, 341- 359.
- Oran, A, N., Topçu, İ., “Cumhuriyet Dönemi Kars’ta Nüfus”. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Yıl: 6, Sayı: 12, Trabzon 2012.
- Orat, J., Oran, N., Tanrıverdi, M., *Osmanlıdan Cumhuriyete Kafkas Göçleri*, Kafkas Üniversitesi, Kars 2012, 1-225.
- Ortaylı, İ., “Çarlık Rusya’sı Yönetiminde Kars”, *İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi*, Sayı: 19, İstanbul 1978.
- Özçağlar, A., “Türkiye’nin İdarî Coğrafyası Bakımından Köy, Bucak, İlçe ve Belde Kavramları Üzerine Düşünceler”, *Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fak. Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 12, Ankara 1996.
- _____, *Türkiye’de Belediye Örgütlü Yerleşmeler (Kasabalar-Şehirler)*, Ekol Yayınevi, Ankara 1997.
- Özgüç, N., *Beşeri Coğrafyada Veri Toplama ve Değerlendirme Yöntemleri*, İst. Üniv. Edb. Fak. Yay. No: 2411, İstanbul 1984.
- _____, “Şehirsiz Koruma ve Coğrafya”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafyası Bölümü Coğrafya Dergisi*, Sayı: 3, 1992, 62-116.
- Özgür, M, E., “Türkiye Nüfusunun Yaş Yapısı”, *Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Ankara 1999, 159-175.
- _____, “İl ve ilçe Merkezlerimizdeki Faal Nüfusun Ekonomik Faaliyet Kollarına Dağılımı Bakımından Sınıflandırılması”, *Ankara Üniversitesi Türkiye*

- Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı: 5, Ankara 1997, 53-72,
- Özgür, M. E., Yasak, Ü., “Şehir içi İkametgâh Hareketliliğine Kuramsal Bir Bakış”, *Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Coğrafi Bilimler Dergisi*, 7(1), Ankara 2007, 39-50.
- Pirrenne, H., *Ortaçağ Kentleri*, İletişim Yayınları, İstanbul 2000.
- Sevindi, C., *Sarıkamış'ın Coğrafi Etüdü*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1999.
- Shirokorad, A. B., *Kafkas Tuzağı*, Moskova 2000.
- Solmaz, G., *Ortaçağda Erzurum-Kars Kaleleri*, Atatürk Üniversitesi, Erzurum 2000.
- Şahin, M., *Kars ve Sarıkamış Civarında Orman ve Çayır Örtüsü Altında Teşekkül Etmış Büyük Toprak Gruplarının Morfolojik, Fiziksel ve Kimyasal Özellikleri Üzerine Araştırmalar*, Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları, Erzurum 1970.
- Şaroğlu, F., Güner, Y., “Doğu Anadolu'nun Jeomorfolojik Gelişimine Etki Eden Öğeler; Jeomorfoloji, Tektonik, Volkanizma İlişkileri”, *Türkiye Jeoloji Kurumu Bülteni*, Ankara 1981, 24, 39 - 50.
- Şensoy, S., Ulupınar, Y., *İklim Sınıflandırmaları*, Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2010.
- Tabban, A., *Kentlerin Jeolojisi ve Deprem Durumu*, İmar ve İskân Bakanlığı Afet İşleri Genel Müdürlüğü, Ankara 1980.
- Tatlı, A., *Erzurum Bölgesinin Yaygın Çayır ve Mer'a Bitkileri*, Birleşmiş Milletler Gıda Tarım Örgütü Yayınları, Ankara 1988.
- Tekeli, İ., *Modernite Aşılırken Kent Planlaması*, İmge Kitapevi, Ankara 2001.
- Thomas, J. C., *Urban Geography, A First Approach*, John Wiley & Sons. New York 1982.
- Toker, T., M., *Kars (Coğrafya, Tarih, Ekonomi)*, Kars 1939.
- Tozlu, S., Bulut, H., “Kars Şehrinin Nüfusu (XIX. Yüzyıl Ortası)”, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 4, Kars 2009, 41–154.
- Tuğlacı, P., *Osmanlı Şehirleri*. Milliyet Yayınları, İstanbul 1983.
- Tuncel, M., “Türkiye’de Kent Yerleşmelerinin Tarihçesine Toplu Bir Bakış”, *İ.Ü. Coğrafya Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 23, İstanbul 1980, 124-160.

- Tümertekin, E., Özgüç, N., *Beşeri Coğrafya, İnsan, Kültür, Mekân*, Çantay Kitabevi, İstanbul 2002.
- Ural, S., Orat, A. J., Arslan, O. N., Bingöl, A., Tüysüz, C., *Kars Tarihi*, Kafkas Üniversitesi Yayınları, Kars 2011.
- Ural, S., “Atatürk Döneminde Kars’ın Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Durumu”, *Kars “Beyaz Uykusuz Uzakta”*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2006.
- Ünal, Ç., *Şehir Coğrafyası Açısından Tokat*, Aktif Yayınevi, İstanbul 2004.
- Yaban, H., “Seyahatnamelerde Kars Şehrinin Panoraması”, *Kars “Beyaz Uykusuz Uzakta”*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2006.
- Yalçınlar, İ., “Türkiye’deki Bazı Şehirlerin Kuruluş ve Gelişmelerinde Jeomorfolojik Temeller”, *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi*, 8(17), İstanbul 1967.
- Yazıcı, H., Özdemir, Ü., Sever, R., “Yıldızkent (Erzurum-Yenişehir Belediyesi) Şehirsal Alanı ve Başlıca Sorunlar”, *Türk Coğrafya Dergisi*, Sayı:35, İstanbul 2000.
- Yılmaz, B., “Kars ”Kar” ın Çarın Mirası ile Dans Ettiği Kent”, *Kars ”Beyaz Uykusuz Uzakta”*, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2006, 312-313.
- Yılmaz, H., Yılmaz, S., Yıldız, D, N., “Kars Kent Halkının Rekreatif Talep ve Eğilimlerinin Belirlenmesi”, *Atatürk Üniv. Ziraat Fak. Dergisi*, 34 (4), Erzurum 2003, 353-360.
- Yurt Ansiklopedisi, (Anonim). *VI. ”Kars”*, Anadolu Yayıncılık, İstanbul 1981.
- Yüceşahin, M. M., Bayar, R., Özgür, M. E., “Türkiye’de Şehirleşmenin Mekânsal Dağılışı ve Değişim”, *Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Coğrafi Bilimler Dergisi*, 2(1), Ankara 2004, 41-55.
- Zaman, S., Kocaman, S., Kara, F., Keçeli, F., “Erzurum Kentinde Gecekondu Önleme ve Kentsel Dönüşüm Çalışmaları”, *Marmara Coğrafya Dergisi*, Sayı:18, İstanbul 2008, 179 – 210.

PLAN, RAPOR, ve İSTATİSTİKLER

- Atatürk Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, İnşaat Mühendisliği Bölümü, Geoteknik-Ulaşım Anabilim Dalı, *Kars Şeker Fabrikası Saha Yollarının Zemin Etüdü ve Ulaşım Raporu*. Erzurum Atatürk Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, İnşaat Mühendisliği Bölümü, Geoteknik- Ulaşım Anabilim Dalı, 1991.
- Aktimur, H. T., Tekirli, M. E., Yurdakul, M. E., Ercan, T., Keçer, M., Aktimur, S., Ürgün, B. M., Gürbüz, M., Can, B., Yaşar, T., *Kars-Arpaçay ve Çıldır Dolaylarının Jeolojisi*, (Rap No: MTA: 9257), Ankara MTA 1993.
- Aras Elektrik Dağıtım A.Ş., Kars İl Müdürlüğü, Proje ve Tesis Müdürlüğü, Brifing Raporu, Kars 2012.
- Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, *Doğu Anadolu Projesi Ana Planı*, Ankara Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, 2000.
- BHA İmar Planlama Ltd. Şti., *Kars Kenti, Araştırma ve Değerlendirme Raporu*, Ankara BHA İmar Planlama Ltd. Şirketi, 2003.
- Çevre Orman İl Müdürlüğü, *Kars İli Çevre Durum Raporu*, Kars Çevre Orman İl Müdürlüğü, 2003.
- Çevre Orman İl Müdürlüğü, *Kars İli Çevre Durum Raporu*, Kars Çevre Orman İl Müdürlüğü, 2008.
- Çevre Orman İl Müdürlüğü, *Kars İli Çevre Durum Raporu*, Kars Çevre Orman İl Müdürlüğü, 2009.
- Çınar Mühendislik, *Kuyucuk Gölü Yönetim Planı Alt Projesi, Final Raporu*, Kars İl Çevre Ve Orman Müdürlüğü, Ankara 2010.
- DSİ 24. Bölge Müdürlüğü, *Kars Ovaları Hidrojeolojik Etüd Rapor*, Kars DSİ 24. Bölge Müdürlüğü, Yas. Şubesi, 2012.
- DSİ 24. Bölge Müdürlüğü, “*Haritalı İstatistik Bülteni*”, Ankara 2012.
- Global Heritage Fund, *Kars Kaleiçi Osmanlı Mirası Canlandırma Projesi Raporu*, Kars 2004.
- Harita Genel Komutanlığı, *Topografya Haritaları, 1/25.000 (G50 d1, G50 d2, G50 d3, G50 d4) ve 1/100.000 Ölçekli (G 50) Kars Paftaları*.
- İTÜ İnşaat Fakültesi, Geoteknik Anabilim Dalı, *Kars Şeker Fabrikası İnşaat Sahası Hakkında Geoteknik Rapor*. İstanbul İTÜ İnşaat Fakültesi, Geoteknik ABD, 1990.

- Kars Valiliği, *Kars Valiliği Brifing Raporu*, Kars Kars Valiliği, 2012.
- Kars Belediyesi, *Kars Belediyesi Faaliyet Raporu*, Kars Kars Belediyesi, 2011.
- Kars Milli Eğitim İl Müdürlüğü, *Kars Milli Eğitim İl Müdürlüğü Brifing Raporu*, Kars Milli Eğitim İl Müdürlüğü, 2010.
- Kars Bayındırlık ve İskân İl Müdürlüğü, *Kars Kentleşme Yerleşme ve Mekânsal İnceleme Raporu*, Kars Bayındırlık ve İskân İl Müdürlüğü, 2011.
- Kars Sağlık İl Müdürlüğü, *Kars Sağlık İl Müdürlüğü Brifing Raporu*, Kars Sağlık İl Müdürlüğü, 2010.
- Kars Tarım İl Müdürlüğü, *Kars Tarım İl Müdürlüğü Brifing Raporu*, Kars Tarım İl Müdürlüğü, 2010.
- Kutlu, Ü. Z., *Kars'ın Kentsel Kültürel Gelişim İçin Stratejiler Raporu*, Kars Anadolu Kültür A.Ş., 2006.
- Kent Yapı Planlama Mimarlık Mühendislik. İnşaat ve Taahhüt. Ltd. Şti., *Kars, Ardahan, Iğdır, Ağrı Planlama Bölgesi, 1/100.000 Ölçekli Çevre Düzeni Planı*, İstanbul Kent Yapı Planlama Mimarlık Mühendislik. İnşaat ve Taahhüt. Ltd. Şti., 2010.
- Organize Sanayii Bölgesi Müdürlüğü, *Kars Organize Sayii Sitesi Brifing Raporu*, Kars Organize Sanayii Bölgesi Müdürlüğü, 2012.
- Olgun, E., *Kars İli Toplu Konut Alanına Ait Mevzii İmar Planına Esas Jeolojik Rapor*, Ankara İller Bankası Genel Müdürlüğü, İmar Planlama Dairesi Başkanlığı, Jeolojik Etüd Daire Başkanlığı, 1997.
- Sert, N., Gönen, M., *Kars Kaleiçi Mahallesi Osmanlı Mirasını Canlandırma Projesi Raporu*, Ankara 2004.
- Serhat Kalkınma Ajansı, *TRA2 Düzey II Bölgesi, (Ağrı, Ardahan, Iğdır, Kars), 2010 – 2013 Bölge Planı*, Kars Serhat Kalkınma Ajansı, 2010.
- Tarım Orman ve Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü, *Kars İli Verimlilik Envanteri ve Gübre İhtiyaç Raporu (Tavep Yay. No:55)*, Ankara Tarım Orman ve Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 1938.
- Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Strateji Geliştirme Başkanlığı, *Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi, Tarım Master Planı*. Ankara Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Strateji Geliştirme Başkanlığı, 2007.

Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş., Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Müdürlüğü, *Kars Stratejik Gelişme Raporu*. Ankara Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş., Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Müdürlüğü, 2008.

Türkiye İstatistik Kurumu, *İstatistik Göstergeler (1923-2009)* (Yayın No: TÜİK Matbaası: 3493). TÜİK Matbaası, Ankara 2009.

Türkiye İstatistik Kurumu, *Motorlu Kara Taşıtları İstatistikleri* (Yayın No: TÜİK: 3558), Ankara TÜİK 2011.

Türkiye İstatistik Kurumu İstatistik Yıllığı, *Belediye Çevre Göstergeleri*, 2011.

BİLGİSAYAR PROGRAMLARI VE İNTERNET KAYNAKLARI

- <http://www.ani.gov.tr/yapilar.asp> (Erişim Tarihi: 01.09.2012)
- <http://www.arcgis.com> (Öğretmenler için CBS, eğitim programı)
- <http://www.bing.com/maps/>
- <http://www.dhmi.gov.tr/istatistikler>.
- <http://www.dsi.gov.tr>. (Erişim Tarihi: 01.09.2012)
- <http://www.earth.google.com/>
- <http://www.esri.com/software/arcgis>
- <http://www.gazetekars.com> (Erişim Tarihi: 01.09.2012)
- <http://www.harita.yandex.com.tr>
- <http://www.hydrognomon.org/>
- http://www.kafkas.edu.tr/genel_bil/index.php (Erişim Tarihi: 01.09.2012)
- <http://www.kars.bel.tr/?PhotoGalleryId=1> (Erişim Tarihi: 01.09.2012)
- http://www.kars.gov.tr/trz_kars.html, 2012 (Erişim Tarihi:
- <http://www.kars.meb.gov.tr>. (Erişim Tarihi: 01.09.2012)
- http://www.karskentrehberi.com/nufus_yapisi.asp (Erişim Tarihi: 01.09.2012)
- <http://www.karskulturturizm.gov.tr>. (Erişim Tarihi: 01.09.2012)
- <http://www.karsmanset.com>. (Erişim Tarihi: 01.09.2012)
- <http://www.kentges.gov.tr>. (Erişim Tarihi: 01.09.2012)
- <http://www.kgm.gov.tr>. (Erişim Tarihi: 01.09.2012)
- <http://www.kha.com>. (Erişim Tarihi: 01.09.2012)
- <http://www.ktbyatirimisletmeler.gov.tr>. (Erişim Tarihi: 01.08.2013)
- <http://www.kuyucuk.org/index.php/kuyucuk-goelue> (Erişim Tarihi: 01.09.2012)
- <http://www.loadtr.com>. (Erişim Tarihi: 01.09.2012)
- <http://www.mta.gov.tr>. (Erişim Tarihi: 01.09.2012)
- http://www.nasa.gov/audience/programdescriptions/Virtual_Earth_6-8.html
- <http://www.oib.gov.tr/program/uygulamalar> (Erişim Tarihi: 01.09.2012)
- <http://www.sha.com>. (Erişim Tarihi: 01.09.2012)
- <http://www.tuik.gov.tr>. (Erişim Tarihi: 01.09.2012)
- <http://www.wikimapia.org>
- <http://www.yaylalife.com>. (Erişim Tarihi: 01.09.2012)

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Mucip Demir
Doğum Yeri ve Tarihi	Kars Sarıkamış, 1974
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Coğrafya Bölümü (İstanbul Üniversitesi)
Yüksek Lisans Öğrenimi	Sosyal Bilimler Enstitüsü (Kafkas Üniversitesi)
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce
İş Deneyimi	
Çalıştığı Kurumlar	Özel Öğretim Kurumları (5 Yıl) Kafkas Üniversitesi (9 Yıl)
İletişim	
E-Posta Adresi	mucipdemir@hotmail.com
Tarih	25.02.2013